

Latv. No
Fol. II

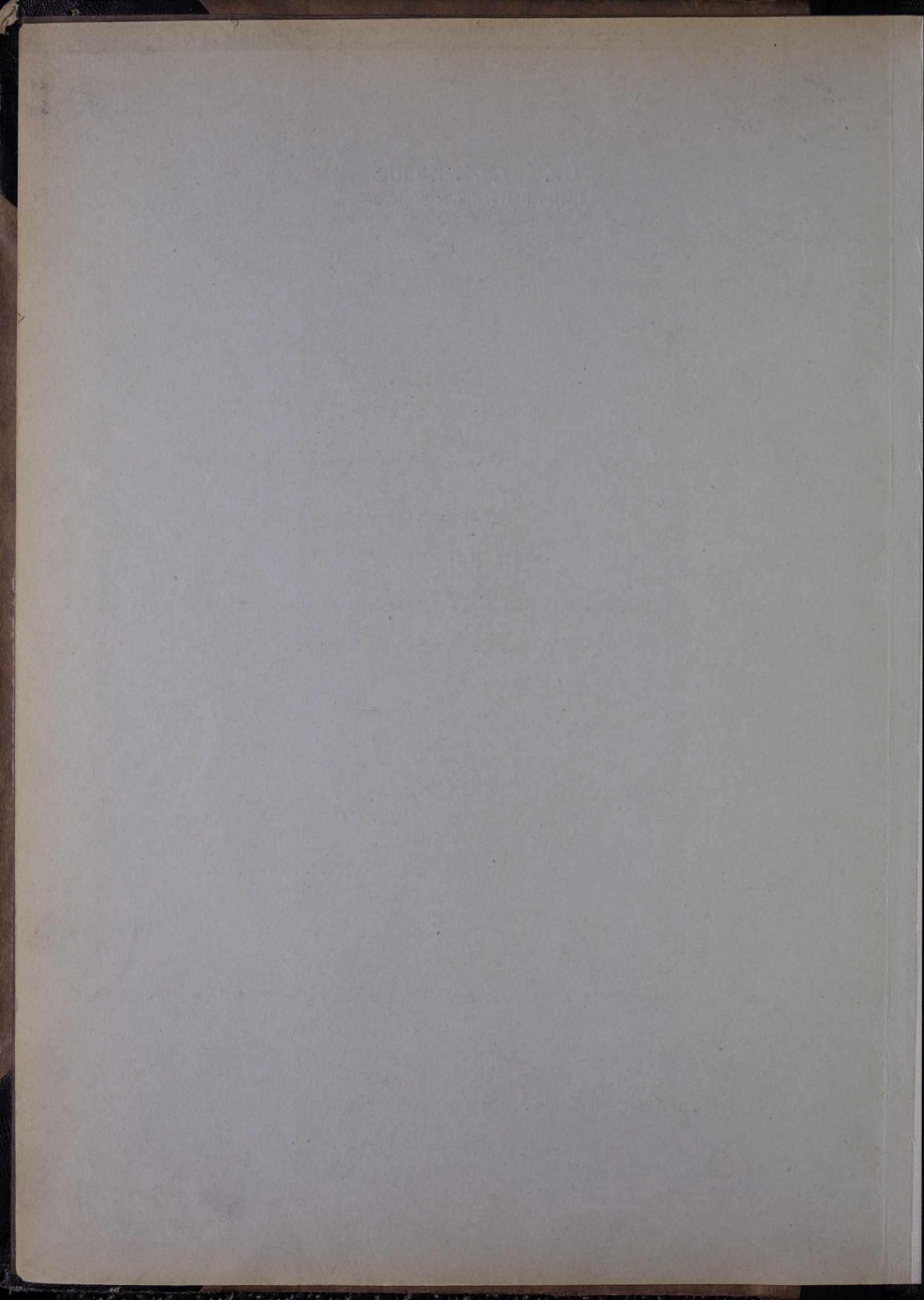
Dr. iur. A. Švābe
Latvijas universitātes profesors

Latvijas tiesību vēsture

III daļa

1934

Latvijas universitātes studentu padomes grāmatnīcas izdevums

Tuc

~~L 34
518~~

m/f

Dr. iur. A. Švābe,
Latvijas Universitātes profesors.

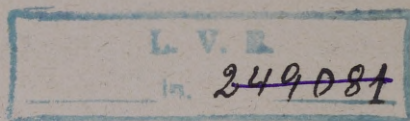
Latvijas tiesību vēsture.

III.daļa.

Pēc 1932./1933.m.g. II.sēm. Latvijas Universitātē lasītām lek-
cijām atreferējis stud.iur. A.Štrons.

1933.

Latvijas Universitātes studentu padomes grāmatnīcas izdevums.

0209065604

I. Muižu redukcija.

Muižu redukcijas priekšvēsture. Kārlis IX. savās kapitulācijās ar Vidzemes bruņniecību 23.maija 1601.gada atbildē staro citu senēma bruņniecības paziņojumu, ka muižniekiem zeme Vidzemē dota tikai īpašumtiesīgā lietošanā (kā dominium utile), turpretīm augstai valdībai uz šīm zemēm paliekot virsīpašuma tiesības (dominium directum). Šai pašā atbildē bruņniecība arī atzīst, ka muižniekiem muižas jāatkalpo ar jātneku dienestu (Kossdienst), proti: dodot ik no 15 pilnām zemnieku saimēm 1 apbrupotu jātnieku. Tā tad pati bruņniecība atzīst, ka viņai muižas nav piešķirtas privātā, civiltiesiskā īpašumā, bet tikai lietošanā un apgrūtinātas ar publisku kalpību valsts labā. Tālāk, Vidzemes muižu civiltiesisko režīmu nosaka Norčepingas reichstāga 1604.gada lēmums, kas nosaka, ka karalis var valsts zemes dāvināt tikai iure feodomasculi - tā tad kā vīra lēni, ko var mantot tikai vīriešu kārtas lejupējie, tā tad dēli; turpretīm meitas var prasīt vienīgi pūru, samērā ar muižas lielumu. Ja apdāvinātais mirst bez vīriešu kārtas pēcnācējiem, tad šāds lēnis kļūst atpakaļ valsts rokās. Tāds ir Norčepingas reichstāga lēmuma galvenais saturs.

Tā kā jau Gustavs Ādolfs Vidzemē gandrīz visas valsts zemes bija izdāvinājis zviedru un vācu muižniekiem, tad viņa izšķērdīgai meitai Kristīnai Vidzemē vairs nebija nekā ko dāvināt, bet toties viņa, pretēji Norčepingas lēmumam, uzlaboja Gustava Ādolfa dāvinājumu juridiskos tītulus, pārvērzdama vīra lēņus par atlīdzību alldos, t.i. tīrā privātīpašumā. Arī Zviedrijā bija tāds pats stāvoklis, kur 5/7 no visas zemes atradās muižnieku rokās. Tā kā muižas zeme ir principā brīva no nodokļiem, tad ar katru dāvinājumu samazinājās valsts ienākumi un protams nodokļus nācās uzlikt uz citu kārtu pleciem. Seyiški zemnieki izdāvinātājos novados nokļuva saimnieciskā atkarībā no muižniekiem, kas protams tautā radīja nemieru un jau 1650.gadā zemnieki kopā ar namniekiem un garīdzniekiem iesniedza protestu Kristīnai, prasot izdāvināto domeņu (valsts muižu) atdošanu atpakaļ valstij, t.i. redukciju. Redukcija ir pilnīgi likumīga pēc Zviedrijas zemes tiesībām un tiek pamatota ar salus publicā, tā tad ar valsts labklājības nepieciešamību. Redukcija Zviedrijā bija jau notikusi 1396., 1453. un 1527.gados. Tā tad valsts gandrīz katru gadusimteni, kad valsts saimnieciskais stāvoklis to prasa, atņem dāvinājumus, t.i. izdara redukciju. Kristīna nebija pret jauno redukciju un tā kā viņa politiski bija pilnīgi atkarīga no augstās aristokrātijas, tad viņa neko nespēja darīt un 1654.gadā dažādu iemeslu dēļ bija spiesta atteikties no troņa. Nākošais karalis - Kārlis X. - 1655.gadā panāca likumu par mērenu redukciju. Tā bija tiešām nepieciešama, jo kāds viņa laika biedrs saka: "Karalim bija palicis tikai tikdaudz zemes, kā savu zirgu uzturam". 1655.gada likums par mērenu redukciju nosaka:

- 1) Visi Kristīnas allodi pārvēršami atpakaļ par feodiem saskaņā ar Norčepingas reichstāga lēmumiem.
- 2) No Kristīnas dāvinājumiem reducējama (ieskaitāma atpakaļ) kronim par labu 1/4 no visiem dāvinājumiem, kas izdarīti laikā no 1632. līdz 1654.gadam.

Tā ir tā saucamā ceturtdaļredukcija. Izcēlās strīdus par to, vai šī redukcija izdarāma arī provincēs, kur ir savi landtāgi? Domas dalas un šai jautājumā notiek lielas debātes. Bet galīgā reichstāga lēmumā ir teikts, ka Igaunijā un Vidzemē karalis izdarīs īpašu iepriekšēju izziņu un rīkosies pēc sava ieskata. Bet tā kā izcēlās Zviedrijas karš ar Dāniju, Poliju un Krieviju, tad redukcijas lieta ārējo briesmu priekšā pilnīgi iepulās, t.i. formāli gan notika redukcija, bet faktiski tā netika izdarīta. 1660.gadā

Geolome islocenli
Ed. pp. 89.

nomirst Kārlis X. un nepilngadīgā Kārļa XI. vietā valda karaliene-atraitne Hedvīga - Eleonore līdz ar aizbildņiem, kas, kā vienmēr, bija atkarīgi no valsts padomes 40 locekļiem. Aizbildņu valdība pastāvēja 12 gadus - 1660.-1672. - un visā šajā laikā, protams, aizbildņu valdība gan daudz runā, debatē, bet neko nedrīkst darīt, jo pašu zviedru valstvēru starpā pastāvēja dažādi uzskati redukcijas jautājumā. Finanču ministris Bonde un viņa vadītā t.s. taupības partija prasīja redukcijas izvešanu, turpretim valsts kanclers Magnus De la Gardi ir pretējās domās un kavē redukciju. Protams, pastāvēot šādai valdībai, arī Vidzemes ģenerālgubernātors nezin, vai reichstāga lēmums ir Vidzemē izpildāms, vai nē. 1673.gadā Vidzemes ģenerālgubernātors paziņoja landtāgam, ka visiem muižniekiem, kas saņēmuši dāvinājumus, ir ikgadus jāiemaksā valsts kasē 1/4 no saviem ienākumiem. 3 gadus redukcijas ienākumi tika pat uzņemti Vidzemes budžetā. Bija ieceltas vairākas komisijas, bet reichstāga lēmumu nevarēja izvest dzīvē, jo Vidzemes landtāgs tam pretojās. Nelaime ir tā, ka arī paši zviedri nebija skaidrībā par šī jautājuma juridisko pusi. - Vieni domāja, ka reichstāgam ir tiesības lemt par redukciju Vidzemē. Turpretim otri domāja, ka tā ir tikai Vidzemes landtāga darīšana. Beidzot, trešais virziens meklēja kompromisu un aizstāvēja teoriju, ka par redukciju var gan lemt reichstāgs, bet redukcijas izvešana dzīvē izdarāma saziņā ar Vidzemes landtāgu. Šī pēdējā ir jaunā karaļa uzticības vīra - landmaršala Jillesherna (Gyllenstierna) teorija. 1673.gadā muižu redukcijas lieta Vidzemē ieguva pavisam negaidītu virzienu, proti: kad jaunais karalis Kārlis XI. bija kļuvis pilngadīgs, tad pēc vecas tradīcijas Vidzemes bruņniecība sūta pie karaļa īpašu delegāciju ar lūgumu apstiprināt viņas rīkojumus. Vidzemes deputācija bija saņēmusi no landtāga instrukcijas 1673.gada 14.februārī. Uz šo instrukciju pamata Vidzemes deputācija 1673.gada 4.maijā iesniedza jaunam karalim kādu ļoti svarīgu rakstu, kura oriģināls 1631.gadā atkal nozūd. - Tas ir vispār raksturīgi, ka Latvijas vēstures svarīgākie politiskie raksti tiek nozaudēti. - Bet gan izvilcumi no šī raksta ir uzglabājušies, jo to nolasīja priekšā Stokholmas bruņinieku nama apspriedēs un daļai tas ir arī protokolēts redukcijas komisijas aktīs. Ap šo rakstu vēlāk, kā pašā Zviedrijā, tā Vidzemes landtāgā izceļas ļoti karstas pārrunas un vēlāk Vidzemes landtāgs vispār noliedza faktu, ka viņš būtu pilnvarojis savu deputāciju šādu rakstu iesniegt. -

Savā 1673.gada raksta 27.pantā Vidzemes landtāga deputāti paziņoja, ka Kārlim XI. esot tā pati vara, tiesības un pilngadība, kas savā laikā bijusi poļu karāļiem, virsbiskapiem un ordeņu mestriem. Šie valdnieki esot sev un savu pēcteču vajadzībām rezervējuši visas galda muižas (Tafelgut), t.i. muižas, kas nolemtas kāda valdnieka galma uzturam, kā valsts oikonomijas neatsavināmas daļas. Ar to landtāga deputāti deva karalim norādījumu, ka landtāgam nekas nebūs pretim, ja karalis reducēs (atskaitīs atpakaļ valsts zemju fondā) t.s. stārastu muižas, jeb Stāröstes & ja s. Šajā pašā rakstā delegācija sūdzas valdībai par stārostereju lielo oikonomisko varu, jo viņu valdītāji par pašu noteikto cenu, spiežot sīkos kaimiņu muižniekus pārdot viņiem savas muižas stārostereju noapaļošanai. Delegācija lūdza vai nu pilnīgi reducēt šīs stārosterejas, vai arī vismaz ierobežot to apmērus, cerēdama pēc redukcijas saņemt šīs stārosterejas vai nu kā karaļa dāvinājumus, vai vismaz ilggadējā nomā.

Kas ir šīs landtāga politikas galvenais iemesls? - Gustavs Ādolfs, iekarodams Vidzemi, izdāvināja poļu laiku domēnus jeb stārosterejas dižciltīgām zviedru valstvēru un karavadoņu dzimtām. Te slēpjas nacionāla cīņa starp Vidzemes vācu un Vidzemes zviedru muižniekiem. Pā kā landtāga vairākums bija sīko vācu muižnieku balsīm, tad landtāgam nebija grūti pieņemt lēmumu par lielo zviedru muižu redukciju Vidzemē. Kā jau aizrādīts savā laikā, zviedriem piederēja 45,37% no visas Vidzemes zemes, turpretim vācu muižniekiem un namniekiem kopā tikai 34,92%. -

No šī raksta jaunais karalis guva pārliecību, ka Vidzemes landtāgam nebūs iebildumu pret agrāko publisko muižu redukciju Vidzemē, jo no tā cie-

tīs pirmām kārtām tikai augstā zviedru aristokrātija. Šai maldīgā pārliecībā Kārlis XI. 1678.gada 10.maijā izdara nevien Vidzemes brūniecības privilēģiju generālkonfirmāciju (konfirmācija vispārīgos vilcienos, nepārbaudot atsevišķi privilēģiju saturu), bet tad pat solas delegātiem, ka nākošā Vidzemes redukcija tiks saistīta ar Vidzemes landtāga lēmumiem. - Tā, bez šaubām, bija politiska kļūda - šis karaļa solis... Otrkārt, ar minēto rakstu 1678.gadā pati Vidzemes brūniecība deva rokā karalim lielu morālisku ieroci; jo viņa tacu deklarēja, ka Kārlim XI. ir tās pašas tiesības reducēt publiskās zemes, kādas bija agrākiem Livonijas valdniekiem.

1680.gada 22.novembra muižu redukcijas likums. Pats redukcijas likums tika izstrādāts 1680.g. reichstāgā, pie kam 1680.gada 23.oktobrī trīs zemākās reichstāga kārtas (zemnieki, namnieki un garīdznieki) iesniedza karalim rakstisku lūgumu izdarīt visā Zviedrijā jaunu redukciju. Šo lūgumu karalis nodeva apspriest ceturtai kārtai, proti, brūniecībai, kas šai lietā bija vispirmām kārtām ieinteresēta. Brūnieku nams ievēl īpašu komisiju, kas 10.novembrī 1680.gadā cēla Stokholmas brūnieku namam priekšā to redukcijas likumprojekta daļu, kas attiecas uz Vidzemi.. Pēc trīs dienu ilgām debatēm, 13.novembrī, brūnieku nams šo projektu pieņēma un pēc tam galīgā veidā, kā likumu, reichstāgs apstiprināja 22.novembrī 1680.gadā.

Redukcijai bija divi galvenie mērķi: fiskāls un politisks mērķis, pie kam Vidzemē šiem pirmajiem pievienojās klāt vēl sociāloikonomisks mērķis. Redukcijas fiskālais mērķis bija uzlabot valsts finanses, kuras šai laikā bija tuvu valsts bankrotam. Ierēdņiem vairs nebija iespējams maksāt algas, nevarēja uzturēt kara spēku, valsts parāds bija pieaudzis līdz 20 miljoniem dālderu, valsts vērtspapīru kurss nokritis līdz 25% no nominālvērtības. Redukcija deva iespēju Kārlim XI. radīt stipru armiju, proti: ap 40.000 patstāvīga kara spēka, ap 25.000 algotņu un ap 11.000 kara jūrnieku, tā tad kopā ap 80.000 vīru lielu armiju. Redukcijas p o l i t i s k a i s mērķis bija salauzt augstās zviedru aristokrātijas saimniecisko varu, jo valsts ienākumi pastāvēja tikai no valsts domēniem, kurus agrākie valdnieki bija izdāvinājuši savas kārtas biedriem dažādos politiskos nolūkos.

Kas bija redukcijas autors? - Bez šaubām - pats karalis un viņa tuvākais padomnieks - J i l l e n s e r n e. Tomēr, sekodams francu sūtna padomam, karalis šo politisko spēli ievadīja tā, lai redukcijas ierosinājums nāktu no tautas. Un kā redzējām, tiesām, trīs zemākās reichstāga kārtas griezās pie karaļa ar lūgumu izdarīt redukciju. Šīm trim nodokļu maksātāju kārtām pievienojās arī t.s. amata muižnieki, t.i. valsts ierēdņi, kuriem deva kā valsts ierēdņiem muižnieka tituli, kuri cieta no neizmaksātām algām.

Vai minētais reichstāga lēmums par redukciju bija spēkā arī Vidzemē? Uz šo jautājumu ir ļoti grūti atbildēt, jo tas ir likuma interpretācijas jautājums. Ja redukciju uzskata par likumu, kura uzdevums ir nokārtot valsts muižu dāvinājumus vispār, - tad, protams, tāds likums bija spēkā visās Zviedrijas provincēs un līdz ar to arī Vidzemē. Ja, turpretim, redukciju uzskata tikai par budžeta jautājumu, pie kam līdzekļi tiek prasīti no muižniecības, tad redukcija var attiecināt tikai uz tām muižām, kuru vadītāji bija par šo redukciju balsojuši, proti: kā Stokholmas brūnieku nama locekļi. Skaidrības šai juridiski ļoti sarežģītā jautājumā nav arī pasos zviedru valstvēros. Karaļa un līdz ar to pozīcijas domas Stokholmas brūnieku nama debatēs aizstāv administrālis V a c h t m e i s t a r s un landmarsāls F l e m i n g s. Vachtmeisters spriež tīri praktiski no valsts labuma viedokļa. Viņš saka: "Vidzeme neesot tāpēc iekāpota, lai piederētu privātām personām; provincēm pašām sevi jāuztur; un tā kā līdz šim Vidzeme devusi Zviedrijai tikai deficītu, tad tagad jāpāņāk agrākais atāvoklis, proti: publiskām zemēm jākalpo publiskam mērķim. Vēl lielāka nozīme bija otram karaļa uzticības vīram - landmarsālam Flemingam. Kad opozīcijas runātāji uzsvēra, ka reichstāgs neesot kompetents lemt par Vidzemes lietām, tad, protams, landmarsāls tūlīt šādu runātāju pārtrauca un aizrādīja, ka reichstāgs ir vairākkārtlēmīgs par Vidzemes lietām un šai lietā ir jau vai-

rāki precedenti. Bet beidzamā triecienu opozīcijai bruņnieku namā Flemings deva nobalsošanas dienā, 13. novembrī, nolasāms sapulcei priekšā minēto Vidzemes deputātu karalim iesniegto rakstu, no kura bija redzams, ka paši vidzemnieki lūdz izdarīt redukciju. Ar to atkrīt formālais un juridiskais jautājums par kompetenci. Pēc tam, protams, nebija grūti panākt reichstāga sankciju bruņnieku nama lēmumam un redukciju attiecināja uz Vidzemes muižām, neatkarīgi no tā, vai muižu valda zviedris vai vidzemnieks. - Tā, lūk, divi izveicīgi politiski, darbodāmie karaļa vārdā, panāca redukcijas likuma pieņemšanu reichstāgā, pie kam sarežģītais juridiskais jautājums tika izveicīgi noklusēts un redukcija tika pamatota: no vienas puses ar s a l u s p u b l i c a, no otras puses ar neapstrīdāmo taisnības principu, ka provin- cēm pašām sevi jāuztur.

Redukcijas objekts. - 1630. gadā reichstāgā tika pacelts jautājums, - kas būs redukcijas objekts? - Vairākas muižniecības uzticības personas de- klarēja, ka karalis nevar aiztikt muižnieku zemes, bet vienīgi valsts mui- žas. Pašā Zviedrijā bija ļoti viegli šīs abas zenju kategorijas atšķirt. Privāto muižu zemēm nebija itnekāda lēntiesiska pamata un tās sauca par brīvām (frātse). Turpretīm valsts zemes, jeb, kā toreiz sauca - kroņa zemes (krōno), valsts muižas bija ierakstītas zemesgrāmatās, kas ir nekustāmu īpašumu spoguļis, pat tad joprojām skaitījās par valsts zemēm; ja tās bija izdāvinātas, vai izlēnotas muižniekiem, vai citām personām. Citiem vārdiem, visi tie objekti, kas nebija dzēsti no zemesgrāmatām, bija kroņa zeme, - pat tad, ja šī kroņa zeme bija kādam dāvināta ar īpašuma tiesībām. Tā tad Zviedrijā par katru objektu zemesgrāmata dod neapšaubāmu liecību: vai ob- jekts ir privātīpašums vai valsts manta.

Turpretīm Vidzemē nebija šīs principiālās starpības starp allodiem un feodiem (starp lēntiesisku un civiltiesisku īpašumu), jo Vidzemē, galu ga- lā, katrs muižnieka īpašums kādreiz bija cēlies no valsts īpašuma. Pacēlas jautājums: kādas zemes Vidzemē var reducēt, ko var no jauna ieskaitīt valsts zemju fondā? - Zviedrijā lieta bija skaidra, tiek reducētas visas tās zemes, kuras zemesgrāmatās ierakstītas kā kroņa zemes - neatkarīgi no tā, kad un kam viņas ir izdāvinātas. Turpretīm Vidzemē varēja vai nu redu- cēt visas zemes, vai redukciju iesākt tikai ar tiem dāvinājumiem, kas ir izdarīti pēc kāda likumdevēja noteikta termiņa. - Tā Vidzemē redukcijas objektu noteica dāvinājumu laiks. Pats karalis un viņa uzticības vīrs ad- mirālis Vachtmeisters gribēja panākt to, ka Vidzemē redukciju sāktu ar poļu laikiem. Tomēr šo priekšlikumu neizdevās pieņemt, jo daži runātāji iztei- cās, ka poļu laikos vispār neesot bijis publisku muižu (nepareizi!). Debāšu rezultātā Stokholmas bruņnieku nams pieņēma lēmumu, ka redukcija Vidzemē sāks ar vācu ordeņa laikiem, jo tad esot vieglāk atšķirt robežu, kurām zemēm bijis publisks pamats, kurām privāts. Daži domā, un pa daļai paši cietušie muižnieki savā laikā ir domājuši, ka lēmums par redukcijas sākšanu ar vācu laikiem esot bijis ļoti bargs un smags; ja turpretīm redukcija būtu izdarīta tikai sākot ar zviedru laikiem, tad muižniekiem pret to nebūtu ne- kādu iebildumu, jo tad varētu teikt: zviedru valdība ir devusi muižas - zviedru valdība var arī tās atņemt. Bet šis pēdējais uzskats dibinas uz pārpratuma. Pavisam otrādi: ja redukcija būtu sākt ar zviedru laikiem (ar 1629. gadu), tad tā būtu bijusi daudz smagāka, nekā sākot ar vācu laikiem; jo statistiski mēs varam pierādīt, ka 34% no visām Vidzemes muižām 17. g. s. bija zviedru laiku dāvinājumi (protams, ja redukciju sāktu ar zviedru lai- kiem, tad arī visas šīs 34% muižnieki būtu zaudējuši). Cik izšķērdīgi zviedru valdība bija saimniekojusi ar valsts zemēm, tas izriet no tā, ka 1630. gadā Vidzemē valsts muižu bija vairs tikai 1,25% no visa Vidzemes areāla (platības).

Pret ko vērsās redukcija Vidzemē? - Vācu publicisti ir vienmēr zvied- ru valdībai pārmetuši, ka muižu redukcija bijusi vērstā speciāli pret vācu muižniekiem Vidzemē. - Arī tas ir nepareizi, jo taču, pašiem vidzemniekiem Vidzemē, kas nebija matrikulēti Zviedrijas bruņnieku namā, piederēja tikai

J. 1673

34,92% no visām zemēm, tā tad nepilna 1/3. Bez tam notikumu gaitā, visvairāk no redukcijas cieta, sevišķi tās sākumā, zviedru dižciltīgā aristokrātija, kura jau 1631.gada beigās Vidzemē bija zaudējusi ap 2000 arklu. Ja turpretīm Vidzemes landtāgs būtu pieņēmis to redukcijas veidu, ko Kārlis XI. pretēji reichstāga lēmumam 1631.gada janvarī gribēja izvest Vidzemē, tad vācu muižnieki būtu zaudējuši no redukcijas tikai ap 200 arklu. Bet vācu muižnieki, kuriem bija vairākums Vidzemes landtāgā, protestēja arī pret šo redukciju, un tikai pēc tam karalis uzsāka pret vācu muižniekiem pavisam citu redukcijas politiku.

Vidzemes landtāgā 1631.gada 27.aprīlī Kārlis XI. iesniedza trīs sekošus priekšlikumus:

1) Lai gādātu valstij nepieciešamos līdzekļus, tēvijas labklājības interesēs izdarāma publisko muižu redukcija.

2) Muižu nomas un zemnieku nodokļi pareizai noteikšanai visā Vidzemē ir jāievieš kadastris.

3) Taisnības un labo tikumu vārdā jāatceļ pagānu laiku atlieka - nožēlojamā vērdsība un dzimtsbūšana, kura smok tikdaudz kristīgu dvēseļu.

Redukcijas lietu Vidzemē uzticēja ģenerālmajoram L i c h t o n a m, kas arī karaļa uzdevumā šai lietā veda sarunas ar landtāgu. 19.maijā 1631.gadā karalis dod Lichtonam jaunas instrukcijas, kas satur divus svarīgus politiskus un juridiskus principus:

1) Muižu redukciju Vidzemes landtāgā nevajagot pamatot ar 1630.gada reichstāga lēmumu (politiskais princips).

2) Par redukcijas nepieciešamību un likumību Vidzemes landtāgam neesot tiesības lemt (juridiskais princips).

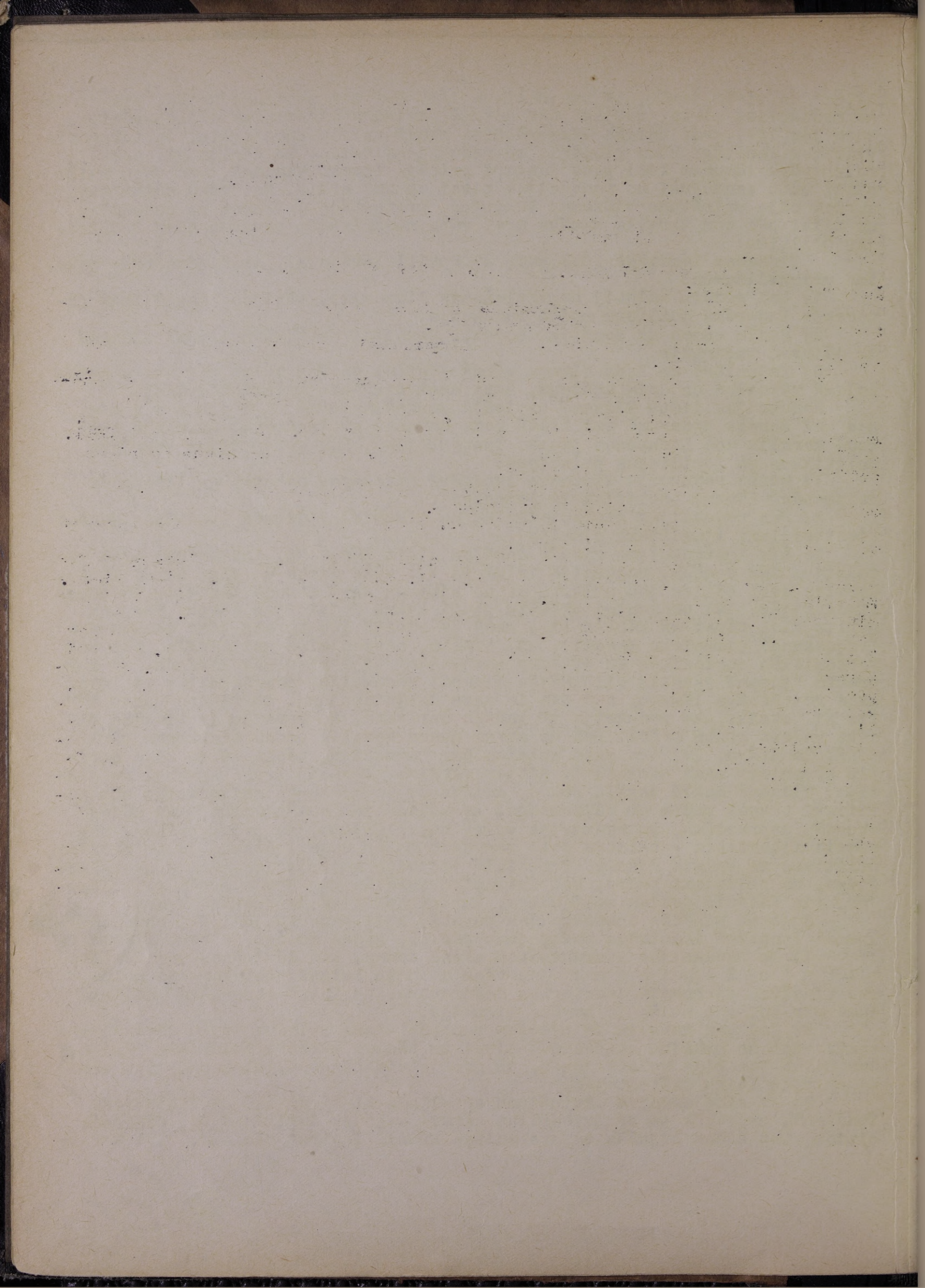
No šīs instrukcijas vispār dabūjam zināt Kārļa XI. attiecības pret redukciju. Bez šaubām, redukcija ir Kārļa XI. mūža darbs un viņa sirds lieta. Karalis esot cēlies jau pulkst. 6. no rīta un agrā stundā ieradies ikdienas ministrijās, lai personīgi skatītu cauri katru redukcijas lietu. Bez tam Kārlis XI., tāpat kā Kārlis IX., pašā Zviedrijā jau toreiz tika saukts par "bondekung" (zemnieku karali), un, tiešām, nevien viņa politiskās, bet arī personiskās attiecībās ar zviedru zemniekiem bija visu tās labākās. Ja turpretīm Vidzemē karalis vilcinājās izdarīt redukciju, pamatojoties uz 1630.gada reichstāga lēmumu, tad tam ir savs izskaidrojums. No vienas puses Kārlis XI. atzīst, ka redukcija ir karaļa darīšana, ko karalim ir tiesība uzsākt valsts grūtā brīdī. Bet no otras puses karalis uzdod Lichtonam pārliecināt landtāgu, lai tas pats nobalso par redukciju, tāpat kā to bija darījis bruņnieku nams Stokholmā. Citiem vārdiem, karalis savai agrārai revolūcijai Vidzemē meklē legālu formu, domādams, ka Vidzemes muižniecība būs politiski tikpat gudra un tālredzīga, ka Zviedrijas muižniecība, kas pēdējā stundā, saprazdāma, ka redukcija vairs nav glābjama, no prīva prāta - sub specie libertatis - balsoja pati par savu muižu atšavināšanu, jo to prasīja politikas un valsts māksla. Turpretīm Vidzemes muižniecība nebija ne tālredzīga, ne politiski gudra, bet ietiepīgi turējās pie savām vecām privilēģijām, pie kādreiz dotiem solījumiem, kuriem politikā nav nekāda svara.

Augstāk minētās instrukcijas pamatā, 1631.gada 29.jūlijā Lichtons Vidzemes landtāgā iesniedza paziņojumu par to, kādas muižas ir reducējamas:

1) No redukcijas atsvabinātas visas zemes, kas dāvinātas vai iegūtas t i t u l o l e g i t i m o jau vācu un poļu laikos; bet karalis patur sev tiesības pārbaudīt iesniegtos dokumentus, un katrā atsevišķā gadījumā lemt par to, vai muiža ir iegūta likumīgi.

2) Lai gan karalim ir tiesība reducēt visus zviedru laiku dāvinājumus, tomēr viņš šo prasību attiecinās tikai uz tādiem zviedru valdnieku lēmumiem, kas pirms tam bija valsts zemes, un proti: virsbīskapu, bīskapu, vācu ordeņa un poļu laiku stārostejām.

3) Ja kāds saņēmis dāvinājumu ar alloda tiesībām (kā civiltiesisku īpašumu), un vēlāk to ar Zviedrijas karaļa atļauju iekļājis vai pārdevis citiem, tad šādas bijušās valsts muižas kronis izpirks pēc t.s. l i k v i-

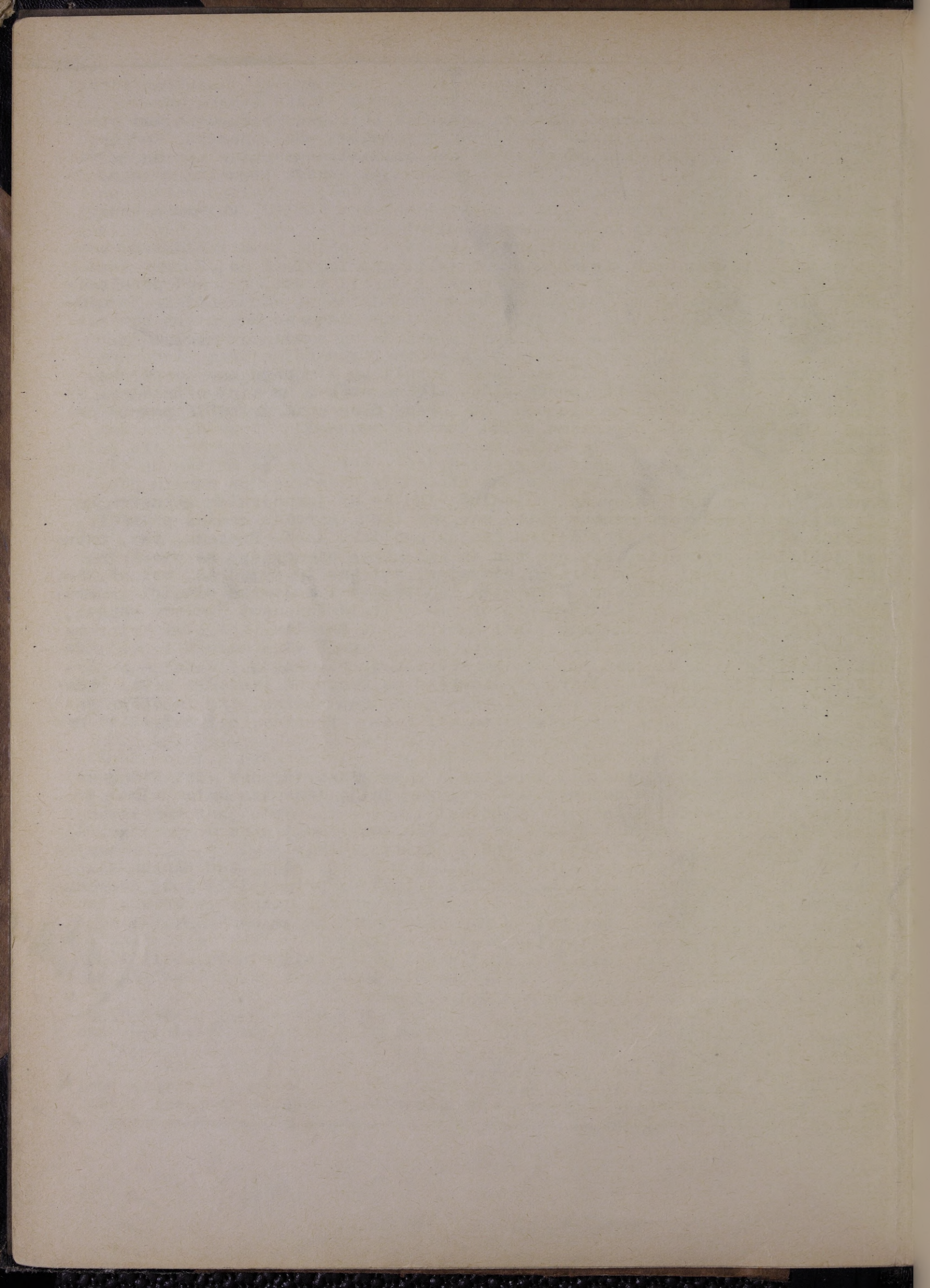
d a c i j a s k o m m i s i j a s aprēķina. - Šai pēdējā punktā ir domāti īpaši Krīstīnas laikā izdarītie dāvinājumi, kurus valsts izpērk atpakaļ.

Uz šiem priekšlikumiem Vidzemes landtāgs 1631.gada 3.augustā dod atbildi, kas ir noraidoša attiecībā uz visiem 3 punktiem. Uz 1.punktu landtāgs atbild: lēna tiesības esot pārvērtušās par dzimtsīpašuma tiesībām un muižas iegūtas b o n o t i t u l o. Tā tad redukcijai neesot likumīga pamata. Ja to izdarītu, tad tā atņemot nabaga muižniekiem pēdējo gabalīgu maizes un tos novedīšot pie ubagu spieķa. - Uz 2.punktu landtāgs atbild, ka zemes kadastris maksāšot tik dārgi, ka tas neesot muižniecībai pa spēkam un tāpēc lūdz arklu revīziju neizdarīt. Uz 3.punktu landtāgs atbild, ka dzimtsbūšanu nevarot atcelt, jo zemnieki atsvabināti no kalpības, iedzīmtā naidā pret saviem kungiem, pametīšot postā nevien savas mājas un aizbēgsot, bet arī pārpludināšot visu Vidzemi ar muižnieku asinīm un nodedzināšot viņu muižas. Zemniekiem jāpaliekot līdzšinējā stāvoklī, jo neviens Vidzemes muižnieks nevarot dzīvot bez mājas pārmācības un īpašuma tiesībām uz saviem dzimtslaudīm.

No landtāga atbildes karaļa pilnvarotam, ģenerālmajoram Lichtonam, kļuva skaidrs, ka nekāds izlīgums starp karali un landtāgu nav iespējams. Tāpēc attiecības starp abām pusēm kļūst arvien asākas un tīri oficiālas. Muižnieku pārrunas beidzas un Lichtons 1631.gada 5.augustā oficiālā rakstā paziņo landtāgam karaļa negrozāmo gribu izdarīt redukciju Vidzemē, pie kam Lichtons 6 pantos cenšas pierādīt, ka redukcija neaizskar vidzemnieku privilēģijas, jo tā attiecas nevis uz privilēģijām, bet uz lēna muižām un dāvinājumiem. Protams, Vidzemes bruņniecība atbildēja uz šo rakstu punktu pēc punkta, pie kam abas puses šai polemikā rīkojās ar juridiskiem kāzusiem un aiz matiem pievelk argumentus katrs sev par labu. Karalis cenšas pierādīt, ka viņš rīkojas valsts labklājības (salus publica) labā. Protams, tas, taču, nav juridisks arguments, bet gan tas ir taisnības viedoklis; ka vispārības labā ir jānes upuri visām kārtām, vienai, vai tas ir zviedris, vai vācietis, zemnieks vai muižnieks. Turpretī landtāgs šai polemikā pilnīgi ignorē taisnības principu, jo landtāgs uzsver, ka muižniecība esot "valsts valstī", sava "res publica", un likumus viņai nevarot dot karalis, bet tikai viņa pati sev. Bet šis pats landtāgs aizmirst, ka 1673.gadā viņa delegāti paši lūdz karali izdarīt Vidzemē poļu laiku stārosteju redukciju. Tā tad, ja Kārlis XI. gribēja reducēt zviedru aristokrātu muižas, tad landtāgs saka: "Mēs lūdzam"; ja karalis gribēja reducēt vācu muižnieku muižas, tad landtāgs saka: "Sigismunda Augusta privilēģija to aizliedz". Protams, šai polemikai nav vairs nekādas nozīmes uz tālāko redukcijas gaitu.

Vispirms, Lichtons karaļa vārdā lūdz ģenerālgubernātoru izdot pavēli, lai 17.septembrī 1631.gadā pie karaliskās komisijas ierodas visi Vidzemes muižnieki ar savu muižu dokumentiem, lai komisija izdarītu muižturības juridisko tītulu revīziju. Sākumā muižnieki lēnās, to darīt, bet karalis nepaklausīgiem piedraudēja izlietot vecos 1663.gadā iesniegtos dokumentus. Šie draudi palīdz un jau 1632.gada vasarā juridisko tītulu revīzija bija pabeigta. Tā kā Vidzemes landtāgs atteicās balsot par redukciju, tad Kārlis XI. Stokholmas reichstāgā prasīja no kārtām atbildi uz principiāli ļoti svarīgu jautājumu: "Vai karalim saskaņā ar Zviedrijas zemes tiesībām ir brīv valsts zemi nevien izdot lēnos, bet arī to reducēt, neprasot valsts kārtu un lēna vītu piekrišanu; ja šādu redukciju prasa neatliekamas valsts vajadzības". Uz šo jautājumu reichstāgs 1633.gada 19.janvārī deva apstiprinošu atbildi un pieskīra karalim pilnīgu rīcības brīvību. Šis 1633.gada reichstāga lēmums ir tas j u r i d i s k a i s p a m a t s, uz kura Vidzemē tiek izdarīta vācu muižnieku muižu redukcija - p e r m o d u m m a n d a t i, tā tad ar pavēli no augšas, pretēji zviedru muižu redukcijai Vidzemē un Zviedrijā, kas notika s u b s p e c i e s l i b e r t a t i s.

Lai gan bruņniecības vadonis Mongēns vēl gribēja glābt politisko stāvokli un arī landtāga tiesības, tomēr bruņniecības vairākums ietiepiģi palika pie sava, - un rezultātā nevien tika izdarīta redukcija, bet arī kājām samītas landtāga tiesības; jo karalis vienkārši nerēķinājās ar landtāgu. -

Kā Jūs atcerēsaties, vēlāk karalis arī vispār likvidēja Vidzemes landtāgu. Tā tad šai situācijā, Vidzemes bruņniecība darīja visu to vismulķīgāko, ko politikā vispār var darīt; viņa palika pasīva un tikai protestēja, ka redukcija esot nelikumīgs akts, bet tai pašā laikā itneko nedarīja, lai sevi aizsargātu no redukcijas sekām. Ar to beidzas politiskā spēle ap redukciju un redukcijas lieta tiek turpināta Vidzemē pilnā gaitā. Redukcijas kollēģija sastāvēja no trīs kamerām:

1) R e d u k c i j a s k o m m i s i j a s vārda šaurākā nozīmē, kas pārbauda reducējamo muižu juridiskos tītuļus.

2) L i k v i d ā c i j a s k o m m i s i j a s, kas skatīja cauri muižnieku prasības pret valsti pēc pirkuma vai ķīlu līgumiem, ja tie bija slēgti ar zviedru valdības atļauju. Piem., kāds bija dabūjis no Kristīnas muižu ar alloda tiesībām, viņš to iekļāja bankā ar karalienes atļauju; tagad viņam bija tiesība prasīt, lai valsts izpērk viņa muižu.

3) E k s e k ū c i j a s k o m m i s i j a, jeb izpildu komisija, kas izlēma valsts prasības pret muižniekiem.

Katra redukcijas lieta gāja cauri visām trim minētām komisijām, un neviens lēmums nestājās spēkā, pirms to nebija pārbaudījis pats karalis.

Tālāk apskatīsim tuvāk Kārļa XI. priekšlikumus landtāgā 27.aprīlī 1681. gadā, kas, kā redzējām, aptvēra trīs problēmas:

1) muižu redukciju sī vārda īstā nozīmē,

2) kadastra jautājumu, un

3) dzimtsbūšanas atcelšanu.

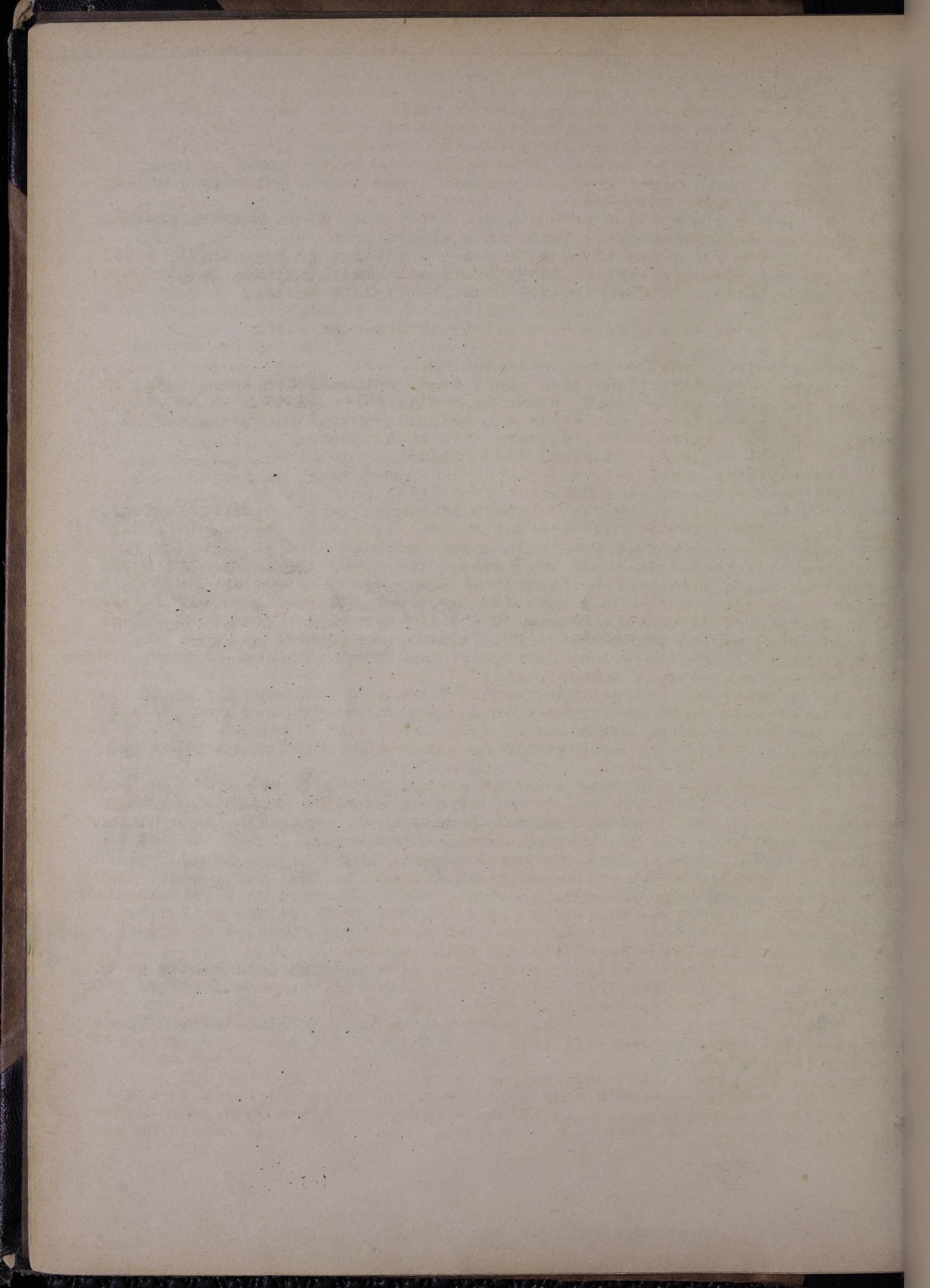
Valsts muižu redukcija. - Muižu redukciju vadīja Ipaša redukcijas komisija no 1681.-37.g., pie kam šai darbā izšķir trīs posmus. No 1681. līdz 1686.gadam redukcijas komisija aprobežojās vienīgi ar to muižu redukciju, kas bija izdāvinātas pēc Norčepingas reichstāga lēmumiem. Šai pirmā redukcijas posmā redukcija patiesībā maz skāra vācu muižniekus Vidzemē, bet toties gan zviedru muižniekus. Bet 1686.gadā par Vidzemes ģenerālgubernātoru iecēla ģenerālleitenantu Jēkabu H a s t f e r u, kas pats bija cēlies no vidzemniekiem, no vienkārša zaldāta kļuvis par ģenerāli, un kā īsts karavīrs punktuāli izpildīja sava karaļa gribu. Tikai sākot ar šo laiku redukcija Vidzemē notiek ļoti strauji, pilnīgi saskaņā ar likumu. 1687.gadā redukcija ir pabeigta, pie kam tās rezultātā no 6236 arkliem 5215 krita atpakaļ valsts zemju fondā un ienesa valstij gadā apmēram 0,5 miljoni dālderu nomas, kas bija tikpat, cik visas pārējās Zviedrijas provinces kopā. Tā tad redukcijas iznākums bija tas, ka 5/6 no visas kultivētās zemes kļuva par valsts zemi.

Kā šo zemi apsaimniekot? - Valsts domēnu pārvaldīšanai dibināja Ipašu d o m e n u v a l d i ar t.s. karaliskās oikonomijas kantoriem (domēnu valdes apakšnodaļām) Rīgā un Tērbatā. Domēnu valdi pārzināja Ipaša amata persona, kuru sauc par Statthalter (karaļa vietnieku), tā tad šis domēnu valdes priekšnieks bija tiesī pakļauts ģenerālgubernātoram. Domēnu valdes pienākumus noteica karaļa instrukcija no 21.augusta 1691.gada, kurai sekoja vēl sevišķs reglaments par domēnu valdes, muižu nomnieku un valsts zemnieku attiecībām. Šis reglaments izdots 21.martā 1696.gadā. Valsts pati valsts muižas neapsaimniekoja, bet tās izdeva nomā, pie kam atkarībā no valsts muižu izmantošanas veida atšķir vairākus muižu tipus:

1) 6% no valsts zemēm tika atstātas līdzšinējiem Ipašniekiem uz 10 gadiem, lai viņi šai laikā ar muižas ienākumiem dzēstu savas prasības pret valsti, pēc likvidācijas komisijas aprēķina.

2) 5,4% bija tādas muižas, kuras valsts atstāja līdzšinējiem Ipašniekiem līdz muižas beigām. Tās ir t.s. ž ē l a s t ī b a s jeb gracialmuižas (Gratialgüter), jo par sevišķiem nopelniem karalis dažiem atļāva valsts muižās dzīvot līdz muiža beigām.

3) trešais galvenais muižu tips ir t.s. t e r c i ā l ā s m u i ž a s (Tertialgüter), kuru civiltiesisko stāvokli nosaka 1687.gada 6.jūnija likums, un proti: terciālās muižas ir tādas, kas gadā ienes ne vairāk par

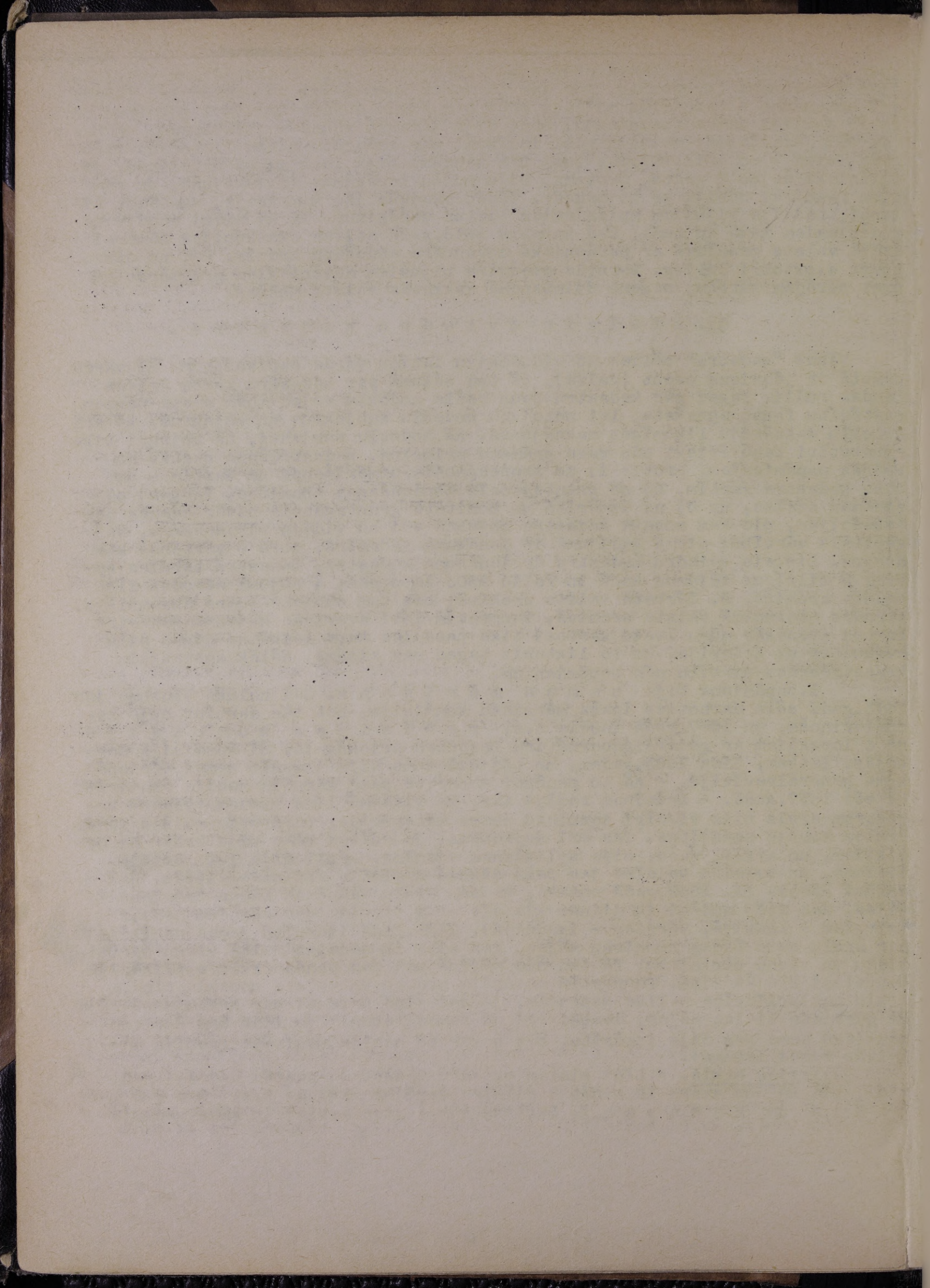
1500 dālderiem nomas. Tādas muižas valsts atstāja viņu līdzšinējiem valdītājiem dzimtsnomā (Erbpacht), pie kam no nomas summas valsts atlaiž 1/3 (kāpēc arī nosaukums - terciālās muižas) pret pienākumu stādīt kronim 1 jātnieku ik no 15 arkliem zemes (zemnieku). Noma bija jāmaksā sākot ar 1687. gadu, un bez tam vēl jāatlīdzina valstij visi ienākumi par reducēto muižu lietošanu sešu gadu laikā - no 1681.-87.g.. Tas, bez šaubām, bija ļoti smags noteikums, jo muižnieki šajos 6 gados, protams, bija muižu ienākumus izlietojuši, un viņiem faktiski nebija ar ko maksāt. Tāpēc eksekūcijas komisija, uzstādot bilanci, taisīja bijušiem muižniekiem lielus uzrēķinus. Tā kā bieži nebija no muižniekiem nekā ko pemt, tad karalis 1686. gadā atļāva eksekūcijas kāmerai dzēst valsts prasības ar parādnieka inventāra atdošanu kronim. Bet no otras puses 4. oktobrī 1687.g. karalis piešķīra bijušiem muižniekiem priekšrocību pret pārējām kārtām, sapemt dzimtsnomā vakantās valsts muižas.

II. L i e l a i s z v i e d r u k a d a s t r s .

Vārds "kadastrs" cēlies no viduslaiku latīņu vārda capitastrum. Šī vārda pamatā ir jēdziens caput (galva), tā tad sākumā par kadastru sauca galvas naudas rulli. Tagad par kadastru sauc reālo nodokļu vajadzībām amata personu sastādītu faktu aprakstu, lai noteiktu nodokļu subjektus un objektus, kā arī nodokļu maksātāju likumīgos maksājumus. Kā nodokļu subjektu, tā objektu tika aprakstīti tabulāriski pēc vaku grāmatu principa. Kadastrēšana sastāv no vairāku papēmieniem, proti: 1) no gruntsgabala uzmērīšanas uz kartīm - uz t.s. kadastra kartīm, 2) no gruntsgabala bonitēšanas (bonitas, labums) pēc zināmas skales, un 3) no izmērītā un bonitētā gruntsgabala novērtēšanas jeb taksācijas, pie kam nosaka kadastra objekta vai nu vidējo tīrlienākumu, vai kapitāla vērtību; pirmā gadījumā ir ienākuma kadastrs, otrā - vērtības kadastrs. Lielais zviedru kadastrs ir ienākuma kadastrs. Kadastra tabulas aptver 5 milzīgus sējumus kopā in folio 9500 lappuses. 4 sējumi atrodas Rīgā valsts archivā, 5. Tērbatā valsts archivā; bez tam dublets (otrs eksemplārs) atrodas Stokholmā valsts archivā. Turpretīm ļoti svarīgās zviedru kadastra kartes (vecākās mūsu lauku kartes) tika pasaules kara laikā no Rīgas pils evakuētas uz Krieviju, un to liktenis tagad nav zināms. Tālāk apskatīsim kadastrēšanas darbību pēc papēmieniem.

1. papēmiena bija z e m e s m ē r ī š a n a. Šai nolūkā Vidzemē jau 1633. gadā sāka darboties īpaša mērnieku komisija, bet tās darbība bija neapmierinoša, un 1637. gadā iecēla t.s. r e v ī z i j a s k o m m i s i j u no 6 locekļiem ar ģenerālgubernātoru Hastferu priekšgalā. Šī komisija darbojās, laikam, līdz 1693. gadam, un tās uzdevums bija izdarīt zemes tīrlienākuma ģenerālrevīziju. - Kā to panākt? - Par to pats karalis nebija skaidrībā vēl 1637. gadā. - Grūtības radīja tas, ka Vidzemē līdz Lielam zviedru kadastram arkls bija vienīgi zemnieku zemes kategorija, turpretīm muižas zemes arklos nebija sadalītas. Tas arī saprotams, jo muižas zeme bija brīva no nodokļiem, un arkls, taču, bija aplikšanas vienība. Arkli bija ļoti dažāda lieluma, un zviedru valdība jau pašā sākumā mēģināja arklus legalizēt. Šai nolūkā Kārlis IX. 1602. gadā nosaka, ka par arklu saucāmas tādas zemnieku mājas, kas spēj muižai ik dienas klausīt ar 2 zirgiem vai vēršiem nedēļā (zirgiem - Latvijā, vēršiem - Igaunijā). 1633. gadā izdarītā zemes revīzija par arklu sauc tādas zemnieku mājas, kas sūta ik nedēļas muižā vienu zirdziņnieku un vienu otrinieku. Tā tad šie mēģinājumi gan panāk arklu legalizāciju, bet tikai klausu ziņā. Turpretīm dabu nodēvu un valsts nodokļu ziņā, arklu nevienlīdzība palika joprojām, jo šai ziņā parasti par arklu uzskatīja 60 pūrvietu lielas mājas, neatkarīgi no zemes labuma; jo līdz tam šur tur zemnieku zeme gan bija izmērīta, bet nekur tā nebija bonitēta (nebija noteikts zemes labums).

Revīzijas arkls. - Līdz Lielam zviedru kadastram pastāv vairāki arklu tipi, pie kam no svara ir zināt 2 pilnīgi dažādus arklus: t.s. B e s i t z h a k e n un M a n n z a h l. Besitzhaken (zemes arkls) ir tāda nodokļu

vienība, no kuras zemnieki deva muižai labības nodevas, bet Mannzahl ir tāda vienība, no kuras zemnieki deva klaugas un dažas sīkas nodevas. Tā tad jau no tā vien redzam, ka līdz kadastram pastāv 2 dažādas aplikšanas vienības: zemes arkls un klauga arkls. Kā nu tagad tikt pie viena arkla? - Zviedru metode bija tā, ka arklu atmeta kā zemes platības mēru, un to pārvērtā par zemes ienākuma mēru, un proti: Kārlis XI. ar 9. novembra 1687. gada pavēli nosaka, ka uz priekšu par vienu arklu saucāmas tādas mājas, kas muižai un valstij dod nodevas, nodokļus un klaugas 60 zviedru dālderu vērtībā. Šo arklu likumos parasti sauc r e v i z i j a s a r k l u, un tā tad tā lielums ir 60 dālderī. Turpretīm mazākas mājas, protams, vairs nebija vērtētas uz 60 dālderiem, bet gan 50, 40, 20 u. t. t. Un, lūk, vienmēr var uzziņāt cik lielas ir zemnieku mājas, ja daļa šo māju debetu jeb pienākumu vērtību uz 60. Piem., kādas zemnieku mājas pēc vaku grāmatas dod muižai un valstij nodevas un klaugas par 30 dālderiem. Lai dabūtu zināt, cik šīs zemnieku mājas ir lielas arklos, jādala 30 dālderī uz 60, dabūjam $1/2$ arklu.

Pielaidīsim gadījumu, ka mājas dod 40 dālderus muižai un valstij, tad lai dabūtu arklu skaitu, dalām 40 uz 60, dabūjam $2/3$ arklu. - Šādu arklu nav un tādi arkli ar likumu ir noliegti. - Arkli var būt tikai šādi: 1, $1/2$, $1/4$, $1/8$, $3/4$, $3/8$, $5/8$, $7/8$, un dažreiz izņēmuma veidā $1/16$. Protams, var būt mājas arī lielākas par 60 dālderiem, piem., 1 $1/2$, 1 $1/4$ arkla u. t. t. Šādā kārtībā ir noteikta tīri praktiskos nolūkos, lai atvieglotu aprēķinus, jo aprēķini bija jāizdara ar daļām, un ja nu pielaistu dažādas daļas, tad varētu būt gadījumi, kad ar šīm daļām neprastu rīkoties nevien mērnieki, nerunājot nemaz par zemniekiem. Tādēļ praktiskos nolūkos noteica zināmus arklu tipus, un to panāca tā, ka arklu skaitam vienmēr bija jādalas uz $1/8$, jo likumdevējs noteica, ka $1/8$ arkla jeb 1 asmīte ir minimālā norma zemnieku mājām, un visiem citu māju lielumiem ir jādalas uz 1 asmīti. Ja izņēmuma veidā sastopam arī $1/16$ arkla, tad tādas mājas īstenībā ir jaunsaimniecības. Tā kā dzīvē gadījās visu visādas mājas, kuras neiederēja šajos arklu tipos, tad mērniekiem uzdeva mājas noapaļot, dažām piegriežot zemi, citām noņemot. Tā tad zviedru valdība ir radījusi noteikta lieluma māju tipus, un citi arklu tipi likuma priekšā nepastāv.

Kodas jautājums, pie tam vissvarīgākais visā šai zviedru metodē, proti: kā a p r ē ķ i n a z e m n i e k a d e b e t u j e b z e m n i e k a p i e n ā k u m u s p r e t v a l s t i u n m u i ž u? - Agrāk zemnieka pienākumus noteica līgums starp zemnieku un muižnieku vai arī veci ieradumi. Protams, tāpat kā kuru katru līgumu, tā arī šos zemnieku līgumus par zemnieku pienākumiem pret muižu varēja gan pavairot, gan samazināt; citiem vārdiem, līgums varēja tikt mainīts abpusēji vienojoties, tā tad attiecības bija p r i v ā t t i e s i s k a s. Turpretīm Lielais zviedru kadastrs zemnieku pienākumus normē a r l i k u m u, kas notika tā, ka zemes ierīcības komisija jeb, kā toreiz sauca, revīzijas komisija ar generālgubernātoru priekšgalā, katram saimniekam izdeva apstiprinātu vaku grāmatu, kurā uz īpašu aprēķinu pamata bija ierakstīts katrs zemnieka debets. Tā tad vaku grāmatai ir spaidu raksturs. Šos ierakstus varēja grozīt nevis muižas nomnieks, bet tikai domēnu valde. Tā tika nodibināts viens no svarīgākajiem mūsu agrāro tiesību institūtiem, proti: v a k u g r ā m a t u i n s t i t ū t s. Muižnieks nedrīkst itneko prasīt no zemnieka, kas nav ierakstīts viņa vaku grāmatā. Tā tad katru saimniecisku subjektu attiecības, saimnieka un muižas nomnieka nosaka valsts.

Aprēķina nauda. - Kādā ceļā revīzijas komisija varēja zemnieka debetu pārvērst naudā? - Acīmredzot, bija vajadzīga īpaša takse. Šāda valdības takse ir izdota 7. februārī 1687. gadā, un tās pamatā ir Kļaudija Tota "Zemes policijas noteikumos" publicētā takse zemnieku piespriešanas gadījumos (nodalā "Von Zuschlagung der Bauern"). Tā tad tiesā praksē tika nodibināta īpaša takse, kā novērtēt zemnieku nodevas un viņu darbu. Vai šī valdības takse saskanēja ar tirgus cenām, uz to ir grūti atbildēt. - Jādomā gan, ka nē. Vēl jo vairāk tāpēc, ka šī takse tika izstrādāta 17. g. s. sākumā; bet šo pašu

taksi lieto Vidzemē arī vēl 19.g.s. sākumā. No tā jāsecina, ka šai taksei un tirgus cenām nav nekāda tieša sakara. Par to varam spriest arī no tā, ka šī valdības takse zemnieku debetā novērtē nevien lauku ražojumus, bet arī klaušu darbu. Bet klaušu darbam toreiz, taču, nebija nekādas tirgus cenas. Cenu, taču, nosaka pieprasījums un piedāvājums. Turpretīm Vidzemē, dzimtsbūšanai pastāvēt, darbam ir spaids raksturs, un tā tad darbam nav tirgus cenas, izņemot rīgu, hēveli un citas pilsētas; bet tās itnebūt nav raksturīgas priekš laucinieku klaušu darba. Bet arī rīgā un hēvelē nav brīva darba tirgus šī vārda tagadējā nozīmē, jo tur darba piedāvājumu un pieprasījumu atkal nokārto no vienas puses amatī un cunftes, no otras puses gildes un magistrāts.

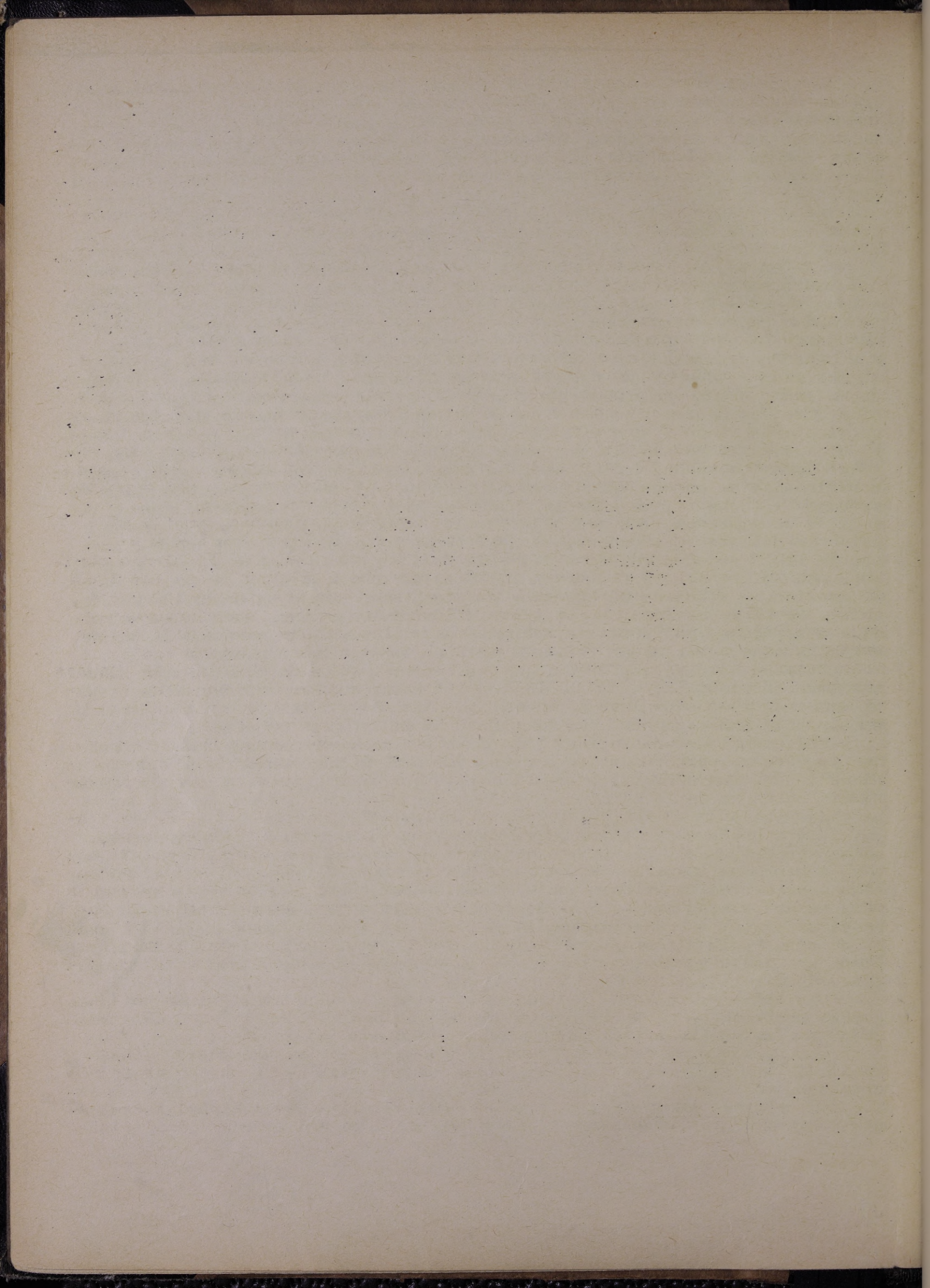
Ja nu tā, tad rodas jautājums, vai t.s. zviedru dālderis, kuros tiek notaksēti zemnieku darbs un nodevas, ir nauda, kurai ir savs kurss, sava tirgus cena? - Šai jautājumā domas šķīst, bet mēs varam droši pieņemt, un to vēlāko gadusimteni rakstnieki ir apliecinājuši, ka t.s. zviedru dālderis nav nauda šī vārda īstā nozīmē, bet gan tikai t.s. a p r ē k i n a n a u d a (Rechnungsmünze), vai kā viņu mācītājs H ū p e l i s 18.g.s. ļoti zīmīgi sauc - Eingebildete Münze (iedomātā nauda). Grūtības rodas vēl tāpēc, ka, tiešām, katram zemniekam un katram citam Vidzemes iedzīvotājam kabatā bija dīvējāda nauda: no vienas puses zviedru valsts dālderis (Reichstaler), un visbiežāk Vidzemē apgrozībā esošais Alberta dālderis. Abi minētie dālderis bija izkalti no sudraba vai cita metala. Turpretīm "zviedru dālderis" ir tikai iedomāta nauda, kuru lieto, ja kroņa zemnieks un valsts muižu nomnieks norēķinoties ar domēņu valdi. Par to liecina arī kāds tīri numismātisks apsvērums. - Lieta tā, ka Alberta dālderis, kas Vidzemē visvairāk apgrozījās, dalījās 16 pimberos, kas arī bija izkalti sīkā naudā; un zviedru valsts dālderis dalījās 72 vērđinos, kas arī tāpat bija izkalti sīkā naudā. Turpretīm Lielā zviedru kadastra dālderis dalījās nevis pimberos, nevis vērđinos, bet 90 grasos. Tā tad viens Lielā zviedru kadastra dālderis sastāvē no 90 grašiem, - atkal no 90 aprēķina grašiem, kuri nekād un nekur nebija izkalti. No tā ir skaidrs, ka tā takse dālderis un grasos, kuru zviedru valdība izstrādāja, lai noteiktu zemnieka debetu naudā, ir pamatota tikai ar aprēķina naudu, bet ne ar faktiski izkaltu vai banknotu naudu.

Zviedru dāldera legālā definīcija. - Par legālu definīciju sauc kāda tiesiskā institūta definīciju, ko dod likumdevējs. Par zviedru dālderis mums ir uzglabājusies šāda legālā definīcija, kas ir uzņemta 1804.gada Vidzemes zemnieku likumos, piezīmē pie 55.panta. Šī definīcija ir šāda:

"Šī nosacīšana nenospriež īsteni to taisnu zemes maksu, bet tā vien dod to mēru no tiem skaidriem augļiem vai arī no tām rentēm iekš došanām un klausīšanām. Tas dālderis šē nav īsteni viena nauda, bet tas vien ir viens zināms pulks no darba dienām vai arī no graudiem un augļiem, ko tas kungs no tāda gabala zemes kā tiesīgu renti var prasīt".

Tā tad šīs definīcijas pirmā daļā skaidri definēts, ka dālderis nav zemes vērtība, bet tikai mērs, kritērijs no "skaidriem augļiem vai tām rentēm, dosanām un klausīšanām", tā tad tas ir rentes mērs, t.i. zemes tīrīsnākuma kritērijs "iekš došanām un klausīšanām". - Tā tad kā rente no nodevām, tā arī klaušu rente. Šīs definīcijas otrā daļā skaidriem vārdiem pateikts, ka dālderis nav nauda, bet gan tikai "darba dienu vai graudu un citu augļu zināms pulks", tas nozīmē skaitu, un proti: tāds darba dienu un nodevu skaits, ko tas kungs no zināmām mājām var prasīt kā tiesīgu (likumīgu) renti.

No kurienes Vidzemē ir ienesta šī metode - novērtēt zemes renti kadastra nolūkiem? - Tā ir Zviedrija un zviedru metode, kur jau 16.g.s., runājot par saimnieka sētas lielumu izšķir: ārtavas zemi, mārkas zemi, ēras zemi u.t.t.. 17.g.s. Zviedrijā personiskie nodokļi tiek atvietoti ar reāliem, pie kam tos nem dālderis no sējumu mucas vietām. Lūk, tas ir tas princips, pēc kura arī Vidzemē Rāklis XI. grāb noteikt zemnieku mājas debetu. Šim nolūkam, kā jau teicu, tika izstrādāta takse zemnieku debeta posteņiem, pie kam debets sastāvēja no nodevām un no darbiem.

Vai pēc zviedru metodes notaksēja visu zemnieku debetu vai tikai daļu? Citiem vārdiem, vai tas, ko zemnieki maksā un dara muižai par labu, tiek grāmatvedības kārtībā pārreķināts viņa debetā? - Motivējot ar to, ka visu neesot iespējams aprēķināt, 1637.gada likums atļauj taksatoriem neieskaitīt arkla aprēķinos sīkās nodevas, piem., kāpostu galviņas, maisus, melku un arī sīkos darbus, piem., kārtņieku vai lopu ganu gaitas, līnu vērpsanu muižai un citus.

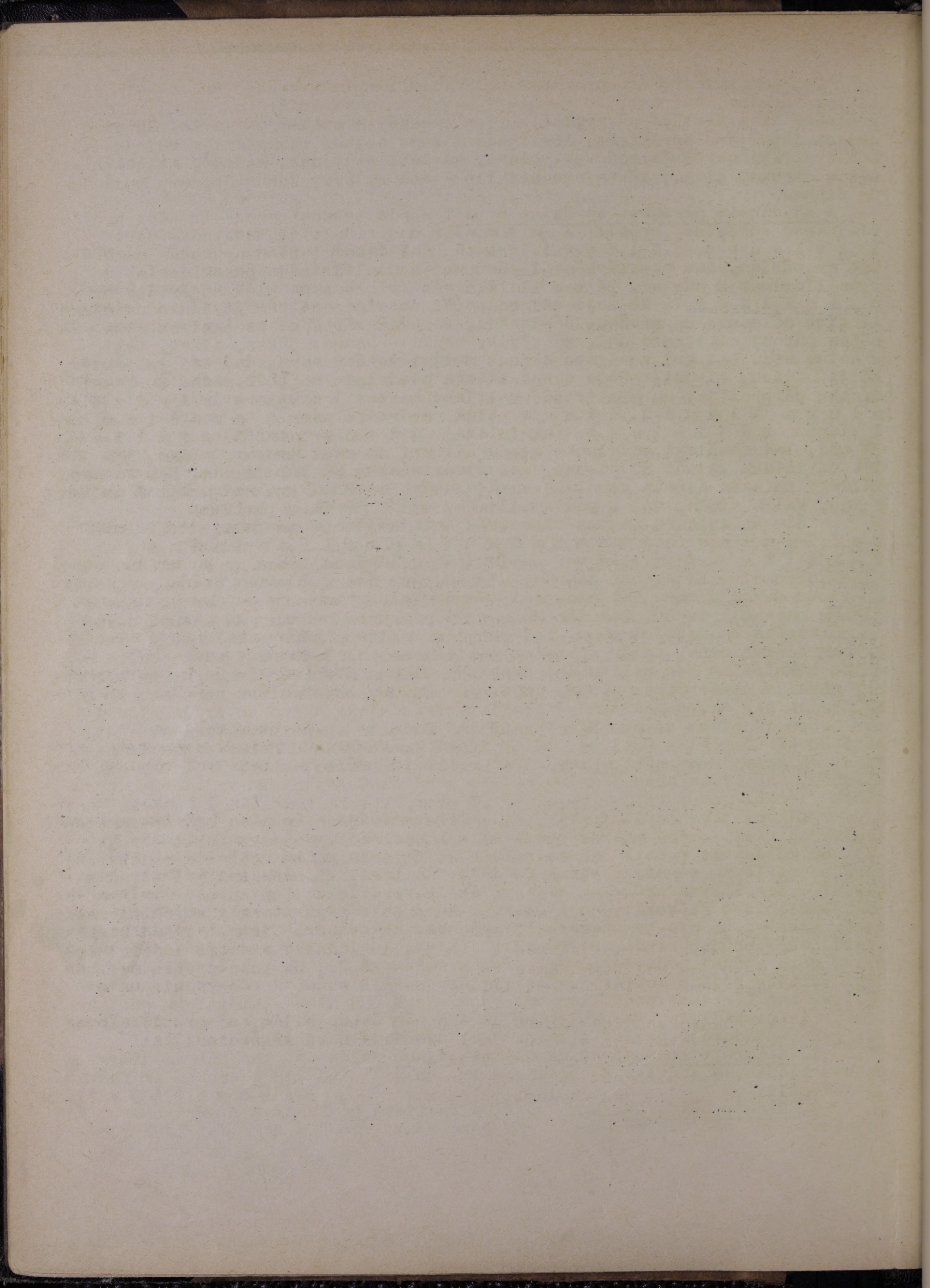
Kā debetu pārvērst aprēķina naudā? - Šīs takses pamatā ir kāds gaužam vienkāršs aprēķins, proti: 1 m u c a r u d z u tiek notaksēta par 1 z v i e d r u d ā l d e r i. Bet tā kā Vidzemē labību ar mučām nemērīja, bet ar pūriem, tad pamatā ņēma 1 pūru un to pielīdzināja pusdālderim, jo 1 muca līdzinās 2 pūriem. Tā tad 1 p ū r s r u d z u tiek novērtēts uz p u s d ā l d e r i. No sejienu relatīvi noteica arī pārējo lauku ražojumu vērtību dālderis un grašos. Jāaizrāda, ka tādā kārtā visas labības tika mērītas pūros; citi ražojumi, kā zivis, vaški - podos; cūkas, aitas, teļi - gabalos etc. Lai arī zemnieku darbus muižai varētu notaksēt, tad izlietoja, kā jau teicu, Klaudija Tota taksi tiesas piedziņām no 1671.gada. Šo taksi drusku pārgrozīja, un proti: pēc valdības takses 1 zemnieku z i r d z i - n i e k a k l a u š u d i e n ā tiek novērtēta par 4 g r a š i e m, un 1 klausu k ā j i n i e k a (otrinieka) d i e n ā par 3 g r a š i e m. Tā tad, lai zemnieks atkalpotu vienu dālderu no sava debeta, viņam bija jāiet otrinieku gaitās 30 dienas, bet zirdziniekam 22 1/2 dienas. Bet šo pašu dālderu no sava debeta zemnieks varēja dzēst ar 2 pūriem rudzu vai 2 podiem apiņu, vai 2 aitām, vai 2 podiem līdaku, vai 2 žāvētiem lašiem.

Šis ir zviedru takses visvairāk kritizējamais moments, proti: tā s a l ī d z i n ā o i k o n o m i s k i n e s a l ī d z i n ā m a s v ē r t ī b a s. Piem.: kā var salīdzināt 2 žāvētus lašus un 30 klausu otrinieka dienas? - Bija, bez šaubām, vietas, kur šos 2 žāvētos lašus var iegūt ar vienu darba dienu, bet bija arī tādas vietas, kur tos pat ar 100 darba dienām nevarēja iegūt. Bez tam jau no šī pārskata redzam, ka klausu darbs ir notaksēts nesamērīgi zemu. Lai gan mēs nezīnām, kāda toreiz bija klausu darbam tirgus cena, tomēr spriežot netieši no valdības uzliktiem sodiem muižu nomniekiem par nelikumīgi prasītām klausu dienām, jāsecina, ka klausas nav pareizi novērtētas: proti, 1696.gada likums soda muižas nomnieku ar 2 dālderiem par katru nelikumīgi prasītu zirdzinieka dienu un ar 1 dālderu par katru kājnieka dienu. Pirmā gadījumā sods ir 45-reizīgs ($2 \times 90 : 4$), otrā 30 kārtīgs ($1 \times 90 : 3$). Tā ir liecība, ka klausu darba takse ir par zemu. Ja saimniekam nāktos revīzijas arklu (60 dāld.) atpelnīt tikai ar klausām, tad viņam būtu jākalpo muižai gadā 1800 kājnieku vai 1350 zirdzinieku dienas.

Likuma otra nepilnība ir tā, ka likumdevējs nenosaka: no kādiem postenim un kādā samērā muižas nomnieks var sastādīt zemnieka debeta arklu, t.i. 60 dālderus. Proti: likumā nebija nekur teikts, ka muižas nomnieks nevarētu prasīt no zemnieka visus 60 dālderus tikai klausās vai arī tikai nodevās? - Šim likuma trūkumam bija vēlāk 19.gvs. ļoti ļaunas sekas uz zemnieku saimniecisko stāvokli, jo 1804.g. likums šo samēru starp klausām un nodevām nosaka, un pie tam nepareizi atsaucas uz zviedru likumu. Tikai statistiskā ceļā dabūjam zināt, ka faktiski (nevis juridiski) zviedru laikos zemnieks deva muižai nodevas samērā pret klausām kā 3 : 2. Citiem vārdiem, nodevu vērtība bija pusotras reizes lielāka nekā klausu vērtība arkla bilancē. Bez tam Tēroatas prof. Teodors g r a s s uz ilgu statistisku pētījumu pamata ir pierādījis, ka patiesībā jārunā par četrejādiem zviedru dālderiem, lai gan likumdevējs pazīst tikai vienu. Šie 4 dālderu ir šādi:

1. Naturālo nodevu vai naudas maksājumu dālderis, kas pēc valdības takses tiesām ir līdzīgs 2 pūriem rudzu, un saī zīnā takse saskan ar faktisko stāvokli.

2. Klausu dālderis, kura vērtība faktiski bija nevis 2 pūri rudzu, kā vajadzētu būt pēc takses, bet 4 2/7 pūra rudzu. To arī zemnieki labi zinā-

ja, un vēl 19.g.s. vidū mēdza izteikt ar šādu aforismu: "Dienas ir lētas, dālderī dārgi".

Tie ir divi debeta dālderī, bet tāpat arī kreditam pēc prof. Grasa pētījumiem ir jāizšķir 2 dālderī:

1. T a k s ē t ā s zemnieku zemes dālderis nomināli (pēc likuma) ir līdzīgs 2 pūriem rudzu, bet faktiski - 2 1/10 pūriem rudzu.

2. V i s a s zemnieku zemes dālderis (arī netaksētās) formāli bija līdzīgs 2 pūriem rudzu, bet faktiski - 3 pūriem rudzu.

Tāda ir zviedru likumdošanas teorija un prakse. Tā tad, patiesībā dālderu lielums bija dažāds atkarībā no tā, vai dālderī nodeva darbā vai nodevās. To zināja arī toreizējie muižu nomnieki un viņi centās ko darīt? - Klausu dālderiem bija 2 reizes lielāka vērtība kā nodevu dālderiem; tamdēļ nomnieku interesēs ir šos 60 dāderus pēc iespējas vairāk prasīt no zemnieka klausās un mazāk ņemt nodevas, jo likums nenosaka, kādā samērā zemniekam ir jādod klausas un kādā nodevas.

Lai šo likuma robu aizpildītu, 1696.gadā Kārlis XI. izdeva jau minēto drakonisko likumu par muižu nomnieku sodīšanu par 45- un 30-kārtīgi par katru klausu dienu, ko muiža prasa no saimnieka pretēji vaku grāmatu ierakstam. Tā tad ar šo likuma papildinājumu netika noteikts klausu un nodevu samērs, bet gan tikai tika piespiesti muižas nomnieki stingri turēties pie revidentu sastādītām vaku grāmatām. Protams, vēlāk, sevišķi krievu laikos, kad vaku grāmatas zaudēja savu spēku, un likuma noteikumu nebija, tad muižniekam bija pilnīgi brīvas rokas, ņemt klausas cik gribēja. Apskatījuši, kā zviedru metode saprot zemnieka debeta vērtību, apskatīsim otru problēmu. -

Kā tiek noteikts zemnieka zemes kredīts? - Tā kā debets bija novērtēts dālderis, tad arī kreditam bija jābūt dālderis. Šai nolūkā, kā jau aizrādīts, no 1683. - 1687.g. izdarīja vispārēju mērīšanu, pie kam bija paredzēts, piešķirt katram zemniekam tikdaudz tīrumu, pļavu un mežu, lai iznāktu tāds zemes dālderu skaits, kas atbilstu šī saimnieka klausu un nodevu dālderu skaitam. Pie zemes mērīšanas lietoja zviedru platības mēru - mucas vietu, kuras lielumu 1690.gadā noteica uz 14000 kv. olektīm, kas tuveni līdzinās 0,5 ha. Kā jau teicu, kadastra uzdevums bija nevien zemi mērīt, bet arī noteikt zemes labumu - zemi bonitēt. Šai nolūkā vajadzēja izšķirt dažāda labuma zemes. Līdz tam Latvijā paši zemnieki un valdība izšķīra divējādas zemju kategorijas:

1) m a i z e s z e m i j e b t ī r u m u (Reinacker), un

2) m e ž a z e m i (Buschland), kam atbilst tautas nosaukums "birze", pareizāk, "birzs", pie kam šo latviešu nosaukumu lieto arī vācu un latīņu teksti.

Starpība ir šāda: tīrums ir tā zeme, kas ir iedalīta 3 laukos, un tā tad ik trešo gadu tiek mēslota. Turpretī meža zeme ir tāda krūmiem apaugusi atauga, no kuras ikgadus nolīda 1/20 - 1/25. Pēc tam šo zemi lietoja tikai 2-3 gadus bez mēslojuma, un tad atkal uz 18 - 20 gadiem atlaida atmatā. Šis sadalījums ir tai pašā laikā raksturīgs toreizējai lauksaimniecībai, kas ir tīri ekstensīva, ar pavisam nelielu tīrumu skaitu un ļoti plašu derīgas zemes fondu, kas tika izlietots apmēram 20 gadus. Kāpēc toreiz vajadzēja tik ekstensīvi saimniekot? - Kāpēc līdumu, kas prasa ārkārtīgi lielu darba pārtēriņu, kāpēc šādu līdumu jau pēc 2 - 3 gadiem atlaida atmatā? - Kāpēc ļauj apaugt ar mežu jau nolīstam zemes gabalam? - Tāpēc, ka lopu ir tik maz, ka nav iespējams zemi mēslot, - bet līdumā var sēt tikai 2 - 3 gadus, un ne vairāk.

Vēlāk zviedru valdība pāriet uz 3 zemju kategorijām, un proti: tīruma zeme paliek iepriekšējā, bet meža zemi sadalīja 2 apakškategorijās:

1) atpūtinātā meža zeme jeb vecaine, un

2) noplicinātā meža zeme jeb atmata.

Turpretī muižas laukos izšķir 5 z e m j u k a t e g o r i j a s:

[The text on this page is extremely faint and illegible. It appears to be a multi-paragraph document, possibly a letter or a report, with several lines of text visible across the page. The content cannot be transcribed accurately.]

- 1) maizes zeme,
- 2) vecaine,
- 3) atmata,
- 4) pļavas un
- 5) dārza zeme.

(Šis sadalījums iz jāzin, jo tas ir ļoti svarīgs 19.g.s. likumdošanā).

No šī pārskata mēs redzam, ka 1) zviedru kadastrs nemaz nenovērtē mežus (kā muižas, tā zemnieku zemē), 2) starpība starp zemnieku un muižas zemes taksāciju ir tā, ka zemnieku zemēm netiek taksētas pļavas, dārzi un ganības, bet zemnieku zemei novērtē tikai maizes zemi jeb tīrumu. Tāds bija zemju sadalījums pēc viņu kultivēšanas veida. Otrs sadalījums, kas ar šo pirmo krustojas, ir zemes bonitēšana pēc augsnes dabiskām īpašībām, pie kam zviedru valdība katrā zemju kategorijā izšķir četrus labuma grādus. Pirmā grādā bija tā zeme, kurai bija olekti bieza melnzeme ar māla vai pliena pamatu, turpretīm ceturta grādā bija 3-5 collas bieza, gaiši ruža vai pelēka, arī sarkana māla vai smilts zeme ar irdeni pamatu. Tā tad šis klasifikācijas pamats ir tīri geologisks pēc augsnes īpašībām. Kadastra uzdevums bija panākt debeta un kredīta bilanci; citiem vārdiem, izlīdzināt zemnieka pienākumus jeb debetu ar viņa tiesībām jeb kredītu; pie kam bilances panākšanai valdība uzstādīja šādu tēzi: "Agrāko laiku piedzīvojumi mācot, ka viena mucas vieta maizes zemes 1. labuma grādā, atvelkot: zemnieka uzturu, valsts nodokļus un sēklu, dodot 1 mucu tīra atlikuma, kas uzskatāma par zemes renti." Tāda ir 1687. gada likuma tēze. Tā tad, tiek pieņemts (hipotētisks pieņēmums), ka 1 mucas vieta 1. labuma tīruma zemes dod 1 mucu rudzu rentes. Tā kā 1 muca rudzu tika novērtēta par 1 dālderī, tad varam tālāk secināt: 1 mucas vieta 1. labuma tīruma zemes dod 1 dālderī tīra ienākuma.

Tā kā zviedru kadastrs ir ienākuma kadastrs, tad līdz ar to ir skaidrs, ka 1 mucas vieta tīruma zemes tiek notaksēta par 1 dālderī. Tāda ir 1 mucas vietas 1. labuma zemes vērtība. Bet bija pavisam 4 zemes labuma grādi. Attiecības starp šiem 4 labuma grādiem noteica veselos skaitļos, un proti: (labuma grādi) I : II : III : IV kā 6 : 5 : 4 : 3. Atliek vēl otrs uzdevums: noteikt zemes ienesību no 1 mucas vietas atkarībā no 3 vai 5 zemju kategorijām, pie kam valdība izstrādāja šādas normas:

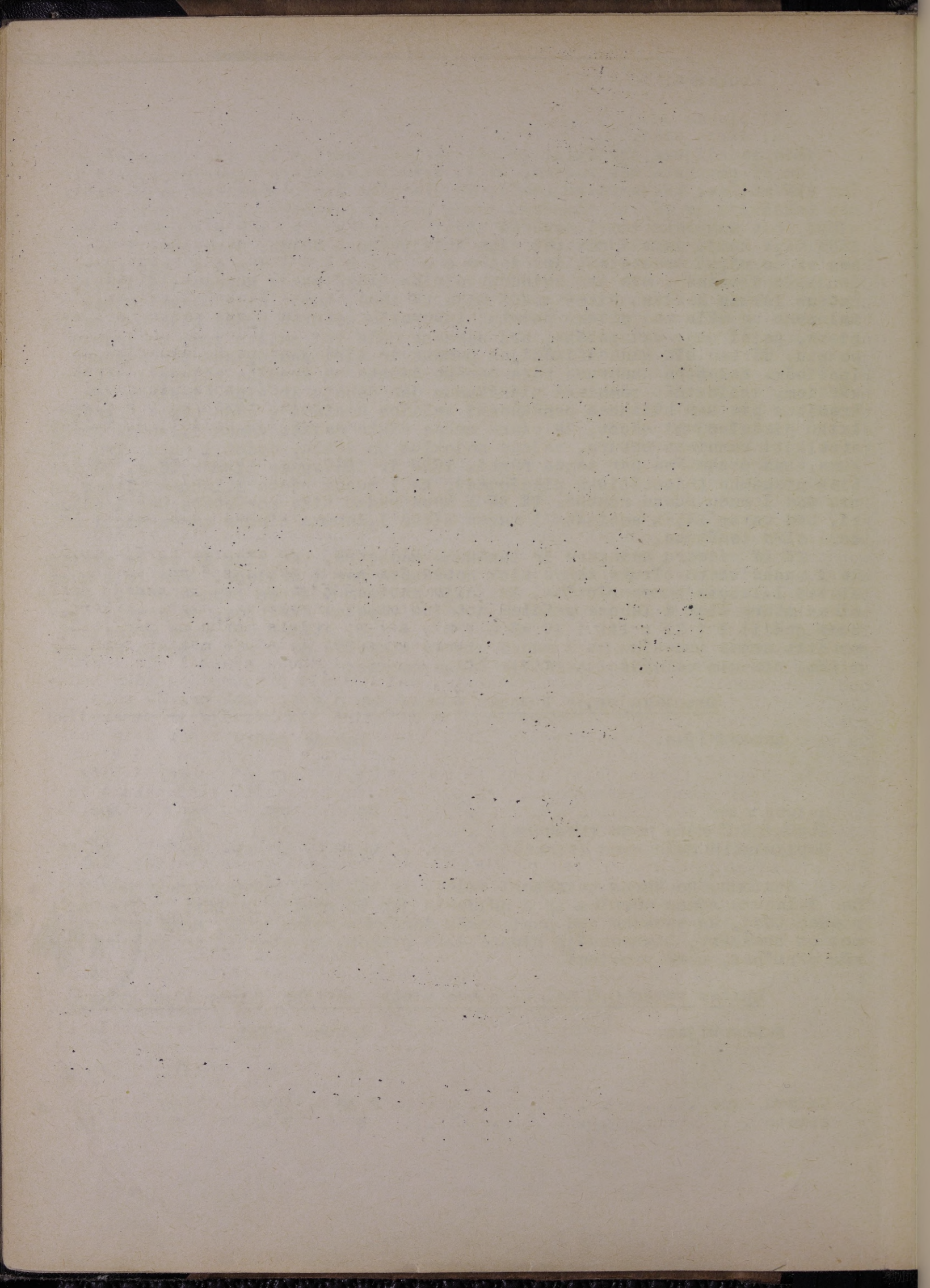
Zemnieku zemes 1 mucas vietas jeb 0,5 ha. vērtība grašos:

Kategorijas.	Labuma grādi.			
	I.	II.	III.	IV.
Maizes zeme	90	75	60	45
Atpūtinātā meža zeme (vecaine)	45	37,5	30	22,5
Noplicinātā meža zeme (atmata)	22,5	18,75	15	11,25

Aksioma, no kuras taksatori iziet, ir tā, ka 1 mucas vietas jeb 0,5 ha. 1. labuma zemes vērtība ir 1 dālderis jeb 90 graši. Otrkārt, likumdevējs pieņem tēzi, ka vecaine dod pusi mazāk ienākuma ražas ziņā, nekā maizes zeme; un treškārt, likumdevējs hipotētiski pieņem, ka atmatai ir uz pusi mazāk vērtības, nekā vecainei.

Muižas zemes 0,5 ha. (1 mucas vieta) vērtība dālderos un grašos.

Kategorijas.	Labuma grādi.			
	I.	II.	III.	IV.
Maizes zeme	2,30	1,35	1,50	1,15
Atmata	3	2,45	2	1,50

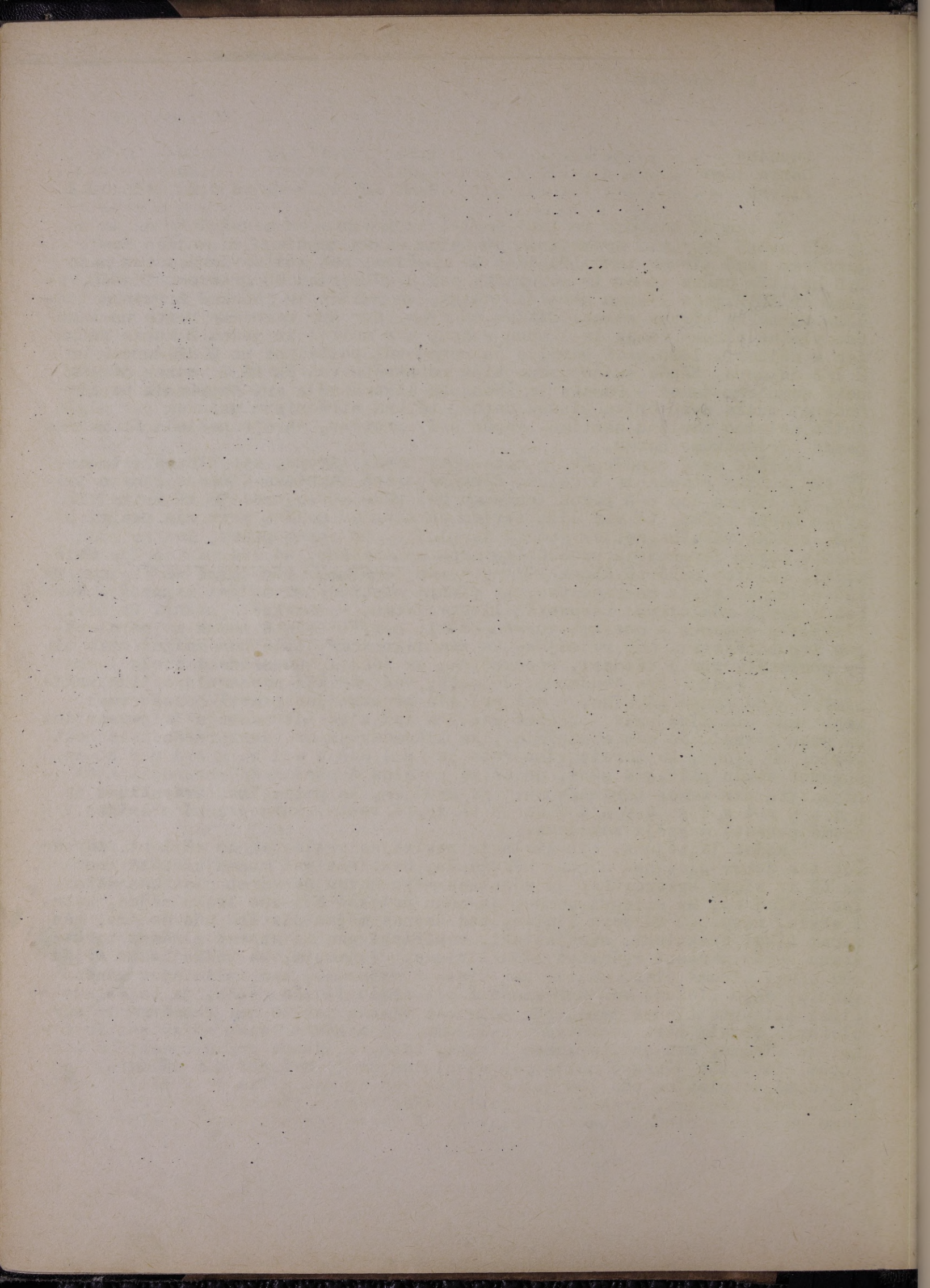

	I.	II.	III.	IV.
Vecaine	1,15	0,87 1/2	0,70	0,52 1/2
Dārza zeme	0,90	0,75	0,60	-- 7
Plāvas	0,23 1/8	0,19 11/16	0,14 1/16	0,3 7/16

Tā tad šī sistēma ir ļoti smalki izstrādāta ar sarežģītām daļām un ir vēl spēkā 19.g.s.. Apskatīsim starpību starp zemnieku un muižas zemi. Zemnieku zemē tīrums zeme līdzinās 90 grašiem, bet muižas laukos tas pats 0,5 ha. tās pašas zemes ir notaksēts par 2 dālderiem 30 grašiem. Tiešām, sākot ar 1637.gada likumu karalis nosaka, ka muižās ir jātaksē 2 reizes lielāka rente no tīrums zemes. Citiem vārdiem, tur kur zemnieka rente no 1 mucas vietas tīrums zemes ir 1 mucas rudzu, tur muižai ir jānodod 2 mucas rudzu jeb 2 dālderī. 1690.gadā karalis šo normu vēl palielina no 2 dālderiem uz 2 1/3 dāldera. Kāpēc muižas zeme tiek notaksēta vairāk kā 2 reizes dārgāk nekā zemnieku zeme? - Pamats ir šāds, ko likumdevējs arī expressis verbis nosaka: muiža dabū brīvu klausu darbu, tā tad strādnieku uzturam par algām muiža neizdod nevienu santīmu. Tāpēc arī, protams, varēja palielināt muižas zemes tīrienākuma normu.

Muižas zemē visdārgāk ir notaksēts nevis tīrums, bet līdums (atmata). Tā tad muižas atmata ir 3 reizes dārgāka, nekā zemnieka tīrums? Pamats ir tas, ka līdums dod 2-3 gadus ienākumu bez kāda mēslojuma. Tā kā muižai ir brīvs darba spēks, tā var likt saviem zemniekiem nolīzt mežu cik patīk, tā tad, nekāda vērtība netiek atmata iegūlāta. No otras puses, lai ar šādu augstu normu ierobežotu nesaudzīgo mežu putināšanu, ko labprāt darīja muižnieki, valdība novērtē šādas līdums zemes ienākumus pēc iespējas augstu. Tā tad saimnieciskais moments tas, ka tīrums apstrādājot muižai nemaksāja darbu, bet maksāja mēslojums; turpretim līzot līdumu, - nemaksāja nekas. Otrkārt, fiskālais moments - nosakot augstu taksi, sargāt valsts mežus no pārliecīgās izputināšanas. Mēs redzējām, ka zemnieku zeme, 1.labuma maizes zeme tika novērtēta par 1 dālderī, prezumējot, ka šāds 1 mucas vietu liels lauks dod 1 mucu rudzu tīra ienākuma. Jājautā, vai pēc šīs prezumcijas tika nodibināta kāda jauna kārtība, - vai arī šīs prezumcijas pamatā pastāv veci praktiski piedzīvojumi? - Jādomā gan, ka šai zinā likumdevējs ir pamatojies uz vecu praksi. Ja mēs atcerāmies, ka likumdevējs no visas ražas daļa nost sēklu, un zinām, ka toreiz visa raža ir p i e k t a i s g r a u d s un atņemot sēklu paliek 4 pūri, un tā kā no šiem 4 pūriem 1/4 no ražas tiek uzskatīta par zemes tīrienākumu, tad dabūjam, ka patiesībā tīrienākums ir c e t u r t a i s g r a u d s. Un tā ir tā rente, kuru jau vācu laikos Vidzemē parasti maksāja zemnieks.

Rodas jautājums, cik liels ir revīzijas arkls jeb 60 dālderī, pārvēršot tos zemes platības mēros: pūrvietās, hektāros vai mucas vietās? Protams, ka tā ir rīnka kvadrātūra, jo vērtības mēru nevar pārvērst platības mēros. Tas nozīmē to, ka stingri ņemot, ja mūsu priekšā būs 100 lauku mājas, katrā 1 arklu, resp. 60 dālderu lielas, tad katras mājas platība būs dažāda. Mēs varam tikai praktiski, statistiski, empīriski gan te atrast zināmas normas, starp kurām parasti svārstas māju lielums. Pieņemsim, ka kādās lauku mājās būs tikai tīrums vien, un pie tam viscaur melnzeme, tad izlietojot minēto tabulu, māju lielumu var aprēķināt šādi. Arklu lielās mājās, ja tajās būs tikai 1.labuma tīrums zeme, būs 60 mucas vietas jeb 30 ha. (apmēram 75 pūrvietas). Ņemsim otru teorētisku gadījumu, - ja kādas lauku mājas sastāv tikai no tīrums, bet smilts zemes tīrums, resp. 4.labuma grāda zemes; tā tad mucas vieta būs jātaksē nevis par veselu dālderī, bet par 0,5 dāldera, tad šādas mājas platība būs 120 mucas vietas jeb 60 ha. - Tie ir 2 ideāli gadījumi. Bet, protams, praksē bija ļoti dažāda labuma tīrums, nāc klāt meža zeme un vesela rinda citu apstākļu. No tā varam secināt, ka 1 revīzijas

arklu lielas mājas patiesībā bija dažāda lieluma zemnieku sētas. Tāda ir Lielā zviedru kadastra teorija, kā to nodibināja 1687. un 1688. gados ar likumu.

Bet vēsturiski spriežot par kādu likumu, vienmēr ir jāuzstāda jautājums, vai vispār likums ir izvests dzīvē un kā ir izvests? - Likumu uzrakstīt ir gaužam viegli, bet izvest dzīvē bieži ir pat neiespējami; vai arī likums tiek izvests pretēji likumdevēja gribai. Vai Lielais zviedru kadastrs ir izvests dzīvē? Par to pilnīgi drošu atbildi nevar dot tāpēc vien, ka mūsu rīcībā nav Lielā zviedru kadastra kartes. Bet neatkarīgi no šī tiesā avota, ļoti daudz netiešas liecības liek mums prezumēt, ka Lielais zviedru kadastrs nav izvests dzīvē visā pilnībā. Jājautā, kas un kur kadastrs palika dzīvē neizvests? Muižu zemē laikiem gan kadastrs ir realizēts. Turpretīm kroņa zemnieku zemē zemes bonitēšana pēc 4 labuma grādiem ir palikusi pusceļā un dažās vietās pat nemaz nav iesākta. Ja Lielais zviedru kadastrs būtu izvests visās zemnieku mājās, tad katrai zemnieka mājai bija jābūt savai kartij (speciāla mērnieka sastādītai kartij ar visām vajadzīgām kadastra atzīmēm). Starp kadastra kartīm, cik ir zināms, ir gan uzglabājušās muižu kartis, bet par atsevišķu zemnieku mājām nekādu drošu ziņu nav.

Ja nu tā, tad rodas otrs jautājums, kādā ceļā revīzijas komisija varēja noteikt zemnieku mājas debetu? - Laikam gan vienkāršākā un lētākā ceļā, proti: pamatojoties uz vaku grāmatām, tikai pārveidojot līdzšinējo nodokļu un klausu sistēmu. Viens no lielākiem pierādījumiem par to, ka zviedru kadastrs nav realizēts zemnieku mājās, ir zemnieku sūdzības Kārlim XI., no kurām ir skaidri redzāms, ka Vidzemes valsts zemēs vēl 17. g. s. beigās, kad oficiālā kadastrēšana bija beigusies, pastāvēja 2 dažādi arkli:

1) muižās likumdevēja nodibinātais revīzijas arkls (Revisionshaken), kura lielums ir 60 dālderis, pie kam tā ir tīri ideāla nodokļu vienība, tāpat kā dālderis bija ideāls vērtības mērs, proti: muiža pēc šiem ideāliem revīzijas arkliem maksāja valstij nodokļus;

2) turpretīm zemnieku zemē pastāvēja t. s. zemnieku jeb maksāšanas arkls (Bauern- oder Zahlhaken), pēc kura saimnieki maksāja valstij nodokļus un deva muižai nomu: graudā, naudā un darbos.

Ja revīzijas arkls bija tīri ideāls, tad maksāšanas arkls bija pilnīgi reāls - konkrēta lauku māja. Cik liels bija maksāšanas arkls? Tas nav zināms, bet gan empīriski, statistiski mēs varam katrai lauku mājai atsevišķi aprēķināt šāda arkla lielumu. Uz šādu aprēķinu pamata var pierādīt, ka maksāšanas arkls, jeb zemnieku zemes arkls bija daudz mazāks, nekā revīzijas arkls, un parasti svārstījās starp 35 - 50 dālderiem gada rentes. Šim dālderu skaitam, protams, atbilst ļoti dažāda zemes platība, kas svārstījās ap 50 - 70 pūrvietām aņamzemes. (Šī starpība starp 2 arkliem ļoti svarīga).

Kā jau aizrādīts, zviedru taksācijas metode patiesībā vērtē tikai aņamzemi, izņemot muižas zemi; turpretīm pļavas, dāņzi, ganības etc. palika netaksētas. Kā jau zināms, prof. Teodors Grass izšķīra 2 kredīta dālderus: taksētās zemes dālderis un visas zemnieku zemes dālderis, pie kam taksētās zemnieku zemes dālderis ir daudz vērtīgāks. Šis pētnieks arī pierādīja, ka, lai saimnieks varētu līdzsvarot muižai dodamās kļaušas un nodevas ar savas zemes kredītu, tad taksētās aņamzemes ražas šiem nolūkiem bija nepietiekamas; un tikai pateicoties blakus ienākumiem no taksācijas vērtībā neieskaitītām pļavām un ganībām, bija iespējams panākt debeta un kredīta bilanci. Bez tam, kā jau no revīzijas redzāms, tad Lielais zviedru kadastrs attiecas tikai uz 5/6 no visas Vidzemes areāla, tā tad uz valsts zemēm; turpretīm privāto muižnieku zemes palika netaksētas un kadastrā neaprašītas. Citiem vārdiem, vaku grāmatu normas bija spēkā tikai attiecībā uz kroņa zemniekiem, turpretīm privātiem zemniekiem muižnieks varēja arī šai laikmetā uzlikt tādādas nastas, kādas viņam patika.

III. D z i m t s b ū š a n a s j a u t ā j u m s .

Kārļa XI. agrārās reformas pretinieku galvenais iebildums ir tas, ka viņš gan esot 1681. gadā prasījis no Vidzemes landtāga dzimtsbūšanas atcelšanu, bet kad 1687. gadā 5/6 no zemniekiem kļuva kroņa ļaudis, tad valdība tomēr dzimtsbūšanu neesot atcēlusi. Reformas pretinieki šādu karaļa rīcību izskaidro ar to, ka muižu redukcijas vienīgais nolūks bijis tīri fiskāls, tā tad finanču politikas nolūks, bez jebkādiem sociālpolitiskiem mērķiem. Šādā veidā formulēti iebildumi ir gan pareizi formālā ziņā, bet itnebit materiālā, t.i. ne pēc satura. 1694. gadā ģenerālgubernators H a s t f e r s ziņoja karalim, ka privātie muižnieki joprojām atsavinānot, iekļānot, atdāvinot savus zemniekus, un pēc patikas izliekot viņus no mājām. Uz to Kārlis XI. atbildēja, ka karalis nevarot to ilgāk paciest, ka viena zviedru pavalstnieku daļa tik cietsirdīgi izturas pret otru pavalstnieku daļu.

1696. gada 21. marta reglaments. - Sakarā ar minēto iesniegumu, karaļa uzdevuma ģenerālgubernators Hastfers izstrādāja īpašu reglamentu par domeņu valdes ierēdņu, valsts muižu nomnieku un zemnieku attiecībām, kas stājās spēkā 21. martā 1696. gadā. Diemžēl, šis reglaments attiecās tikai uz valsts muižām, un 1697. gadā landtāgs piekrita šo reglamentu galvenos vilcienos attiecināt arī uz privātām muižām. Ja sakarā ar šo reglamentu, kas ir viens no svarīgākajiem zemnieku aizsardzības likumiem zviedru laikos, apskatām atsevišķus zemnieku nebrīvības veidus, tad redzam, ka visvairāk zemnieki ciet no t.s. m ā j a s p ā r m ā c ī b a s t i e s ī b ā m (Hausrecht), kuras muižniekiem atstāja Gustavs Adolfs ar 1632. gada likumu. No daudzām zemnieku sūdzībām redzam, ka lai gan zemniekiem bija tiesība sūdzēties par muižas ierēdņu nelikumībām, tomēr faktiski zemnieki šo sūdzības tiesību nevarēja izlietot, jo sūdzētājus, ar valsts ierēdņu kļūsu piekrišanu, muižnieki nesaudzīgi sodīja ar 4.-10 un vairāk pāriem rīksu. Tāpēc 1696. gada reglamenta mērķis ir ierobežot līdzšinējās muižnieku mājas pārmācības tiesības. Kārlis XI. lika izstrādāt projektu arī par mājas pārmācības tiesību ierobežošanu privātās muižās, bet, viņa nāves dēļ un Ziemeļu kara rezultātā, šis projekts 1698. galā apgulās landtāgā.

Kā 1696. gada reglaments pārveido tiesu iekārtu valsts muižās? Līdz tam juridiski pastāvēja tikai kārthas-, zemes- un hof tiesas, bet gan ierāduma tiesību veidā daudzās muižās vēl darbojas īpaša likumos neparedzēta tiesa, kuru var saukt par z e m n i e k u v a i p a g a s t a t i e s u. Kārlis XI. 1696. gadā šo tiesu legalizēja, t.i. iebūvēja toreiz pastāvošā tiesu iekārtā, un proti: pagasta tiesai piekrita zemnieku civil- un krimināllietas. Par zemnieku nodarījumiem muižas ierēdņi var vainīgos nodot pagasta tiesai visās civil- un administratīvās lietās, ja civilprasība nepārsniedz 20 dālderus; un krimināllietās, ja nedraudēja sods vairāk par 10 pāriem rīksu. Ja, turpretim, lieta bija svarīgāka, tad saimnieciskos jautājumos lietu virzīja uz domeņu valdi, bet pārējās lietās uz zemes tiesu. No tā mē redzam, ka sākot ar 1696. gadu saimnieku kā tādu nevar sodīt muižas ierēdņi, bet tikai tiesa.

Jājautā, vai tad vispār mājas pārmācības tiesības sākot ar šī likuma izdošanu (1696. g.) vairs pastāvē? - Jā, tās pastāvē, bet tiek reducētas līdz 3 pāriem rīksu, ko muižas ierēdņi varēja piespriest tikai kļūsu darbiniekiem par nepaklausīgu vai nolaidīgu darbu. Bez tam izpēduma veidā, dažos likumā īpaši minētos gadījumos par atkārtotu nepaklausību, muižas ierēdņi bez pagasta tiesas sprieduma varēja disciplinārā kārtībā sodīt arī saimniekus: 1. un 2. reizi muižas cietumā "pie ūdens un maizes" uz 48 stundām, nākošās reizes ar 3 pāriem rīksu. Bet šis reglaments nodrošina no jauna sūdzības tiesības pret saviem kungiem un viņu ierēdņiem, pie kam tiesāšanas kārtība bija šāda: zemnieks iesniedz sūdzību par muižas ierēdņiem muižas nomniekam; ja tas vainīgo nesoda vai nelikumību nenovērs, tad zemnieks var sūdzēties domeņu valdes prieksniekam, kas šo lietu izmeklē, un saimnieciskos jautājumos arī izspriež, bet pārējās lietās sūdzību nodod zemes tiesai. Ja zemnieks

ar šiem spriedumiem nav mierā, tad domeņu valdes spriedumu viņš var pārsūdzēt ģenerālgubernātoram, bet zemes tiesas spriedumu hoftiesā. Protams, monarhijās ir vēl viens - pēdējais taisnības avots - pats monarchs, pie kam principiāli arī 1696.gada reglaments paredz, ka zemniekam ir tiesība griezties pie karaļa ar lūgumu revīdēt hoftiesas spriedumu viņa lietā. Bet šis pats reglaments arī prasa, lai zemnieks, kas grib ceļot pāri jūrai, un ar savām sūdzībām apgrūtināt majestāti, vispirms dabū pēdējās instances atļauju: tā tad, vai nu no ģenerālgubernatora vai no Hoftiesas prezidenta. Protams, šādas atļaujas - ceļot uz Stokholmu, lai tur panāktu savas lietas revīziju, Vidzemes iestādes zemniekiem nedeva. - Bet neskatoties uz visu to, zemnieki lieliem bariem bija sastopami Stokholmā, un Kārlis XI. viņus tur ir pieņēmis līdz ar viņu sūdzībām, un uzdevis viņu lietas izspriest no jauna, pie kam bieži vien karalis deva Vidzemes zemniekiem līdzī t.s. s a l v u s c o n d u c t u s (drošu ceļu), lai Vidzemes iestādes nevarētu šādus zemniekus sodīt. Kārlis XI. patiesībā ir vienīgais no daudzajiem Vidzemes valdniekiem, par kuru mēs droši zinām, ka viņš ir uzklaušījis zemnieku sūdzības.

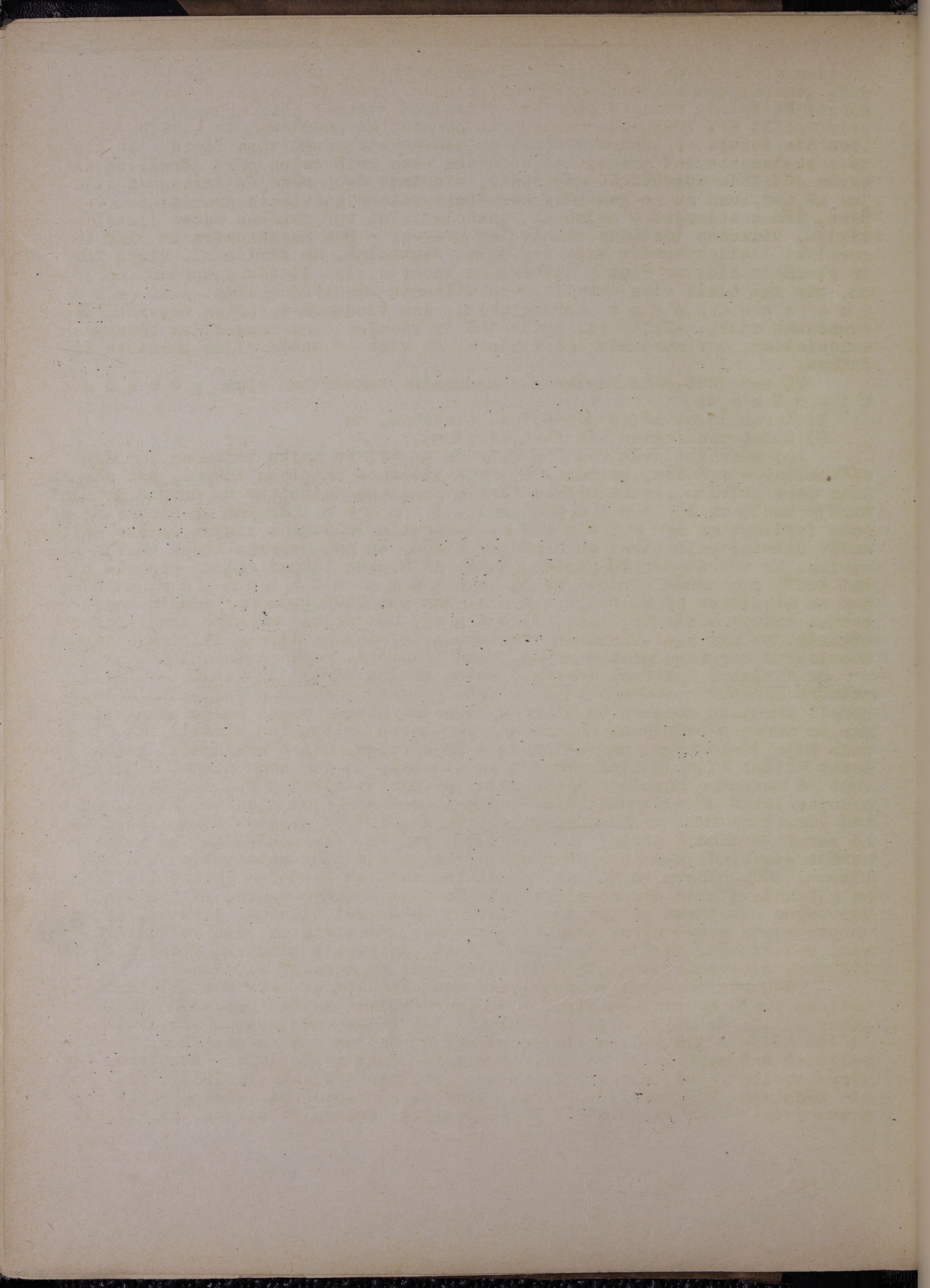
Tā tad 1696.gada reglaments nodrošina zemniekiem viņu p e r s o n a s t i e s ī b a s:

- 1) ierobežojot mājas pārmācības tiesības, un
- 2) dodot zemniekiem sūdzības tiesības.

Lai būtu spilgtāk redzams zviedru un krievu laiku Vidzemes zemnieku stāvoklis, aizrādīšu, ka pēc 1819.gada Vidzemes zemnieku likuma, kas zemniekiem deva brīvību, katru brīvas kārtas zemnieku muižnieks un muižas ierēdņi varēja sodīt ar 15 s p i e ķ a s i t i e n i e m, bērniem un sievietēm šo sodu izpildot ar 15 r ī k s t ē m. Turpretī 1696.gada likums atļāva muižai sodīt dzimtslaudis tikai ar 3 pāriem rīkšu, un pat pagasta tiesa varēja piespriest ne vairāk par 10 pāriem; kāmēr 1819.gada likums atļauj pagasta tiesai sodīt pieaugušu vīrieti ar 30 s p i e ķ a s i t i e n i e m, un bērņus un sievietes ar 20 r ī k s t ē m. Bez tam 1696.gada reglaments nemaz nepazīst spieķa sitienus, t.s. "K o k u s", bet atļauj vainīgo sodīt tikai ar rīkstēm. Tā tad t.s. Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likums 1819.gadā paredz zemniekiem bargākus miesas sodus, nekā 1696.gada reglaments dzimtslaudim.

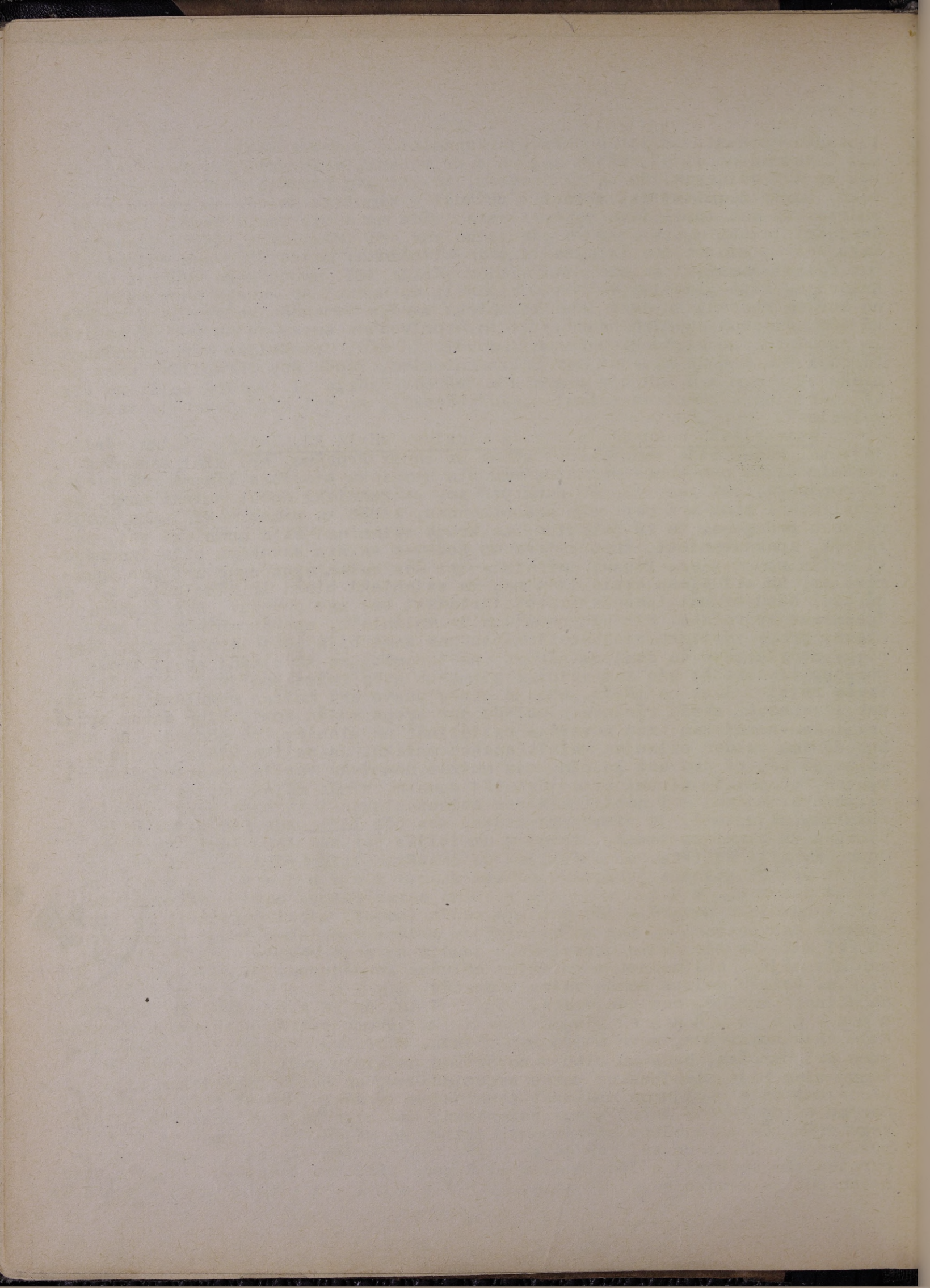
Dzimtslaužu kustāmās mantas tiesību sfaira Kārļa XI. laikā. - Lielā zviedru kadastra uzdevums bija ar vaku gramatu instituta palīdzību stingri normēt zemnieku nodevas un klausas, nosakot bargus sodus muižu nomniekiem par šo normu pārkāpsanu. Kā zināms, par katru nelikumīgu zirdzinieka dienu sods bija 40-kārtīgs, par kājnieku - 30-kārtīgs. Tāpat nelikumīgi mantas nodevas muižai bija jāatdod zemniekiem atpakaļ, un par sodu tikpat daudz jāiemaksā draudzes baznīcas kasē. Princīpā pastāv tikai kārtējās klausas. Ja plaujas laikā kādreiz muižai ir vajadzīgas ārkārtējās klausas, piem., talkas, tad 1696.gada reglaments prasa, lai šīs ārkārtējās klausas tiek atrēķinātas no zemnieka debetā ieskaitītām kārtējām gaitām. Tas nozīmē to, ka muiža nevarēja atsavināt zemnieku k u s t ā m o m a n t u; nepatvaļīgi uzliktu klausu, nēdz nodevu veidā. Arī no citiem avotiem iegūstam drosas liecības, ka dzimtslaudim ir neaprobezotas tiesības uz kustāmo mantu. Tā tad zemnieki var savus razojumus pēc patikas vest uz lauku vai pilsētas tirgiem, pārdot, un par naudu atkal pirkt sev tēdas preces, kādas viņiem bija vajadzīgas. Sekas, bez šaubām, varēja būt tikai vienas, un proti: zemnieku vispārējās labklājības pieaugums par spīti vairākiem bada un mēražas gaidiem. -

Mūsu rīcībā ir dross avots, tā sauktās Ziemeļu kara rekvizīcijas listes, no kurām redzam, ka piem., 1702.gadā krievu zaldāti no kādām Trikātas pusarklu lielām mājām bija nolaupījuši 148 galvas mājlopu, kādās citās arklu lielās mājās - 135 galvas liellopu. Arī no dažiem citiem novadiem, piem., Smiltenē šai pašā laikā redzam, ka vienās lauku mājās ir 8 - 12 zirgu, kāds zirgu skaits tagad ir sastopams tikai ļoti bagātās saimniecībās. Tālāk, nesim kādu mantas mitēriju, piem., apģērbu. 1700.gadā Straupes pagastā kazāki nolaupījuši kādās lauku mājās 15 (Silēzijas) galvas lakatiņus, 15 villaines,

1 caupādu cepuri, 15 sudraba saktis, apzeltītu sudraba kakla rotu u.t.t.. Tā tad kopsummā no vienām mājām apgērbos un rotas lietās kazāki nolaupījusi vairāk kā 107 dālderus. No tā mēs redzam, ka lai gan formāli būdami dzimtsilvēki, tomēr zemnieki dzīvo ļoti pārtikuši - zemnieku meitām un šievām bija sudraba un pat apzeltītas rotas lietas, zīda mutauti, samta vamzi, ārzemēs darināti lakati u.t.t.. Ar šo pārtību var arī izskaidrot, kāpēc Ziemeļu kara laikā, kad valsts izlaida iekšējo aizņēmumu: nevis Vidzemes muižnieki, bet taisni zemnieki ir tie, kas aizdod Kārlim XII. naudu kara vešanai ar Krieviju. Rīgā glabājas vairāki origināli dokumenti ar karaļa parakstiem, no kuriem redzam, ka dāvs labs saimnieks varēja iemaksāt valsts kasē vairāk kā 600 dālderus skaidrā naudā - ar to atbrīvodāms savas mājas par šī kapitāla procentēm no visām klausām un nodevām. Tā šādi Zviedrijas kara aizņēmuma pircēji Vidzemē ir kļuvuši par brīvzemniekiem. Tāpēc nav pārspīlēti vācu pētnieka T r a n z ē - k o z e n e k a vārdi: "Kārļa XI. agrārā politika tik tāl pārveidoja zemnieku saimniecisko stāvokli, ka šai ziņā nevarēja vairāk vēlēties".

Dzimtslaužu nekustāmās mantas tiesības Kārļa XI. laikā. Citiem vārdiem, jāpauž, kādas bija zemnieka tiesības uz zemi? Protāms, arī šinī sakarībā runāsim tikai par kroņa saimniekiem. Šīs zemnieku tiesības likums nekur skaidri nenosaka, bet gan vienmēr runā par to, ka zemnieki dodot muižai nomu, ko avoti bieži sauc arī par vaku grāmatu nomu, tāpēc ka nomas maksājumus noteica vaku grāmatas. No tā jāsecina, ka kroņa saimnieki bija nomnieki vai, pareizāk, apakšnomnieki, kuru gaites un nodevas valsts savukārt bija iznomājuši muižu nomniekiem. Tiesa, dažreiz avoti šos saimniekus sauc arī par īpašniekiem, un arī tiesu aktis liecina, ka saimnieki bieži ir rīkojušies tā, it kā viņi būtu bijuši īpašnieki, bet juridiski tas nav pareizi. Bez šaubām, īpašnieks ir valsts. Pirmais nomnieks ir muižnieks, apakšnomnieks ir zemnieks. Kroņa zemnieku rīcības tiesības par zemi bija ļoti ierobežotas. Zemnieks nedrīkstēja šo zemi ne pārdot, ne iznomāt, ne kā citādi nodot trešo personu lietošanā; pie kam vainīgo pirmo un otro reizi sodīja ar rīkstēm, bet trešo reizi izlika no mājām. Bet no otras puses arī muižas nomnieks bija tāpat ierobežots savās rīcības tiesībās par kroņa muižu zemi. Viņš savam apakšnomniekam-zemniekam taču nevarēja palielināt ne klausas, ne nodevas, ne arī bez domeņu valdes atļaujas mainīt apakšnomnieku. Ja palika kādas zemnieku mājas postā, tā tad bez ļaudīm, tad muižas nomnieks varēja izmantot vienīgi plāvas, turpretīm tīrumi bija jāatstāj atmatā, kamēr mājas uzņēma jauns saimnieks. Muižai arī nebija nekādas saimnieciskas intereses piesavināties zemnieku māju zemi, jo visas pusmuižas, kas pēc 1638. gada revīzijas bija dibinātas uz zemnieku zemes, joprojām skaitījās par zemnieku zemi, un tāpat joprojām bija apliktas ar nodokļiem un nastām. Citiem vārdiem, jau 17. g.s. beigās pastāv stingra juridiska robeža starp z e m n i e k u z e m i no vienas puses un m u i ž a s z e m i no otras puses. Savu apakšnomnieku muižas nomnieks nevarēja pēc patikas cedēt (nodot) citai personai; to likums uzskata par patvarību, par ko vainīgajam muižas nomniekam draud naudas sods, un arī uzlikts pienākums atsavinātos ļaudis uz sava rēķina atgādāt atpakaļ agrākās mājās, atlīdzinot zemniekiem cēlušos zaudējumus. No tā jāsecina, ka 17. g.s. beigās valsts zemēs vairs nepastāv d z i m t s b ū š a n a šī vārda stingrā nozīmē, bet tās vietā, tāpat kā 15. un 16. g.s. atkal ir ieviesta n o v a d a b ū š a n a. Visumā jāsaka, ka likums vairāk aizsargāja zemniekus- apakšnomniekus, nekā muižu rentniekus. Pēdējiem bija jāpilda nomas līgums arī neražas, bada un citu nenovēršamu nelaimju gadījumos. Turpretīm zemniekiem bija tiesības uz nomas samazinājumu, un muižu rentniekam bija pienākums bada gadījumos palīdzēt zemniekiem ar sēklu, maizi etc. Protāms, domeņu valde varēja katru kroņa saimnieku, kas negribēja vai nespēja pildīt vaku grāmatās paredzētos pienākumus, izlikt no mājām. Bet domeņu valde to pašu varēja darīt un arī darīja ar muižu rentniekiem. Ja nu šo zemnieku agrārtiesisko stāvokli salīdzinām ar 1819. gada Vidzemes zemnieku likumiem, tad nevar būt ne mazāko šaubu, ka t. s. b r ī v a t l a i s t i e m z e m n i e-

k i e m 19.g.s. bija mazākas tiesības un mazāka likuma aizsardzība agrāro attiecību laukā, nekā 17.g.s. beigās.

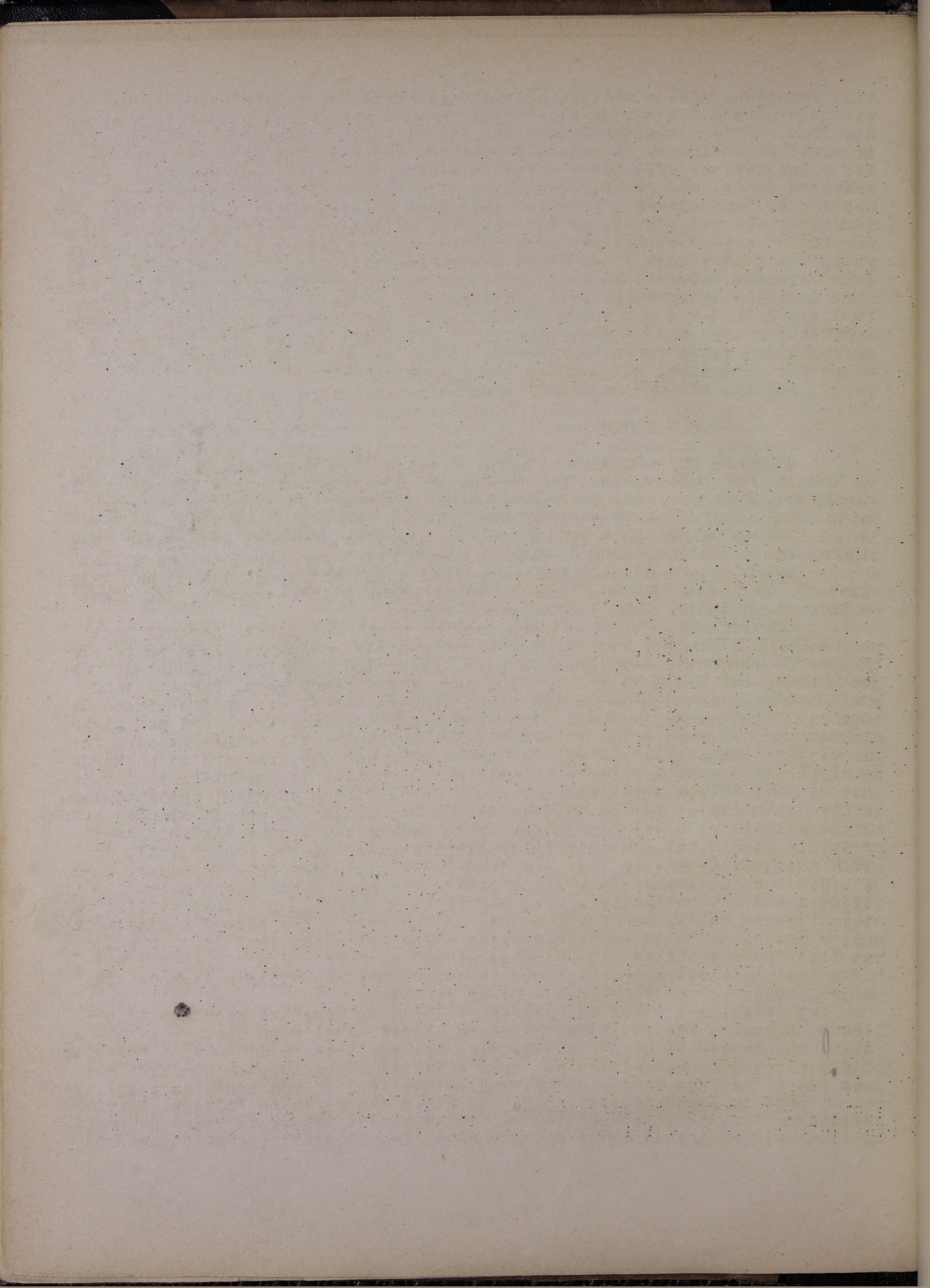
Paliek vēl viens iebildums, bet tas ir tīri nejuridiska rakstūra, proti: ļoti daudzi domā, ka dzimtsbūšanas institūta pazīme esot kļaušu sistēma? - Tas nav pareizi. Kļaušas pastāv pirms, ir pēc dzimtsbūšanas. Tīri faktiski ņemot, mēs zinām, ka 17.g.s. beigās Vidzemē kļaušu sistēma bija daudz vieglāk paciešama, nekā pēc 1819.gada. Zviedru laikos kļaušas varēja izpirkt naudā vai graudā, un vietām, kur muižas bija mazas un ļaužu daudz, tur arī 17.g.s. kļaušu lielais vairums bija izpirkts. Turpretī pēc 1819.gada, kad muižas bija ļoti lielas, un zemnieki lielas nabadzības dēļ nespēja no kļaušām atpirkties; kļaušu sistēma bija tik raksturīga visam laikmetam, ka tauta laikmetu no 1819. - 1868.g. ir ļoti pareizi nosaukusi par "k l a u š u l a i k i e m". Vēl 1840.gadā apmēram 90% no visiem Vidzemes saimniekiem deva muižai kļaušas. - Tāds ir Kārļa XI. agrārās reformas apskats. Tagad raksturosim to stāvokli, kādu radīja šī reforma, un līdz ar to visas tās pārmaiņas, kas izcēlās Lielā zviedru kadastra laikā: pagasta iekārtā, nodokļu sistēmā un kļaušu tiesībās.

I. P a g a s t a s o c i ā l ā s t r u k t ū r a .

Galvenās pagasta ļaužu šķiras ir 3: saimnieki, kalpi un iebūvieši. Ja 19.g.s. mēs redzam t.s. bezzemnieku, tā tad kalpu un iebūviešu strauju pieaugumu, kuru pa daļai pārveidoja tikai 1920.gada agrārā reforma, tad turpretī zviedru laikos pagasta iedzīvotāju sociālās attiecības jeb pagasta sociālā struktūra bija pavisam citāda. 19.g.s. pagastos dominē bezzemnieks, kas meklēdams darbu izceļo uz pilsētām.

Saimnieki. - 17.g.s. pagastos dominē saimnieki, un bezzemnieku ir tik maz, ka likums nosaka kalpu maksimālo skaitu, kādu drīkst turēt katrs saimnieks. Protāms, toreiz ļaužu skaitīšana nenotika un tāpēc nevar būt oficiālas statistikas. Bet no draudžu mirstāmām listēm, kas diezgan sīki tika sastādītas, 1711.gadā pēc lielā mēra postījumiem iegūstam diezgan pareizas ziņas. Tā piemēram, Jaunpiebalgā no visiem pagasta ļaudīm 84% bija saimnieku šķiras, 12% kalpu un 4% iebūviešu. Tā tad bezzemnieku skaits ir 5 - 6 reiz mazāks, nekā saimnieku skaits. Turpretī 19.g.s. šis samērs ir taisni otrāds. Saimniekiem, protāms, nav uzvārdu, bet viņus sauc mājas vārdā. Māju lielums ir tai pašā laikā saimnieka materiālās labklājības netiešs rādītājs. Un kā jūs zināt, mājas šķiroja vērtības ziņā pēc arkliem. Cēsu un Valmieras apriņķī arklu samērs bija šāds: 1690.gadā pilnu vīru (vesela arkla saimnieku) ap 25%, trīsceturtnieku (3/4 arkla saimnieku) ap 15%, puselnieku (1/2 arkla saimnieku) - ap 35% un ceturtnieku ap 22%, turpretī asmītnieku (1/8 arkla saimnieku) tikai 2 - 3 %. Tā tad visplašākā un tipiskākā saimnieku grupa ir puselnieki jeb pusarkla saimnieki. Pēdējor var viegli pazīt no kopējā māju nosaukuma. Ja kādā pagastā ir blakus 2 mājas ar vienādu nosaukumu, piem. Kaln-Bērziņi un Lejas-Bērziņi, tad tā ir liecība, ka šīs mājas ir bijušas kādreiz puselnieki, t.i. no vesela arkla mājām, tām sadaloties, radās 2 jaunas mājas, kuras sākumā paturēja kopējo nosaukumu, arī daļu no kopējām agrākām ēkām un kopējās zemes. Pilnīga individualizācija sākās vēlāk, un bieži turpinājās veselu paaudžu. Protāms, ka puselnieku mājas varēja rasties nevien daloties veseliem arkliem uz pusēm, bet sadaloties arī pusarkla mājām, tāpat arī no ceturtnieku mājām var rasties 2 asmītes u.t.t.. Tāpat nav vajadzīgs, lai viena māja pārvērstos 2 puselniekos, materiāli sadalītos uz pusēm. Var gadīties arī tā, ka vienam puselniekam ir 1/4, otram 3/4 arkla zemes. Tā bieži notika, ka tur, kur senāk bija bijusi viena saimnieka māja, pēc gadu simteņiem izcēlās vesels māju apciems, tā tad 5-6 mājas, kas nebija ciems, bet ciemam līdzīgs veidojums.

Kādi ir puselniecības cēloņi? - Bez saubām, svarīgākais cēlonis ir kapitālu uzkrāšanās kādā saimnieka ģimenē. Pārticība un saimnieciska neatkarība drīz vien rada arī ilgas pēc sociālas individualizācijas, - un rezul-

tātā saimnieka dēli sevišķi tad, kad viņi apprecas, negrib vairs dzīvot kopā, un censas nodibināt uz tēva mājas zemes 2 vai vairāk patstāvīgas saimniecības. Tā tad pušelniecības izplatīšanās, kāda novērojama zviedru laikos, ir netieša liecība par zemnieku pārticību. Protāms, tai bija arī citi iemesli. Pušelniecības cēlonis ir nevien bagātība, bet bieži arī pretējais stāvoklis - nabadzība. Ja kāds saimnieks bija kļuvis vecs un nebija bērnu, vai arī neražas vai sērgas dēļ, saimnieks nespēja vairs tālāk izpildīt vaku grāmatas gaitas, tad, vai nu muiža pati, vai saimnieks ar muižas atļauju pienēma pilnīgi svešu cilvēku par savu pušelnieku, un tad uz priekšu abi kopīgi pildīja tos pienākumus, kas vecam saimniekam bija jāveic vienam pašam. Pēc vecā saimnieka nāves, jaunais pušelnieks parasti palika viņa vietā par saimnieku. Tā tad ne katrreiz vaku grāmatās sastopāmie 2 vienādi māju nosaukumi liecina, ka šo māju saimnieki ir radinieki. Turpretī 18.g.s., kad Ziemeļu karā ļoti daudz māju tika nopostītas, iedzīvotāju skaits bija ļoti mazs, un zemnieku nabadzība bija neapraķstāmi liela, tad no jauna izcēlās lielās lauku mājas ar daudziem iedzīvotājiem un kopsaimniecību.

Kalpi. - Kā jau aizrādīts, zviedru laikos kalpu ir ļoti maz. Likumdevēji sūdzās, ka kalpi esot grūti dabūjami un neesot atsverāmi ne ar kādu algu. Tāpēc valdība jau 1636.gadā izdod stingrus noteikumus par algotu darba spēku, nosakot, ka vesela arkla saimnieks varēja turēt ne vairāk par 2 kalpiem un 1 pusaudzi, ceturtnieks tikai 1 kalpu. Pie saimnieka par kalpu bija jālīgst katram, kura manta bija mazāka par 3 mārķām. Dienesta līgums stājās spēkā, ja kalps bija saņēmis rokas naudu, vai faktiski pārgājis saimnieka maizē. Kalpus līgst uz 1 gadu. Līgumu slēdz 6 nedēļas pirms Mikēliem, bet līgumu uzteikt kalps var 2 mēnesus pirms Mikēliem. Pretēji saimniekam, kas bija saistīts pie sava arkla, kalps diezgan brīvi var pārvietoties muižas novada robežās. Zviedru valdība nodomājusi izdot arī īpašu likumu par kalpu algas lielumu, bet tāds nav izdots. Tikai Rīgas pilsētas zemēs, jau sākot ar 1638.gadu, kalpu algas nosaka zemes tiesa.

Iebūviesi. - Ja līdz zviedru laikiem avoti šos ļaudis parasti sauc par *Einflüßling*, unipes, vienkājis, tad tagad šis nosaukums izzūd un tā vietā lieto vārdu *Einwohner* (iedzīvotājs). Atšķirībā no kalpiem iebūviesi neatrodas saimnieka maizē un arī nekalpo saimniekam cauru gadu. Parasti iebūvietis saimniekam bija vajadzīgs tikai plaujas laikā, par ko iebūvietis dabūja brīvu dzīvokli pirtī vai rījas kambarī; tāpēc tos sauca arī par pirtiniekiem vai kambarniekiem. Pārējā laikā tāds iebūvietis pelnas uz savu roku, viņš ir rokpelnis, kas vai nu strādā kā amatnieks, vai arī kā zemkopis uz amatnieka zemes. Pretstatā saimniekam, kura zeme ir novērtēta arklos, iebūviesā zeme vismaz juridiski nav arkla daļa. Citiem vārdiem, apakšnomnieks ir tikai saimnieks, bet ne iebūvietis. Tā tad muiža var prasīt klausas stingri ņemot tikai no saimnieku mājām. Ja nu saimniekam likums aizliedz zemi tālāk iznomāt, jo viņš pats taču ir tikai apakšnomnieks, tad jājauc, ar kādām tiesībām saimnieka kalpi un iebūviesi, saimnieka dēli un meitas turēja bieži vien diezgan prāvus zemes gabalus? - Attiecības starp saimnieku un viņa zemes turētāju nav *n o m a*, bet tā sauktā *b a n d a*, kas atbilst romiešu tiesību jēdzienam *p e c u l i u m*, no *pecus*, kas sākumā nozīmēja lopus, kurus pater familias atdeva savam dēlam vai citam ģimenes loceklim, vai arī vērgam faktiskā lietošanā tikai ar *d e t e n c i j a s t i e s i b ā m*, jo juridiski šī manta, kuru ar pater familias atļauju lietoja viņa saimes ļaudis, joprojām paturēja pater familias.

Arī *b a n d a* savā pirmnozīmē ir lopi, un tāpat kā *peculium* ir cēlies no *pecus*, un proti: leisi par bandu sauca tikai raga lopus - tā tad ne cūkas, ne zirgi nepiederēja pie bandas. Bez tam Austrum-Lietuvā un Baltkrievijā par bandu sauca arī labību, kuru sēja saimnieks kalpiem piedevām pie gada algas. Arī latviešu sadzīvē bandas institūts ir nodibinājies tikai ieraduma ceļā un varbūt, poļu laikos (16.g.s.) ieviesies no Polijas. Latviešu juridiskos tekstos vārds banda pirmo reizi minēts 1804.gadā Vidzemes zemnieku likumos, bet nosaukums ir daudz vecāks. Leksikogrāfi (vārdnīcu autori)

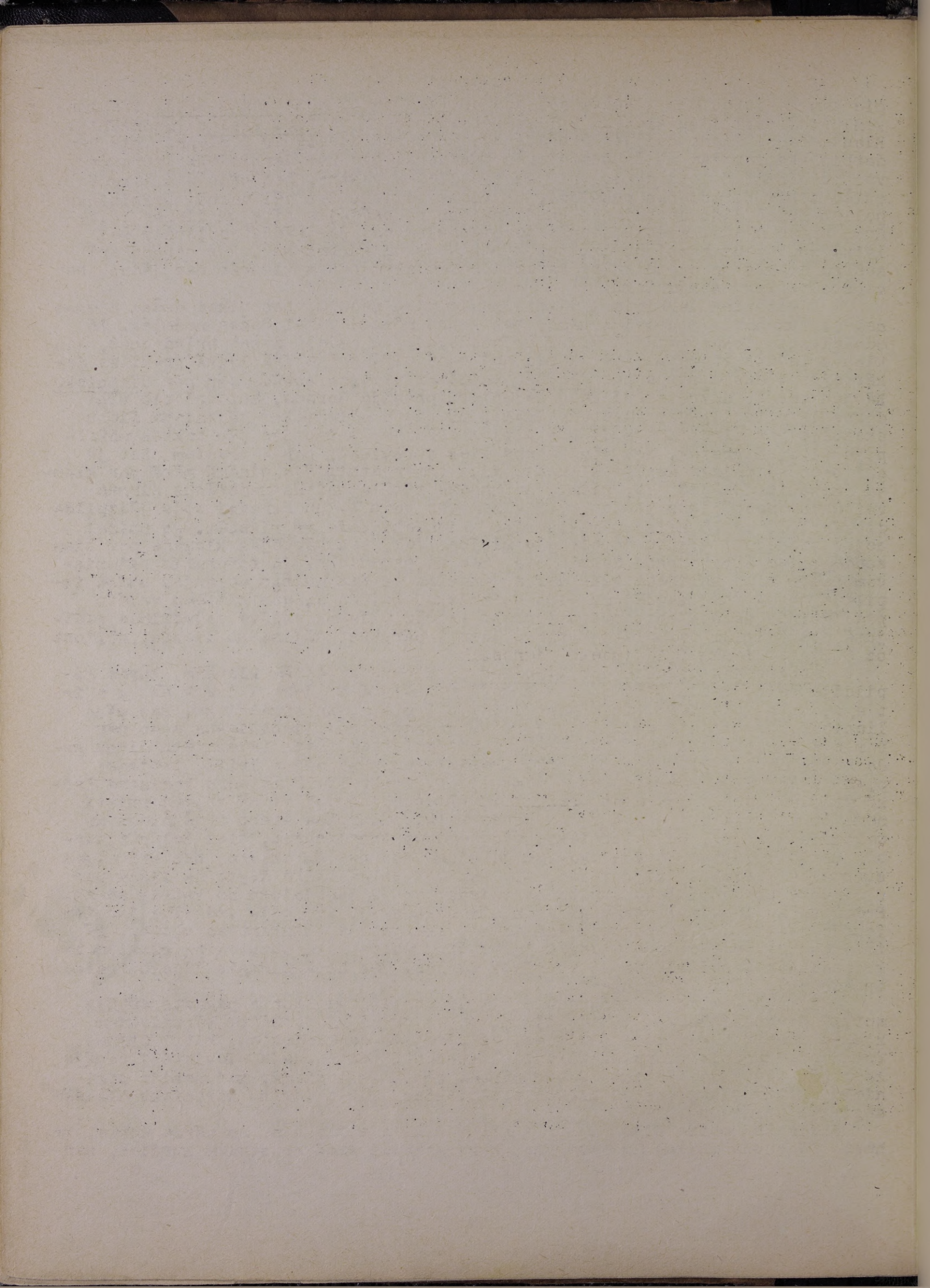
jau 17. un 18.g.s. bandu tulko kā Knechtssaat (kalpa sēkla) vai arī Knechts-lohn an Korn, Land u.t.t. (kalpa alga graudos, zemē u.t.t.). Tautas dziesmās bandas jēdziens ir plasi sastopams, un no turienes dabūnam zināt, ka banda jeb t.s. kalpa tiesa graudā, ko saimnieks dod mērīdāms ar sieku, nav liela - puspūrs, ne vairāk. Bez tam saimnieks atļauj kalpam savu kalpa tiesu sēklas izsēt savā zemē, ko sauc par b a n d a s z e m i, un protāms, kalps šo bandas zemi var apkopt tikai ārpus darba laika. - Kādas ir tiesības kalpam vai iebūvietim, vai saimnieka dēlam uz bandas lauciņu saimnieka tīrumā vai līdumā, tad atbilde var būt tikai viena? - Tas ir viens no algas veidiem. Tā tad šāda bandinieka zemturbai nav nekāda pamata lietu tiesībās, bet tikai saistību tiesībās; citiem vārdiem, pakalpojuma līgums, kamēr tas ir spēkā, dod tiesības ievākt augļus no bandas zemes.

II. K l a u š u s i s t ē m a .

Tāpat kā agrākos gadu simteņos, tā arī zviedru laikos uz laukiem algota darba spēka muižām tikpat kā nav. Ja nu tā, tad, protāms, muižas saimniecība bija vedāma tikai klausu kārtībā. Jo muiža lielāka, un jo ļaužu tai mazāk, jo vairāk muižnieks centās izkalpināt savus ļaudis. Bija, protāms, arī no svara muižas attālumš no kādas pilsētas un arī muižas saimniecības veids. Kur saimniecība bija tīri naturāla, t.i. muiža rāzoja tikai to, ko pati patērēja, tur klausu mērķis nav rāžot vērtības tirgum, un tā tad teorētiski ņemot tur klausas nevar būt pārāk smagas. Turpretim kapitālistiskā saimniecībā, kuras pazīme ir rāžošana tirgum - un pie tam - jo vairāk, jo labāk, - tur katrā ziņā ir nozīme klausu pavairošanai, lai ar tiem pašiem izdevumiem censtos vairāk rāžot. 16.g.s. klausu dienu maksimālais skaits ir parasti 1 diena nedēļā. Apmēram šai stāvoklī klausas 17.g.s. atrodas vēl Rīgas pilsētas zemēs. Pilsētu muižas bija mazas, un tāpēc pilsētu zemniekiem bija jāiet klausās tikai 6 nedēļas gadā - 3 siena un 3 labības pļaujas laikā. Ierašanās klausās se bija obligatoriska; kas nebija atnācis darbā, tam vagars jau otrā dienā varēja apkārt viņa mantu. - Bet protāms, Rīgas pilsētas muižu saimniecība nav raksturīga visai Vidzemei. Kā klausu sistēma bija izveidota uz laukiem valsts un privātās muižās, par to no vienas puses drošas ziņas sniedz Lielais zviedru kadastrs, no otras puses ar klausām nodarbojas visi svarīgākie Kārļa XI. likumi.

Klausas zviedru laikos tiek stingri dalītas - kārtējās un ārkārtējās klausās (onera ordinaria et onera extra ordinaria). Kārtējās klausas sauc arī par mērītām klausām, Gemessene Dienste, un ārkārtējās par nemērītām, ungemessene Dienste. Tā tad kārtējās ir tās klausas, kuru lielums un klausīšanas kārtība ir noteikta vaku grāmatā. Turpretim ārkārtējās ir tās, kuras muiža var prasīt pēc vajadzības, un kuru skaits nav noteikts vaku grāmatā. Kārļa XI. likumdošanas nolūks ir iznīcināt visas ārkārtējās klausas. Lai gan muižniekiem tiek dota tiesība nedaudz dienas gadā, pļaujas laikā prasīt ārkārtējās klausas, tomēr tās muižai ir jāatskaita no kārtējām gaitēm. 18.g.s. ārkārtējās klausas strauji pieaug un 19.g.s. sākumā tiek legalizētas ar likumu, proti: 1804.gada Vidzemes zemnieku likumi, nepareizi un nepamatoti atsaukdāmieš uz Kārļa XI. likumiem, atzīst muižnieka tiesības prasīt no zemniekiem ārkārtējās klausas.

Kārtējās klausas. - Zviedru laikos tās ņēma samērā ar muižas lauku platību, pie kam atkarībā no augsnes īpašībām vienam klausu zirdziniekam ir jāapstrādā 4 - 7 pūrvietas ziemāja un tikpat daudz vasarāja laukā. Tas liecina, ka klausu darbs ir bezgala neproduktīvs. Zirdzinieku, kas iet muižas gaitēs ar pajūgu, latvieši sauca arī par īstenieku jeb īsto darbinieku. Turpretim kājinieku, kas gāja klausās kājām, sauca par otrinieku t.i. otru darbinieku. Saskaņā ar 1683.gada likumu otriniekos ir jāiet 5 dienas nedēļā otrinieku laikā, kas parasti ilgst no Jurgiem līdz Mikēliem. Vēlāk ģenerālģubernātors atļāva otriniekus dot tikai puslaikā, t.i. 6 nedēļas gadā, prasot par otru puslaiku (otrām 6 nedēļām) otrinieku nodevas - parasti graudā;

pie kam ja īstenieku klausām aplikšanas vienība ir maksāšanas arkls (Zahlha-ken), tad otrinieku klausām aplikšanas vienība bija viru skaits (Mannzahl). Klausu darba diena dalījās 3 cēlienos, un darba nedēļā ir 5 dienas, pie kam darbinieks ierodas muižā pirmdienas pusdienā, pie kam darbinieks izbrauca vai nu pirmdien ļoti agri, vai jau svētdienas vakarā, bet oficiāli ieradās muižā tikai pirmdienas pusdienā, un vienu cēlienu iet vēl darbā. Darbinieks paliek muižā līdz sestdienas pusdienai un nostrādājis rīta un dienas cēlie-nus, brauc mājās. Svētku dienās darbiniekiem nav jāstrādā, jo laudis šai laikā sūtīja uz baznīcu, izņemot kārtniekus un kurtņiekus, kas strādā arī svētku dienās un svētdienās. Parasti saimniekam pašam klausās nav jāiet, bet viņš sūta savu strādnieku.

Bieži vien darbinieki jāsūta nevis visu nedēļu, bet tikai dažas dienas nedēļā, un nevis 6 nedēļas gadā, bet katru mēnesi tikai dažas nedēļas. Tā mēneši saimniekam radās 1 vai 2 brīvdēļas, un nedēļā dažas brīvdienas, kad klausu laudis stāvēja dīkā, kāpēc arī šādā dīkā jeb brīvā laikā prasītas ār-kārtējas klausas sauca par dīcībām un dīkās nedēļas strādnieku par dīcinieku. Kā jau teicu, dažreiz arī pašu saimnieku prasīja darbos, bet arī tad viņa darbs ir priviliegēts, augstvērtīgāks, un tāpēc saimniekam kājinieka dienu skaitīja par zirdzinieka dienu; citiem vārdiem, saimnieks pēc takses nokal-poja tikai 3 grašus, bet viņa darbs tiek aprēķināts par 4 grašiem. Bet ja arī pats saimnieks negāja klausās, viņš tomēr atbildēja zināmā mērā par kiau-šu darba izrīkošanu. Ja, piem., saimnieks sūtīja gaitās nederīgus zirgus vai darba nespējīgus laudis, tad viņam par sodu 1. un 2.reizi sods jāizpilda divkārtīgi, bet 3.reizi nepaklausīgo saimnieku soda ar rīkstēm. Ja muižai ceļas zaudējumi klausu darbinieka rīcības dēļ, tad kārtējās klausās par šiem zaudējumiem atbild pats darbinieks, bet ne saimnieks. Ja turpretīm saimnie-kam pašam bija uzticēts kāds darbs, un viņš to bez muižas atļaujas uzdod iz-pildīt citam, tad zaudējumu cieš saimnieks. Lai šo klausu sistēmu varētu pielīdzināt dažāda stipruma saimnieku saimēm, likums atļāva vajadzības gadī-jumā nespējīgiem saimniekiem zirga dienas pārvērst kājinieku dienās, rēķinot uz 5 zirga dienām 7 kājinieku dienas.

Arkārtējās klausas jeb liecības. - Blakus kārtējām klausām, kuras iz-pildīja darbinieki, bija arī a r k ā r t ē j ā s j e b l i e k ā s g a i -t a s, kuras latvieši sauca par l i e c ī b ā m, un strādnieku, kas gāja liecībās, par liecinieku. 17.g.s. vaku grāmatas šos lieciniekus sauca par t r e š ī n i e k i e m jeb trešiem strādniekiem. Šādu trešinieku dienu ga-da laikā no 1 arkla bija 16 - 20. Trešiniekus ņēma siena laikā, labības plaujas laikā un dažreiz arī lūdumu ližot. Tomēr Lielā zviedru kadastra lai-kā valdība cenšas izskaust trešinieku klausas, un tai vietā atļauj muižai ņemt t a l c ī n i e k u s, no vārda talka. Starpība starp trešinieku un talcinieku ir tā, ka talcinieks, vācu avotos Arbeitsgast, tiek ielūgts dar-bā, un kā ielūgtam strādniekam muiža viņam dod nevien uzturu, bet arī algas surrogātu - talkas dzīru veidā, pie kam šai laikā talka ilgst ne ilgāk par 6 dienām, un darbinieku skaits ne vairāk par 1 darbinieku no katras sētas. Protāms, ka laudis labprāt gāja uz šīm talkām, jo tur bija izdevība jauniem laudīm satīkties, sacensties izveicībā, izdejoties, izdzerties u.t.t.. Tā izmantodāma šo ieradumu tiesību institūtu, muiža lika zemniekiem gluži neuz-krītošā kārtā padarīt daudz svarīgus darbus. Tas bija pirmais liecību veids: trešinieki, vēlāk talcinieki.

2.liecību veids ir kārtnieki. Tie ir darbinieki, kurus pagasts sūtīja muižas darbos, pie kam kārta gāja no mājas uz māju. Otrkārt, kārtniekiem klausu nedēļa ilga nevis 5 dienas, kā pārējiem darbiniekiem, bet 7 dienas. Treškārt, kārtnieku, resp. kārtnieci (parasti kārtās gāja sievietes) varēja kalpināt tikai pie lopiem. Citur kārtas ņēma tikai ziemā, kad nebija otri-nieku, citur tikai vasarā blakus otriniekiem, vēl citur no kārtnieku klausām atpirkās ar naudu.

3.liecību veids bija k u r t n i e k u g a i t a s, no vārda kurts, kr. hort. Tā sauca muižas naktssargus, kuri parasti kopā ar saviem kurtiem, kad

citi gaitinieki bija atlaisti uz mājām, apsargāja muižu. Parasti kurtņiekus ņēma no otriniekiem, paturot viņus darbā arī sestdien un svētdien. Dažreiz kurtņieki tika ņemti arī no visa pagasta, tāpat kā kārtinieki.

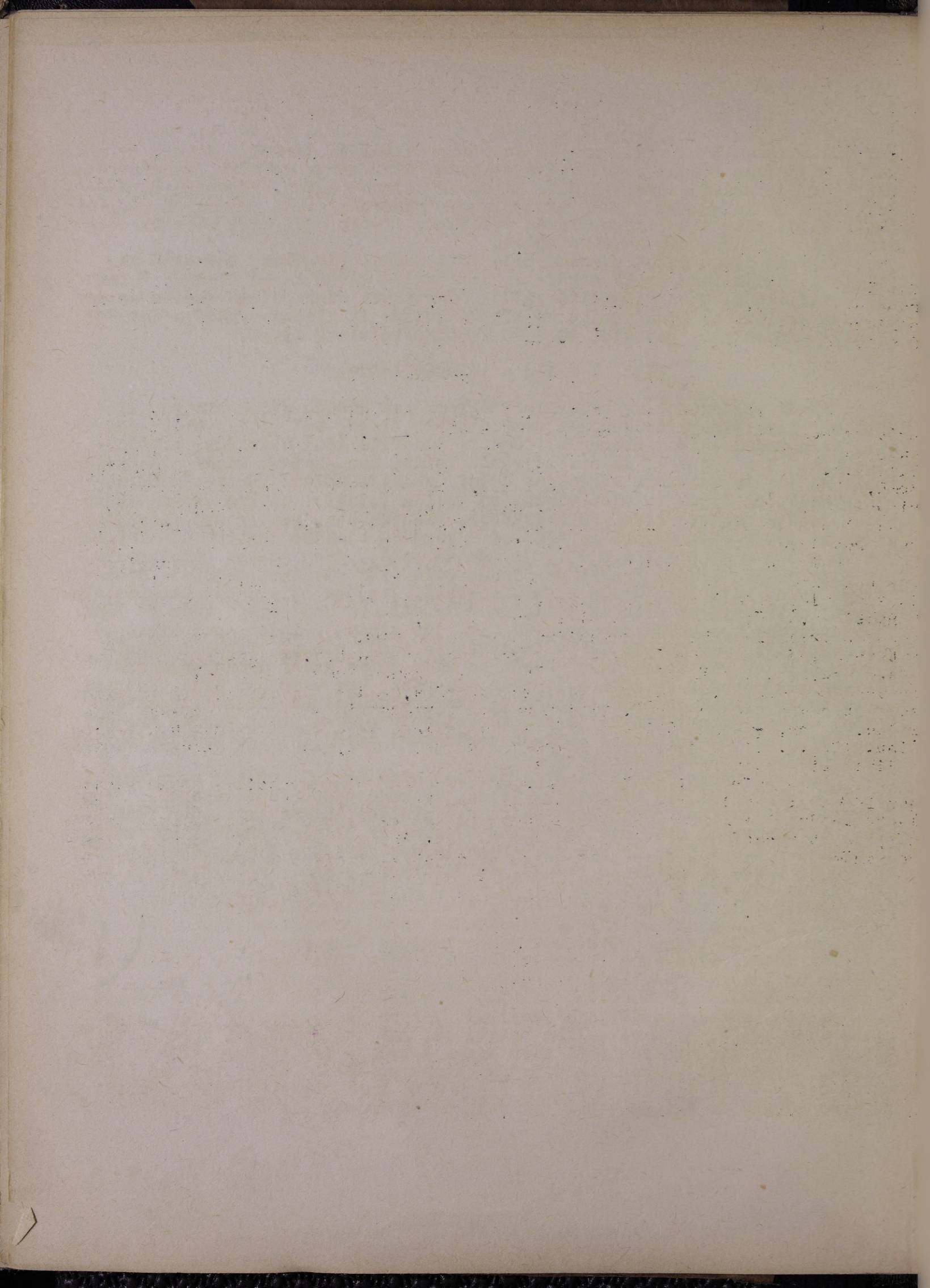
4. liecību veids ir vezumnieku kļaušas, pie kam likums arī šīs kļaušas ļoti sīki regulē. No viena saimnieka nevarēja prasīt vairāk par 2 pajūgiem. Vezumu nedrīkstēja piekraut pāri zirga spēkiem, un vezumniekus nevarēja prasīt nevalīgā gada laikā un sliktos ceļos. Tāpat muiža nedrīkstēja ar saimnieku kļaušu vezumniekiem pārvadāt savas preces, bet var nosūtīt uz pilsētu tikai savus lauku ražojumus. Tāpat sīki tiek noteikta vezumnieka atbildība par saņemto kravu.

Kļaušu dienu dažos novados bija ļoti daudz. Piemēram, Kokmuižā pie Valmieras muiža gada laikā dabūja no zemniekiem 22000 darba dienas, Valmieras muižā 21000, Cēsu Pilsmuižā 11000. Pārrēķinot darba dienu skaitu uz darbinieku skaitu, dabūjam zināt, ka lielās muižās ik dienas strādāja vairāki desmiti darbinieku, pat līdz 70 - 80 darbinieku vienā dienā.

III. L e i d a (Leyde, Laide).

Tomēr salīdzinot ar vēlākiem laikiem, tas kļaušu dienu skaits, kas krīt uz atsevišķu saimnieku nav samērā pārāk liels, bet ļoti svarīgi gan ir tas, ka zviedru laikos kļaušu sistēma ir padarīta ļoti elastīga, pateicoties t.s. leida i. ko nozīmē vārds leida, nav skaidri zināms? Endzelīns domā, ka tas ir latviešu vārds, no laist, atlaist brīvu. Turpretī Bulmerings domā, ka leida ir vācu vārds, no leiden (ciest), jo šim vārdam senāk bija plašāka nozīme: ciest no nodokļiem, kļaušām etc. Bet ir arī iespējams, ka vārds leida stāv sakarā ar kādu citu germāņu tiesību institūtu - lat. avotos salvus conductus (drošs ceļš), vācu avotos Geleitsgeld, kas bija nodeva leidas kungam par drošu ceļu (für sicheres Geleit). Viduslaikos ceļot bija ļoti liels risks, sevišķi, ja jums bija daudz ienaidnieku. Parasti ceļš gāja no pils uz pili, un šādu pīļu tuvumā varēja kāds no jūsu ienaidniekiem bez kādām ceremonijām likt jūs saviem kalpiem apcietināt vai pat nogalināt, vai prasīt dārgu izpiršanas naudu u.t.t.. Tāpēc ieviesās parādums ceļojot par īpašu maksu dabūt no kāda zemes kunga drošu ceļa zīmi (salvus conductus). Ja šādu ceļinieku aizskāra, tad vainīgam bija jāatbild zemes kunga tiesas priekšā. Citiem vārdiem, viduslaikos leidas (lejasvācu leide, -herr, -mann) būtība ir tā, ka leida ir nodeva zemes kungam par drošību. 17.g.s. šis institūts (salvus conductus) izzūd, jo tas ir kļuvis lieks nodibinoties centrālai valsts varai.

Bet tad vārds "leida" avotos parādas citā nozīmē, proti: vaku grāmatās jau 1638.gadā. Vai šai viduslaiku leidai ir kāds vēsturisks sakars ar jauno laiku leidu? Tas nav pierādāms. Ja nu nav skaidra leidas institūta izcelšanās, tad turpretī pats šis institūts 17.g.s. ir pilnīgi skaidri aprakstāms un zināms. L e i d a ir nodeva, ar ko leidas vīrs jeb leidenieks atpirkās no leidas kunga kļaušām. Šo nodevu, šo izpirkuma maksu, avoti sauc nevien par leidu, bet arī par darba naudu (Arbeitsgeld), brīvnaudu (Freigeld), vai par brīvtiesu (Freigerechtigkeit). 18.g.s. juristi un valodnieki šo 17.g.s. institūtu vairs nemaz nesaprata. Vācu juristi domāja, ka leidas vīrs esot jaunsaimnieka nosaukums un valodnieki domāja, ka leidas vīrs esot leimanis jeb lēna vīrs. Šīs domas ir nepareizas. Leimane un leidenieka tiesiskais stāvoklis ir pilnīgi dažāds. Leimanis ir brīvs no nodokļiem un nodevām, jo viņš ir karavīrs, kas savu zemi atkalpo kara gaitās, tas ir feodālisma jēdziens. Turpretī leidas vīrs jeb leidenieks ne kļaušās, ne kara gaitās neiet, bet parasti naudā vai graudā atpērkas no saviem pienākumiem pret savu zemes kungu, - tas ir kapitālisma jēdziens. Leidas attiecības starp leidas kungu un leidas vīru tiek nodibinātas ar p r i v ā t t i e s i s k u l ī g u m u, kuru registrē vaku grāmatās, un kura mērķis ir vai nu visas vai daļu no saimnieka kļaušām izpirkt naudā,

linos, vaskos, medū etc. Šāds līgums parasti tiek slēgts uz 1 gadu, un tas izbeidzas vai nu notekot termiņam, vai arī vienai, vai otrai pusei to uzsakot, vai arī līgumu laužot. Valsts zemēs šādus līgumus ar kroņa zemniekiem muiža varēja slēgt, grozīt un atcelt tikai ar domeņu valdes atļauju. Turpretim pilsētas zemēs un privātās muižās neviena iestāde neuzraudzīja leidas līguma izpildīšanu, kāpēc arī šie muižas rīkojās pēc sava ieskata. Ja leidas vīrs vairs nespēja ilgāk leidu dot, tad, protāms, līgums tika uzskatīts par lauztu, par veiciem parādiem saimniekam apķīlāja lopus vai citu mantu, un parādos iekritusam leidas vīram bija turpmāk atkal jāiet klausās.

Leidas izcelsanās iemesli ir dažādi. No vienas puses klausu dienu muižai varēja būt pārdaudz, un tāpēc muiža ļāva zināmu klausu skaitu pārvērst citā ekvivalentā. No otras puses zemniekiem bija pietiekosi liela turība, lai atpirktos no ienīstā klausu darba un līdz ar to, ja ne juridiski, tad faktiski kļūtu par brīviem. Bez tam bieži vien no kāda tāla pagasta gāja zemniekam nemaz nebija iespējams klausas pildīt: muiža bija par tālu, vai arī zemniekam darba spēka par maz. Šādi dažādi apstākļi veicināja šī institūta izveidosanos 17.g.s..

Pēc izpildījuma veida izšķir: naudas un grauda leideniekus. Piemie atpērkas no klausām ar leidas naudu, ko sauc, kā jau aizrādīts, par brīvnaudu, vai darba paudu. Grauda leidenieki atpērkas no klausām ar leidas rudziem, leidas mieziem, leidas līniem etc. Klasiska leidas vīru zeme bija Piebalga, pie kam Vezpiebalgā no 130 saimniekiem - 93, Jaunpiebalgā no 70 saimniekiem - 60 bija leidenieki. Pēc izpirkto klausu veida izšķir 5 leidenieku tipus:

1) Pilni leidenieki, kas izpirka visas klausas.
2) Istenieku leidenieki, kas sūtīja klausās tikai otriniekus, tā tad izpirka visas zirdzinieku klausas.

3) Pusleidenieki, kas par pusmāju deva leidu, par otru pusi visas klausas.

4) Pilni otrinieku leidenieki, kas atpirkās no visām otrinieku dienām.

5) Pusotrinieku leidenieki, kas leidu maksāja tikai par otrinieka laika vienu pusi, bet otrā puslaikā (otras 6 nedēļas) sūtīja otriniekus muišas darbos.

Tikpat ātri, kā leidas institūts attīstījās zviedru laikos, tā tas piepēži atkal nozūd 18.g.s. sākumā, krievu laikos; kad pēc Lielā ziemeļu kara un mēra tik strauji samazinājās iedzīvotāju un līdz ar to klausu darbinieku skaits, ka muižām pietrūka klausu dienu, un tamdēļ muižnieki pat pārtikušiem saimniekiem neļāva klausas izpirkt ar leidu. Lai gan 18.g.s. otrā pusē iedzīvotāju skaits atkal pieauga, - bet vēl ātrāk pieauga muižas lauku platība, un saimniecības rakstūrs tika pieskaņots kapitālistiskai ražošanai, kāpēc arī par leidu vairs nav ko domāt. Leidas institūta nozīme zviedru laikos ir ļoti liela. Lai gan joprojām pastāv dzimtsbūšana un klausu sistēma, tomēr ar privāttiesiskiem leidas līgumiem šo publiskitīesisko iekārtu izdodas tik-tāl individualizēt un pieskaņot katra saimnieciska subjekta maksāšanas spējām, ka dzimtsbūšana patiesībā kļūst par tukšu juridisku formu bez sava agrākā satura.

IV. Reālo nodokļu sistēma Lielā zviedru kadastra laikā.

Vārds "nodoklis" šai laikā nav apskatāms tai modernā nozīmē, kā to tagad lieto finanču zinātne. Tāpēc arī toreiz starp nodokļiem un nodevām nav nekādas starpības. Bieži vien tikai mākslīgi iespējams atšķirt nodevas ar publiski tiesisku rakstūtu no nodevām ar privāttiesisku rakstūru. 17.g.s. nodokļus pēc viņu ņēmēja var šķirt 3 grupās: 1) kroņa tiesa, 2) mācītāja tiesa, un 3) kunga tiesa. Apskatīsim katru no šīm grupām atsevišķi;

1. K r o n a t i e s a .

Krona tiesa ir nodokļi, kurus valsts iestādes ņēma publiskām vajadzībām. Zviedru laikos šai nodokļu grupai likums izšķīra 3 dažādus maksājumus: 1) krona vai karaļa staciņu, 2) armijas uzturs, un 3) jātnieku dienests.

a) Krona staciņš. Vārds "staciņš" jeb stacis ir sastopāms jau Romā, kur pastāvēja t.s. stationes fisci, pie kam par statio sauca militāras un fiskālas iestādes, kurām bija sava kase. Staciņu Vidzemē ievēda zviedru valdība ar nosaukumu Stationskorn. Tas bija Gustava Adolfa laikā kara nodoklis, ko arī Vidzemē ņēma militāras iestādes kontribūcijas veidā, pie kam zemniekiem tas bija jānodod dažādos produktos, kā piem. maize, sāls, sviests, putraini u.t.t.. Zviedru-poļu karā beidzoties, Kristīnas laikā šo nodokli pārvērs par patstāvīgu miera laika nodokli, motivējot tā vajadzību ar to, ka šis nodoklis esot vienīgais kārtējais ienākums kronim valsts muižu izdevumiem Vidzemē. Miera laikos krona staciņš no viena arkla sastāvēja 4 4/5 pūra rudzu, 4 4/5 pūra miežu, 2 2/5 pūra auzu un 120 podiem siena. Šo naturālo nodokli varēja arī maksāt naudā, aprēķinot to par 6 dālderiem 36 grašiem no arkla.

17.g.s. otrā pusē krona staciņā ieskaita vēl vienu nodokli, t.s. šķūšu un bāļķu naudu. Arī šis nodoklis bija naudā pārvērstas kara laiku klausa, kas zemniekiem bija jāpilda dodot šķūtis kara spēka un valsts ierēdņu vesanai, kā arī piegādājot bāļķus, malku, un citus koka materiālus tiltiem, ierakumiem, un vispār kara spēka vajadzībām. Bez tam zviedru valdība Vidzemē ievēda arī pasta šķūtis, jo starp Rīgu un Tērbatu bija ierīkotas 11 pasta stacijas, un Tērbatā dzīvoja galvenais pastmeistars, kas 2 reizes nedēļā nosūtīja pastu uz Zviedriju. 1647.gadā bāļķu un šķūšu klausas atļauj maksāt arī naudā, nosakot to vērtību uz 2 karlīnēm. Visi šie nodokļi kopā, resp. krona staciņš līdzinās 7 dālderiem, 2 1/4 graša. Parasti šo krona tiesu no pagasta ievāca dzimtskungs, un pēc tam to nodeva valsts rentejā vai magazinā. Tikai dažās krona muižās saimnieki paši tieši maksāja krona tiesu Rīgas un Tērbatas magazinās. Krona staciņš bija spēkā arī krievu laikos līdz pat 3.decembrim 1801.gadam, kad Krievijas ķeizars Aleksandrs I. to atcēla, un ievēda tā vietā citu valsts nodokli - t.s. galvas naudu.

b) Reiterverpflegung. Tas ir otrs krona tiesas nodoklis, kas apmēram atbilst tagadējai armijas apgādei. Arī šo nodokli sastopam jau Gustava Adolfa laikā, un to ņēma kā papildu nodokli pie krona staciņa armijas uzturam, kas bija jānodod ik mēnesi naudā un graudā, jo līdz 1632.gadam zviedru zaldāti bija novietoti pa saimnieku mājām, kur tie arī saņēma sava karavīra porciju. Vidzemes kārtas to uzskatīja par ārkārtēju nodokli, ko tāpēc varēja ņemt tikai ar Vidzemes landtāga piekrišanu. Tomēr vēlāk zviedru valdība to pārvērtā arī par miera laika nodokli, kas bija jāmaksā krona saimniekiem, lai gan arī privāto muižu īpašnieki un mācītāji ņēma to no saviem laudīm, - bet, protāms, bez likumīga pamata, un šis nodoklis palika viņiem pašiem. 1633.gadā šo nodokli noteica naudā, ņemot 3 dālderus un 50 2/5 grašus no arkla. Padodoties Krievijai, 1710.gadā Vidzemes bruņniecība izkaulēja tiesību nemaksāt šo ārkārtējo nodokli miera laikā.

c) Rossdienst (jātnieku dienests). Arī šo nodokli maksāja tikai krona saimnieki, un tā lielums bija 4 dālderī no viena arkla. Jātnieku dienests nav nekas cits, kā agrākā lēna dienesta surrogāts. Tikai privāto muižu laudīm joprojām šis Vidzemes kara klausas bija jāpilda naturā, uzturot 1 bruņotu jātnieku ik no 15 arkliem zemnieku zemes. 1712.gadā arī privātie muižnieki tika atbrīvoti no pienākuma stādīt jātnieku naturā, un tai vietā līdīgi krona muižu nomniekiem varēja jātnieku dienestu izpirkt naudā ar 4 dālderiem no arkla.

Rezūmējot teikto, dabūjam, ka krona tiesa zviedru laikos sastāvēja no staciņa, armijas apgādes un jātnieku dienesta, resp. jātnieku naudām, un ko-

pā visi šie 3 nodokļi līdžinas 14 dālderiem 52 13/20 graša. Rēķinot no revīzijas arkla (60 d.) dabūjam, ka kroņa tiesa jeb valsts nodoklis revīzijas arkla debetā ieņem 24,3% no arkla vērtības. Tā tad visi pārējie nodokļi, (75,7% no arkla vērtības), kurus maksāja saimnieki, bija privāttiesiska rakstūra nodokļi.

2. M ā c ī t ā j a t i e s a .

Vai šim nodoklim, vai pareizāk sakot, šim nodevām ir privāt- vai publiskitiesisks raksturs, - par to var strīdēties? Zviedru laikos mācītājiem piešķīra viņu algu trejādā veidā:

1) Nodibinot mācītāja muižu jeb pastorātu, un piešķirot dažus saimniekus, tā sauktos mācītāja laudis jeb mācītāja pagastu mācītāja muižas apkopšanai un pastorāta lauku apstrādāšanai. Parasti mācītāja pagasts teritoriāli nebija atdalīts no kunga pagasta, un vispār mācītāja muiža bija ļoti neliela - no 1/2 līdz 2 vai 3 arkli zemes. Mācītāja muižas īpašnieks bija draudze, bet mācītājs šo muižu lietoja tikai ar apašņīpašnieka tiesībām; citiem vārdiem, šē tika konstruēts t.s. dalītais īpašums (dominium directum et dominium utile).

2) Mācītājam bija tiesība uz mācītāja sieciņu, kas Latvijā nav nekas cits, kā tas pats, kas krietumeiropā nona, tā tad devītā tiesa katoļu baznīcai par labu. Mācītāja sieciņus Latvijas tautas un ciltis apņēmas maksāt baznīckungiem ar 13.g.s. miera līgumiem. Nonu latviski sauca par sieciņiem tāpēc, ka tās lielums parasti bija sieks rudzu, miežu un auzu no katras mājas vai no katra arkla. Ja mācītājam kļuvas deva tikai mācītāja pagasts, tad turpretīm sieciņus maksāja visi draudzes locekļi, tā tad arī kunga pagasta saimnieki. Zviedru laiku sākumā saimnieki sieciņus nobēra tieši mācītāja klētī. Šī kārtība nepatika dzimtskungiem, un landtāgs vairākkārt prasa izdot rīkojumu, kas atļautu pašai muižai ievākt mācītāja sieciņus kopā ar citām zemnieku nodevām. 1696.gada likums to arī atļauj, un līdz ar to piešķir kroņa muižu nomniekiem tiesību ievākt sieciņus kopā ar citām saimnieka nodevām un pēc tam to nodot mācītājam. Arī muižai no savas zemes bija jādod mācītājam sieciņš.

3) Netiesi mācītājam, pareizāk pašai baznīcai un draudzei par labu nēma t.s. būvju nastas (Baulast), proti: kā pagsts, tā muiža bija spiesti kopā uzturēt, uzcelt un labot baznīcas, kapsētas, skolas un mācītājmuižas ēkas. Kadā kārtībā šīs nastas tika sadalītas starp pagastu un muižu, par to īpaša likuma nebija, bet pastāvēja spēkā sens ieradums, proti: muiža dod būvmateriālu līdz ar meistarū un amatnieku naudām, bet saimnieki dod strādniekus un pieved materiālus. Šo būvju nastu sadalīšanas jautājums ir bijis vairākkārt strīdus priekšmets starp muižu un pagastu, un, kā redzēsīm vēlāk, tas 19.g.s. ir spēlējis brīžiem svarīgu lomu arī likumdošanas vēsturē. Tāpat kā baznīcas būvju nastas, tika sadalītas arī ceļu klušas, proti: pēc arklu skaita, pie kam zemnieki deva darbu, bet muiža, vairāk gan teorētiski, materiālu, t.i. granti un tiltu kokus.

3. K u n g a t i e s a .

Kunga tiesa ir maksājumi muižai, kurus tautā parasti sauca par kunga tiesu. Līdz Lielam zviedru kadestrem šo daudzo maksājumu starpā var atšķirt 2 dažādas grupas: t.s. g o b u (Zinskorn) un p a g a s t u (Wackengerichtigkeit). Šis iedalījums nav radies zviedru laikos, bet gan ir gaužam vecs, varbūt, tas pastāv jau pirms vācu laikiem.

a) Gobu parasti zemnieki deva tikai no labības: no rudziem, auzām un miežiem; bet visas pārējās nodevas parasti sauc par pagastu vai arī lībju vārdā par vaku. Gobu tā tad nēma no labības pūros, turpretīm pagastu jeb vaku pēc skaita, gabaliem, svāra etc. Starpība ir arī vēl tā, diemžēl vēsturiska starpība, ka senāk gobu nēma individuāli no katra arkla vai no katras

mājas, turpretīm pagastu nēma kolektīvi; tā tad viss pagasts deva kopā zīmāmu nodevu grupu, - cik nodokļu krita uz atsevišķu saimnieku, tā bija pagasta darīšana. Gobas labību jau sākot ar 13.g.s. nem vai nu pēc desmitās tiesības (Zehntrecht), vai arī pēc gobas tiesības (Zinsrecht). Starpība ir šāda. - Tur kur labības goba bija jādod pēc gobas tiesībām, tur nodevu lielums ir jau iepriekš noteikts gadu desmitiem vai pat gadu simteņiem no vietas, neatkarīgi no tā, cik saimnieks ir iesējis rudzu, un kā viņam tie ir augusi. Turpretīm ņemot gobu pēc desmitās tiesības tiesībām, nodevu lielums mainījās ik gadus, atkarībā no sējas platības un ražas. Abas aplikšanas sistēmas pastāv paralēli līdz 30.jūnijam 1688. gadam, kad visās kroņa muižās atcēla desmitās tiesības principu, un tai vietā gobas lielumu noteica kā patstāvīgu - labības tiesības veidā. Gobas oficiālais nosaukums ir stehende Gerechtigkeit. Šo nodokli nēma neatkarīgi no ražas un sējas platības, bet gan atkarīgi no mājas vērtības dālderis. Šo nodokļu reformu ar savām sūdzībām ierosināja zemnieki, un kad tā bija izvesta dzīvē, tad "zemnieki paceltām rokām slavējuši Dievu un karali, un pat uz krieviju aizbēgušie zemnieki atgriezūšies atpakaļ un nometušies savās vecās mītnēs." No tā redzāms, ka zemnieki uzskatīja desmitās tiesības principu par netaisnu. Beidzot, arī vārds "stehende Gerechtigkeits" izzūd no avotiem, un tai vietā vaku grāmatas lieto vairs tikai nosaukumu "Zins" (goba). Tālāk apskatīsim otru nodevu grupu, kuru deva zemnieki muižai, t.s. pagastu jeb vaku.

b) Pagasts jeb vaka. - Abi vārdi tiek avotos lietoti vienādā nozīmē. Parasti šīs nodevas sauc arī par "parcelēm" (lejas vācu, parsel, gabals), vai arī par vakas tiesības gabaliem. Šo atsevišķo nodevu skaits ir ļoti liels, pat līdz 20 vai 22 dažādas nodevas - ar kopēju nosaukumu pagasts jeb vaka. Šīs nodevas maksāja vai nu naudā, vai natūrā. Naudas pagastā izšķir kā obligātoriskus, tā fakultatīvus maksājumus. Pēdējās bija nodevas, kuras varēja nodot vai nu naudā, vai natūrā pēc izvēles.

Naudas pagasts sastāv no šādiem maksājumiem:

1) Zemes jeb vakas naudas, kuru aprēķināja pēc arklu skaita, un kuras lielums bija ļoti dažāds, atkarībā no katra novada ieradumiem.

2) Tiesas naudas (Gerichtsgeld), kuru maksāja zemes tiesai (Landgericht) un nēma nevis pēc arklu skaita, bet pēc īpasas aplikšanas vienības, kuru sauc par vīra arklu (Mannhaken). Šī tiesas nauda bija vienāda visiem saimniekiem, izņemot asmitniekus.

3) Kārtnieku nauda, kas nav nekas cits, kā kārtnieku klausu izpiršana naudā.

Naudas pagasta maksājumi bija jāizdara 4 termiņos: 1.maijā, Jānos, Mikēļos un Ziemassvētkos - katru reizi maksājot 1/4.

Bez naudas pagasta jāmin arī t.s. lopu pagasts, kas sastāv no pagasta dotiem lopiem: aitām, cūkām, teļiem etc. Senāk šiem pagasta lopiem bija noteikts liktenis - tos noēda pagasta dzīrēs zemnieki kopā ar nodokļu kungiem. Šādas pagasta dzīres pastāvēja vēl 17.g.s. sākumā, bet tad tās drīz vien izzūd un lopu pagastu tagad muiža mierīgu prātu noliek savās kūtīs vai arī pārdod.

Beidzāmā pagasta nodevu grupa ir t.s. gabalu pagasts, kas aptver ļoti daudzas sīkas nodevas, - visu, kas bija vajadzīgs muižas naturālā saimniecībā.

Lielaizviedru kadastrs iznīcināja šos daudzus nodokļus, apvienojot tos un vispār vienkārsojot visu reālo nodokļu sistēmu, pie kam no agrākiem 20 pagasta nodokļiem paliek vairs tikai 5 - 6.

Kādos procentuālos samēros sastādas revīzijas arkla (60 d.) dēbets? - Kā atbildi dabūjam šādus caurmēra skaitļus: publiskie nodokļi sastāda 29,2%, privāttiesiskās nodevas 70,8%, pie kam starp privāttiesiskām nodevām gobas labība līdžinas 32,5%, vakas jeb pagasta nodevu vērtība - 27,7%, mācītāja sieciņi 3,5% un naudā izpirktās klausas 7,1%.

In the second section, the author outlines the various methods used to collect and analyze data. These methods include direct observation, interviews with key personnel, and the use of specialized software tools. Each method is described in detail, highlighting its strengths and potential limitations.

The third part of the document focuses on the results of the data collection process. It presents a series of tables and graphs that illustrate the trends and patterns observed in the data. The author provides a detailed analysis of these results, explaining the factors that may have influenced the outcomes.

Finally, the document concludes with a series of recommendations for future research and practice. These recommendations are based on the findings of the study and are designed to help improve the accuracy and reliability of data collection and analysis in similar contexts.

Nodevu un klausu samērs. - kā jau teikts, likumdevējs šo samēru nenosaka. Tā tad teorētiski muiža var prasīt no zemnieka, lai viņš visu savu debetu nolīdzina vai nu tikai klausās, vai arī tikai nodevās, vai arī tādā klausu un nodevu samērā, kāds muižai bija vajadzīgs. Protāms, praksē kroņa muižas nomnieks bija saistīts ar vaku grāmatu, tā tad ar to samēru, ko zemes ierīcības komisija bija noteikusi. Izstudējot šīs vaku grāmatas statistiski, mēs iegūstam zināmus caurmēra skaitļus, kas liecina, ka 17.g.s. beigās zemnieku naturālo nodevu vērtība bija apmēram p u s o t r a s r e i z e s lielāka pār klausu vērtību. Tikai mazās muižās, kur zemnieku un līdz ar to klausu bija maz, muiža centās pēc iespējas vairāk prasīt klausas, nekā nodevas.

V. P a g a s t a a d m i n i s t r ā c i j a .

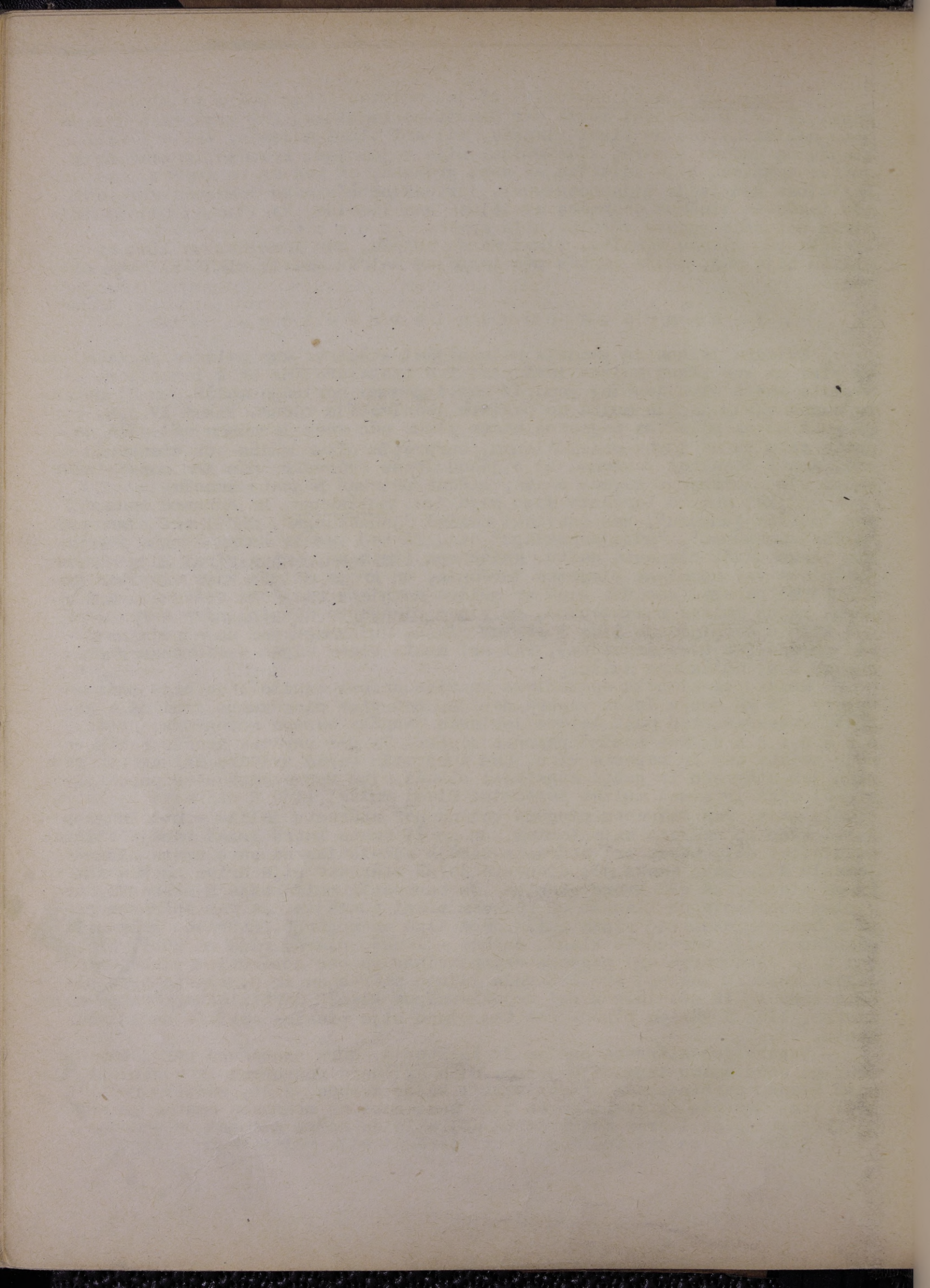
Zviedru laikos ir gandrīz neiespējami atšķirt: kur beidzas pagasta amata vīrs un kur sākas muižas ierēdnis? Tas izskaidrojams ar 2 iemesliem: 1) pagasta amata vīru darbību gandrīz bez izņēmuma noritēja muižā, un 2) pagasta amata vīrus iecēla muiža no pagasta iedzīvotāju vidus. Tikai 17.g.s. pirmā pusē Rīgas pilsētas pagastos amata vīrus pēc sava ieraduma vēl vēlē pagasta sapulce uz fogta priekšlikumu, turpretīm citur muiža tos vienkārši iecēl. Amatā ieceltai personai bija jādod īpaša zvērasts, pēc kam nozvērināto amata vīru muižkungs ieveda amatā, stādot priekšā pagasta ļaudīm.

Tikai muižas ierēdnis vien bija t.s. muižkungs, ko Kurzemē sauc arī par "muižas junkuru", kas latviski nozīmē "jaunskungs", tādēļ arī nosaukumi: "klētsjaunskungs", "kūtsjaunskungs" etc. Tā tad tas ir kungu kārtas ierēdnis, kas tikko uzsāk dienesta gaitu. Muižkungs (Amtmann, amata vīrs) bija muižas īpašnieka vai nomnieka pienēmts ierēdnis, un kroņa muižās viņa tiesības un pienākumi parasti saplūst kopā ar muižas nomnieka tiesisko stāvokli. Muižkungs valda muižas saimniecību, un viņam piešķirta disciplināra vara pār mācīt klausu darbiniekus līdz 3 pāriem rīksu. Muižkungu vai nu algoja naudā vai graudā (ar t.s. deputātu), vai arī muiža viņam algas vietā deva gabalu zemes, t.s. muižkunga muižu.

Muižkunga tiesais apakšnieks un viņa gribas izpildītājs bija muižas vagars. Tā kā senāk īpaša vagara nebija, bet viņa pienākumus izpildīja pagasta vecākais, tad poļu laikos ieviesās jaunāks vagara nosaukums, proti, s t ā r a s t s, kas nozīmē pagasta vecāko. Ja par pagasta vecāko senāk varēja teikt, tas ir pagasta vīrs, tad turpretīm tagad zviedru laikos par vagaru jeb stārastu ir grūti apgalvot: ciktāl viņš reprezentē savu pagastu, ciktāl viņš ir tikai muižas ierēdnis? Bieži muižai bija 2 stārasti, - katru nedēļu savs. Par stārastu pienēma vai nu par stārastu ielika - muižkungs parasti kādu no pagasta saimniekiem, un no šī amata katrā laikā varēja atlaist nolaidības dēļ, tāpat arī stārasts varēja atteikties no sava amata dibinātu iemeslu dēļ. Sava amata dēļ dienesta laikā stārasts bija brīvs no klausām un kunga tiesas, kā arī kroņa stacijas. Ja turpretīm muižā bija 2 stārasti, tad viņiem atbrīvoja no klausām un nodevām tikai puse. Ja par stārastu pienēma bezzemnieku, tad viņam muiža deva algu un apģērbu. Stārastu galvenais pienākums bija uzraudzīt klausu darbus - laukā, pļavā, rijā un kūtī. Stārastam bija jāpārtrauca arī pagasta saimniecības un par novērotiem pārkāpumiem jāziņo muižai. Saskaņā ar 1696.gada likumu stārastam ir piešķirta disciplināra vara sodīt nolaidīgus vai nepaklausīgus klausu darbiniekus, bet ne saimniekus, līdz 3 pāriem rīksu. Bez tam viņam bija tiesība apķīlāt saimnieka mantu.

Vagara jeb stārasta palīgs ir šķilteris, kuru sauca arī par jātnieku, jo viņš savu amatu izpildīja jāsus. Cits šķiltera nosaukums ir vēstnieks, jo viņš klausu darbiniekiem atnesa vēsti: kādos darbos jāiet, kādi ir uzlikti sodi etc. Dažreiz šķiltera amats tika savienots ar stārasta amatu, un tāpat kā stārastam, šķilteram muiža amata dēļ atlaida dažas klausas un nodevas.

Stārastam un šķilterim pakļauti ierēdņi bija rijnieks un klētnieks.

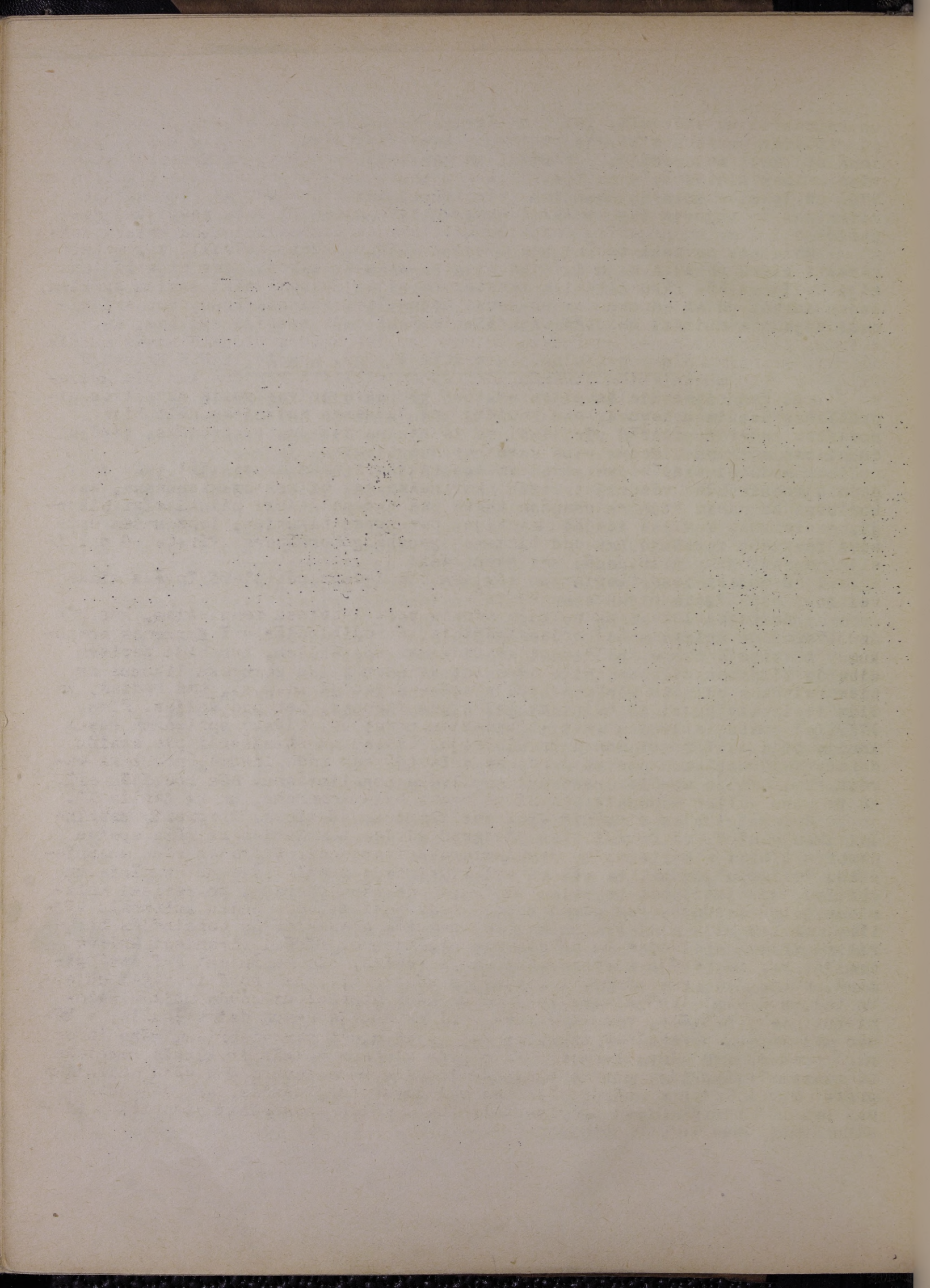
Rijnieku pēc vācu parauga sauca arī par "rijas meiri", no lejasvācu Meier, un viņa pienākums bija sekot kulšanas darbiem rijās, kā arī atbildēt par ugunsgrēkiem un zādzībām. Tāpat kā šķilterim un vagarim, rijniekam bij dota disciplināra vara sodīt rijas kullējus, kāpēc arī visas šīs 3 amata personas zemnieki ļoti neieredzēja. Ja rijnieks pārzināja riju, tad klētnieks pārzināja muižas klētis un veda t.s. b u r t k o k u d a r b o d ī b u, t.i. viņš uz īpašiem koka dokumentiem, t.s. burtkokiem jeb birkām atzīmēja, cik saimnieks ir nodevis vaku grāmatā paredzētās nodevas, un cik viņš ir palicis parādā.

Beidzot, no pagasta saimnieku vidus muiža iecēla arī tiesnešus, kuru parasti katrā pagastā bija 2. Viņi bija pagasta tiesas locekļi, bet viņiem bija uzliktas arī tīri administratīvas funkcijas, piem. jāorganizē meža dzesāšanas darbi, jāiekasē kapu naudas etc.. Līdzīgi citām amata personām, tiesneši bija atsvabināti no dažām klaūšām, parasti no otrinieku gaitām. -

K r i e v u l a i k i V i d z e m ē .

18.gadu simtenis Latvijas vēsturē ir tas visu tumšākais un arī visu grūtākais latviešu tautai, kad sevišķi gadu simtēna beigās zemnieku kārtā noslikst gandrīz pilnīgā vērdsība. Tā ir zināma liktena ironija, ka šis gadu simtenis, kuru Rietumeiropā sauca par "apgaismības laikmetu", par racionalisma gadu simteni - pretstatā tā sauktajiem "tumsiem viduslaikiem", - šis gadu simtenis mūsu vēsturē ir visu tas tumšākais. Tā tad vērdsība Latvijā nodibinājās nevis "tumsos viduslaikos", bet taisni otrādi - "apgaismos", jaunos laikos. Tam par iemeslu ir nevien vispārēji apstākļi Eiropā, bet arī savi īpašņēji apstākļi Latvijā. - 18.g.s. sākumā, Pētera Lielā laikā, Krievija censas, kā parasti saka, "izcirst logu uz Kietumeiropu", citiem vārdiem, Krievijas imperiālisms meklē sev izeju uz jūru. Tā kā līdz tam Baltijas jūra faktiski bija "Zviedrijas ezers", tad neizbēgami bija jāiesākas bruņotai sadursmei Baltijas dēļ starp Zviedriju un Krieviju, kas ir t.s. Ziemeļu karš. Jau 1702.gadā krievu armijas virspavēlnieks - feldmārsals Š e r e m e t - j e v s ziņoja cāram, ka "ienaidnieka zemē neesot vairs nekā ko postīt". Veselas Vidzemes pilsētas bija vārda tiesā nozīmē noslaucītas no zemes. Pat universitātes pilsēta Tērbata bija pārvērsta par drupu kaudzi, uz kuras gadiem ilgi cilvēku vietā "mitinājusās čūskas un plēsīgi zvēri". Lai gan Rīga vēl ilgi pretojās krievu armijai, tomēr arī tai, kad gadu iepriekš zviedru armija bija galīgi sakauta Poltavas kaujā, 1710.gadā bija jāpadodas krievu varai. Kara notikumu norisē raksturīgi ir tas, ka taj pašā gadā, proti, 1702.gadā, kad Dānijā atcēla dzimtsbūšanu, tad pat feldmārsals Šeremetjevs Vidzemē ir visu galīgi nopostījis.

Briesmīgiem kara postījumiem 1711.gadā sekoja mēris: vispirms krievu aplenktajā Rīgā, vēlāk arī Vidzemē, pēc tam Kurzemē un Austrumprūsijā. Mēra postījumi bija tik lieli, ka Vidzemē nomira 126000 latviešu un igauņu zemnieku "dvēseļu" un palika pie dzīvības visā Vidzemē uz laukiem tikai 90000 cilvēku, no tiem 50000 latviešu, un starp tiem tikai 19000 vīriešu. Tā tad šī nelielā saujīnā cilvēku ir tā, no kuras 200 gadu laikā Vidzemē ir radusies atkal latviešu nācija. - Un taisni šai visdrausmīgākajā gadu simtenī, kad zemniekam bija jācīnās nevien pret dabu, - bet kas vienmēr ir bijis drausmīgāk, proti: pret dzimtskungi, - jācīnās par tiesībām dzīvot. Arī Kurzemē mēra sekas bijā tās, ka apmēram puse no visiem lauku iedzīvotājiem krita tam par upuri, lai gan šie statistika nav tik pilnīga kā par Vidzemi. Tā kā viss bija nopostīts, tad arī atlikušie 50000 latviešu zemnieku klīda bez pajumtes pa mežiem vai lielceļiem, meklēdami kumosu maizes un sev barību. Protāms, arī arklu skaits, kas izteic kultivētās zemes vērtību, bija ļoti samazinājies. 1725.gadā bija vairs tikai 3325 aplaužoti arkli, bet postā aizgājuši 2466. Bija veseli pagasti, kur nebija absolūti neviena iedzīvotāja. Bet tā kā muižnieku bagātības avots toreiz bija tikai zemnieks un viņa darbs, tad, protāms, šī briesmīgā kara sekas atsaucās arī uz muižniekiem un

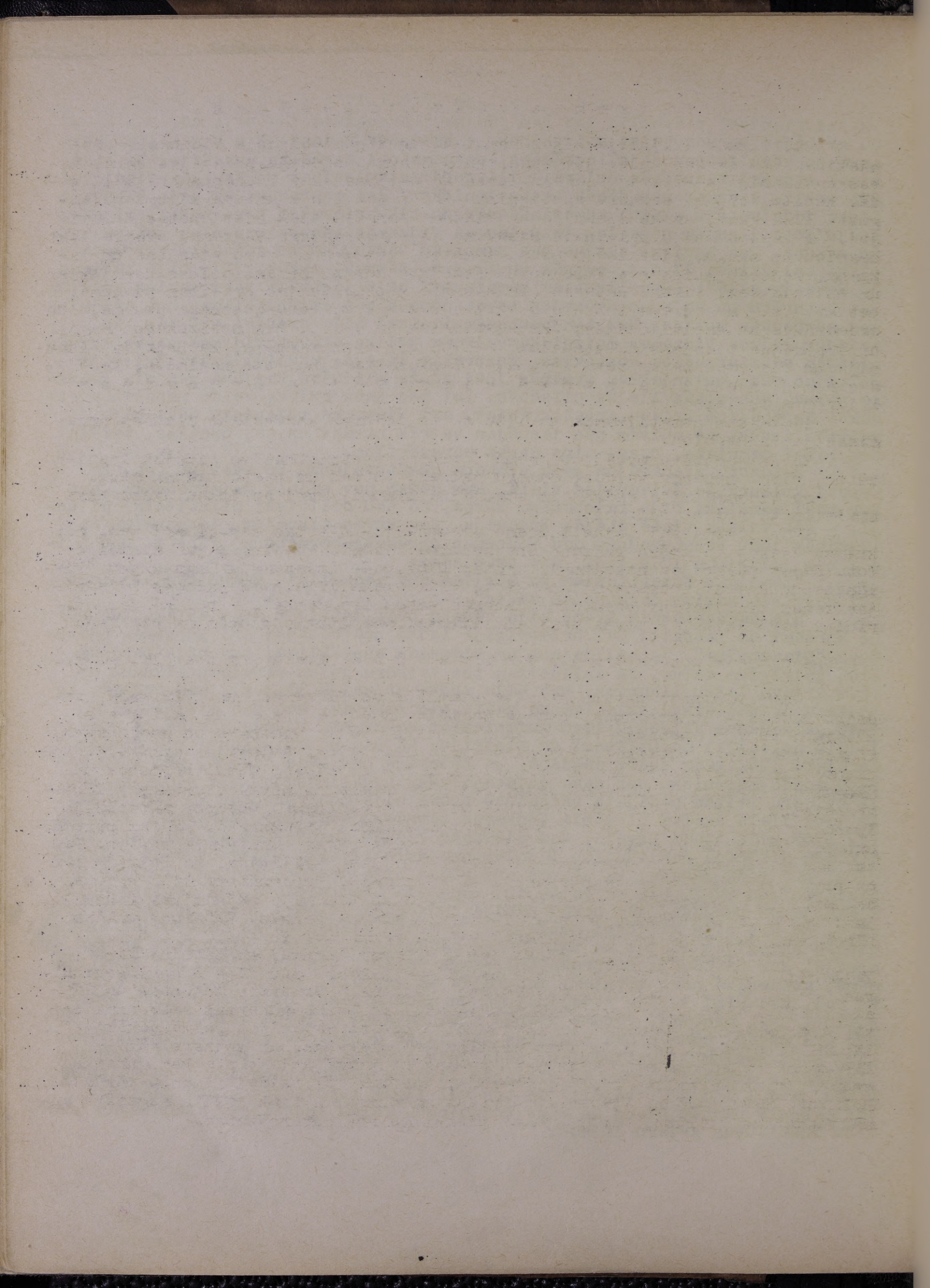

to saimniecisko stāvokli, lai gan jāsaprot, ka muižniecība bija tā, kas šo karu gribēja; un var teikt vēl vairāk, - kas sava vadoņa P a t k u ļ a personā šo karu izprovocēja, cerēdama, un pamatojot cerēdama, ka Krievija atdos viņai atpakaļ reducētās muižas. 1714.gadā muižniecības rokās bija tikai vairs 773 arkli. - Nemaz nav jābūt tautsaimniekam, lai saprastu, ka šāda katastrofiska iedzīvotāju skaita samazināšanās un tik briesmīgi kara postījumi atstāja ļoti ilgu un negatīvu iespaidu uz Vidzemes tautsaimniecību krievu laiku sākumā, kas sevišķi sakāms par zemnieku kārtu, kuras stāvokli var metaforiski salīdzināt 17.g.s. beigās un 18.g.s. sākumā, sakot: "Tas bija lēciens no debesīm ellē". Pārpalikusi zemniekiem bija jāstrādā pāri saviem spēkiem, lai uzturētu un atjaunotu nevien savas nopostītās saimniecības, bet arī visas sagrāutās muižas. Bez tam tautsaimnieciski bija svarīgi arī tas, ka zviedru laikos Vidzemes muižnieku vairums palika dzīvot Vidzemē savās muižās diezgan patriarchālos apstākļos. Turpretim 18.g.s. mazcivilizētā Krievijā Baltijas vācu muižniekiem atvērās ļoti spoža militāra karjēra gan pie ķeizara galma, gan citās lielās pilsētās. Lai pēc sava dzīves veida nepaliktu atpakaļ bagātājiem krievu aristokrātiem, arī Vidzemes muižnieku dēli bija spiesti izsūkt no muižām pēc iespējas vairāk naudas un to, protams, varēja dot tikai zemnieks, resp. viņa darba virsvērtība.

Beidzot, vispārējam gadu simteņa raksturojumam ir svarīgi tas, ka augsti kulturālās Zviedrijas vietā, kur nekad nav bijusi dzimtsbūšana, bet kur paši zemnieki bija reichstāga kārta, tā tad politiski pilntiesīgi pilsoņi, - šis valsts vietā stājās Krievija, par kuras tikumiem, ieradumiem un tiesībām labu raksturojumu dod Vidzemes ģenerālgubernatora firsta G o l i c i n a rīkojums 1719.gadā, kas skan šādi:

"Zemnieku dezertieriem un bēgļiem būs iededzināt pierē īpašas zīmes vai nogriest viņiem degunus un ausis".

Šis barbariskais ukazs bija vērsts pret latviešu zemniekiem, kas bēg uz Kurzemi un Latgali. Šai briesmīgajā laikā nodibinājās arī Kurzemes nosaukums "Dievzemīte", jo salīdzinot ar Vidzemes apstākļiem, tur bija pavisam cita laimīgāka dzīve. Ja salīdzinām tos zviedru laiku zemnieku likumus ar tiem krievu laiku likumiem, kas bija spēkā Krievijā 18.g.s., tad redzam, ka Vidzeme ir politiski saistīta ne vairs pie Eiropas, bet pie Āzijas. Piem. 1760.gada ukazs atļauj krievu muižniekiem nodot bez tiesas sprieduma savus ļaudis policijai nosūtīšanai uz Sibīriju, tā tad noņemšanai pie spaidu darbiem. 1762.gada ukazs deklarē, ka krievijā nav tāda likuma, pēc kura varētu sodīt muižnieku par sava dzimtscilvēka nogalināšanu. Mēs redzējam arī, ka zviedru laikos pēdējais taisnības avots bija monarchs, un ka Kārlis XI. ir ļoti lielā skaitā pieņēmis Vidzemes zemnieku sūdzības. Turpretim Katrīna II. 1767.gadā izdod pavēli, kas piedraud visiem zemniekiem ar mūža spaidu darbiem Sibīrijā par sūdzību iesniegšanu ķeizarienei. Vidzemes vācu muižniecībai par godu jāsaprot, ka sākumā arī viņai bija pretīgi šie nelikumīgie un necilvēcīgie akti, bet ar laiku arī viņa pie tiem pierada, un sevišķi muižnieku jaunā paaudze, kas nekad nebija redzējusi zviedru laiku kulturālo kārtību, un kas bija militāri noskaņota, pamazām piesavinājās toreizējās barbariskās Krievijas idejas un valdīšanas papēmienus. Būdāmi virsnieki krievu armijā, kur pastāvēja neapraustāmi smags režīms, šie muižnieki arī savā gimenē, attiecībā pret bērniem, izturējās kā kaprāļi, kam rokā ir tikai nūja. - Un tad, kad viņi izgāja atvaļinājumā un nāca atpakaļ uz savām muižām saimniekot, tad, protams, vecuma dienās viņi netaupīja savus dzimtsļaudis, - kāpēc arī mājās, pārmācības tiesības šai laikā kļuva par visbriesmīgāko ieroci cīņā pret saviem līdzcilvēkiem. Kāds gadu simteņa beigās ir kļuvis zemnieku tiesiskais stāvoklis, par to vislabāk liecina kāda ievērojama vācu muižnieka grāfa M e l l i n a vārdi: "Ja tas vēl ilgāk turpināsies, tad jāšaubas, vai pasaulē pastāv Dievs un viņa taisnība". Tālāk apskatīsim atsevišķus tiesību institūtus krievu laikos.

V i d z e m e s v a l s t s t i e s ī b a s .

1710.gada 12.julijā Rīgas namnieki un Rīgā iebēgušie Vidzemes muižnieki ar īpašām kapitulācijām (padošanās līgumu) atdevās Krievijas varā, kuras apstiprināja Pēteris Lielais īpašā žēlastības aktā 30.septembrī 1710.gadā. Kapitulācijas savukārt apstiprina N Ī š t e t e s m i e r a l ī g u m s 30.augustā 1721.gadā, ar ko Igaunija un Vidzeme formāli tiek pievienotas Krievijai. Šo kapitulāciju galvenais uzdevums bija nodrošināt Vidzemei evangelisko baznīcu un skolu, līdzšinējo tiesu iekārtu, zviedru un vācu tiesības un likumus, reducēto muižu restitūciju un svarīgas kārtas priekšrocības namniekiem un muižniekiem. Visumā Pēteris Lielais šīs kapitulācijas prasības pieņēma, bet ar t.s. m a j e s t ā t e s k l a u z u l u, kuru sastopam jau poļu un zviedru laiku kapitulācijās: "Es apstiprinu to . . ., bet neaizskarot manas un impērijas tiesības un kundzību". No tā jau vien redzāms, ka Baltija (Igaunija un Vidzeme) patur savu īpatnējo tiesisko kārtību, tas nozīmēja, ka V i d z e m ē n e b i j a s p ē k ā v i s p ā r ē j i e K r i e v i j a s l i k u m i, izņemot:

1) Valsts pamatlikumus un līdz ar to likumus par valsts iestāžu organizāciju un darbību.

2) Ar augstāko pavēli Vidzemē ievestos administratīvo tiesību institūtus, piem. gubernu valdes, domeņu valdes, muitas un pasta likumu etc..

3) Vidzemē bija spēkā tie speciālie likumi, kuri ar īpašu ukazu tika attiecināti arī uz Vidzemi.

Kādi likumi šai laikā Vidzemē ir spēkā? - Cik tas savādi arī nav, bet krievu laikos ir spēkā galvenokārt zviedru likumi. Vispirms, jau Klaudija Tota Zemes policijas noteikumi, proti: 1707.gada izdevums ar nosaukumu "Livländische Landes Ordnungen"; otrkārt, bija spēkā 1709.gadā izdotās Zviedrijas zemes tiesības ar nosaukumu "Schwedisches Landrecht", - bet kā jau aizrādīts savā laikā, - nevis pats šis likums, bet likuma glosās un piezīmēs.

V i d z e m e s a d m i n i s t r a t ī v ā i e k ā r t a 18. g. s..

Ar 1713.gada ukazu Igauniju atdalīja no Vidzemes, un 1719.gadā, sadalot Krieviju 10 gubernās, radīja Baltijā R ē v e l e s un R ī g a s gubernu. Pēdējā sastāvēja no 2 p r o v i n c ē m: Vidzemes un Smolenskas, tā tad pie kīgas gubernas bija pievienoti ļoti plasi Krievijas apgabali. Vidzemes province sastāvēja no 4 a p r i ņ k i e m: kīgas, Cēsu, Pērnavas un Sāmsalas. 1722.gadā Vidzemes provincei pievienoja no hēveles gubernas Tērbatas apriņķi, ar ko Vidzemes provincē radīja 5 apriņķus. Gubernu pārvaldīja īpaša g u b e r n a s v a l d e ar gubernātoru priekšgalā. Tā tad generālgubernātors bija gubernas militārās un civilās varas augstākais orgāns. Bez tam katrā gubernā pie gubernatora pastāvēja īpaša kollēģija, ko Baltija sauca par v a l d ī b u (Regierung). Tā kā parasti gubernātors bija krievs, bet kollēģija sastāvēja no Baltijas vāciešiem, tad bija vajadzīgas 2 kanceļijas: viena ar krievisku, otra ar vācisku darīšanu valodu. Gubernas valdes rīkojumus, kam bija saistošs likuma spēks, sauca par p a t e n t ē m.

1775.gadā Krievija izdeva jaunu gubernu likumu, ko Katrīna Lielā 1783.gadā ieveda arī Baltijā, pie kam kīgas gubernu sadalīja 9 apriņķos: Rīgas, Cēsu, Valkas, Valmieras, Pērnavas, Vīlandes, Veravas, Tērbatas un Sāmsalas. Tā kā Baltijas bruņniecība uzskatīja šo jauno gubernas satversmi par viņas privilēģiju laušanu, un neatlaidīgi centās Krievijas galmā panākt šī likuma atcelšanu, tad drīz vien valdība arī piekāpās, un ķeizars Pāvils 1796.gadā atjaunoja agrāko iekārtu ar dažiem grozījumiem; pie kam gubernu valdei joprojām palika civilā pārvalde, bet kamerāl valdei finanču pārvalde. Beidzot, 1801.gadā no Vidzemes, Rēveles un Kurzemes tiek radīta augstāka administratīva vienība, kas pakļauta vienam generālgubernātoram.

T i e s u i e k ā r t a .

Padodoties Krievijai, Vidzemē palika spēkā visas agrākās zviedru laiku tiesas ar vācu valodu kā tiesas valodu. Bez tam krievu valdība atjaunoja 1694.gadā atceltās kārtības jeb brugu tiesas. Pārmaiņas notika arī augstākā apellācijas tiesā. Zviedru laikos augstākā tiesu instance bija Stokholmas galma tiesa (Hofgericht). Protāms, tā vairs tagad nevarēja būt par apellācijas instanci, tāpēc Pēteris Lielais 1718.gadā dibināja Pēterburgā jaunu augstāko tribunālu Baltijas tiesām ar nosaukumu valsts justīckollēģija Vidzemes un Igaunijas lietām. 1737.gadā justīckollēģiju pakļauj Senātam un nosaka, ka tā ir augstākā instance Vidzemes hof tiesas spriedumiem. No 1739.gada justīckollēģija ir augstākā apellācijas instance arī Rīgas magistrātu spriedumiem. 1738.gadā justīckollēģiju savienoja ar valsts kambarkantori Vidzemes un Igaunijas lietām. Tas bija augstākais finanšu pārvaldes orgāns Baltijā, kam savukārt bija pakļauta domeņu valde (Ökonomieverwaltung). Domeņu valde dalījās latviešu un igauņu daļā, un tā pārvaldīja galvenokārt valsts zemes un renteju. Visās Vidzemes tiesās kandidātus tiesnešu amatam vēlēja landtāgs no matrikulētās bruņniecības vidus, un viņus apstiprināja amatā guberņators.

Izvedot 1783.gadā Krievijas guberņu likumu, tika pārveidotas arī Vidzemes un Igaunijas tiesas, pie kam par 1.instanci civīl- un krimināllietām pēc krievu parauga noteica nevis vairs zemes tiesas, bet apriņķa tiesas. Protāms, kad 1796.gadā atjaunoja agrāko guberņas iekārtu, tad no jauna ievēda dzīvē agrākās tiesas, tikai ar nelieliem grozījumiem; pie kam Rīgas hof tiesa vairs netika pakļauta valsts justīckollēģijai, bet tieši Krievijas Senātam.

K ā r t u p a š v a l d ī b a .

Kārtu jēdziens Krievijā juridiski nebija skaidrs un Katrīna Lielā sekojama galvenokārt francu apgaismības laikmeta juristu, piem. Monteskjē mācībām, centās Krievijā mākslīgi nodibināt Vakareiropas tiesiskos institūtus. Tāpēc šai nolūkā Katrīna II. organizē Krievijā muižniecību kā kārtu, kas viņai arī izdevās. Lai Krievijā būtu Francijas trešās kārtas jeb buržuāzijas organizācijas, Katrīna II ievēd arī pilsētu pašvaldību un juridiski organizē namnieku jeb pilsētas pilsoņu kārtu. Ja muižniecības pašvaldības noorganizēšana Katrīnai II. izdevās, tad turpretīm pilsētu pašvaldības lielāko tiesu palika nedzīvs likuma burts. Pēc Katrīnas Lielās izdotiem likumiem, kārtā ir tīri formāls jēdziens. Pie zināmas kārtas pieder katrē persona, kas šo kārtu ir mantojusi no vecākiem, vai arī šai kārtā ir uzņemta, piem. sievietei ieprecoties vīra kārtā, un līdz ar to ipso jure pieder pie kārtas korporācijas, kurai valsts vara atļauj diezgan plasos apmēros politisku pašvaldību.

Landtāgs. - Turpretīm Baltijā kārtas, protāms, tāpat kā Vakareiropā nav radītas ar Krievijas likumiem, bet izcēlušās vēsturiski. Kā jūs atcerēsieties, šīm kārtām Livonijā arī bija sava pašvaldība, t.s. l a n d t ā g s jeb k ā r t u s a e i m a. Zināms, pretēji Zviedrijai, šai kārtu saimā nekad nav piedalījušies zemnieki, kuriem tā tad nav bijis arī nekad politiskas pašvaldības, bet gan zināma pašvaldība administrācijā un neatkarība tiesu lietās. 17.g.s. landtāgs patiesībā pakāpeniski zaudē kārtu saimes raksturu un kļūst par Vidzemes muižnieku kopsapulci. Cīņās ar Kārli XI. muižnieki zaudēja savas landtāga tiesības, un zviedru valdība likvidēja arī landtāga izpildu orgānu, t.s. landrātu kollēģiju. Protāms, padodoties Krievijai, Vidzemes bruņniecības pirmā prasība bija, lai šē tiek restaurēta a g r ā - k ā l a n d t ā g a i e k ā r t a, un līdz ar to atjaunota l a n d r ā - t u k o l l ē g i j a. Tā bija tā politiskā cena, ko Krievijas valdība maksāja Vidzemes bruņniecībai par atdošanos Krievijas varā. Jau 1710.gadā sa-

pulcējās pirmais Vidzemes landtāgs un 1711.gadā ievēlēja arī landrātus. Šais pirmais 18.g.s. landtāgs piedalījās vairs vienīgi Rīgas pilsētā, kurai ar ļoti lielām grūtībām izdevās aizstāvēt savas agrākās landtāga tiesības. Turpretim garīdznieku un zemnieku kārta nemaz nav landtāgā reprezentēta, lai gan vecajā Livonijas landtāgā garīdznieki bija viena no landtāga kārtām. Tāpēc to arī vairs nevar saukt par landtāgu, jeb zemes saeimu.

Jājautā, vai landtāgā šai laikā ir reprezentēti visi muižnieki? - Arī nē. - Landtāgā var piedalīties tikai tādi muižnieki, tā tad muižu valdītāji, kas tai pašā laikā pieder pie brūņnieku kārtas. Tā tad landtāgs 18.g.s. nav vairs kārtu saeima, un nav vairs arī lielgruntnieku kopsapulce, kā tas bija zviedru laikos, bet tikai brūņnieku kārtas pilnā sapulce. Saskaņā ar 1759.gada landtāga kārtības rulli l a n d t ā g a s p ē j a pieder tikai m a t r i k u l ē t a i b r u ņ n i e c ī b a i, resp. matrikulētiem brūņniekiem, ja tie valda par dzimtām, kļīlas vai nomas muižām. Turpretim muižnieki, kas nepiederēja pie brūņnieku kārtas (piem. kāds Rīgas birgeris), nemaz uz landtāgu netika aicināti, lai gan landtāga lēmumi arī viņiem bija obligatoriski. Tomēr pēdējie varēja brīvprātīgi ierasties, un tad viņiem ierādīja landtāgā īpašu nodalījumu, pie kam viņi sekoja tīri pasīvi landtāga gaitai - bez tiesībām piedalīties vēlēšanās, ne arī ieņemt landtāgā vēlētos amatus. Tikai apspriežot landtāga pašvaldības nodokļus, kurus ņēma pēc katra muižnieka arklu skaita, - arī šiem nebrūņnieku kārtas muižniekiem bija balss-tiesības.

Landtāga izpildu orgāns bija landrātu kollēģija, kas sastāvēja no 12 landrātiem, pie kam 6 landrātus vēlēja no Vidzemes latviešu, otru 6 no Vidzemes igauņu daļas. 1 landrāts ex officio (amata pēc) bija Vidzemes konsistorijas priekšnieks, 3 landrāti bija hof tiesas locekļi, 1 pasta kungs, un pārējie t.s. Oberkirchenvorsteher (baznīcas virsaizgādņi). Sākot ar 1721.gadu katru mēnesi vienam landrātam bija jāuzturas Rīgā. To sauca par r e z i d ē j o š o l a n d r ā t u, jo viņš rezidēja, nokārtoja brūņniecības tekošās darīšanas, izgatavojot atbildes uz valdības pieprasījumiem, un svarīgos jautājumus apsprieda kopā ar landmāršalu, kuru sākot ar 1643.gadu ievēlēja uz 3 gadiem. Viņš ir brūņniecības priekšnieks un līdz ar to tās pilnvarnieks, pretstatā landrātiem, kurus uzskatīja tikai par brūņniecības ierēdņiem. Par landmāršalu mēdza teikt: "Ārpus landtāga viņš esot brūņniecības acs, bet landtāga sessijās brūņniecības uzticamā mute".

Landtāgi dalījās kārtējos un ārkārtējos, un tos sasauca gubernātors vai ģenerālgubernātors ar īpašu publikāciju, proti: kārtējos ik pa 3 gadiem, bet ārkārtējos pēc vajadzības. Gubernātors arī apstiprināja landrātu un landmāršala vēlēšanas un iesniedza landtāgam savus priekšlikumus, kas, protams, bija valdības priekšlikumi. Vismaz dažas dienas pirms landtāga atklāšanas sanāca kopā landrātu kollēģija un landmāršals, lai izstrādātu landtāga dienas-kārtību, t.s. d e l i b e r a n d a. Landtāga apspriežu priekšmets bija 1) Valdības, resp. gubernātora vai ģenerālgubernātora priekšlikumi, 2) Vēlēšanas, piem. Vidzemes tiesnešu vēlēšanas, landrātu kollēģijas vēlēšanas etc., 3) Nodevu un nodokļu noteikšana un sadalīšana, un 4) Visas citas lietas, kas attiecas uz Vidzemes pārvaldi. Valdības iesniegumus vispirms iztīrāja landtāga komisija, kas sastāvēja no 2 - 3 deputātiem no katra apriņķa. Šīs komisijas lēmumu sauca par s e n t i m e n t u, ko skatīja cauri landrātu kollēģija un nodeva landtāgam.

Sākot ar 1730.gadu landtāga starpsessiju laikā vismaz vienreiz gadā sanāca k o n v e n t s, kas sastāvēja no attiecīga apriņķa deputātiem kopā ar landmāršalu, tā tad konvents sapulcējās pa apriņķiem. 1785.gadā, ievēdot Krievijas likumu par muižnieku kopsapulcēm (dvorjanskoje sobranije), tika atcelta līdzšinējā landtāga iekārta un likvidēta landrātu kollēģija. Saskaņā ar šo likumu muižnieku kopsapulcēs bija jāpiedalās visiem Vidzemes muižniekiem neatkarīgi no viņu kārtas. Bet jau 1796.gadā atjaunoja agrākos landtāgus, bet ar dažiem grozījumiem, proti: tāpat kā agrāk, pienākums ierasties landtāgā ir tikai brūņnieku korporācijas locekļiem. Pārējie muižnieki var

ierasties vai nē, un viņi ir balsstiesīgi tikai pašvaldības nodokļu lietās. No jauna nāk klāt šāds noteikums: lai gan landtāgos piedalījās visi brunniecības locekļi, tomēr balsstiesības visos jautājumos ir tikai tiem, kas tai pašā laikā ir arī muižnieki. Turpretim pārējiem brunniecības locekļiem, piemēram kādam Rīgas advokātam vai ārstam, kam muižu nav, ir balsstiesība visās landtāga lietās, izņemot nodokļus, kurus sadalīja pēc arkliem. Citiem vārdiem, stāvoklis ir pilnīgi pretējs: tiem muižniekiem, kas nav brunnieku kārtas locekļi, ir balsstiesība pašvaldības nodokļu lietās, turpretim tiem brunniekiem, kam nav muižu, balsstiesības ir tikai tur, kur nav balsstiesību nebrunnieku kārtas muižniekiem. - Brunnieks ir tīri formāls jēdziens, muižnieks ir tīri materiāls jēdziens, t.i. katrs, kas valda kādu muižu.

Brunniecības matrikula. - Sakarā ar landtāga spēju un brunnieku kārtas organizēšanu par korporāciju, vajadzēja nodibināt brunniecības matrikulu, jeb brunnieku solu (Ritterbank). Jau zviedru laikos Kristīna 1650.gadā deva vidzemniekiem atļauju sastādīt matrikulu, bet praksē no tā nekas neiznāca. Atsaucoties uz šo resolūciju, Vidzemes brunniecība 1728.gada landtāgā griezās pie ģenerālgubernatora ar lūgumu iecelt īpašu brunniecības komisiju matrikulas sastādīšanai. Matrikulas vajadzību landtāgs motivēja ļoti naivi: brunniecība gribot savā namā uzstādīt pie sienām visu dižciltīgo cilšu ģerboņus, kas vēl līdz 1921.gadam (ieslēdzot) bija redzāmi Saeimas namā. 1730.gadā valdība deva arī savu atļauju, un 1732.gadā iecēla īpašu komisiju no 12 landrātiem, landmārsala un ik pa 1 aprinķa delegātam. Katram brunniekam gada laikā šai komisijai bija jāiesniedz savas dižciltības dokumentāriski pierādījumi. 1747.gadā komisija beidza savu darbu un sastādīja oficiālu dižciltīgo brunnieku sarakstu jeb matrikulu, kas aptvēra 172 dzimtas: 52 no ordeņa laikiem, 16 no poļu, 45 no zviedru un 59 no krievu laikiem. Šai matrikulētai muižniecībai valdība deva oficiālu nosaukumu - "Ritterschaft" (brunniecība), bet pārējos nematrikulētos muižniekus oficiāli sauca par "Landschaft" (novadniecība). 1750.gada landtāgs nolemj, ka uz priekšu brunniecība uzņems jaunus locekļus savā korporācijā tikai ar 3/4 no landtāgā klātesošo balsīm. Kurzemē matrikulu sastādīja jau agrāk, proti: no 1620-34.g., un šai laikā matrikula aptvēra 115 dzimtas. Protāms, brunniecības korporācijas locekļu skaits pastāvīgi mainījās, un pēdējās oficiālās ziņas ir no 1839.gada, kad Baltijā ir pavisam 685 brunnieku dzimtas, un proti: 253 piederēja pie Vidzemes, 154 pie Kurzemes, 225 pie Igaunijas un 53 pie Sāmsalas brunniecības korporācijas. Dižciltības ziņā, ko vienmēr rēķina pēc vecuma, šīs 685 dzimtas Baltijā sadalījās šādi: no Vācu ordeņa laikiem 177, no poļu 67, no zviedru 103 un no krievu laikiem 338 dzimtas. Šīm 685 brunnieku dzimtām piederēja arī Igaunijā un Latvijā pirms kara nevien lielākais zemes areāls, bet arī visas pašvaldības tiesības, kādas Baltijā piešķīra Krievijas likumi.

Brunniecības personiskās tiesības. - Personiskās tiesības, tā tad tiesības, kas piederēja brunnieku kārtas locekļim kā indivīdam, bija šādas:

1) Priekšrocība uz visiem valsts amatiem, kas nozīmē to, ka civilā un militārā dienestā augstākie ierēdņi komplektējās tikai no muižniecības.

2) Nodokļu brīvība, - tāpēc arī brunniecību un garīdzniecību sauca par brīvām kārtām, pretstatā nodokļu maksātāju kārtām, kas bija zemnieki un namnieki. Tāpat brunniecība bija atbrīvota no personiskām klausām - klausām valsts labā, kas praksē nozīmēja to, ka muižniekam nebija jāiet rekrūšos; nebija jāmaksā galvas nauda, kas toreiz bija visai Krievijai kopējs personisks nodoklis etc.

3) Brunniecībai bija privileģēts stāvoklis tiesāšanas kārtības ziņā. Brunniecības locekļus varēja tiesāt tikai augstākās tiesas, kuru locekļi bija landtāga (pašu brunnieku) vēlēti kandidāti. Brunniekiem nevarēja uzlikt miesas sodus, - bet tai pašā laikā Krievijā katrs muižnieks varēja no-

galināt savu zemnieku. Nāves vai negoda sods, ko tiesa bija piespriedusi kādam muižniekam, stājās spēkā tikai ar ķeizara apstiprinājumu.

B r u n n i e c ī b a s m a n t i s k ā s t i e s ī b a s .

Jau 18.g.s. sākumā Vidzemes brunniecība cenšas panākt: 1) zviedru laikos izdarītās muižu redukcijas atcelšanu, un 2) nodrošināt sev monopola tiesības iegūt un valdīt brunnieku muižas. Jau 1710.gada kapitulācijās brunniecība, kā vienu no galveniem padošanās noteikumiem prasā atcelt redukciju, ko arī cars apsola un brunniecībai nodrošina ar N i š t e t e s m i e r a līgumu 1721.gadā. Ne velti 18.g.s. historiogrāfs un landrāts Šulcs saka, ka 1710.gada kapitulāciju galvenais saturs bijis prasība restaurēt muižniekiem visas agrākās tiesības un muižas. Ar Pētera Lielā pavēli jau 1720.gadā tika iecelta restitūcijas komisija, kuras uzdevums bija pārvērst valsts muižas par privātam muižām. No 1721.-23.g. restitūcijas komisija varēja atdot bijušām muižām īpašniekam viņa zviedru laika reducēto muižu tikai ar katrreizēju Senāta apstiprinājumu konkrētā lietā. Tas Vidzemes brunniecībai bija neizdevīgi un viņa 1723.gadā panāk to, ka Senāta apstiprinājums vairs nav vajadzīgs. Komisija pati pilnīgi neatkarīgi varēja atdot bijušiem muižu īpašniekiem viņu muižas, pie kam: 1) notika ļoti lielas nelikumības, un 2) restitūcijas komisija nepiegrīza ne mazāko vērību tam juridiskam titulumam, ar kādu muižas īpašnieks pirms redukcijas vai redukcijas laikā bija valdījis savu muižu. Tā tika restitūētas arī tādas muižas, kā piemēram Norčepingas lēni, kurus nekādā ziņā nedrīkstēja restitūēt. Šīs komisijas darbības rezultāts bija tas, ka 1733.gadā privāto muižu vērtība arklos bija pieaugusi no 1021 arkla 1687.gadā uz 3371 arklu 1733.gadā; citiem vārdiem, privāto muižu skaits tādā ceļā bija, rēķinot arklos, palielināts trīskārtīgi. Restitūcija turpinājās jo tālāk, un 1758.gadā valsts domēnu vērtība arklos Vidzemē attiecās pret privāto muižu vērtību arklos kā 1 : 5; citiem vārdiem, privātiem muižniekiem bija piecreiz vairāk zemes, nekā valstij. Turpretim, 17.g.s. beigās, zviedru laikos augšminētās attiecības bija taisni otrādas: kā 6 : 1.

Restitūcijai bija tiešs iespaids uz zemnieku tiesisko stāvokli, jo Kārļa XI. izdotie zemnieku aizsardzības likumi formāli bija spēkā tikai valsts zemēs (kropa muižās). Tā tad katrā restitūētā muižā pasi no sevis zaudēja spēku Kārļa XI. izdotie zemnieku likumi, lai gan formāli tie netika atcelti. Tāpat Pēteris Lielais atļāva Vidzemes muižniekiem neizdarīt vairs lēntiesiski ļoti svarīgo lēņa investitūras atjaunošanu mainoties valdniekam. Visas šīs pārmaiņas brunnieku muižturībā izskaidrojamas daļai ar to, ka Krievijā nebija spēkā lēņa tiesības, un Krievijas valstsvīri nekā nesaprata no tā agrārā režīma, kas Baltijā bija nodibinājies agrāko valdnieku laikā. Tikai 18.g.s. vidū, vēl nenoskaidrotu iemeslu dēļ, krievu iestādes piepēži sāka interesēties: vai Vidzemē nav vairs veco brunnieku lēņu, un vai restitūcijas komisijas saskaņā ar likumu ir atdevušas reducētās muižas bijušiem īpašniekiem. Šis aptaujas rezultāts bija ļoti pārsteidzošs. Vidzemes kamorāļvalde 1769.gadā šai lietā sastāda īpašu m e m o r i ā l u, kurā atklājas lielas nelikumības. Izrādījās, ka daudziem muižniekiem vispār nekādu dokumentu nav, un ka restitūcijas komisija tos nav arī prasījusi, ka lēņa muižas, sevišķi vecie brunnieku lēņi, tiek tāpat atsavināti un apgrūtināti ar parādiem kā allodi (civiltiesiski īpasumi). Uz šī memoriāla pamata Senāts 1781.gadā pavēlēja justīkollēģijai rūpēties par to, ka uz priekšu: Vidzemes un Igaunijas muižnieki nedrīkst ne pārdot, ne iekļāt vecos brunnieku lēņus, kādu toreiz Vidzemē bija 188 muižas. Šis Senāta rīkojums sacēla lielu uztraukumu Vidzemes brunniecības aprindās, un tā ķeizarienes galmā izlietoja visu politisko iespaidu un diplomātisko veiklību, lai panāktu šī Senāta lēmuma atcelšanu. Tā kā Katrīna II. politiski bija pilnīgi atkarīga no muižniecības, un savā valdības laikā bija privātam personām izdāvinājusi apmēram 1 miljonu "zemnieku dvēseļu", tad, protams, viņa bija viegli pierunājama ar

Īpašu a u g s t ā k o m a n i f e s t u 3. m a i j ā 1783. gadā atcēl Rīgas un Kēveles l ē n t i e s i s k o i e k ā r t u, un nodibināt te vietu nekustāmas mantas īpašuma sistēmu ar nosaukumu "v o t č i n a" (tēva zeme), kam atbilst Rietumeiropā allods. Citiem vārdiem lēni tika allodificēti, ar ko Vidzemes muižniekiem tika uzdāvinātas 188 muižas.

B r u n n i e c ī b a s i n t e r e š u k o l l i z i j a a r n a m n i e k i e m u n z e m n i e k i e m .

1. Savā cīņā par muižturības izveidošanu par brunniecības monopolu Vidzemes landtāgam bija jāsadarīja ar divām citām kārtām, kurām līdzšinējie likumi jau nodrošināja zināmas tiesības, proti: ar namniekiem un zemniekiem. 18.gadu simtenim ir raksturīgas bezgalīgās prāvas, kuras muižu un zemnieku dēļ brunniecība veda ar namniekiem, galvenokārt ar Rīgas pilsētu. Lieta tā, ka 1710.gada kapitulācijās Pēteris Lielais apstiprināja nevien brunnieku, bet arī namnieku privilēģijas. Starp šīm privilēģijām bija formāla nesaskaņa: jo kapitulācijas no vienas puses atzina Rīgas namnieku tiesības paturēt un valdīt agrāk iegūtās muižas, bet no otras puses kapitulācijas atzina brunniecības priekšrocību nevien nomāt valsts zemes, bet vispār valdīt brunnieku muižas. Šo pretrunu varētu izlīdzināt tikai likumdošanas ceļā, - bet tas nenotika. Tāpēc matrikulētā brunniecība censas panākt sev koncesijas:

1) prasot sev tiesības no namniekiem izpirkt viņiem piederīgās muižas, kas tai neizdevās, un

2) atstunt no muižturības visus tos muižniekus, kas nebija matrikulēti brunnieku solā, tā tad tā saukto Landschaft.

Attiecības starp Kitterschaft un Landschaft bija tik asas, ka no 1747. līdz 1774.gadam Landschaft nodibināja sev īpašu korporāciju ar savu landmāršalu, pie kam tāpat kā brunniecība sapulcējās landtāgos, tā novadniecība (Landschaft) ik pa 2 gadiem sapulcējās īpašā konventā, kuru sasauca generālgubernātors.

2. Brunniecības intereses ar namniekiem sadūrās nevien muižturības jautājumā, bet arī z e m n i e k u j a u t ā j u m ā. Jau 1711.gadā, sarunās ar Pētera Lielā pilnvarnieku Rīgā, landtāgs prasa atcēl t.s. p r a e s c r i p t i o b i e n n a l i s (divgadīgo noilgumu), kas no vācu laikiem bija spēkā Rīgas pilsētā. Tas nozīmēja, ka katrs zemnieks, kas bija iebēdzis Rīgā un tur nodzīvojis 2 gadus par kalpu vai par strādnieku, tad, ja viņu šai laikā dzimtskungs nebija atradis un pieprasījis izdot, tas kļuva par Rīgas iedzīvotāju, un līdz ar to par brīvu cilvēku. 1725.gadā landtāgs iesniedza lūgumu Katrīnai I. atcēl šo Rīgas pilsētas priekšrocību, jo zemnieki pametot kara un mēra iztukšotos laukus un bēgot uz pilsētām. Ar Katrīnas I. pavēli Krievijas Senāts 1726.gadā arī atcēl divgadīgā noilguma tiesības, un te stājās spēkā vispārējais 10-gadīgais noilgums.

3. Brunniecība veda ar Rīgas namniekiem cīņu arī par tā saukto z e m n i e k u t i r d z n i e c ī b u. Šī cīņa sākās 1732.gadā ar Lielās gildes locekļu sūdzību pret laudonas muižas nomnieku fon Ceimernu. Rīdzinieki apsūdz Ceimernu tirdzniecībā, jo viņš uzpērkot preces, kas tiekot vestas no Latgales uz Rīgu un tādā kārtā atņemot namniekiem maizi. Uz šīs sūdzības pamata guberņas valde 1733.gadā aizliedz muižniekiem uzpērkāt svešas preces ārpus sava muižas novada, un atļauj muižās turēt tikai sāli un dzelzi zemnieku tiešām vajadzībām. Šo guberņas valdes rīkojumu brunniecība uzskatīja par savu privilēģiju aizskārsanu, un savukārt uzsāka pretuzbrukumu Rīgas namniekiem, apvainojot tos nelikumīgā tirdzniecībā ar zemniekiem. Uz muižnieku sūdzību savukārt atbildēja namnieki, un, beidzot, 1735.gadā īpaša valdības komisija deva šai lietā savu atzinumu. Šis strīds ir juridiskā ziņā ļoti interesants, jo ļauj mums pareizāk izprast zemnieku stāvokli 18.g.s. 30-tos gados.

Muižnieku tēlojumā n a m n i e k u n e l i k u m ī b a s i r šādas:

1) Lai gan zemniekiem, kā tas esot visā pasaulē, piederot dabiska un īpašuma tiesībās pamatota brīvība savas preces pārdot kam patīk, tomēr Rīgas namnieki laupot zemniekiem šo brīvas izvēles tiesību; jo zemnieks, iebraucis Rīgā, esot spiests savus ražojumus pārdot tikai iebraucāmās vietās zināmiem Rīgas tirgotājiem, kurus saucot par Bauernhändler, latviski nama tēviem. Visi lauki pēc vaku grāmatu parauga esot sadalīti zināmos muižu un pagastu novados, pie kam katra novada saimnieki ar varu tiekot jau no Rīgas vārtiem aizvesti pie attiecīga nama tēva, kurš viņus piedzirdot, un pēc tam viņu preces paņemot it kā par agrākiem parādiem; pie kam nama tēvi lietojot nepareizus mērus un svarus un nosakot cenu pēc sava ieskata. Šī spaidu tirdzniecība pārvērsot zemniekus par namnieku parādu kalpiem un spiežot viņus bēgt uz ārzemēm.

2) Šo savu privileģēto stāvokli namnieki pamatojot ar to, ka jau vairāk gadu simteņus viņi esot kreditējuši zemniekus ar visādām nevajadzīgām vai bojātām precēm, kas zemniekiem dotas it kā dāvinājumā, bet patiesībā ierakstītas īpašā zemnieku grāmatā (Bauerbuch) kā mājas saimnieka parāds.

3) Lai gan namnieki savas tiesības pamatojot ar 1690. gada Rīgas tirdzniecības likumu, tomēr šai likumā nav teikts, ka par zemnieku parādiem jāatbild viņa apstrādātai zemei, vai apdzīvotai mājai. Visiem taču esot zināms, ka Vidzemes zemnieks neesot savas zemes īpašnieks, bet gan tikai lietotājs - uzufuktuārs; jo viņš pats ar visu savu mantu piederot savam dzimtskungam, kas pēc patikas varot šādu zemnieku izlikt no mājām vai arī citādi atsavināt. Zemnieka parādi ir debeta personalia, uz kuriem viņa kreditors pēc šāda zemnieka nāves nevarot vērst nekādas prasības ne pret viņa kustāmu mantu, ne pret mantiniekiem, ne pret lauku mājām un tās jauno saimnieku.

N a m n i e k u k ā r t a s a t b i l d e :

1) Zemnieka pienākums esot atbildēt kreditoram ar savas zemes augliem, jo arī muižnieki atzīst, ka zemnieks ir uzufuktuārs, kas viņam piederot ar īpašuma tiesībām, un kurus viņš iegūstot no zemes, ko viņa prieksgājēji apgrūtinājuši ar parādiem, jo namnieku aizdevumi izlietoti zemes kultivēšanai un vispār produktīviem izdevumiem. Tagad Vidzemes zemnieku parādi rīdziniekiem sākot ar 1621. gadu pieauguši līdz 200000 dālderiem. Šie parādi cēlušies tādā kārtā, ka namnieki aizdevusi kara sērgu un bada gadus izpostītiem zemniekiem zirgus, maizes un sēklas labību, sāli un dzelzi. Viņi šo aizdevumu varējuši dot tikai pret zināmu drošību, un proti: pret zemi. Tāpēc katrs jauns saimnieks atbildot par agrākā saimnieka parādiem; jo viņš taču atrodot mājās priekšā nevien izkoptu zemi, bet arī ēkas, inventāru, darba rīkus etc.

2) Esot taisnība, ka viņi, namnieki, vedot īpašas parādnieku grāmatas (Bauernbuch), pēc vaku grāmatu parauga; bet ko tad viņi citu būtu darījuši, jo taču pēc bruņniecības uzskatiem: zemnieki esot dzimtskunga īpašums, kam pat neesot sava vārda, bet kas saucoties tās mājas vārdā, kurā viņš ir nometināts. Lūk, tāpēc parādnieki esot jāierakstot pēc māju vārdiem.

3) Šīs zemnieku parādu grāmatas Rīgā esot pērkāmas un pārdodāmas kā vērtspapīri jau vairāk paaudzes, un viņi tās esot ieguvuši par dārgu naudu, bet namnieki itnebūt neprasot, lai zemnieki samaksānot vecos parādus. Tos viņi uzskatot par v i n c u l u m i u r i s (juridisku saiti), kuras uzdevums saistīt parādnieku pie sava pirmā vecākā kreditora, kam saskaņā ar 1690. gada tirdzniecības likumu ir pirmam tiesība pirkt no šāda zemnieka-parādnieka viņa Rīgā ievestās preces. Bez tam tādu pat spaidu tirdzniecību rīdzinieki vedot nevien ar latvisu, bet arī ar leisu, poļu un igauņu zemniekiem.

Valdības komisijas atzinums šai lietā ir sāds:

1) Namnieku spaidu tirdzniecība ar zemniekiem ir likumīga, tikai jānovērš muižnieku uzrādītās nelikumības, kāpēc zemnieka preces sverāmas pilsētas svaros un to cena nosakāma pie pilsētas brāķera, - kāmēr zemnieki vēl ir "skaidrā prātā".

2) Zemniekam ir tiesība prasīt no namnieka vai nu parāda zīmi vai īpa-

šu grāmatīņu, kur jāatzīmē viņa debets un kredīts un arī darījumu cena.

3) Kāmēr zemnieks nav nolīdzinājis savus parādus, viņam ir tiesība pārdot savas preces tikai tam namniekam, kas ir viņa kredītors, bet zemnieks neatbild par savu priekšgājēju parādiem. Lopu tirdzniecība nav ierobežojama ar šiem noteikumiem, tā tad zemnieki var pārdot lopus kam grib.

4) Namniekam nav tiesības bez muižnieka atļaujas izsniegt viņa zemniekiem lielus aizdevumus. Namniekiem aizliegts aizturēt zemniekus pie pilsētas vārtiem un draudot piespiest viņus braukt uz zināmām iebraucāmām vietām. Bet arī muižniekiem aizliegts savās muižās turēt preces, izņemot sāli un dzelzi, jo viņiem - nepieklājas nodarboties ar tirdzniecību ne tīrā, ne slepenā veidā, t.i. muižnieki nevar prasīt no zemnieka, lai viņš savu labības parādu atdod citā precē, piem. linsēklās. Tāpat muižniekam aizliegts aizturēt ceļa vīrus, lai uzpirktu viņu rāzījumus.

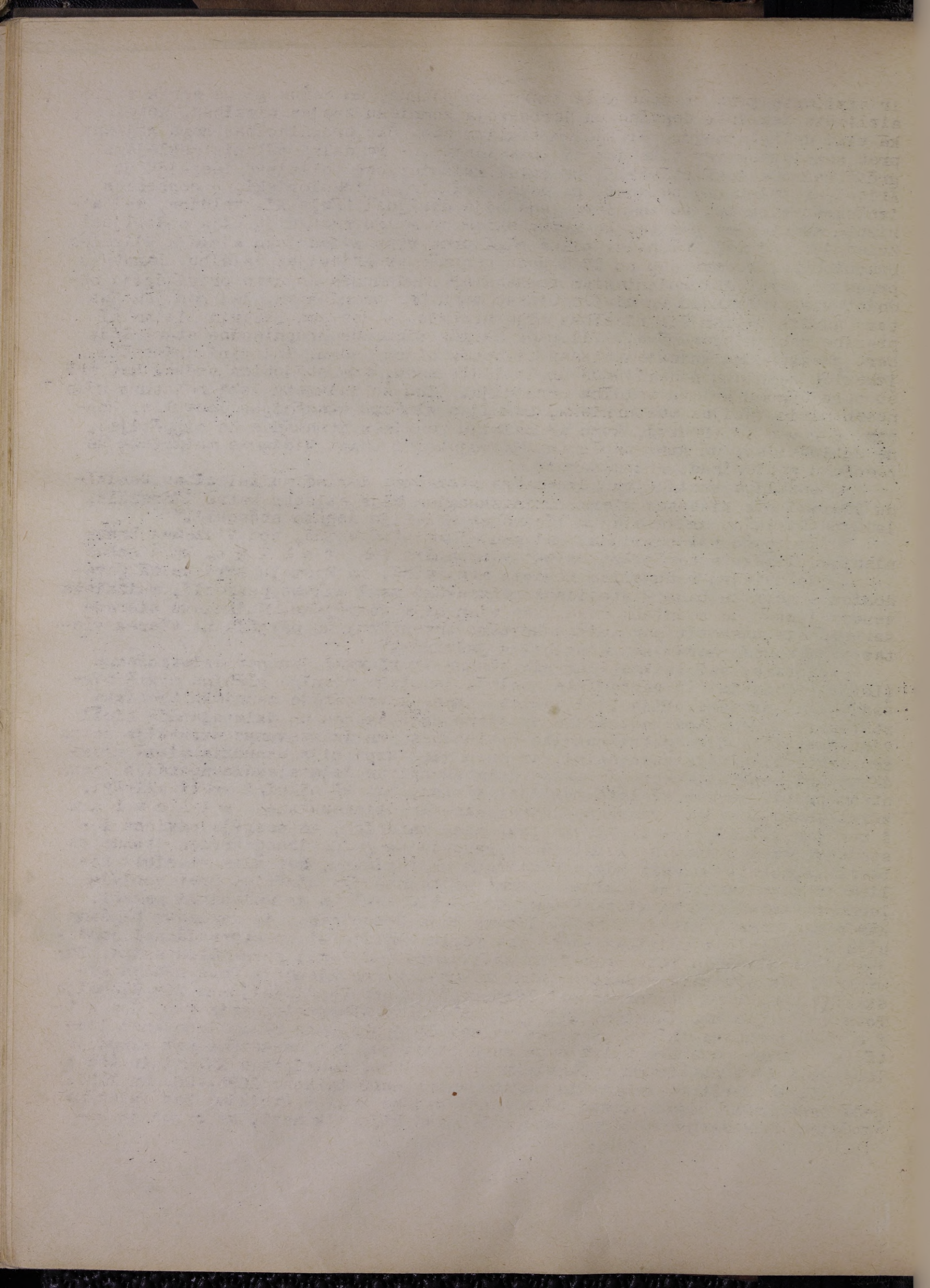
Beidzot, valdības komisija atzīst, ka zemniekiem ir atļauts netraucēti braukt uz pilsētām un pārdot visu, kas viņiem paliek pāri, kad ir samaksāti nodokļi, atdoti muižas parādi un nobērtas kunga tiesas.

Šai strīdū, kas notika starp 1732.-35.g., no vienas puses redzam, ka namnieki uzsver Vidzemes zemnieku beztiesisko stāvokli un piemetina, ka šādu stāvokli nepazīst ne Francija, ne Vācija, ne Holande, kas runājot par Vāciju ir pareizi attiecībā uz t.s. Senvāciju (apm. no Berlīnes uz rietumiem). Turpretīm bruņniecība atbilda, ka šejienes zemnieku nebrīvība itnebūt neesot vienīgā pasaulē, bet atrodoties vēl dažas zemes, kur pastāvot līdzīga kārtība; un protāms, bruņniecība atsaucas uz dzimtsbūšanas stiprāko cietoksni Eiropā - uz Pomerāniju un Meklenburgu. Tā tad šai strīdū namnieki meklē analogijas Eiropas labākos paraugos, turpretīm bruņnieki meklē šīs analogijas Eiropas ļaunākos paraugos, - un ne tikai 13.g.s. vien. - Arī daudzus Baltijas vācu vēsturnieku rakstos lasām šo pašu "taisnosanos", ka taču nevien Vidzemē, bet arī Pomerānijā un Meklenburgā bijis tikpat beztiesisks stāvoklis.

Turpretīm jautājumā par zemnieku mantiskām tiesībām bruņniecība nostājās uz pretējā viedokļa. Bruņniecība deklarēja:

Vidzemes zemniekiem esot dabiskās un īpašuma tiesībās pamatotā tirdzniecības brīvība. Turpretīm namnieki šo brīvību neatzīst un atsaucas uz 17.g.s. Rīgas tirdzniecības tiesībām, kas prasa, lai zemnieks-parādnieks, vispirms, savu preci pārdod saviem kredītoriem. Bruņniecības deklarācija šai jautājumā bija tikai politisks manevrs, jo kādā vēlākā rakstā, šai pašā strīdus lietā, landtāgs paziņo, ka Vidzemes zemnieki līdz ar savu mantu esot atdoti pilnīgā dzimtskunga varā. Tāpēc zemnieks varot taisīt tikai personiskus parādus, bez tiesībām apgrūtināt mājas un zemnieka zemi, jo tā esot dzimtskunga īpašums. Protāms, šī bruņniecības atbilde var tikt pamatota ar Krievijas likumiem, lai gan, kā jau teicu, tie Latvijā nebija spēkā, - bet tā nevar tikt pamatota ar zviedru laiku likumiem, kas Latvijā vēl bija spēkā. Un proti: 1731.gadā ķeizariene Anna izdod ukazu, kas aizliedz Krievijas zemniekiem iegūt īpašumā nekustāmu mantu.

Šis strīdus bija tikai ievādiņš turpmākam nepārtrauktam bruņniecības uzbrukumam zemnieku tiesībām, kas turpinājās visu gadu simteni. Jau 1738.gada landrāts Rozens paziņo guberņas valdei, lai aizliedz tiesām sodīt zemniekus ar naudassodiem, jo esot taču visiem zināms, ka zemniekiem neesot nekādu īpašuma tiesību, un tā tad viņi nekur nevarot dabūt naudu, lai samaksātu naudas sodus. Tāpēc arī konsekventi visu 18.gadu simteni naudas sodus zemniekiem pārvērs mīļas sodos. Lai gan valdības komisija 1735.gadā atzina, ka zemnieki var brīvi pārdot savus lopus un zirgus, tomēr jau 1743.gada konvents aizliedz zemniekiem pārdot lopus bez muižnieka atļaujas. Šai pašā gadā zemniekiem aizliedz arī slepeni pārdot labību, bet piespiez to vest uz tirgu, kur, protāms, muižnieks viņam šo labību papēma par tādu cenu, kāda viņam patika. Arī citas zviedru laiku tiesības viena pēc otras zemniekiem tiek atņemtas, un daļai arī citām kārtām. 1744.gada bruņniecības konvents paziņo kārtības tiesām (brugu tiesām), ka zemniekiem

ir aizliegts ķert un šaut meža zvērus un putnus, un dažus gadus agrāk viņiem aizliedza dedzināt degvīnu un ierobežoja zemnieku zvejas tiesības, noteicot, kā viņi drīkst zvejot, ar kādiem tīkliem etc. Šīs bruņniecības kara gājiena pret zemniekiem var tikt dažādi izskaidrots. - Pa daļai cēlonis meklējams grūtā saimnieciskā stāvoklī, pa daļai muižniecības politiskā iespaidā uz Krievijas galmu un, beidzot, pa daļai arī tīri psiholoģiski, - censoties iznīcināt visu to, ko zemnieku labā bija darījuši Kārļa XI. valdība, lai at-riehtu zemniekiem par to, ko muižniekiem ar muižu redukciju bija nodarījuši Zviedrija. Ciktāl šai naida pilnā cīņā pret visu zviedrisko aizgāja Vidzemes bruņniecība, redzam jau no 1711. gada sarunām ar Krievijas valdību. Landtāgs prasa no cara, lai muižniekiem saskaņā ar Sigismunda Augusta privilēģiju nododot visu kriminālo un civilo tiesas varu par zemniekiem, lai gan jau Gustavs Adolfs viņiem šīs tiesības bija atņēmis. - Bet pat Pēterim Lielam šī prasība nebija pieņemama. 1711. gada beigās Vidzemes bruņniecība atkal lūdz caru piešķirt muižniekiem vismaz tik daudz tiesas varu, lai viņi drīkstētu izmeklēt zemnieku nodarījumus un izpildīt sodu, tam stājoties spēkā. Bet arī šo otru lūgumu krievu valdība noraidīja. Visu šo laikmetu labi raksturo kāds nesen miris Vācijas vēsturnieks, Saksijas zinātņu akadēmijas loceklis, Hansis P r u c s (Prütz), kuru ar Baltiju nesaista itnekādas ne simpātijas, ne antipātijas, un kurš tāpēc varēja objektīvi tēlot Vidzemes muižnieku un zemnieku attiecības. Prucs saka:

"Nežēlīga savtība un tuvredzīgs pašlabums iezīmē muižniecības kundzību Vidzemē pēc Nīstetes miera. Dzimtskungiem bija atļauts katrs līdzeklis, lai nostiprinātu un izveidotu līgumā ar Krieviju iegūto stāvokli."

Tādu pašu raksturojumu, lai gan mīkstinātā veidā, dod Vidzemes bruņniecības labākais agrārvēsturnieks Aleksandrs fon T o b ī n s, kurš saka:

"No zviedru redukcijas nonācis nabadzībā, no Ziemeļu kara un tā pavadoņiem - mēra un bada - atspiests neizsakāmi zemā dzīves pakrēslī, muižnieks centās izsūkt no zemnieka visu, kas vien bija iespējams. Muižnieks pierada savus ļaudis uzskatīt par muižas kustāmo inventāru, ko pārcēla no vienas vietas uz otru pēc savām saimniecības vajadzībām."

Protāms, šai laikmetā novada būsana ir kļuvusi jau par dzimtsbūsanu (Leibeigenschaft) šī vārda īstā nozīmē. Zemnieks vienīgo glābību meklē bēgšanā, kam, protāms, bija ļoti launas sekas uz vispārējo zemnieku tiesisko stāvokli. Ja agrākos gadu simtepos starp dzimtskungu un dzimtsļaudīm bieži vien pastāvēja tīri patriarhālas attiecības, un dzimtskungs uzskatīja savus zemniekus it kā par savu saimi, ar kuru viņš kopā bija uzaudzis vienā novadā un arī nomira. Turpretī tagad dzimtskungs un dzimtsļaudis nostājās viens otram pretī ne vien kā ļoti naidīgas kārtas, bet kā pilnīgi sveši cilvēki, kurus nekas nesaista vienu pie otra, izņemot dzimtsbūšanas v i n c u l u m i u r i s . - Bēgsana ir kļuvusi par masu parādību, ko nespēja neviena iestāde vairs apkarot. No 1711.-65. g. gandrīz ik gadus izdod arvien jaunus un bērgākus noteikumus par bēglu gūstīšanu un sodīšanu, bet šiem valdības soļiem ir maza praktiska nozīme. Likums ir bezspēcīgs cīnīties pret sociālu ļaunumu, kuram toreiz Vidzemē bija dziļi tiesiski un saimnieciski pamati. Kā mēr šie pamati nebija laboti, likums bija bezspēcīgs, jo zemnieku bēgšana bija tikai grūtas slimības simptoms. /Bēglu gūstīšanai un atprasīšanai joprojām lieto Klaudija Tota Policijas noteikumus (1671. g.) paredzētos sodus. Tomēr pēc Ziemeļu kara radušies jauni kāzusi, kurus Klaudijs Tots nebija apskatījis, un kuru atrisināšanai 1713. gadā izdeva Papildinājumus pie Klaudija Tota Policijas noteikumiem. 1713. gadā Rīgas kārēības tiesnesis fon H a s t f e r s iesniedza Rīgas guberņas valdei 13 jautājumus bēglu izdošanas lietā, uz kuriem guberņas valde deva savu atzinumu, kas uzskatāms par Klaudija Tota Policijas noteikumu autentisku iztulkojumu. Svarīgākie kāzusi ir šādi:

1. Ko darīt ar zemniekiem, kas jau zviedru laikos: 1695.-96. un 1697. gadā bada laikā bija spiesti bēgt kunga vainas dēļ? - Atbilde: Nav izdodāmi agrākiem dzimtskungiem bērni, kas šai laikā bija tik mazi, ka nevarēja sa-

viem audžu vecākiem atpelnīt uzturu. Tā tad šie bērni palika par tā kunga laudīm, kuram piederēja viņu audžu vecāki.

2. Ko darīt, ja var pierādīt, ka daži dzimtskungi bada gados nav saviem zemniekiem palīdzējuši, bet ļāvuši tiem aizbēgt vai pat tos padzinuši? - Atbilde: Šādi dzimtskungi ir zaudējuši tiesības uz minētiem laudīm, un tās iegūst tas dzimtskungs, kas šos bēgļus bija pienēmis bada laikā.

3. Bērni, kas bada spiesti ubagojusi pa lielceļiem, uzskatāmi par tā dzimtskunga laudīm, kas viņus pienēmis audzināšanā.

4. Dzimtskungs nezaudē savas tiesības uz bēgļiem, kas ir pametuši savu kungu pēc bada gadiem, tāpēc ka dzimtskungs parādu dēļ atņēmis viņiem visu mantu.

5. Kā saprast desmit gadu noilgumu, par kuru runā Klaudija Tota Policijas noteikumi? - Atbilde: Noilgst nevien bēglis-tēvs, bet arī viņa bērni, kaut arī tie būtu dzimuši agrākā dzimtskunga novadē.

6. Kā atprasāmi ārļaulības bērni? - Atbilde: Arī dzimtskūšanas tiesības ir soekā vispārējais princips, ka ārļaulības bērnu legitimē sekojošā laulība, kāpēc arī šāds bērns nav vairs uzskatāms par bandas bērnu, bet par likumīgi dzimušu un ļautājums izskīrāms pēc vispārējā principa: bērni seko savam tēvam.

7. Kā atprasāmi bērni, kas dzimuši no ļautām laulībām? - Atbilde: Bērnam, kas piedzimis no vācieša un zemnieces, piemērojāms favor libertātis et educationis (brīvības un audzināšanas žēlastība), proti: tāds bērns bauda sava vācu tautības tēva tiesības, ja viņš ir audzināts vāciski.

8. Kā atprasāmas bērnbērnu atraītnes? - Atbilde: Pēc vīra nāves viņa paliek tā dzimtskunga zemniece, pie kura piederēja viņas vīrs, jo laulība ir viņu atsvabinājusi no agrākā dzimtskunga varas.

9. Ko darīt ar zemniekiem, kas sevi ir izpirkuši no zaldātiem? - Atbilde: Tādi ir uzskatāmi par brīviem cilvēkiem un var dzīvot kur patīk.

10. Ko darīt ar tiem zemes sargiem, kurus zviedru valdība iesauca Ziemeļu karā, un kas hīgai padodoties krieviem 1710.gadā tika atlaisti no kara dienesta? - Atbilde: Šādi zemes sargi ir spiesti atgriesties pie agrākajiem dzimtskungiem un viņiem seko arī bērni.

Tie ir svarīgākie kāzusi, kurus hīgas guberņas valde atrisināja, un kas līdz ar to kļuva par spēkā esošām tiesībām. Juridiskā ziņā daži no šiem kāzusi ir ļoti interesanti. Piem., tiek atzīts tas, ka dzimtskungam ir pienākums gādāt bada laikā par saviem laudīm, - ja viņš to nedara, tad viņš zaudē savas dzimtskunga tiesības. Tāpat ir interesanta interpretācija ļautas laulības gadījumā: hīgas guberņas valde domā, ka vācietis nevar būt dzimtscilvēks, un bērns, ja viņš ir "vāciski audzināts", nedrīkst būt par dzimtscilvēku. Tā tad dzimtskūšana tiek uzskatīta par nebrīvību, kas saista tikai "vienu" tautību - latviesus un igāņus. 1714.gadā landtāgs atkal lūdz guberņas valdi vēl tālāk papildināt Klaudija Tota Policijas noteikumus, un proti: ar veselu rindu normu, starp kurām mūs var interesēt šāda:

Lai uz priekšu valdība nosaka sodu zemniekiem, kas vai nu pie sevis slēpj bēgļus, vai arī zinādāmi viņu dzīves vietu, nenodod tos muižai vai valdībai. Šādiem zemniekiem tiesa var piespriest līdz 20 pāriem rīksu un šo sodu izpilda baznīcas priekšā pie kāķa. Bez sī Klaudija Tota Policijas noteikumu papildinājuma, 18.gadu simtapa zemnieku un muižnieku tiesiskā stāvokļa un attiecību raksturošanai ir svarīgi 3 citi akti:

1) Rozena deklarācija, 2) Budberga un Šrādera zemes tiesību projekts un 3) landtāga lēmumi 1765.gadā.

I. R o z e n a d e k l a r ā c i j a .

Rozena deklarācijas vēsture. - 1739.gadā kāds Igaunijas dzirnavnieks vārdā Jānis Antona dēls iesniedza ministru kabinetam "sūdzību pret leitnantu f o n B ē r u (Bähr) un grāfu D u g l a s u". Šai sūdzībā dzirnavnieks aizrāda, ka viņš ir bijis zviedru laikos brīvs cilvēks, bet tagad minētais

leitenants nevien dijkāršojis viņa nodevas un gaitas, bet arī licis to sodīt ar 40 pāriem rīksu, spārdījis viņu ar kājām un, beidzot, padzinis no sudmalām, pie kam Igaunijas gubernātors Grāfs Duglass nav viņu (Bēru) sodījis. Ministru kabinets nodod šo sūdzību valsts justīckollēģijai, un tā savukārt pieprasa no Vidzemes un Igaunijas tiesām un citām iestādēm "pamatīgas ziņas" (gründliche Nachrichten) attiecībā uz dominiju (dominium), kāds kungiem šē pieder par viņu ļaudīm, un lūdz paziņot ciktāl dzimtskungiem ir atļauts paaugstināt savu ļaužu nodevas un gaitas, un piesavināties viņu īpašumu.

Justīckollēģijas pieprasījumu saņem arī hīgas hoftiesā kā augstākā Vidzemes apellācijas tiesa un savukārt pieprasa paskaidrojumu no Vidzemes landrātu kollēģijas. Toreiz hīgā rezidēja landrāts Otto, Fabians fon Kozens, kas apspriežas ar landrātu fon Kampfenhauzenu un sazinā ar trešo landrātu fon Helmersenu 30.novembrī 1739.gadā sastāda atbildi uz hoftiesas 6.junija pieprasījumu.

Tālākā lietas gaita ir šāda. Uz Kozena deklarācijas pamata valsts justīckollēģija Pēterburgā 1740.gadā taisa spriedumu, ka dzirnavnieka Jāņa Antona dēla sūdzība ir bez pamata, un sūdzētājs sodāms ar mūža spaidu darbiem. Tā tad augstākā tiesas iestāde, justīckollēģija, kas sastāv tikai no Baltijas vāciešiem, taisa spriedumu, kas, protāms, varēja būt labvēlīgs tikai Baltijas muižniecībai. Turpretī ministru kabinets šo justīckollēģijas spriedumu nosūta Senātam, un tas lietu pārbaudījis paziņo, ka atlaiž sūdzētājam justīckollēģijas piespriesto sodu. - No tā mēs varam gan spriest, ka 13.g.s. Baltijas augstākās un zemākās tiesas zemnieku jautājumā nevarēja būt objektīvas, jo šo tiesu locekļi taču bija tās pašas bruņniecības locekļi.

Landrāts Kozens deklarē justīckollēģijai, ka:

1) Dzimtskungiem Vidzemē tiesām piederot īpašuma tiesības (ius dominium) uz dzimtsļaudīm, kuru personu muižnieki var mantot, atsavināt, cedēt ar pirkuma līgumiem un vindicēt iure dominii, tā tad tiesā ar īpašuma sūdzību. Šis savas īpašuma tiesības uz ļaudīm, uz zemniekiem muižnieki ieguvuši jau 13.g.s. iure belli (ar iekarošanas tiesībām) un pārvērtusi zemniekus par homines proprii, par vērģiem.

2) Dzimtskunga īpašuma tiesības attiecas nevien uz zemnieka personu, bet arī uz viņa mantu, ar kuru muižnieki var rīkoties pēc patikas kā ar savu pārējo īpašumu.

3) Tā kā dzimtscilvēks ar savu miesu un mantu ir bruņniecības īpašums, tad viņai (bruņniecībai) ir brīva vala (freie Macht) dzimtsļaužu mantu pēc sava ieskata pamazināt ar nodevām un klausām vai arī pavairot, atstājot viņiem zināmu daļu lietošanā, - lai tie būtu uzticīgi.

4) Senāk bruņniecībai piederēja ius vitae ac necis par saviem dzimtsļaudīm, ko Kārlis IX. 1602.gadā arī apstiprināja. Bet bruņniecība no brīva prāta atteicās no šīm savām tiesībām augstai valdībai par labu, atstājot sev neierobežotas mājas pārvaldes un privātas disciplināras varas tiesības, - jo paši zemnieki jau poļu laikos esot lūguši valdību neatcelt viņiem miesas sodus. Zemniekiem neesot nekādas tiesības sūdzēties par saviem kungiem, tomēr dzimtskungi aiz saimnieciska pašlabuma interesēm ieturot zināmu mēru sodos.

Tālāk apskatīsim, ciktāl Kozena deklarācija ir vēsturiski un juridiski pamatota.

Kozena deklarācijas vēsturiskais pamatojums. - Kozens savā deklarācijā apgalvo: 1) jau sākot ar 13.gadu simteni latvieši kļuvuši par iekarotāju-vāciešu vērģiem. - Šim apgalvojumam nav nekāda vēsturiska pamata, un to barons Kozens, protāms, varēja arī nezināt. Otrkārt, deklarācijas apgalvojums, ka Kārlis IX. 1602.gadā apstiprinājis un atzinis dzimtskunku ius vitae ac necis, ir vēsturiski bez jebkāda pamata, taisni otrādi: Kārlis IX. un vēlāk Gustavs Ādolfs atņēma muižniekiem šīs kriminālās un civilās jurisdikcijas tiesības. Treškārt, autors sagroza vēstures īstenību, apgalvodāms, ka: bruņniecība no brīva prāta atteikusies no tiesībām tiesāt un sodīt savus dzimtsļaudis. Pa-

visam otrādi: nekad un nekādos apstākļos bruņniecība nav gribējusi šķirties no šīs priekšrocības, un vienmēr valsts vara tās viņai ar varu ir atņēmusi, pret viņas gribu, ko, bez šaubām, fon Hozenam vajadzēja zināt, jo vēl 1711. gadā Vidzemes bruņniecība 2 reizes griezās pie Pētera Lielā ar lūgumu nodot viņai tiesas varu par zemniekiem.

Rozena deklarācijas juridiskais pamatojums. - Hozens deklarēja, ka zemnieks ir servus romiešu tiesību nozīmē, un ka juridiski viņam kā vērgam nevar būt nekādu mantas tiesību. Ar savu darbu zemnieks iegūst mantu nevis sev, bet saviem kungiem. Ja arī zemnieka rīcībā atrodas kustāma un nekustāma manta, tad juridiski tā ir tas pats, kas romas vērgam peculium, un ko latvieši sauc par bandu. Tā tad manta zemniekam nodota tikai faktiskā lietošanā, - bet ne vairāk. Uz šādu Vidzemes zemnieku var attiecināt pazīstamā vācu romanista R. Z ō m a (R. Sohm) vārdus par romiešu vērgu: "Vērgs ir sava kunga pagarināta kabata" (Der Sklave ist sozusagen die verlängerte Tasche seines Herrn), t. i. viņa tā fiziskā vai juridiskā darbība, ko vērgs dara, un kuras rezultātā viņš iegūst sev mantu, patiesībā juridiski tūlīt nokļūst kunga kabatā, ko arī barons Hozens pasaka: "Der Bauer nicht sich selbst, sondern seiner Herrschaft acquiriere". Tā tad šīs deklarācijas juridiskā konstrukcija ir pilnīgi skaidra. Bet ja deklarācijā ir neiespējamas vēsturiskas kļūdas, tad līdz ar to mums ir iemesls šaubīties: vai arī tā juridiskā konstrukcija, ko landrāts Hozens landrātu kolēģijas vārdā nosūtīja Krievijas valdībai, vai šī deklarācija atbilst Vidzemes toreizējiem saimnieciskiem un tiesiskiem apstākļiem. Citiem vārdiem, vai tiešām 1739. gadā Vidzemes zemnieks patiesībā bija vērgs romiešu tiesību nozīmē? - Uz šo jautājumu vēstures zinātnē ir dotas vairākas atbildes. Prof. A. Švābe piekrīt tiem uzskatiem, ka šai laikā zemnieku stāvoklis tiesiskā ziņā bija labāks, nekā to deklarē Hozens. Hozens acīmredzot ar nolūku ir centies Vidzemes dzimtsbūšanas konstrukciju mākslīgi iespīlēt romiešu tiesību spaidu kreklā. Tas ir toreiz tāds virziens jurisprudencē, jo romiešu tiesības mācās visās universitātēs, un tāpēc grūti tveramas juridiskas attiecības cenšas vienkāršot ar jau gatavām augstskolā iemācītām romiešu jurisprudences formulām. -

Ja nu tas ir tā, tad, varbūt, var piekrist tiem pētniekiem, kas saka, ka vispār Rozena deklarācija ir mazvērtīgs un nenozīmīgs bruņniecības kancelejas raksts, kas steigā sastādīts, lai izpildītu vienu kroņa papīru (čtobi otpisaksja)? - Bet arī šis uzskats pēc prof. A. Š v ā b e s domām nav pareizs. Rozena deklarācijai bija sava nozīme; un ja arī tā neizteic pareizi toreizējos apstākļus, tad tomēr tā raksturo bruņniecības ideologiju zemnieku jautājuma. Ka Rozena deklarācijas formula netika aizmirsta, un tā tad nepalikla bez sekām, to pierāda Vidzemes landtāga 1765. gada deklarācijas. Šis landtāgs atkārtoti galveno Rozena tēzi, un proti:

"Zemnieki ir servi romiešu tiesību pilnos apmēros, ciktāl to pielaiž kristīgā ticība. Viņi bija un palika savu kungu neapstrīdams īpašums, kuru varēja nevien vindicēt (prasīt atpakaļ tiesā ar īpašuma sūdzību), bet arī nodot cātiem, atdāvināt un pārdot". Rozena deklarācija un landtāga 1765. gada deklarācija ir vienas un tās pašas ideoloģijas produkts.

II. B u d b e r g a un Š r ā d e r a z e m e s t i e s ī b u projekts.

Vidzemes landtāga lūgts Pēteris Lielais 1728. gadā pavēlēja iecelt īpašu bruņniecības komisiju Vidzemes zemes tiesību kodificēšanai. Šo komisiju landtāgs iecēla 1730. gadā 7 locekļu satāvā. Kā tas ir parasti, likumdošanas komisijās strādā nevis komisija, bet daži tās locekļi. Šai komisijā īstie darba darītāji bija 2: hoftiesas viceprezidents Johans, Gustavs B u d b e r g s un hoftiesas piesēdētājs Š r ā d e r s. Tāpēc arī šo projektu sauc par Budberga un Šrādera zemes tiesību projektu. Projekts tika pabeigts 1737. gadā, landtāgā pieņemts 1740. gadā un 1741. gadā ar 4 stīrnām nosūtīts uz Pēterburgu. Šis "stīrnas" vispār raksturo toreizējās Vidzemes bruņniecības un Pēterburgas valdības aprindu attiecības. - Tas bija kukulis, lai panāktu

pēc iespējas ātrāku likumprojekta apstiprināšanu, valdības aprindām. Bet projektam nebija laimes. Protāms, ka brunniecība iesūtīja to vācu valodā, bet Krievijas Senāts atbildēja, ka viņš likumprojektu skatīs cauri tikai valsts valodā. Tā kā brunniecība atbildēja, viņai neesot pienākums tulkot likumprojektu krieviski, tad vairāk gadus vilkās strīdus par to, vai tas ir jātulko, vai nē? Beidzot, 1755.gadā projekts krievu tulkojumā tiek nodots Senātam, atkal pavadīts ar kukuli - jājāmiem zirgiem un citām labām lietām, - bet tur viņš šoreiz nogūlās uz visiem laikiem. Tā Budberga un Šrādera projekts nekad nekļuva par likumu. Tāpēc mūs šis projekts arī interesē nevis kā tiesību avots, bet gan kā brunniecības ideoloģijas avots, kas liecina, kādās formās toreiz izpaudās Vidzemes landtāga legislatīvā griba.

Projekta avoti ir šādi:

- 1) Klaudija Tota Policijas noteikumi no 1761.gada un citas vēlākās zviedru laiku ģenerālgubernātoru patentes.
- 2) E n g e l b r e c h t a f o n M e n g d e n a Igaunijas brunniecības tiesības, t.i. kodekss, kas sastādīts 17.g.s. pirmā pusē.
- 3) Prūsijas zemes tiesības.

Projekts sastāv no 5 grāmatām:

1.	grāmata	35	nodaļās	satur	Vidzemes tiesu iekārtu un procesu,
2.	"	16	"	"	pilsētas tiesības,
3.	"	15	"	"	mantojuma tiesības,
4.	"	27	"	"	lietu un saistību tiesības un
5.	"	30	"	"	sodu likumus.

Projekta 4.grāmatā starp lietu un saistību tiesībām ir iestarpināta (24.) nodaļa par zemniekiem un viņu izdosanu, kas lielāko tiesu ir norakstīta no Klaudija Tota Policijas noteikumu attiecīgām nodaļām. Bez tam šai nodaļā zemnieku stāvoklis ir vēl pasliktināts ar dažādiem ģenerālgubernatora rīkojumiem, kas savā laikā bija domāti vai nu kara apstākļiem vai arī kādas akūtas pārejošas nebūšanas apkarosana. Visas šīs gadījuma patentes Budbergs un Šrāders pievienoja Klaudija Tota Policijas noteikumiem, kas, protāms, no likumdošanas tehnikas viedokļa ir nepareizs solis, - jo likumu grāmata parasti tiek rakstīta gadu simteņiem, bet nevis atsevišķām dienas vajadzībām. T ā p ē c i r n e p a r e i z s u z s k a t s, itkā Budbergs un Šrāders savā projektā pamatojoties uz zviedru tiesībām, kuras zemniekiem bijušas labvēlīgas. Ir ļoti raksturīgi, ka Budbergs un Šrāders savā kompilācijā uzņēmusi ar zināmu izlasi zviedru laiku likumus un rīkojumus - pirms un pēc Kārļa XI., bet nevienu likumu no Kārļa XI. laikiem. Bez tam blakus šīm zviedru tiesībām, projekts ir izlietojis arī krievu laiku ģenerālgubernātoru rīkojumus, piem. 1730.gada rīkojumu, kas zemniekiem par bēgļu bēdzināšanu draud ar 15 - 30 pāriem rīksu baznīcas priekšā pēc dievkalpojuma. Bez tam ņemot pat Klaudija Tota Policijas noteikumu normas, šo normu iztulkojums un pamatojums 18.g.s. ir pavisam cits, nekā 17.g.s..

Kā zināms, zviedru laikos pastāvēja tikai n o v a d a b ū š a n a (glebae adscriptio), kas saturēja zināmus p u b l i s k i t i e s i s k u s i e r o b e ž o j u m u s k u s t ī b a s b r ī v ī b a s z i n ā. Tāpēc arī, un tas ir ļoti svarīgi, tās pašas normas par zemniekiem, kuras Klaudijs Tots izdeva, un izdeva kā policijas noteikumus, t.i. kā publiskitīesiskas normas, - turpretim Budbergs un Šrāders šīs pašas normas kodificēja kā c i v i l t i e s i s k a s n o r m a s. Proti: pamatodāmi muižnieku prasības uz zemniekiem ar lietu tiesībām, 4.grāmatā projekta autori zemniekus pieskaita muižas nekustāmajam īpašumam. Zemnieks tā tad ir kunga novada piederums, tāpat kā pļavas, meži, birzes etc. Bet šī mācība itnebūt nav konsekventi izturēta, jo sava projekta 5.grāmatā dzimtslaudis ir uzskatīti par sava kunga kustāmu mantu. Kā izskaidrot šīs 2 pilnīgi pretējās juridiskās konstrukcijas? To izskaidrot var vienīgi ar to, ka 18.gadu simtenī dzimtsbūšana aptver 2 dažādus institūtus: 1) dzimtsbūšana ir ieplūdusi - senāka n o v a d a b ū š a n a, un 2) vēl vecākā civiltīesiskā d r e l l ī b a. Drellis ir sava kunga kustāma manta un viņa personisks īpašums. Turpretim dzimtscilvēks,

[The text on this page is extremely faint and illegible, appearing as a series of light gray smudges and ghosting of characters.]

pastāvēt novada būšanai, ir glebae adscriptus (pie novada pierakstīts). Tā tad šai projektā dzimtsbūšanai ir divejāda seja, kas arī izskaidro to jūridisko nekonsekvenci, ko viscaur redzam šai projektā. - Vai zemniekam ir īpašuma tiesības vismaz uz kustāmu mantu? - Tas šai projektā nekur nav skaidriem vārdiem pateikts, un to var secināt tikai logiska iztulkojuma ceļā.

Arī par šī projekta kriminālīesiskām normām nevar teikt neko labu, jo 5. grāmata seko Karolinām (Kārļa V. sodu likumiem ar nosaukumu "Constitutio Criminalis Carolina, 1530.g.). Kādi ir šī projekta kriminālie sodi par zemnieku pārkāpumiem? - Ja zemnieks lamā, sit vai ievaino muižas stārstu vai muižkungu, tad viņam nocērt labo roku. Ja viņš šos muižas ierēdņus ir nogalinājis, viņam draud nāves sods ķermenī saraustot uz rata. Tāpat sods uz rata draud zemniekam par sava kunga ievainošanu, bet ja tas noticis zemnieku nemieros, tad vainīgiem nocērt labo roku, miesu saplosa ar karstām knaiblēm un ķermenī sarausta uz rata. - Protāms, ka mums nav pamata "jūsmot" par sodu sistēmu Budberga un Šrādera zemes tiesību projektā. Visumā ir daudz pamata teikt, ka krievu valdība ir labi darījusi, nedodāma šim projektam likuma spēku. -

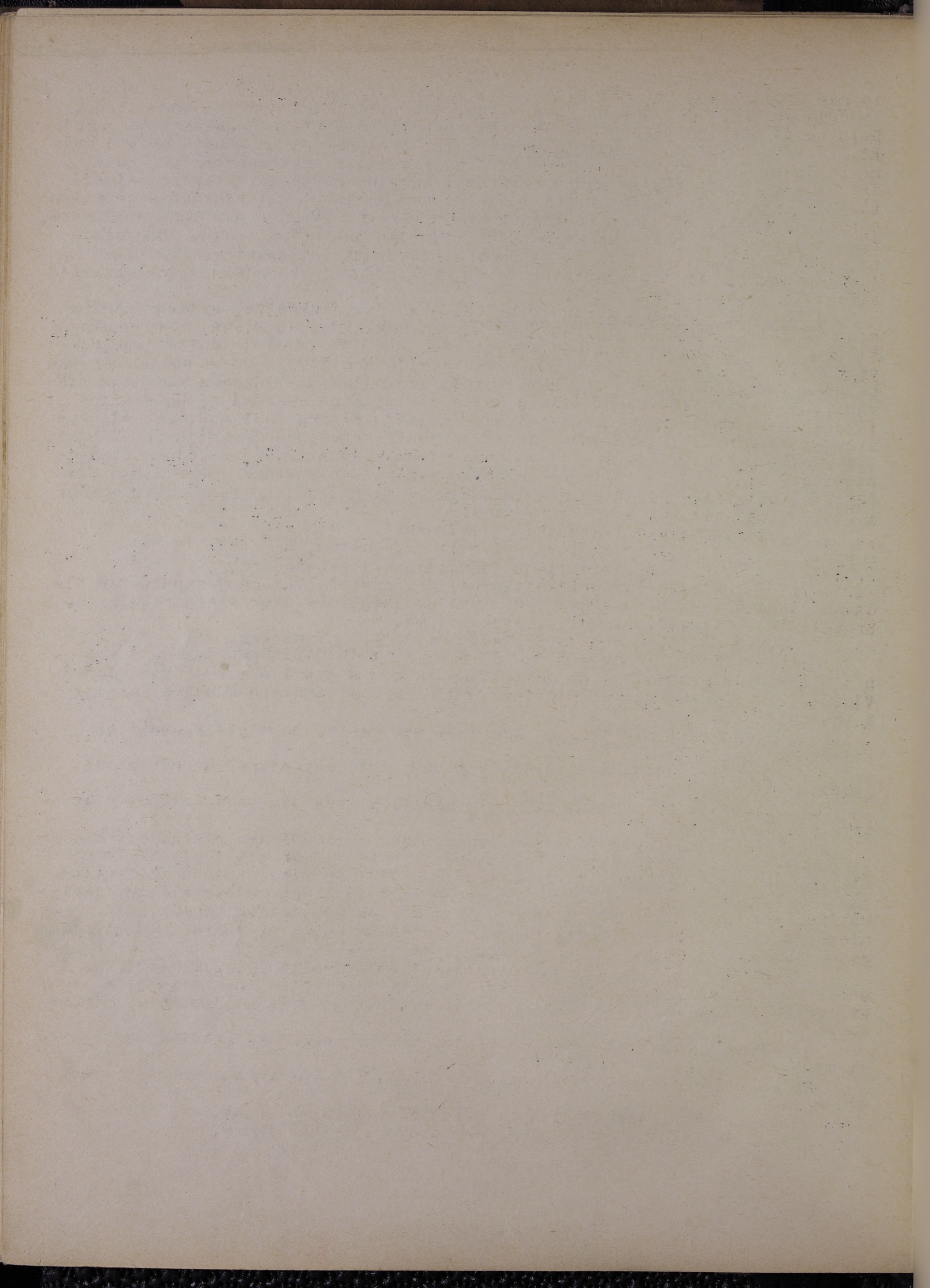
III. 1765.gada Vidzemes landtāgs.

Nākošais ievērojamākais notikums 13.gadu simtēna zemnieku un muižnieku attiecībās ir Vidzemes landtāgs 1765.gadā. Lai saprastu šī landtāga nozīmi, dažiem vārdiem jāraksturo toreizējie saimnieciskie un tiesiskie apstākļi. Zemnieku stāvoklis pamazām, bet droši paliek ar katru gadu ļaunāks, - jo zviedru valdības aizsardzības likumi taču vairs nav spēkā, un, kā tas redzams no Rozena deklarācijas un Budberga un Šrādera projekta, bruņniecībā arvien vairāk nostiprinās uzskats, ka zemnieks nav cīlvēks, bet lieta. Stāvokli pasliktināja arī kapitalisma iespīšanās muižu saimniecībā. -

1) Lai panāktu no muižām lielākus ienākumus, tiek pārveidota kļaušu sistēma, pie kam agrākā dienās darba vietā ievēd akorda darbus, t.s. rīcību jeb valakus sistēmu. Par rīcībām jeb valakām sauca īpaši atdalītus laukus muižas tīrumos, kas katrai mājai bija jāapar, jāapsēj, jānopļauj un jānokul. Ja zviedru laikos uz 1 zirdzinieku gada norma bija 4 - 7 pūra vietas ziemāju un tikpat vasarāju, tad tagad rīcība jeb valaka ir parasti 2- un 3-kārt lielāka.

2) Muižas veirs nenodarbojās ar lauksaimniecību vien, bet pāriet uz rūpniecību, uz t.s. kļaušu fabrikām, pie kam galvenais rūpniecības veids ir degvīna tecināšana. Kā izejvielu lietoja nevis kartupeļus, kurus toreiz stādīja tikai dārzos, bet labību, - kāpēc neražas gadus zemnieki cieta badu, jo muižnieks bija ieinteresēts nevis aizdot zemniekam labību, bet to pārvērst "šķidrā maizē" (degvīnā). Arī šais kļaušu fabrikās pastāvēja akorda darbs. Neviens neprasiņa saimniekam: vai viņš prot degvīnu dedzināt vai nē? - Muiža saimniekam nodeva zināmu daudzumu labības, kas viņam pašam bija jāsamal, jāgādā par raugu, un jānodod muižai noteikts daudzums degvīna. Ja labība bija slikta vai brūža mašinas un citas ierīces nederīgas, vai arī ja saimnieks neprata vīndega amatu, tad viņš nekad muižas noteikto degvīna normu nevarēja iztecināt. Tomēr iztrūkums viņam bija jāatlīdzina, pie kam muiža papēma saimnieka labību un pašu vēl sodīja ar rīkstēm.

3) Trešais zemnieku posto cēlonis bija vispār degvīns, kura lietošana pieauga neredzētā ātrumā, un kas sagrāva zemniekus saimnieciski, fiziski un morāli. Zviedru laikos degvīnu lietoja kā zāles un pārdod vienā krogā tikai dažus stopus gadā, jo galvenais dzēriens ir alus vai medalus. Turpretim tagad degvīns ir vārda tiesā nozīmē "tautas šķidrā maize", ko vidēja lieluma krogā nodzer mucu dienā. 13.gadu simtēna vidū 4 Vidzemes apriņķos bija pavisam 933 muižas krogi un 29 skolas. Šais krogos gada laikā pārdeva 3,5 milj. stopu alus par 1 kapeiku stopā. Bet arī degvīns maksāja tikai 5 - 6 kapeikas stopā jeb pusrubli spainis. - Cik ir izdzerts degvīna muižas krogos? - Par

to nav drošu ziņu, bet mēs zinām, cik Vidzemē ir ražots degvīna, un proti: apmēram 96 stopi degvīna uz "dvēseles", kas gada laikā dod 43000000 stopu. Daļu no šī degvīna pārdeva uz ārzemēm, bet lielāko tiesu nodzēra paši zemnieki. Tā kā degvīns bija muižnieku monopols, nevienam citam nebija brīv degvīnu tecināt, tad, protāms, muižniecība bija ieinteresēta apdzirdīt laudis, lai uz viņu poste rēķina kļūtu bagātāka. Degvīna ražošana un ar to saistītais lielais muižu ienākumu straujais pieaugums ir viegli pierādāms ar muižu cenām. Ja 1705. gadā vienu revīzijas arklu parasti pārdeva par 1000 dālderiem, tad 1761. gadā šīs pašas zemes vērtība bija jau 3-kārtīga, resp. 3000 dālderiem. Protāms, šis straujais zemes rentes pieaugums ir izskaidrojams tikai ar lieliem degvīna un alus darītavu ienākumiem. Tāds ir zemnieku saimnieciskais stāvoklis 13. g. s. pirmā pusē. -

1765. gada Vidzemes landtāga gaita. - Kā jau aizrādīts, krievu valdība visu šo laiku, izņemot pieprasījumu Rozena deklarācijas lietā, neiejaucās Vidzemes muižnieku un zemnieku attiecībās. Bet 1764. gadā Igaunijā ieceļoja vācu mācītājs J. G. E i z e n s, kas te bija nodzīvojis 20 gadus un sarakstīja pret dzimtsbūšanu rakstu, kurā notēlo Igaunijas un Vidzemes zemnieku stāvokli. Šo rakstu 1764. gadā izdeva Krievijas zinātņu akadēmija, un Katrīna II iepazinusies ar šo rakstu, uzaicināja mācītāju Eizenu audiencē. Pēc šīs audiences Katrīna II. 1764. gada vasarā personīgi apceļoja Igauniju un Vidzemi, lai pārliecinātos, kāds ir šejienes zemnieku stāvoklis. Šī ceļojuma tiešais rezultāts bija tas, ka ķeizariene uzdod ģenerālgubernātoram B r a u n a m (Browne) griesties pie Vidzemes landtāga ar 11 priekšlikumiem, starp kuriem 3 tiešā veidā aizskar zemnieku likteni:

1. priekšlikums par lauku skolu ierīkošanu,
2. " " zemnieku stāvokļa uzlabošanu, un
3. " " dzimtslaužu pārdošanas ierobežošanu.

Lai apspriestu šos priekšlikumus, 26. janvārī 1765. gadā sapulcējās Vidzemes landtāgs uz savu vēsturisko sesiju. Izšķiroša cīņa starp valdību un brūniecību notika 3. priekšlikuma jautājumā.

3. priekšlikums par dzimtslaužu stāvokļa uzlabošanu.

Brauns raksta landtagam, ka ķeizariene grib vilkt robežas t i r a n n i s k a i cietsirdībai un bezgalīgam d e s p o t i s m a m, kas jācieš Vidzemes zemniekiem no muižniekiem. Grāfs Brauns zemnieku sūdzībā formulē 3 tēzes:

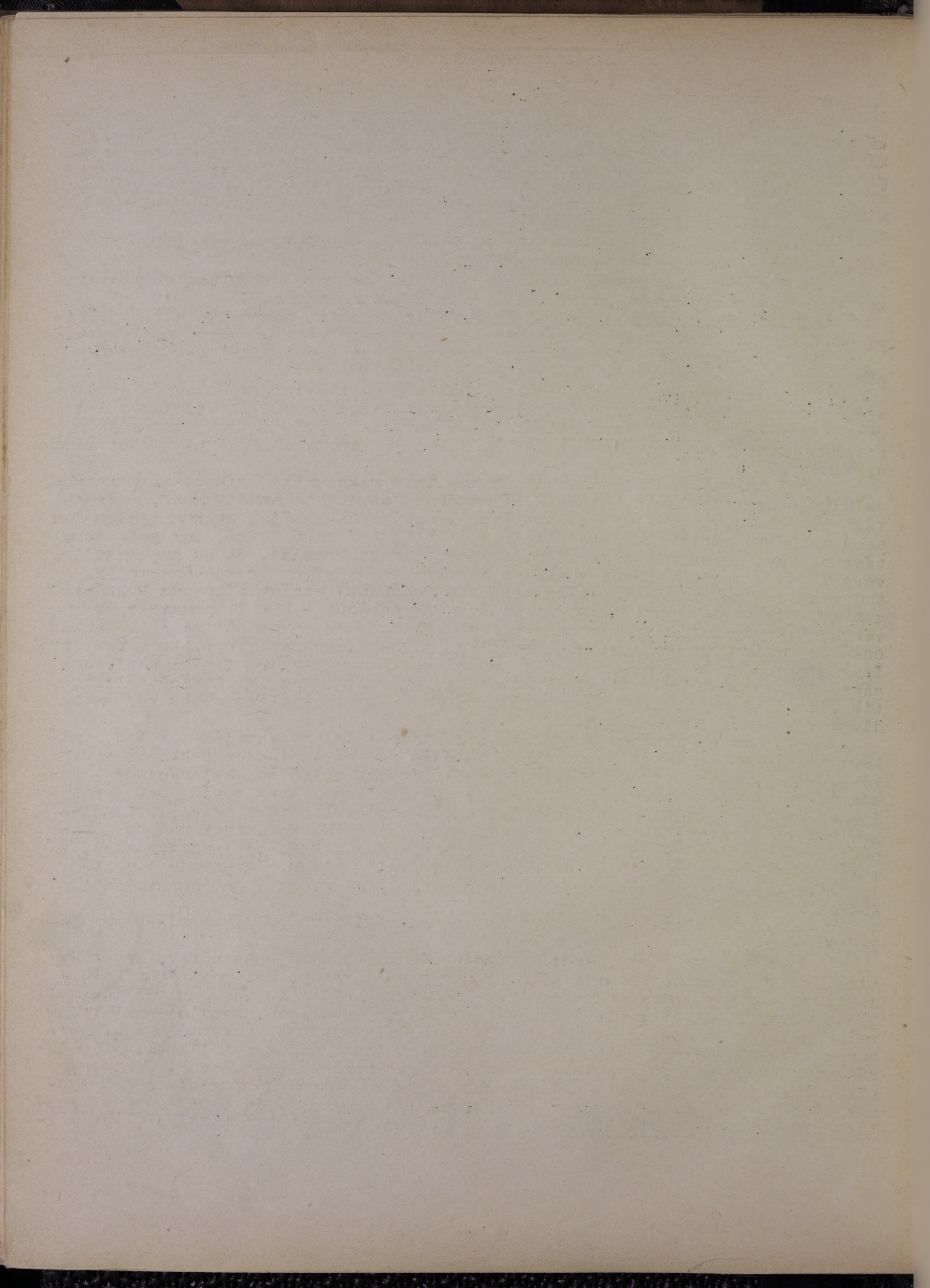
1. Zemniekiem nav īpašuma tiesības pat uz to, ko viņi ieguvuši ar sviedriem un asinīm.
2. Zemnieku nodevas un klaūšas ir pilnīgi nenoteiktas un pārsniedz lauku un zirgu spēkus.
3. Zemnieku pārkāpumus soda tik bārgi, ka tas nav savienojāms ar kristīga cilvēka jūtām. -

"Par mazākiem nodarījumiem viņus sodot ar 10 pāriem rīkšu, pie kam ar ketru pāri sitot nevis likumā paredzētās 3 reizes, bet tik ilgi, kānēr no rīkstēm paliekot pāri tikai rezgaļi un āda līdz ar miesu krīt no kauliem. Pēc tam šādi sodītos nedēļām un mēnešiem ilgi ieslogot muižas klētīs, ieslēgtus dzelžos un blukos "pie ūdens un maizes" pat vislielākā ziemas salā. Zemnieks uz savas zemes jūtoties tikpat nedrošs kā putns uz jumta, un muižnieks viņam atņemot zirgu vai kādu citu mantu pēc sava ieskata".

Tāds ir valdības ziņojums par zemnieku stāvokli 13. g. s. vidū. Tas ir ņemts no oficiāla ziņojuma un pilnīgi saskan ar toreizējiem apstākļiem. Bez tam grāfs Brauns liek landtagam priekšā novērst minētās nelikumības, pieņemot:

- 1) Lēmumu, ka zemniekiem pieder īpašuma un mantojuma tiesības uz kustāmu mantu.
- 2) Uz visiem laikiem noteikt vaku grāmetās zemnieku nodevu un klaūšu lielumu.
- 3) Samazināt mājas pārmācības kārtībā uzliedzamos sodus.

Tāds ir valdības iesniegums un valdības priekšlikums.

Landtāga atbilde. - Taisni pēc mēneša, 26.februārī, landtāgs iesniedza ģenerālgubernātoram savu atbildi, kuras galvenie principi ir šādi:

Zemnieki esot savu dzimtskungu vērgi pilnīgā romiešu tiesību apmērā, ko kā savu neapstrīdāmo īpašumu viņi varot atprasīt, nodot tālāk un pārdot. Tā kā zemnieks esot muižnieka īpašuma svarīgākā sastāvdaļa, tad pasi dzimtskungi esot ieinteresēti zemnieku labklājībā. Ja kāds no muižniekiem neievērojot šo oikonomiskās gudrības principu, tad landtāgs no tādiem norobežojoties ar riebumu. Par šādiem nokļīdušiem muižniekiem vecā matrikulētā brūnietība ne-atbildot. Viņas principi esot šādi:

1) Viņi vienmēr esot atzinuši to zemnieka kustāmās mantas daļu, kas paliekot pāri, samaksājot nodevas un parādus.

2) Lai gan visa zeme esot kungu tiesāis īpašums, tomēr bez saimnieciskās vajadzības viņi nevienam zemnieku neizliekot no mājām.

3) Lai gan muižnieki prasot ārkārtējās klausas, tomēr tās viņi bagātīgi atlīdzinot, izsniegdāmi zemniekiem aizdevumu neražas un sērgu gadījumos.

4) Muižnieki lietojot rīkstes ļoti reti, un sodot tikai par rupjiem pārkāpumiem, bet ne vairāk par 10 pāriem rīksu.

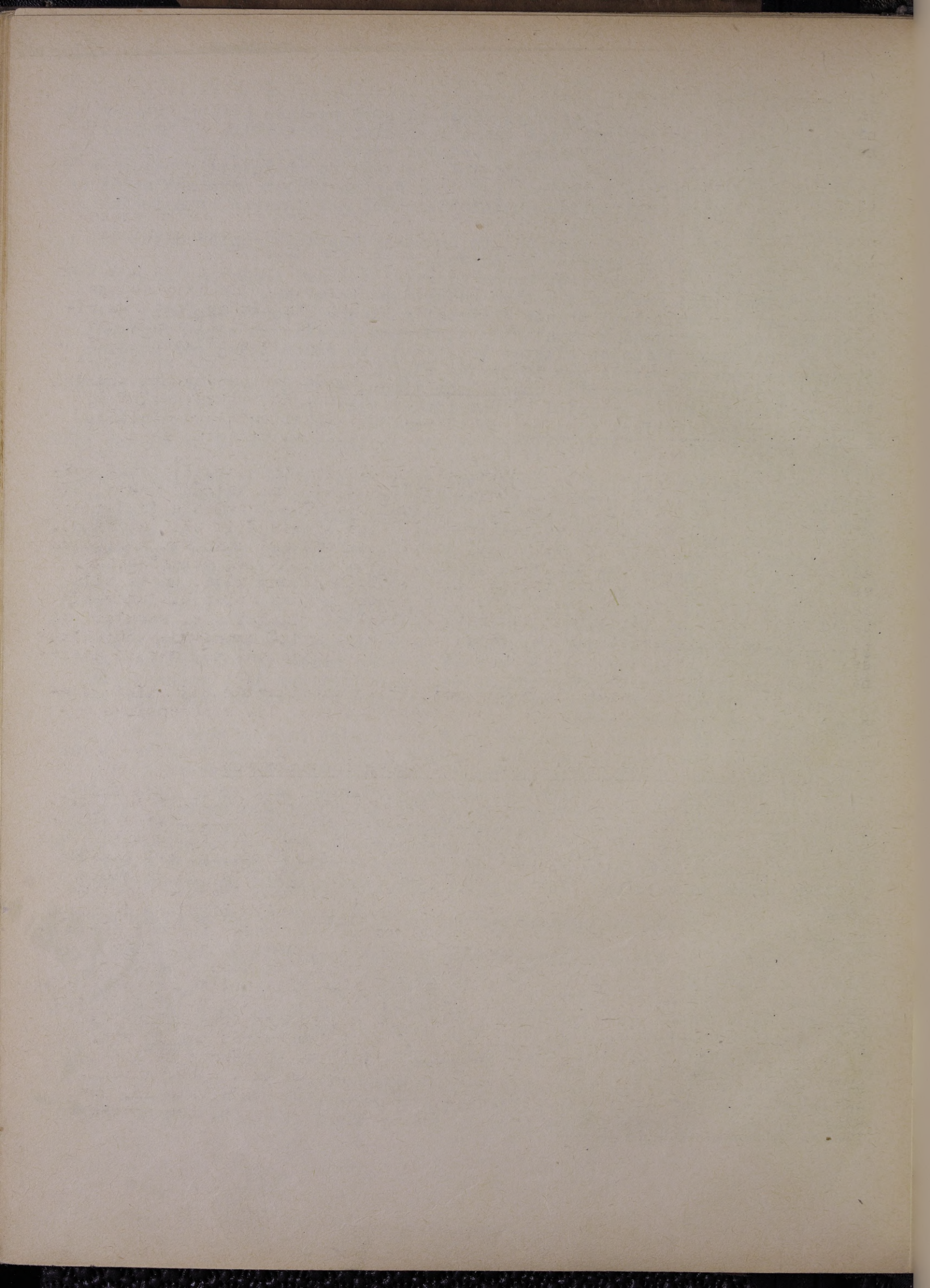
5) Muižnieki savstarpēji dodot goda vārdus, ka viņi arī turpmāk turēšoties pie šiem humāniem principiem, bet toties viņi prasot no valdības, lai zemniekiem nedod sūdzības tiesību, jo tā runājot pretīm nevien vispārējiem tiesību principiem, bet esot pilnīgi lieka, jo zemnieki tā kā tā tiekot visādi aizsargāti.

Šai landtāga atbildē ir daudz kas ļoti raksturīgs laikmetam. Pirmkārt, valdība prasa tiesiskās normas - tā sauktos "pozitīvos noteikumus", - landtāgs piesola savu goda vārdu. Otrkārt, landtāgs deklarēja, ka zemniekiem jau esot kustāmās mantas īpašuma tiesības, - bet, tai pašā laikā, tas pats landtāgs atzīst, ka zemnieks ir vērgs romiešu tiesību nozīmē. Ja nu zemnieks ir vērgs, tad viņam nevar būt kustāmās mantas, un ja viņam ir kustāma manta, tad viņš nav vērgs. Ja landtāgs saka, ka muižnieki atzīst tik daudz kustāmās mantas, cik paliek pāri atvelkot nodevas un parādus - bet ja zemnieks ir vērgs, tad viņam pēc vispārējiem tiesību principiem nevar būt parādu, tā tad nekādus parādus nevar atvilkt. Treškārt, ja zemnieks nav vērgs, un viņam ir īpašuma tiesība uz kustāmu mantu, tad šī kustāma manta ir pilnīgi neaizsargāta, jo zemniekam nav tiesība sūdzēties, un muižniekam ir tiesība uzlikt tik lielas nodevas, cik viņam patīk; tā tad viņš šo kustāmo mantu var katru dienu konfiscēt nodokļu veidā.

Tā tad šī atbilde juridiskā ziņā ir pilnīgi neiespējama. - Vai landtāgs tiešām šo deklarāciju sastādot turējās pie vēsturiskiem faktiem? - Otrkārt, vai landtāgs tiešām bija nodomājis izvest dzīvē šo deklarāciju? - Deklarācijā landtāgs saka: "Muižnieki lietojot rīkstes ļoti reti", bet dažas dienas vēlāk, atbildot landrātam Šulcam, tas pats landtāgs uzsvē: "Zemniekus per ar rīkstēm ik dienas, bet viņu saplosītā āda tos neatturot no ļaunprātības". Attiecībā uz sodu lielumu 26.februāra (1765.g.) landtāgs saka, ka muižnieki nesodot zemniekus vairāk par 10 pāriem rīksu. Turpretīm 8.martā landtāgs prasa no valdības, lai atjauno 1730.gada patentu un nosaka šādus sodus:

"15 pārus rīksu par naktsmājas došanu bēglim un 50 pārus rīksu par bēgļa saķepšanu."

Protāms, ka šādam landtāga "goda vārdam" ģenerālgubernātors nevarēja ticēt, un tāpēc viņš prasa atkārtoti nevis goda vārdu, bet pozitīvus likuma noteikumus par zemnieku aizsardzību. Landtāgs kavējas to dot, un pēc nesekmīgām sarunām 14.martā ģenerālgubernātors paziņo landtāgam, ka viņš nekā reāla vairs negaida no brūnietības, un tāpēc nolēmis nosūtīt ar kurjēru uz Pēterburgu keizarienei ziņojumu, lai valdība pati izdod šādus noteikumus. Šī ģenerālgubernātora paziņojuma sekas bija līdzīgas bumbas sprādzienam. Jau otrā rītā, 15.martā, landtāgs iesniedza ģenerālgubernātoram 14 pozitīvus noteikumus tādā redakcijā, kādu pieprasīja ģenerālgubernātors. Tā tad Vidzemes landtāga 1765.gada 15.marta lēmums tika landtāgam uzspiests no valdības, vet vai-

dības 12.aprīļa 1765.gada patentē šī paša landtāga lēmums tiek izsludināts latviešu valodā, kur teikts, ka "šo tēviskīgo dāvinājumu esot devuši muižnieki, vadīti no brīvprātīgām, kristīgām jūtām un patiesas cilvēku mīlestības pret saviem dzimtslaidiem."

Izsludinot landtāga lēmumu, ģenerālgubernātors savā patentē pārņēma to muižnieku deklarācijas tēzi, kas zemnieku tiesisko stāvokli pielīdzina vērgam romiešu tiesībās. Patentē sākamā lasam:

"Pirmā kārtā: jebchu wišnotaļ, kas tam Zemniekam irr, tā kā wišch pats tā Dzimtskunga ihsstems ihpaschums irr, ar ko tas Dzimtskungs wisās Lietās pēc sawas Patikschanas darrit un waldit warr u.t.t."

Tā tad arī pēc 1765.gada p o z i t i v i e m n o t e i k u m i e m zemnieks juridiski joprojām ar savu personu un savu mantu ir dzimtskunga īpašums. Ar dzimtskunga atvēlējumu zemnieks iegūst gan zināmu faktisku rīcības spēju par zināmas kustāmas mantas daļu, bet juridiski šī manta nav nekas cits, kā romiešu tiesībās p r a e c a r i u m, jo kurā katrā gadījumā kungs viņam šo mantu var atņemt. Lai gan zemniekam pozitīvie noteikumi deva mutiskas un personiskas sūdzības tiesību, tomēr par nepamatotu sūdzību viņam draudēja pirmo reizi 10, otrreiz 20 pāri rīksu. Ko praksē nozīmē šī zemnieka sūdzības tiesība, to liecina šī laikmeta aculiecinieks mācītājs A.Hūpelis teikdams: "Kad no kancelēm nolasīja valdības patentu, zemnieki ar savām sūdzībām steigās uz zemes tiesu, bet kā to varēja gaidīt, tas drīz vien beidzās, jo viņi tur dabūja rīkstes". Tāpēc Garlihs Herkelis savā grāmatā "Latvieši sevišķi Vidzemē, filosofiskā gadu simtapa beigās" saka: "Šāda atļauja sūdzēties zaimo laikmetu un valsti. Ja kāds latvietis ir iesācis sūdzību, tad citi to izsaka ar sakāmvārdu: "Viņš ir aizgājis pēc žaģariem"."

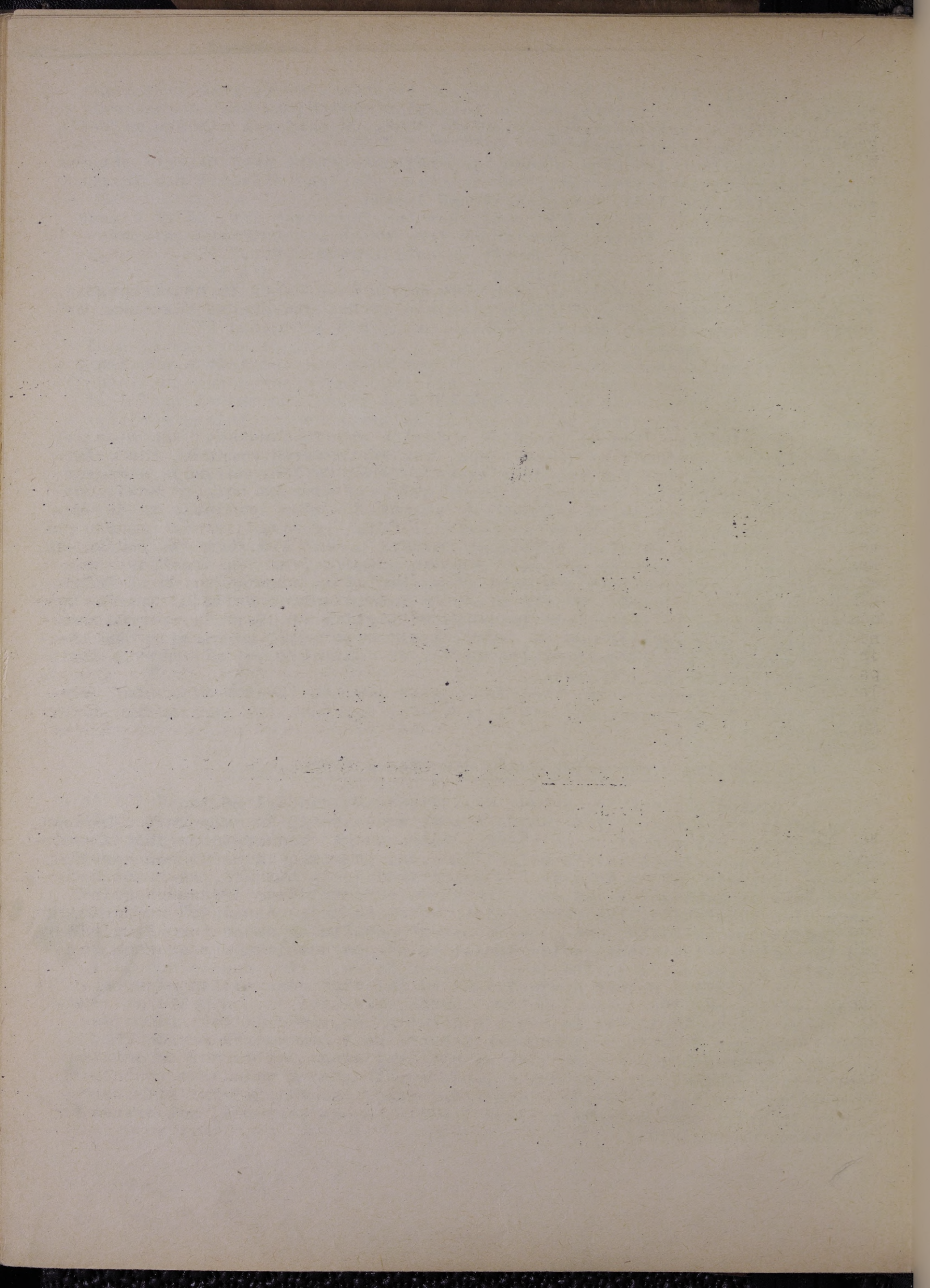
1765.gada valdības noteikumi formāli paredz arī zemnieku nodevu un klausu regulēšanu, bet ne pēc vaku grāmatu principa. Kā jūs atcerēsaties, vaku grāmatas zviedru laikos izdeva zemes ierīcības komisija, un tā bija saistoša norma, ko varēja grozīt tikai ar domēnu valdes atļauju. Turpretim tagad muižniekam ir jāiesniedz landrātu kolēģijai vienīgi t.s. regulatīvs, t.i. privāta deklarācija par to, kādas šogad viņa muižā zemniekiem būs klausas un nodevas. Vai šo deklarāciju muižnieks izpildīja vai nē, par to neviena valsts iestāde neinteresējās.

Tā tad varam teikt, landtāga pozitīviem noteikumiem bija tīri deklarātais raksturs. Tie bija domāti Katrinas II. sirdsapziņas apmierināšanai.

7.priekšlikums par dzimtslaužu pārdošanas ierobežošanu.

Ģenerālgubernātors Brauns savā ziņojumā landtāgā 26.janvārī 1765.g. saka šādi: "Šī tirdzniecība ir jau tiktāl uzplaukusi, ka šķir nevien bērnu no vecākiem, bet pat vīrus no sievām. Dzimtskungi, kas steigās pretim savam postam, pārdod tirgos vairāksolītājiem savus laukus, atsevišķi vai veselām saimēm, dažreiz pat uz ārzemēm." - Uz to landtāgs atbildēja, ka zemnieku pārdošana ir dabiskas sekas no katra kunga neapstrīdāmām īpašuma tiesībām uz saviem zemniekiem. Landtāgs atzīst, ka bērnu un vecāku šķiršana pārdodot ir ikdienišķa parādība, bet uzskata to par normālu un solas turpmāk pārdošanu ierobežot, aizliedzot saviem locēkļiem pārdot zemniekus uz ārzemēm vai vietējos tirgos vairāksolītājiem, un paredzēt vainīgiem naudas sodu.

Ar to grāfs Brauns apmierinājās un šai ziņā viss palika kā agrāk. 12.gadus vēlāk, pēc 1765.gada landtāga lēmuma, mācītājs Hūpelis raksta vārdu pa vārdam: "Cilvēki šie nav tik dārgi kā nēģeri Amerikas kolonijās: puisi pērk par 30 - 50 rubliem, par kalponi reti dod vairāk par 10 rubliem un bērnus var dabūt par 4 rubliem gabalā. Valniekus te pārdod un iemaina pret citām lietām: zirgiem, suņiem, pīpja galviņām un tml. Abas tautas - igauņi un latvji - ir vērgi: cietsirdīgi vārdi maigām ausīm valstīs, kur katrs ir brīvs otra cilvēka patiesais īpašums; nevīs personas, bet preces un lietas ir dzimtslaidi."

Tā tad 1765.gada landtāga lēmums palika bez jebkādām redzāmām sekām uz zemnieku materiālo un tiesisko stāvokli. Ka Vidzemes bruņniecība nedomāja ne-
maz izpildīt šī landtāga pozitīvos noteikumus, to viņa pati apliecina 1777.
gadā, aizrādot savam priekšstāvim Maskavā - landrātam U n g e r n - Š t e r n -
b e r g a m šādiem vārdiem: "Minētais lēmums pieņemts pēc landtāga sesijas
slēgšanas, kāpēc 1765.gada p o z i t ī v i e m n o t e i k u m i e m n a v
l i k u m a s p ē k a un tie uzskatāmi vienīgi par p a g a i d u r ī -
k o j u m u, kas jāatceļ nākošam landtāgam".

Neviens šos landtāga noteikumus nav atcēlis, bet neviens arī nedomāja
tos izpildīt, ko arī oficiālā rakstā tas pats grafs Brauns 1777.gadā ziņo
šādiem vārdiem:

"Cik var vērot, tad šāis nemieros zemnieku sūdzību galvenais cēlonis
ir tas, ka muižnieki nav turējušies pie 1765.gada landtāga noteikumiem, bet
klausās pavairojuši div- un trīskārtīgi, un pat vēl vairāk."

A i z k r a u k l e s un R ī m a ņ a m u i ž a s z e m n i e k u t i e s a .

Sakarā ar 1765.gada Vidzemes landtāgu apskatīsim kādu citu 18.g.s.
tiesību avotu, kas saucās "Aizkraukles un Rīmaņa muižas zemnieku tiesa dota
1764.gadā no Kārļa, Spridīļa, Šulca". Kārlis Šulcs 1764.gadā bija Vidzemes
landrāts un zinādāms, ka Katrīna II. šai gadā apceļos Vidzemē, izdeva savu
muižu (Aizkraukles un Rīmaņa) zemniekiem privātu likumu grāmatu, ko no vācu
origināla ir tulkojis Dzērbenes mācītājs Kārlis G r a s s . Ar šo likumu grā-
matu landrāts Šulcs gribēja parādīt ķeizarienei, ka Vidzemē ir vēl muižnieki,
kas nav aizmirsuši zviedru valdības izdotos likumus zemnieku labā. Bez tam
ar šo savu paraugu landrāts Šulcs gribēja 1765.gada landtāgā saviem pārējiem
kārtas locekļiem dot labu paraugu un līdz ar to viņiem pierādīt, ka sāda zem-
nieku pienākumu normēšana un zemnieku tiesību atzīšana itnebūt nedraud muiž-
niekiem ar kādiem politiskiem un saimnieciskiem sarežģījumiem. - Bet kā tas
ir vienmēr, viens cilvēks nevar pārgrozīt savu laikmetu, - tā arī šē Šulcs
palika saucēja balss tuksnesī. Landtāgs viņa rīcību nosodīja, atcēla viņu no
landrāta amata un nolēma uzpirkt visus Šulca izdotās "Zemnieku tiesas" lat-
viešu eksemplārus un tos iznīcināt. - Kādi ir tie principi, uz kuriem Kārlis
Šulcs grib vismaz savā novadā reformēt dzimtsbūšanu? - Šulca likumu grāmata
sastāv no 30 pantiem un iedalīta 3 daļās:

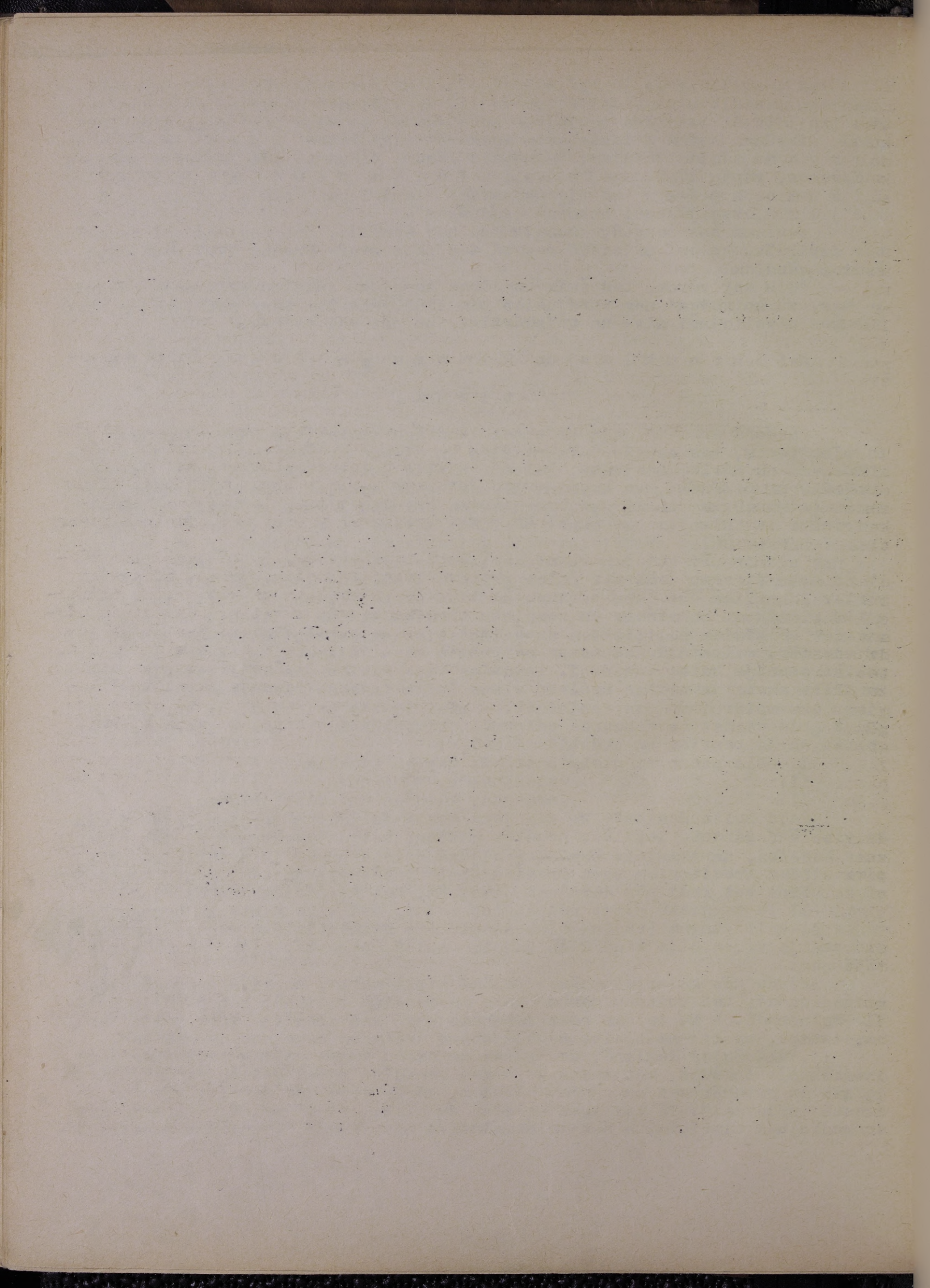
- I. daļa satur zemnieka kustāmās mantas tiesības,
- II. " " " tiesības uz zemi un
- III. " " " nodevas, klausas un tiesu iekārtu.

I.daļā Šulcs deklarē, ka zemnieka kustāmās lietas ir viņa brīvs īpašums,
ko viņš var pārdot, iekārt, novēlēt citiem, bet dzimtskungam paliek pirmpir-
kuma tiesība, un zemnieka parādu gadījumā dzimtskungam ir priekšroka pret vi-
siem citiem kreditoriem savu prasību apmierināšanai. Kustāmu mantu manto zem-
nieka bērni vai radi pēc ieraduma tiesībām, bet ar šādiem ierobežojumiem:

1) Ja zemnieks mirst neatstājot radus, tad viņa manta kā bezmantinieku
manta piekrīt kungam (tā tad tiek konstruēts bezmantinieku mantas institūts),
pie kam ja viņam bija radi kādā kaimiņu muižā, pagastā, tiem mantošanas tie-
sību nav.

2) Ja pēc saimnieka nāves paliek tikai meita, un viņu izprecē cita
kunga novadā, tad kustāmu mantu manto nevis viņa (meita), bet pārējie tuvā-
kie asinsradi. - Te ir tas pats ierobežojums, kas Klaudija Tota Policijas
noteikumos, proti: neizlaist savu kustāmo mantu no sava novada robežām.

II.daļā Šulcs deklarē, ka "visas zemnieku zemes paliek arī uz priekšu
dzimtskunga īpašums, bet zemnieks viņam ierādītu zemes gabalu var mūžudien
valkāt un paturēt sev un saviem bērniem, kāmēr viņš dod pareizi klausas un
tiesas (nodevas)". Tā tad zeme atrodas zemnieka dzimtā valdījumā (Erbbesitz)
ar mantojuma tiesībām, - bet ar resolutīvu noteikumu: "zemniekam pareizi jā-

dod klausas un tiesas". Tā tad tas ir tīri nosacīts īpašuma veids. Ja zemnieks nevar vai negrib pareizi pildīt savus pienākumus, tad dzimtskunga ir tiesība: 1) vai nu šādam saimniekam pielikt klāt otru saimnieku par pušelnieku vai 2) viņu izlikt no mājām, vai kā likumdevējs saka: "nomest no zemes un nolikt par kalpu pie cite saimnieka", pie kam šāda no mājām izlikta saimnieka ēkas paliek dzimtskunga īpašums, un viņš bijušam saimniekam itneko nemaksā, tā tad arī ne par ēku remontiem vai citiem labojumiem.

Kādas ir zemnieka mantošanas tiesības uz zemi? - Parastais princips ir tas, ka pēc saimnieka nāves viņa mājas manto dēls, bet ja viņš tēvam dzīvam esot ir ieprecējies svešās mājās par iegātni, tad viņš no tēva vairs neko nemanto. Kad dēlu nav, tad mājas manto laulātas meitas, pareizāk, (meitu vī. znoti ri), - un lai gan skaidri nav zināms, bet domājams, ar vienādām tiesībām kopā ar neprecētām pieaugušām meitām. Jādomā, ja dēlu nav, tad visas meitas dalas līdzīgi tēva mantojumā, pie kam dalot tēva mājas neviena daļa nevar būt mazāka par 1/3 arkla. Ja nav ne dēlu, ne meitu, tad mājas uzskatāmas par bezmantinieku mantu un krīt atpakaļ dzimtskunga rokās. Tā tad pēc Šulca mantošanas tiesībām manto tikai l e j u p ē j i e, bet ne blakus radi. -

III. daļā Šulcs nosaka "zemnieku būšanu, klausīšanas un došanas."

1. Zemnieku būšana, t.i. satversme. Še Šulcs deklarē šādu tēzi:

"Zemnieks paliek kā agrāk, tā arī uz priekšu allaž vien dzimts cilvēks un tā kunga īpašums, kam tā muiža pieder. Ja viņš aizbēg, top viņš kā tāds cilvēks (dzimts cilvēks) visur uzmeklēts un pēc tiesas (likuma) izņemts un atpakaļ vests. Tomēr tam dzimtskungam arīdzan nebūs valļas (tiesības) vienu zemnieku īpaši no muižas atšķirtu pārdot jeb izšķināt, ja tas tam zemniekam pašam negribas, un ja viņš šādu savu gribēšanu prieks tās cienīgas zemes tiesas neizsaka".

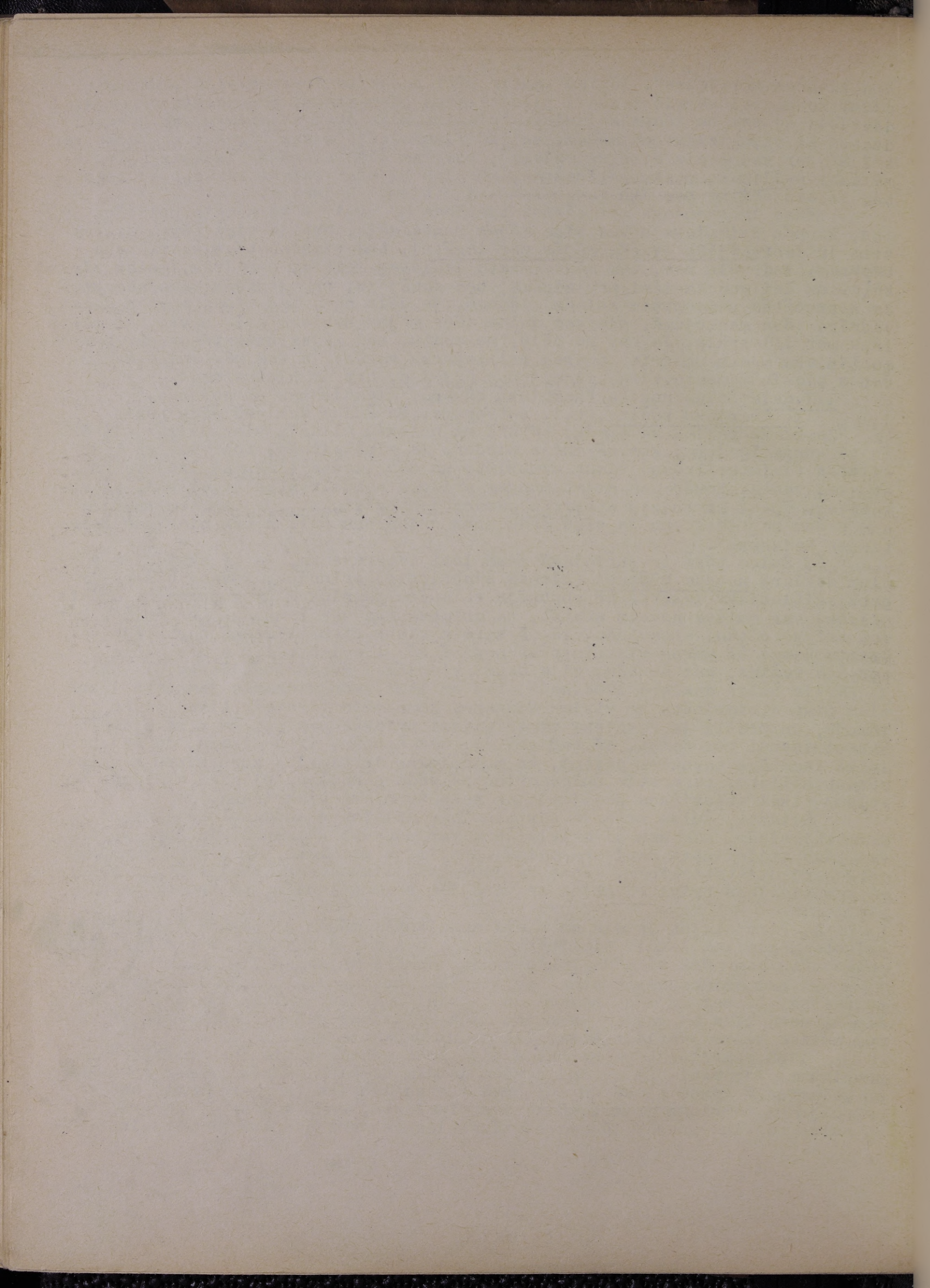
Šī Šulca tēze ir juridiskā ziņā ļoti interesanta, jo tā skaidriem vārdiem deklarē novada būšanas (glebae adscriptio) principu. Novada būšana ir publiskitiesiska iekārta ar abpusēju saistību zemniekam un kungam: ne dzimts cilvēks var muižas novadu atstāt, ne dzimtskungs var zemnieku bez muižas pārdot vai kā citādi atsavināt. Tā kā toreiz visur citur Vidzemē pastāvēja jau dzimtsbūšana šī vārda visstingrākā nozīmē kā l e i b e i g e n s c h a f t, tad šis režīms, bez šaubām, bija daudz vieglāks. Patiesībā jāsaka, ka tas, ko Kārlis Šulcs deklarē 1764. gadā, tas ar 1804. gada Vidzemes zemnieku likumiem tika attiecīnāts uz visiem Vidzemes zemniekiem. Pastāv tikai viens izņēmums, un proti: ja zemnieks zemes tiesas priekšā paziņo, ka viņš piekrīt atsavināšanai bez zemes. Tā tad arī šē, bez šaubām, ir progress, jo šai pašā laikā landtāgs savukārt paziņo, ka muižniekam ir tiesība kuru katru zemnieku pārdot kālietu, turpretim Šulcs principā šādu pārdošanu pilnīgi aizliedz un atļauj tikai atsevišķos gadījumos ar paša zemnieka piekrišanu.

Beidzot, Šulcs rezervē sev tiesības atlaist zemniekus brīvībā no dzimsttiesībām, pie kam šī brīvīlāšana var notikt: vai nu dāvinājuma veidā, vai kāda atlīdzināma darījuma veidā, proti: ja zemnieks par zināmu summu izpērkas no dzimsttiesībām. Tāpat kā 1804. gada likumā, arī Kārlis Šulcs rezervē sev tiesības brīvi rīkoties ar pārējiem saimes ļaudīm, tā tad ar nesaimniekiem:

1) Pārvietojot ļaudis no bieži apdzīvotām mājām uz tukšām vai vāji apdzīvotām, pie kam ļaudis tiek pārvietoti p a g a s t a r o b e ž ā s, lai mājās būtu caurmērā vienāda ļaužu skaits samērā ar zemes lielumu.

2) Kad dzimtskungs patur sev tiesības no pagasta ļaudīm izmeklēt sev muižas saimi, bet ar šādu nosacījumu: pusi nedrīkst muižas dienestā turēt ilgāk, nekā līdz 24 gadiem un meitu līdz 20. dzīves gadam. Sasniedzot šo vecumu, muižas saime jāatlaiz atkal dzīvot uz pagastiem.

1765. gada landtāgs principā bija pret sūdzības tiesības piešķiršanu zemniekam. Turpretim Šulcs dod saviem ļaudīm tiesību sūdzēties par savu kungu keizeriskā zemes tiesā un tur prasīt savu līdziību (gandarījumu), bet ar nosacījumu: zemnieks drīkst sūdzēties tikai tad, kad viņš to ir padarījis, ko muiža no viņa prasa. Tā tad sūdzības iesniegšana neaptur pavēles izpildī-

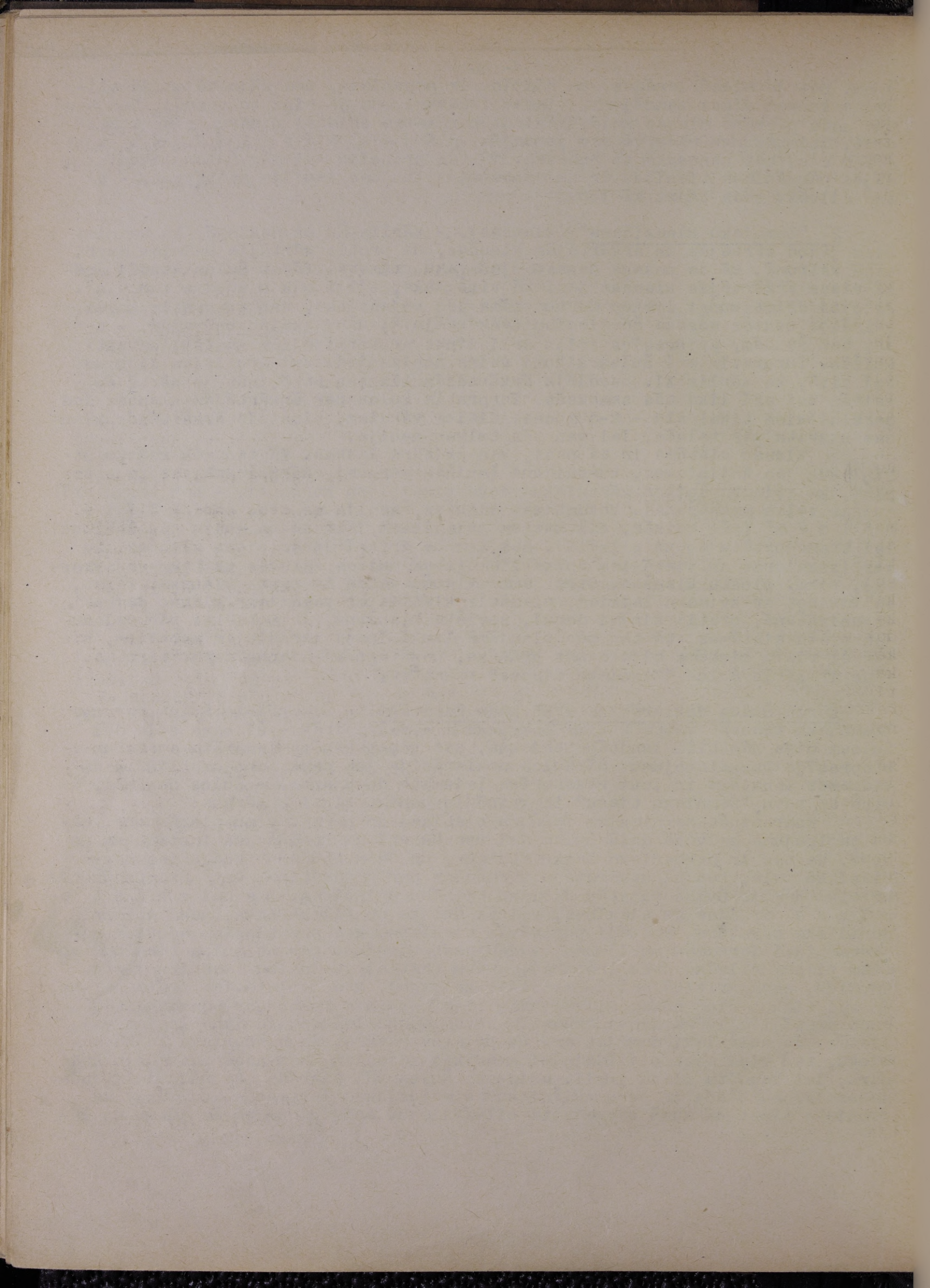
šanu. Bet ja tiesā izrādas, ka sūdzība ir nepatiesa, tad sūdzētājam jāatliedzina kungam viss: zaudējumi, tiesas izdevumi, un ja viņš to nespēj, tad naudas sodu pārvērs miesas sodā, rēķinot par katru dālderu 2 pārus rīksu. Beidzot, dzimtskungs rezervē sev joprojām m ā j a s p ā r m ā c ī b a s t i e s ī b a s, bet nenosaka to robežas. Tā tad principā arī pēc Šulca likumiem mājas pārmācības tiesības ir neierobežotas, un tās izpilda ar pātagu, - tā tad cilvēku soda tāpat kā lopu. -

2. "Zemnieku klausīšana" (klausās). - Kārlis Šulcs deklarē, ka zemniekiem jādod kārtējās un ārkārtējās klausas, un proti: kārtējie nedēļas darbi tādā vairumā, kā to nosaka pagasta jeb vaku grāmata. Tāpat Šulcs atstāj spēkā visas ārkārtējās klausas jeb, kā viņš saka, "l i e k o s d a r b u s". Ja citi dzimtskungi liekos darbus ņēma pēc vajadzības, tad turpretim Šulcs vairākos pantos nosaka šo liecību (ārkārtējo klausu) skaitu un veidu, - tas ir, bez šaubām, progresīvs solis salīdzinot ar toreizējiem apstākļiem citās muižās. Turpretim arī Šulca likumi vairs neaizsniedz zviedru laiku likumus tai ziņā, ka Kārlis XI. pavēlēja ārkārtējās klausas atrēķināt no kārtējām gaitām vai arī lika tās samaksāt. Turpretim Šulcs par ārkārtējām klausām dod darbiniekiem tikai alu - 2-3 mucas. Citiem vārdiem, viņš šīs ārkārtējās klausas uzskata par talkām, lai gan tās talkas nebija.

Klausu sistēma ir tā pati, kas zviedru laikos. Tā tad mēs redzam otriniekus jeb kājiniekus, kurtņiekus (muižas sargus), kārtņiekus, ar to starpību, ka zviedru laikos kārtņiekus deva tikai lopu kopšanai, - bet tagad arī muižas veļas mazgāšanai. Vezumnieku klausas šis likums sauc par "k l ē t s r e i z ē m" (pēc reizēm, cik katram saimniekam jābrauc uz muižu pēc labības, lai transportētu to uz pilsētu). Bez tam te ir arī dažas citas klausas, ko var izskaidrot ar vietējiem apstākļiem (abas muižas atradās uz Daugavas krasta), piem. plostu klausas. Otrs jauns klausu veids ir pasta klausas. Tāpat, salīdzinot ar zviedru laikiem, pienācis klāt jauns panēmiens klausu darba organizēšanā, proti: zināmi darbi, sevišķi pļaušana, ir noteikti pēc valaku jeb riežu sistēmas, tā tad pēc pļaujāmā laukā īpaši ierādītiem gabaliem, pie kam šī riežu sistēma bija daudz grūtāka, nekā agrākā dienas darbu sistēma. Tāds ir Kārļa Šulca "Zemnieku tiesas" raksturs.

Kārļa Šulca deklarācija 1765.gada landtāgā. - Šis cēlais Šulca paraugs "Zemnieku tiesas" veida palika bez sekmes - vēl vairāk - šī sava soļa dēļ Šulcam bija jāatbild landtāga priekšā, kas viņam atņēma landrāta amatu un pieprasīja paskaidrojumu. Šī Šulca deklarācija jeb paskaidrojums 1765.gada Vidzemes landtāgā ir ļoti raksturīgs laikmeta dokuments. - Šulcs deklarē, ka viņš ar savu "Zemnieku tiesu" ir gribējis panākt tikai 2 mērķus:

Nodrošināt zemniekiem īpašuma tiesības un normēt viņu pienākumus. Sava paziņojuma galvenā daļā Šulcs asi uzbrūk arī dzimtsbūšanas institūtam un saka, ka tas ir barbarisko laiku atlieka, un dzimtsbūšana izcēlusies nevīs tiesiskā ceļā, bet kā uzvarētāju varmācība par uzvarētiem. Savā dzimtsbūšanas kritikā Kārlis Šulcs aizstāv dabisko tiesību principus. D a b ī s k ā s t i e s ī b a s ir ideālas tiesības, vairāk ētiska un filosofiska, nekā stingri juridiska rakstura. Pretēji pozitīvām tiesībām, kas par tiesību avotiem uzskata tikai ieradumu un likumu, - dabiskās tiesības par taisnīgu tiesību avotiem pieņem cilvēka dabu (natura), prātu (ratio), taisnību (aequitas) etc. Un, lūk, savā kritikā arī Šulcs saka, ka tagad, kad izplatoties prāta gaisma, un kad tiekot sludinātas cilvēciskas tiesības (das hecht der Menschheit), esot pretīgi cilvēka dabai uzskatīt savus līdzcilvēkus līdzīgus lopiem vai lietām. Ja muižnieki domājot arī uz priekšu paturēt šo barbarisko laiku atlieku, tad viņi esot pielīdzināmi Amerikas mežoniem, kas nocērtot augļu koka zaru, lai baudītu vienu āugli. Beidzot, Šulcs vēl aizrāda, ka šāda dzimtsbūšanas ierobežošana ir pasu muižnieku saimnieciskās interesēs, un saka, ka zemnieks tāpat kā kurš katrs cits cilvēks esot spējīgs uz cēlām jūtām un la-

biem tikumiem. - Tā tad ja savā likumu grāmatā Šulcs ir tikai reformātors, kas cenšas atjaunot zviedru laiku tiesības, tad turpretim savā deklarācijā, ko viņš nolasija landtāgā, viņš ir jau noteikts revolucionārs. - jo, bez šaubām, bija liela pārdrošība teikt landtāgā sapulcinātai muižniecībai, ka zemnieks ir tāds pats cilvēks, kā visi citi, - sevišķi tai muižniecībai, kurā tikko krievu valdībai bija deklarējusi, ka zemnieks ir lieta, un ka dzimtsbūšana ir izskaidrojama ar zemnieku ļauno dabu, -

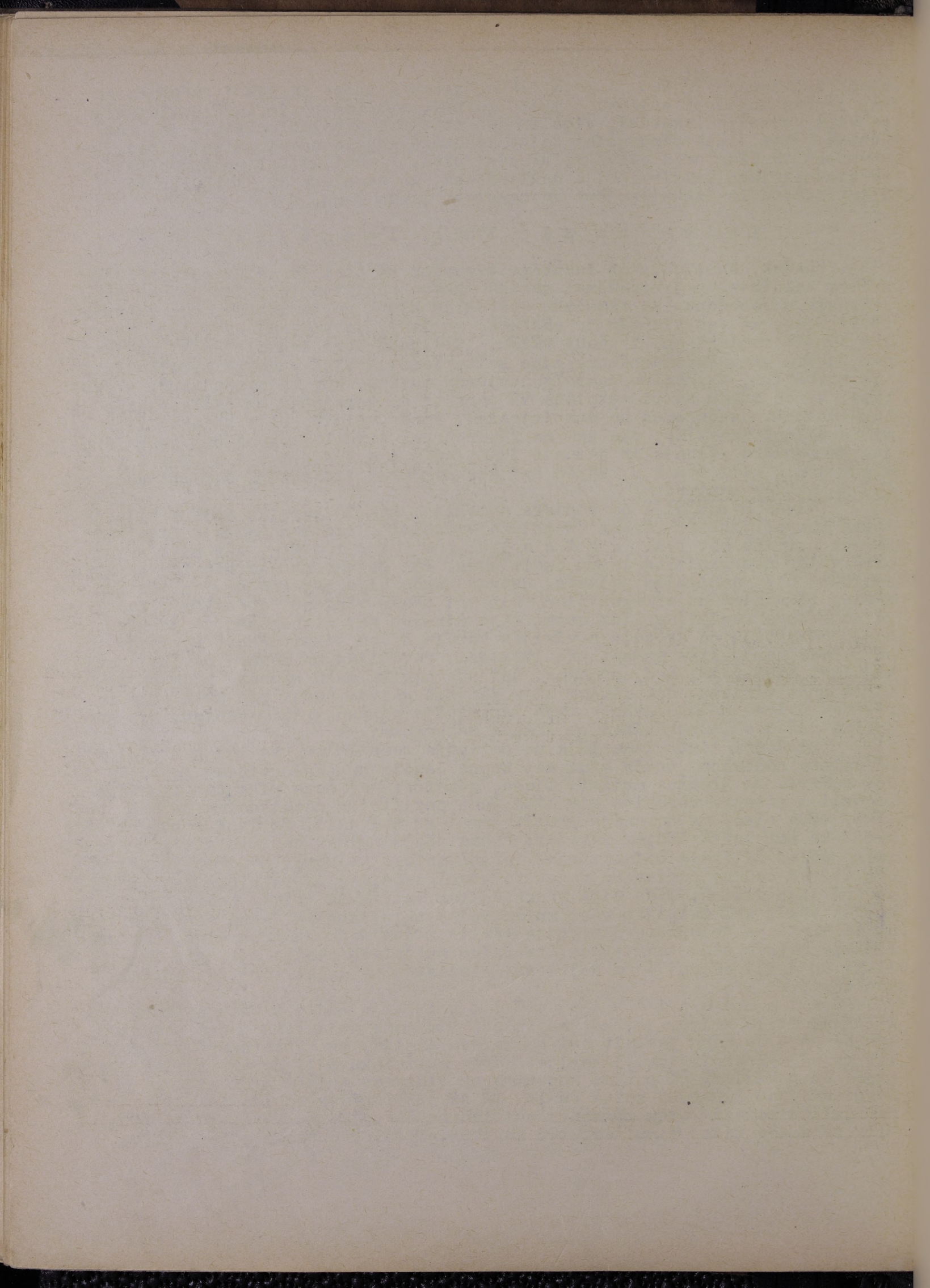
L a i k m e t s p ē c 1765.g. l a n d t ā g a .

Protāms, ka 1765.gada landtāga lēmumiem kā tīri formālām deklarācijām krievu valdības apmierināšanai nebija nekāda pozitīva iespaids uz zemnieku stāvokļa uzlabošanu. Ka zemnieku stāvoklis kļuva nevis labāks, bet ļaunāks, to liecina, kā tas vienmēr ir vēsturē, nemieri, jo Vidzemē 1777.gadā izceļas pirmie nemieri un, 7 gadus vēlāk, 1784.gadā otri daudz plašāki nemieri, par kuriem ģenerālgubernātors ziņo ķeizarienei: "Visā guberņā sacelšanās ir tik vispārīga, ka nezinu gandrīz nevienas muižas, kur tā nenotiktu". - Protāms, ka šo vērgu dumpi apspieda kā parasti ar karaspēku un dažās vietās notika bruņotas sadursmes ar dumpiniekiem. Tomēr valdība bija spiesta šo nemieru cēloni izmeklēt, pie kam no Pēterburgas atsūtītie senātori noskaidroja, ka nemieru cēlonis ir jaunais 1783.gadā ieviestais Galvas naudas likums. Tāpēc arī šos nemierus literatūrā parasti sauc par Galvas naudas nemieriem.

Galvas nauda bija personisks nodoklis, kas 70 kapeiku apmērā bija jāmaksā katrai vīriesu kārtas "zemnieka dvēselei", pie kam nodokļu maksātāju skaitu noteica pēc t.s. d v ē s e ļ u r e v ī z i j ā m, kas bija primitīvā veidā noorganizēta ļaužu skaitīšana. Par galvas naudas kārtīgu samaksu solidāri bija atbildīgs pagasts. Galvas nauda bija jāmaksā nevien vīriesu kārtas zīdaiņiem un sirmgalvjiem, bet arī tādām vīriesu "dvēselēm", kas laikā no vienas revīzijas līdz otrai bija mirušas vai aizbēgušas, - jo kādu nodokļu maksātāju no dvēseļu revīzijas varēja dzēst tikai nākošā revīzija. Tā kā galvas naudu lika maksāt pēc 1782.gada revīzijas un nākošā revīzija notika tikai 1795.gadā, tad, protāms, šai starplaikā dažā pagastā bija palikusi tikai puse vīriesu, bet viņiem bija jāmaksā galvas nauda pēc 1782.gada saraksta. Galvas naudu ievedot tajā ieskaitīja agrāko kroņa stacīnu, pie kam notika dažādas ļaunprātības un likuma pārrautumi. -

Senātori lietu izmeklēja un paziņoja zemniekiem, ka lai gan viņi maksā valsts nodokļus, tomēr viņi nav kroņa ļaudis un tāpēc viņiem joprojām jānodod nodevas un klausas muižai. Tiesa, senātori arī deva rīkojumu landtāga locekļiem stingri turēties pie 1765.gada pozitīviem noteikumiem, - bet, protāms, tāds rīkojums nevarēja grozīt zemnieku stāvokli. To labi raksturo kāds zemnieks šai laikā šādiem vārdiem: "Mums jādod muižai tas, ko pielaiž Dievs un ko vēlas žēlīgais dzimtskungs". Brūniecības stāvokli reformu jautājumā pēc Galvas naudas nemieriem raksturo vienīgi bailes no valdības iejaukšanās agrārā likumdošanā. Tāda bija brūniecības vairākuma griba. Bet gadu simteņa beigās sākās arī Baltijas vācu muižniecībā un pilsonībā jauns virziens. Viens no šī virziena priekšstāvjiem bija Kārlis Šulcs gadu simteņa vidū, bet gadu simteņa beigās sādu zemniekiem draudzīgu muižnieku skaits pieauga. Tam ir lieli un dziļi cēloņi - pa daļai saimnieciska, pa daļai tīri ideoloģiska rakstūra. -

S a i m n i e c i s k i e c ē l o ņ i bija šādi: klausu saimniecībā iestājās dziļa krīze, jo, kā jau teicu, Vidzemes muižnieku jaunā paaudze centās savu jaunību pavadīt vai nu krievu armijā, vai Pēterburgā pie galma, kas prasīja ļoti lielus līdzekļus. Tāpēc muižnieku dēļi centās muižas apgrūtināt ar parādiem. Šī parādu kopsumma uz Vidzemes muižām gadu simteņa beigās sasniedza jau 11000000 zelta rubļu. Tā kā šos parādus nebija iespējams dzēst, tad muižas pamazām tika pārdotas vai izūtrupētas. Ja no 1765.-70.g. Vidzemē tika pārdotas tikai 8 muižas, tad no 1796.-1800.g. pārdoto muižu skaits ir

84. Muižniecības liela daļa atradās bankrota priekšvakarā, un tāpēc šāds vai citāds zemnieku jautājuma radikāls atrisinājums bija ļoti daudziem dzīvības jautājums. -

I d e o l o g i s k i c ē l o ņ i. - 18.gadu simtenī nevien Kietumeiropā, bet arī šē Austrumeiropā mēs manām divas ļoti spēcīgas strāvas: no vienas puses tīri reliģiska un ētiska kustība, ko ievadīja pietisti, un kas Vidzemē saplūda kopā ar t.s. brāļu draudzes jeb hernhutiesu kustību. Svarīgi ir tas, ka šāis brāļu draudzēs, kas ir no Vācijas šurp atvests virziens, par locekļiem iestājās nevien zemnieki, tā tad vērīgi, bet arī viņu dzimtskungļi lai gan, protāms, nelielā skaitā. Tā tad laimētā, kad formāli pastāv vērdzība, reliģiskā ziņā pamazām ieviešas garīga brālība starp dzimtskungļiem un viņu dzimtskuldēm. Otra strāva ir tā sauktā apgaismība jeb racionalisms, kas sevišķi uzplauka Francijā starp toreizējiem filosofiem un t.s. enciklopedistiem (Lielās francu enciklopedijas līdzstrādniekiem). Racionalisma kustība ir cieši saistīta ar dabisko tiesību skolu, kas uzsāka nesaudzīgu cīņu pret pozitīvām tiesībām - cilvēka tiesību, taisnības un citu ideālu vārdā. Šis "apgaismības" virziens Latvijā ir ļoti spoži reprezentēts ievērojamā publicista Garlība M e r ķ e ļ a (1769.-1850.g.) personā, kas piedzima kā Lēdurgas mācītāja dēls. Lai cik savādi tas arī nav, toreiz daudzi Vidzemes lauku mācītāji bija Voltēra, šī lielā reliģijas zaimotāja un smējēja piekritēji. Arī Merķeļa tēvs bija tāds racionalistiski noskaņots teologs, un savu dēlu uzaudzināja Russō un Voltēra ideju garā. Garlībs Merķelis kā mājskolotājs bija iepazīnis ar zemnieku stāvokli ļoti daudzās muižās, un pēc tam sarakstīja vācu valodā "Latvieši sevišķi Vidzemē, filosofiskā gadu simteņa beigās" (G.H.Merkel, Die Letten vornehmlich in Liefland zu Ende des philosophischen Jahrhunderts), kur ar ārkārtīgu asu kritiku uzbruka Baltijas muižniecībai. Grāmatai bija ārkārtīgi liela nozīme, jo tā sacēla nevien Baltijā, bet visā Kietumeiropā plašas simpātijas pret latviešiem un igauņiem. Vēl vairāk - ar šo grāmatu iepazīnās vēlākais, toreizējais tropantinieks, Krievijas ķeizars Aleksandrs I. un par Merķeļa darbu sajūsminājās arī neliela saujiņa Baltijas muižniecības dēlu, kas lielāko tiesu studēja ārzemēs. Starp šiem Merķeļa ideju piekritējiem Baltijas muižniecībā jāmin: Kārlis fon Tranzē-Rozeneks (C.fon Transehe-Roseneck), kas bija bijis Amerikā un personīgi pazina šīs brīvās republikas valstsvīrus Vašingtonu un Hamiltonu; grāfs L.Mellins, kas bija uzaudzis Šveicē, studējis Bolonā un bija ļoti tuvas attiecības ar Krievijas ķeizaru Pāvilu. Tomēr visas reformu kustības vadītāja persona bija bruņniecības maršals Fridrihs fon Z ī v e r s s, kas krievu armijā bija uzkalpojis līdz pulkvedim - un kā kapavīrs bija pieradis izvest savu gribu nerēķinoties ar vairākuma domām. Fr.fon Zīversam mums ir arī jāpateicas, ka jau gadu simteņu mainā dzimtsbūšanas jautājums dabūja prieks latviešu un igauņu zemniekiem samērā ļoti labvēlīgu atrisinājumu. Viss, ja ne formāli, tad faktiski, jāuzskata par 1804.gada Vidzemes zemnieku likumu autoru. Fon Zīversa nopelns ir arī tas, ka 1797.gadā Vidzemes landtāgs pieņēma 27 pantus lielu likumprojektu par "zemnieku stāvokļa uzlabošanu". Bet šis landtāga lēmums palika tikai projekts, jo valdība to nekad neapstiprināja, un tam ir nozīme tikai kā 1804.gada Vidzemes zemnieku likumu ierosinājumam. -

Ja noslēdzot šo 18.g.s. apskatu, mēģināsim raksturot toreizējo zemnieku stāvokli, tad šai raksturojumā domas dalas. Daži, sevišķi Baltijas vācu pētnieki, domā, ka patiesībā gadu simteņa beigās zemnieku stāvoklis gan esot bijis ļoti ļauns, bet vairāk pēc likuma burta, nekā patiesībā. Teorētiski muižnieku un zemnieku attiecības romiešu tiesību ietekmē tikušas pielīdzinātas vērdzībai, bet sadzīves praksē Vidzemes dzimtskungi pavisam reti izlietojuši savas tiesības, lai saskanā ar bībeli un kristīgo ticību pārmācītu savus vēl neapilngadīgos lielos bērnus - zemniekus. Šis zinātnieku mēģinājums mīkstināt 18.gadu simteņa ļaunos dzīves faktus ir gan politiski saprotāms, bet neatbilst avotu liecībām. Tiesu aktis atrodam tādas necilvēcības un neapprakstamas cietsirdības piemērus, - ka pat šī laikmeta aktīvam

darbiniekam grāfam Mellinam bija jāizsaucas: "Ja tas vienmēr paliks tā, tad ir jāšaubas, ka pasaulē valda Dieva taisnība." M ā j a s p ā r m ā c ī - b a s t i e s ī b a s patiesībā bija vienīgais līdzeklis, ar kuru dzimtskungi gadu simteņa beigās vēl turēja pakļausībā savus ļaunis, pie kam bija veseli pagasti, kur nebija neviena vīriesa, kas nebūtu sodīts ar rīkstēm vai spieķa sitieniem, pie kam parastais sods ir 30 - 60 sitieni ar spieķi. Kā vienmēr, tā arī toreiz, starp dzimtskungiem bija, bez šaubām, arī cilvēki ar nenormālām tieksmēm - psihopāti, seksuāli izvirtuši etc., kuru rokās mājas pārmācība kļuva par sadistisku inkvizīciju. Tiesu protokoli apliecina gadījumus, kur zemniekiem ir pirksti aptīti ar pakulām un pēc tam aizdedzināti, vai atkal - atkapājot galu no kauliem, brūcēs iebēra sāli, un nelaimīgo ieslodzīja karstā rijā, kamēr viņš tur vētīm pūstot nobeidzās, vai atkal - kur zemnieku meitām miesa ir saplosīta ar zirgu skrāpjiem un vilnas kārstuvēm. Tādu faktu ir bezgala daudz, un tos neviens nav varējis noliegt, jo par to runā tiesu izmeklēšana. Pret sādiem, bez šaubām, anormāliem dzimtskungiem gadu simteņu laikā uzstājās nevien valdība, bet arī liberālie landrāti fon Z i v e r s s un fon G e r s d o r f s, bet arī tie vainīgos muižniekus, protāms, varēja sodīt tikai ar naudas sodu. Arī valdības rīcībai bija maza praktiska nozīme. Tā piemēram, ķeizars Pāvils 1800. gadā paziņoja visiem Vidzemes muižniekiem, ka paaugstinot zemnieku nodevas pāri vaku grāmatu normām, valsts pārņems viņu muižas savā rīcībā, - bet tas bija vairāk soda piedraudējums, nekā sods.

Ir arī mēģināts šos necilvēcīgos apstākļus izskaidrot ar to, ka cariskā krievu valdība esot kavējusi zemnieku draugu reformu centienus, un ka tā pēc nevarot vainot Vidzemes bruņniecību. - Bet arī šo iebildumu nav grūti noraidīt, jo taču Kurzemē nebija nekādas cariskas krievu valdības, bet tā bija tīpiska m u i ž n i e c ī b a s r e p u b l i k a, un tur Kurzemes landtāgs 1638. gadā nolēma, ka katram divreiz bēgušam dzimtscilvēkam ir jānocērt kāja. Protāms, ka sādi sodi taču nevar liecināt par Kurzemes bruņniecības humanitāti un reformu mēģinājumiem. Visumā jāsaka, ka gadu simteņu laikā nevis Krievijas valdība ir tā, kas kavē reformas, bet taisni otrādi: krievu valdība prasa reformas, bet Vidzemes bruņniecība cenšas tās novilcināt. To vislabāk redzam 1804. gada Vidzemes zemnieku likumu p r i e k š v ē s t u - r ē. Tas ir viens no svarīgākajiem Vidzemes zemnieku likumiem, un tāpēc sīkāk apskatīsim šī likuma izcelsanās gaitu, likuma noteikumus un nozīmi vēlākā zemnieku tiesību vēsturē.

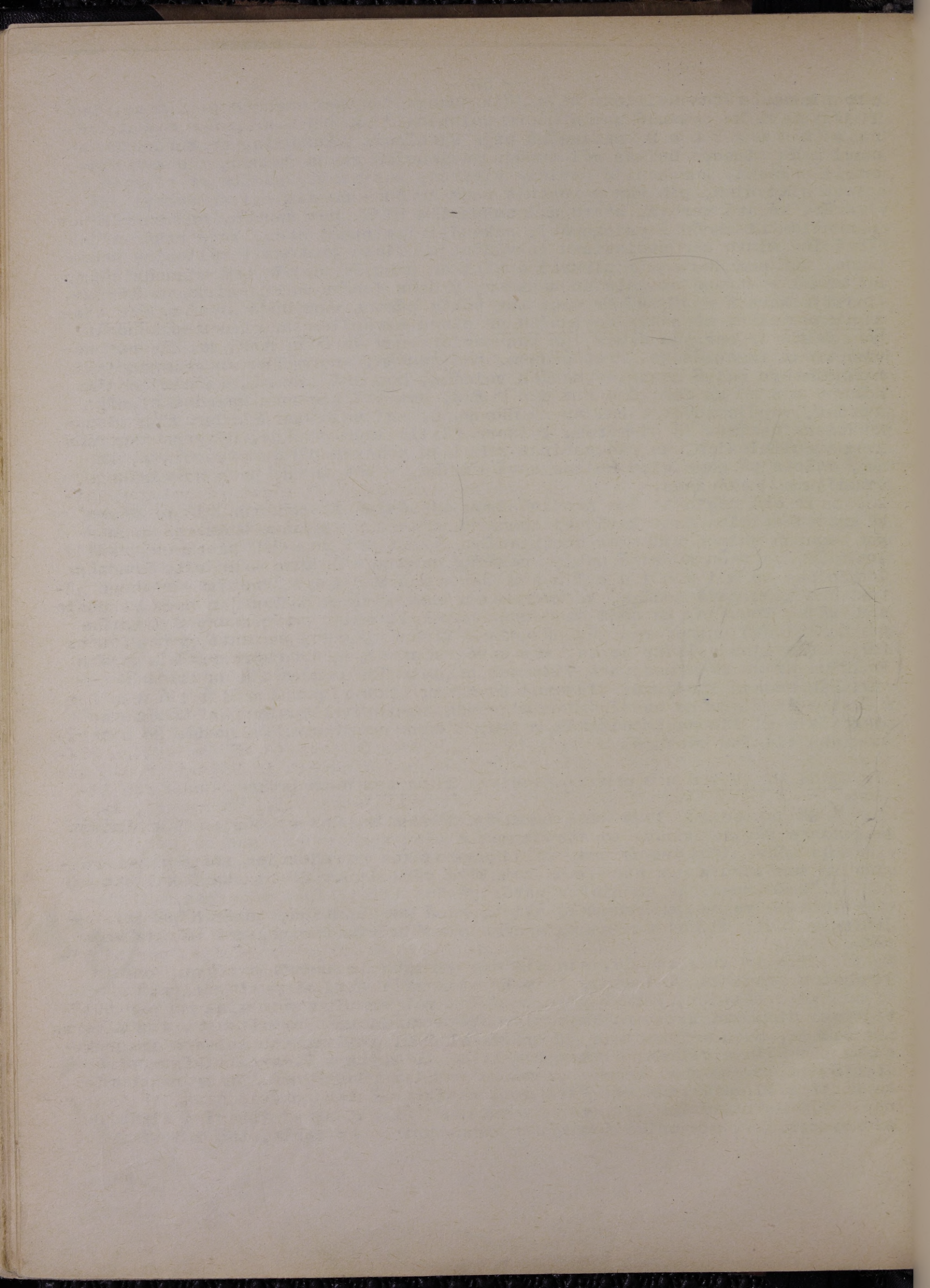
1804. g. V i d z e m e s zemnieku likumu priekšvēsture.

Kā jau teicu, 1797. gada landtāga lēmums neieguva likuma spēku, tāpēc ka ķeizars Pāvils nodeva to atsauksmei 4 vācu senātoriem, kas no juridiskā viedokļa cēla iebildumus pret šī likumprojekta noteikumiem. Jo sevišķi svarīga ir senātoru kungu atsauksme zemnieku pārdošanas lietā. Senātori raksta:

"Noteikums, ka zemniekus varēs pārdot tikai kādas guberņas muižniekiem (bet ne vairs uz ārzemēm), šķiet, runā pretīm brīvai apgrozībai un tirdzniecībai, un bez tam samazinādāms pircēju konkurenci, kritīs zemnieku cenas." -

Tas ir klasisks 19. gadu simteņa juristu domāšanas paraugs. - Nevar ierobežot zemnieku pārdošanu, jo ~~tas~~ to kritīs viņu tīrās cena. Izmantojot šo senātoru atsauksmi, 1798. gada landtāga vairākums uzsāka cīņu pret gadu iepriekš pieņemto likumprojektu, ar nolūku sašaurināt zemnieku tiesības. Tas, bez šaubām, būtu arī noticis, ja 24. martā 1801. gadā uz Krievijas trona neuzkāptu liberālais ķeizars Aleksandrs I. Ar Aleksandru I. saistās visa tā lielā likumdošanas darba ierosme, kuras rezultātā tika atcelta dzimtsbūšana: Igaunijā 1816. gadā, Kurzemē 1817. gadā un Vidzemē 1819. gadā.

Tāpat kā Katrīna II., arī Aleksandrs I. 1802. gada maijā devās ceļojumā pa Vidzemi, lai personīgi iepazītos ar šejienes apstākļiem. Kā toreiz, tā arī

tagad ķeizaru pavada landrāts Fr. fon Zīverss. Starp valdnieku un zemnieku likumu izcīnītāju nodibinas personiska draudzība. Jau 1802.gada augusta mēnesī Zīverss lūdz ķeizaru apstiprināt 1797.gada landtāga projektu un 15.decembrī 1802.gadā viņš saņem Aleksandra I. atbildi, ka ķeizars liek Vidzemes bruņniecībai priekšā:

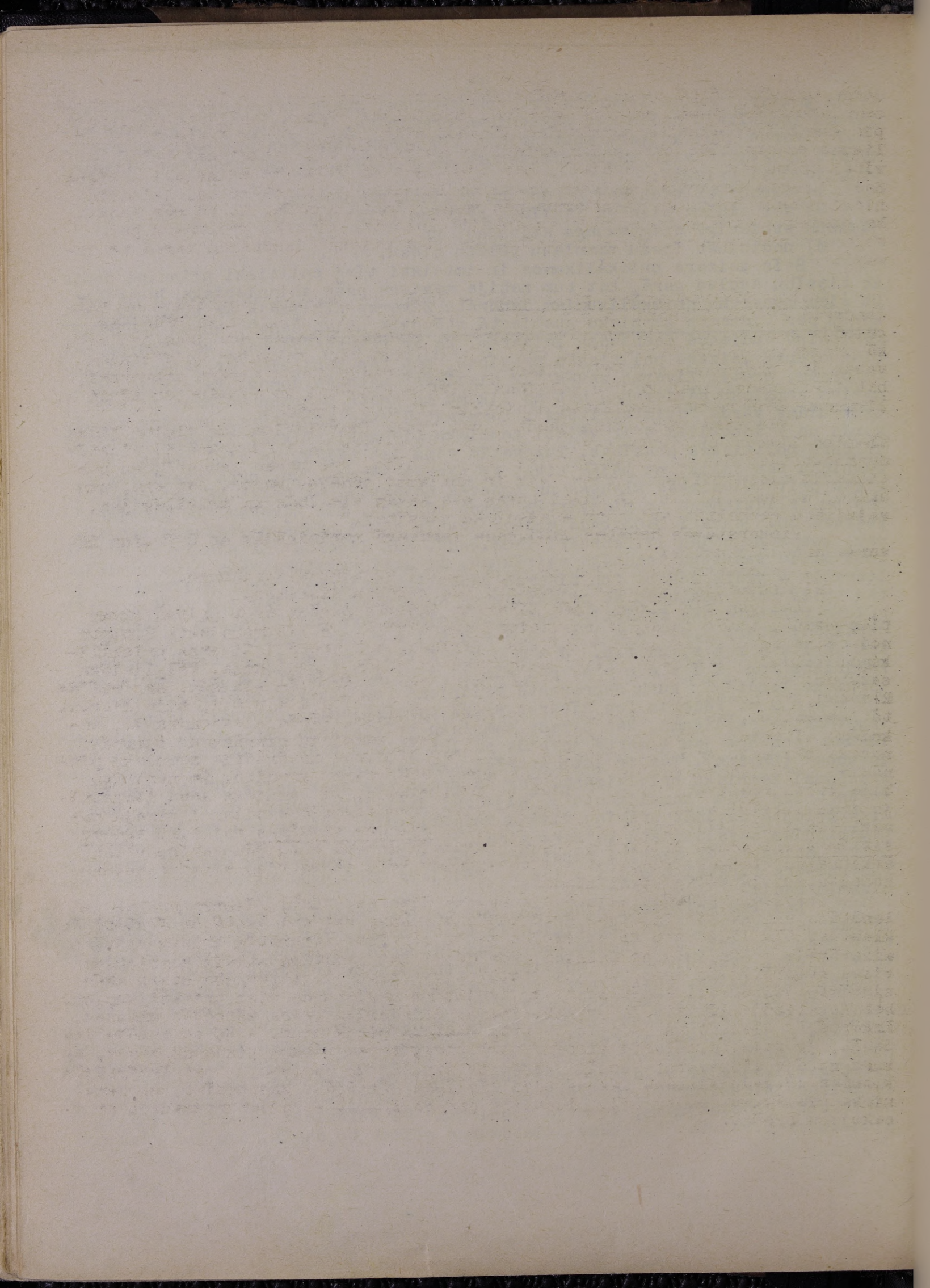
- 1) ierobežot tiesības pārdot un dāvināt zemniekus,
- 2) dot viņiem pilnīgu laulības brīvību (līdz tam laulību slēdzot bija jādabūn attiecīgā dzimtskunga atļauja), un
- 3) nodibināt īpašu zemnieku vēlētu tiesu.

Šāds ķeizara priekšlikumos ir izteikti tīri politiski principi dabisko tiesību skolas garā, bet tur nebija neviena paša saimnieciska jautājuma. Uz šiem monarcha priekšlikumiem landrāts Zīverss atbildēja ar t.s. "12 piezīmēm par Vidzemes zemnieku apspiestā stāvokļa uzlabošanu", kuras landrāts personīgā audiencē iesniedza ķeizaram. Un ir raksturīgi tas, ka Zīverss nevien pieņem ķeizara politiskās prasības, bet tās papildina ar saimnieciskām reformām, proti: Zīverss savās "12 piezīmēs" aizstāv domas, ka aizliedzāma nevien zemnieku pārdosana, bet no likumu un amata personu valodas pilnīgi izskaužāms vārds "dzimtscilvēks". Zemnieku lietas izšķirāmas draudzu tiesās, kurās no 7 locekļiem 4 ir vēlēti zemnieku tiesneši. Tiktāl Zīverss izstrādā ķeizara politiskās prasības. Turpretīm viņš iet tālāk, ja viņš prasa, ka zemnieku var izlikt no mājām tikai ar tiesas lēmumu, un, pats svarīgākais, visas privāttiesiskās kļaušanas un nodevas novērtējamas tāpat kā zviedru laikos un izlīdzināmas ar piešķirtās zemes vērtību. Šis Zīversa "12 piezīmes" ķeizars 30. janvarī 1803.gadā uzdeva skatīt cauri nākošam Vidzemes landtāgam, kas sapulcējās 17.februārī 1803.gadā. Šis Zīversa "12 piezīmes" radīja ļoti lielu sasutumu landtāga vairākumā, ko labi raksturo kāds cits landtāga loceklis - grāfs Jēkabs fon Zīverss šādos izteicienos: "Pretīgas riebuma jūtas spiež mani noklusēt šo priekšlikumu autora vārdu". Tas jau pašā landtāga sākumā raksturo tās ārkārtīgi asās attiecības, kas pastāv starp 2 landtāga partijām: starp t.s. a r i s t o k r ā t i e m, ko reprezentē grāfs Jēkabs fon Zīverss, un t.s. d e m o k r ā t i e m, ko reprezentē landrāts Fridrihs fon Zīverss. Bez šīm 2 partijām bija vēl kāds trešais novirziens landtāgā, kuru reprezentē Fridriha fon Zīversa brālis Pēteris fon Zīverss. Pēteris fon Zīverss ar 22 parakstiem 23.februārī iesniedza landtāgā priekšlikumu, kas paredz zemnieku brīvvalšanu 1822.gadā. Šo priekšlikumu landtāgs jau 4.martā noraida ar 105 balsīm pret 40 kā "smieklīgu blēņošanos" (Unsinn). Tas ir ļoti svarīgi, ka šai landtāgā ir bijusi grupa, kas prasījusi zemnieku brīvvalšanu. Par šo grupu tas pats grāfs Jēkabs fon Zīverss teica šādu "komplimentu": "Bija vēl daži jauni mulķi un nabagi, kas lika priekšā dāvināt brīvību visiem dzimtslaudīm, lai ar šādiem jakobīniešu papēmieniem savaldzinātu ķeizara sirdi."

Beidzot, ir svarīgi raksturot, kā uz šiem projektiem reagēja ģenerāl-gubernātors firsts G o l i c i n s. Pēdējais 1803.gadā raksta iekšlietu ministriem šādi:

"Lai gan muižnieki slēpj to, kas notiek landtāgā, tomēr Rīgā dzimtslaudis jau atklāti runā, ka viņi drīz būšot brīvi. Par nelaimi mēs dzīvojam tādā gadu simtenī, kad laudis par daudz filosofē un pārāk rūpējas par cilvēka tiesībām. Visa Eiropa ir apleista ar chimērisko brīvības sērgu, kas ir lipīga. Ne brīvība, bet stingra valdība mums ir derīga un vajadzīga."

Kā jau teicu, landtāgs noraidīja t.s. jakobīnu priekšlikumu par tūlītēju zemnieku brīvvalšanu. Sakarā ar šo priekšlikumu landrāts Fr. fon Zīverss nevienam nekā nesakot aizceļoja uz Pēterburgu, lai saņemtu ķeizara instrukcijas. Landrāta brauciena sekas bija tās, ka ķeizars 7.martā sīkāk motivē landtāgam, kādas ir valdības prasības zemnieku jautājumā. Un ir raksturīgi, ka ķeizars Aleksandrs I. neprasa no landtāga zemnieku brīvvalšanu, tā tad nepiekrīt ierosinājumam, ko bija iesnieguši 22 muižnieki (svarīgi zināt). Aleksandrs I.raksta: "Ja kāds dzimtskungs gribot to darīt, tad lai viņš to

darot privātā kārtā uz 23.februāra 1903.gada ukaza pamata." Šis ukazs paredz zemnieku brīvvalsisanu privātā kārtībā, iesniedzot lūgumu iekšlietu ministriņ, pie kam brīvvalsisaiem zemniekiem jānodod kāds gabals zemes īpašumā. Uz šī likuma pamata līdz 1913.gadam Krievijas muižnieki bija atļaiduši brīvā (brīvībā) 35000 vīriešu "dvēseles", bet Igaunijas un Vidzemes muižnieki neviena. Savā 7.marta reskriptā ķeizars prasa no landtāga galvenokārt to, lai muižnieki nosaka zemnieku pienākumus pēc vaku grāmatu normām. No tā mēs redzam, ka pusgada laikā ķeizars bija akceptējis landrāta Zīversa programmu par saimniecisku reformu nepieciešamību, un lika priekšā landtāgam tagad to izvest. -

Fr.fon Zīversa agrārā programma. - Tāpēc ir svarīgi iepazīties ar paša landrāta Fr.fon Zīversa a g r ā r o p r o g r a m m u, jo ko pēdējais gribēja panākt, to ķeizars lika landrātam izvest. Zīverss nav savu projektu kā programmu nekur deklarējis, bet no vairākiem viņa rakstiem un vēstulēm varam šo programmu sastādīt. Zīverss negrib radīt jaunu agrāro satversmi, bet tikai atdzīvināt krievu valdības laikā noklusētos un aizmirstos Kārļa XI likumus. Kādā rakstā iekšlietu ministriņ Zīverss aizrāda:

"Vidzemes zemniekiem jābūt savas zemes īpašniekiem, un viņiem jānodod tiesība lietot un pārdot savus mežus. Muižniecības daļa (demokrāti) aizstāv zemnieku tiesības un cīnas vienīgi par taisnību, kas prasa gandarījumu pēc tikdaudz cietsirdīgiem aktiem, kas ir notikuši pēdējos gados. Bez tam, man šķiet, ka kastai, kas tik cieti turas pie savām tiesībām un privilēģijām, vajadzētu respektēt arī savu apakšnieku tiesības."

Viskarstākās debātes 1903.gada landtagā norisinājās ap 2 Fr.fon Zīversa priekšlikumiem:

1) Saimnieku var izlikt no mājām tikai ar tiesas spriedumu.

2) Ārkārtējās klausas jānovērtē pēc zviedru sistēmas.

Lai gan pēc ilgām cīņām Zīversam izdevās panākt šo 2 priekšlikumu pieņemšanu, tomēr landtāgs tos stipri apgrāizīja. Tā likumprojekta 9.pants nodrošina zemniekiem dzimtsnomnieka tiesības, bet pretēji Zīversa priekšlikumam atļauj muižniekam izlikt saimnieku no mājām 4 gadījumos. Vēl lielāku sasutumu sacēla otrs Zīversa priekšlikums par ārkārtējām klausām. Ārkārtējās klausas, ar nosaukumu l i k u m ī g i e p a l ī g d a r b ī, bija 19.g.s. tā izplētušās, ka jau līdzinājās kārtējām klausām. Tāpēc Aleksandrs I., sekojams Zīversam, prasa no landtāga, lai visus zemnieku pienākumus turpmāk nosaka pēc vaku grāmatu principa, t.i. lai dālderu novērtētie zemnieku pienākumi tiek līdzsvaroti ar dālderu novērtētās zemes kredītu. Šo projektu bija grūti realizēt, jo muižnieki it labi zināja, ka zemnieks savu līdzšinējo zemi pilnīgi atkalpoja ar klausām vien. Grāmatvedības bilanci varēja panākt tikai divējādā ceļā: vai nu pēc t.s. zviedru sistēmas vai t.s. krievu sistēmas. Pieņemot zviedru sistēmu, zemnieku debeta būtu jānostrīpo visas ārkārtējās klausas. Pieņemot krievu sistēmu būtu jānostrīpo visas zemnieku nodevas, un jāatstāj tikai klausas.

Zviedru sistēmu aizstāvēja Fr.fon Zīverss. Tādēļ Zīverss prasa: lai landtāgs vai nu atļauj visas ārkārtējās klausas, vai arī atstājot ārkārtējās klausas, tās līdzsvaro ar attiecīgu zemes vērtību. Turpretīm krievu sistēmu aizstāvēja grāfs Ludvigs Mellins prasīdams: lai landtāgs atļauj zemniekiem visas naturālās nodevas, un lai atstāj tikai klausas. (Starpība starp abām sistēmām jāievēro). Tomēr landtāgs nepieņēma nevienu no šiem priekšlikumiem, bet legalizēja līdzšinējo praksi, kas no zemniekiem prasa kārtējās klausas, ārkārtējās klausas un nodevas, - triju dažādu pienākumus. - Kā to varēja izdarīt, jo zviedru dālderu sistēma taču piešķīra zemniekam tikdaudz zemes, ar kuru varēja līdzsvarot vienīgi kārtējās klausas un nodevas, - bet ārkārtējās klausas 19.gadu sākumā sākumā bija līdzīgas kārtējām, kas nozīmē, ka zemnieka pienākumu debets bija pieaudzis par 33 1/3 %. - To var raksturot ar sekojošu schēmu. -

D

C

60	60
n plus k	l plus y
n plus k plus (a)	
30 plus 30 plus x	

Pēc zviedru sistēmas debetā (D) 60 dālderī. Debets sastāv no: nodevas plus kārtējās klausas. Turpretīm 18.g.s. debets sastāv no 3 nelegālā prakses ceļā radītiem postenim: ja mēs pieņemam teorētiski, ka n (nodevas) līdžinas 30 dālderiem no revīzijas arkla un k (kārtējās klausas) arī līdžinas 30 dālderiem, kā tas bieži praksē arī bija, tad mēs dabūjam kopā 60 dālderus, un pret a (ārkārtējās klausas) kredītā nav nekā ko likt. Citiem vārdiem, bija jārada zemnieka kredītā kautkāda iespēja dabūt jaunu posteni - y, pie kam debeta x ir jābūt vienādam ar kredīta y. - Šai nolūkā landtāgs izmantoja zviedru likumdošanas robu, proti to: zviedru mērnieki principā novērtēja tikai zemnieku aļamzemi, turpretīm ganības, pļavas un dārzus uzskatīja nevis kā atsevišķu vērtējamu objektu, bet gan tikai kā novērtētās aļamzemes mēslījumu. Tagad, kad kredītā bija jārada jauns postenis, lai varētu paturēt nelegālā ceļā radušās ārkārtējās klausas (a), landtāgs nolemj novērtēt arī zemnieka pļavas, dārzus un ganības, pie kam landtāgs pilnīgi hipotētiski pieņem, ka dārzu, pļavu un ganību vērtība līdžinoties ārkārtējām klausām. Tā kā ārkārtējās klausas tagad bija līdžīgas kārtējām, tad no tā var secināt, ka vispār zemnieka pienākumi bija pieauguši par 1/3, un tāpēc arī zemnieka zeme bija jānovērtē par 1/3 augstāk. 1/3 no 60 dālderiem ir 20 dālderī, tāpēc landtāgs nolemj uz priekšu revīzijas arkla skaitīt nevis vairs 60, bet 80 dālderus. Tāda ir stāpība starp zviedru un krievu laiku arkla dālderu skaitu.

Vai šādam zemes vērtības mākslīgam paaugstinājumam par 20 dālderiem bija kaut kāds tautsaimnieciskais pamats?

Tāds būtu bijis tad, ja 19.g.s. sākumā zemnieks būtu plašos apmēros nodarbojies ar lbpkopību, tad, tiešām, pļavām un ganībām būtu patstāvīga vērtība. Bet, protams, nekas tamlīdzīgs nebija. Ļāpat kā 17., tā arī 19.g.s. zemnieka galvenais ienākumu avots ir tikai graudkopība, tā tad aļamzeme. Bet kā jau teicu, šis zemes vērtības paaugstinājums bija vajadzīgs nevis tautsaimnieciskā nolūkā, - bet politiskos nolūkos: lai izpildot ķeizara gribu, varētu ar viņa priekšā rakstīto zviedru taksācijas sistēmu savienot šai sistēmā neparedzētās ārkārtējās klausas.

Pēc 41 dienas, 31.martā 1803.gadā slēdza šo vēsturisko landtāgu, kas no landrāta Zīversa "12 piezīmēm" radīja 43 pantus garu likumprojektu, ko ķeizars tomēr neapstiprināja. Neapstiprināja tāpēc, ka landtāga mazākums protestēja un ar politiskām intrigām centās panākt mazākuma gribu. Šo konservatīvo mazākumu atbalstīja arī toreizējais gubernātors fon R i c h t e r s, par kuru Fr. fon Zīverss raksta iekšlietu ministriņ šādus vārdus: "Dievs lai mūs pasargā no tāda gubernātorā, kas ir cēlies no šejienes muižniekiem."

Tā kā Zīverss deklarēja iekšlietu ministriņ, ka pēc viņa domām landrāta pienākums neesot vis kalpot muižniecībai, bet valstij, tad landtāgs centās vispār dabūt šo "nepaklausīgo" landrātu nost no tālākā zemnieku likumdošanas darba. Formāli ņemot, landtāgam tas arī izdevās, jo 11.maijā 1803.gadā Aleksandrs I. iecēla Pēterburgā īpašu Vidzemes lietu komitēju, kuras uzdevums bija pārbaudīt minēto likumprojektu, un to pārstrādāt tādā veidā, lai to varētu attiecināt nevien uz privātām muižām, jo tikai par tām landtāgs varēja lemt, bet arī uz kroņa muižām un pastorātiem. Šai komitējā Zīverss netika uzaicināts. Komitēja sastāvēja no 6 locēkliem: iekšlietu ministra grāfa Kočubeja va-

dībā, pie kam no pārējiem 5 locekļiem 2 bija Vidzemes muižniecības priekšstāvji. Spriežot pēc komitējas sastāva, kur vairākums taču bija liberāliem krievu ierēdņiem, varētu domāt, ka landtāga projekts šai komitējā tika pārstrādāts zemniekiem labvēlīgā garā. Pa daļai tas tā arī ir, proti: tāis likuma nodaļās, kur tika noteikts zemnieku personiskais stāvoklis un tiesu iekārta. Turpretī daudz svarīgākajos saimnieciskās dabas noteikumos mēs nekādu krievu ierēdņu vairākuma gribu neredzam. Izskaidrojums ir ļoti vienkāršs. Liberāliem krievu ierēdņiem nebija ne mazākās jausmas par Vidzemes līdzšinējo agrāro iekārto. - Šai komitējā viņi pirmo reizi dzirdēja tādas zemnieku tiesību institūtus, kā arkls, zviedru dālderis, zviedru metode, vaku grāmata etc. Protāms, nevarēja prasīt arī no Krievijas impērijas iekšlietu ministra, kam pašam bija simtiem pienākumu, lai viņš nākdams uz šīm komitējas sēdēm, kautkur archivā izstudētu Baltijas zemnieku jahtājumu. Cik zināms, komitējas rīcībā nav pat bijis neviena zviedru likumu teksta, lai gan visi komitējas locekļi runā par šiem likumiem. Tā it dabīgi likumprojekta īstie autori bija tie 2 Vidzemes bruņniecības priekšstāvji, kuri šos zviedru likumus pazina. Šie 2 komitējas locekļi arī izstrādāja jauno likumu vācu valodā, kuru pēc tam tulkoja krieviski un cēla priekšā pārējiem komitējas locekļiem. Komitēja jau 30 sēdēs tika galā ar savu uzdevumu, un izstrādāja 143 pantus garu likumprojektu, ko 3.februārī 1804.gadā ar īpašu ziņojumu iesniedza ķeizaram, kurš apstiprināja likumprojektu 20.februārī, un pavēlēja to tulkot vācu, latviešu un igauņu valodās. Lūdzu jūs ievērot šo komplicēto likumdošanas tehniku: projekts tika izstrādāts vāciski, tulkots pārējiem komitējas locekļiem krieviski, izsludināts krieviski, un atkal reiz tulkots vāciski, - jo Vidzemē bija spēkā faktiski tikai vācu teksts.

1804.gada Vidzemes zemnieku likumi.

Tālāk apskatīsim 1804.gada Vidzemes zemnieku likumus sistemātiskā veidā. Likums sastāv no 4 daļām:

- a) par zemnieku personisko stāvokli (par.1 - 30);
- b) par viņu īpašuma tiesībām (par.31 - 47);
- c) par viņu pienākumiem pret valsti un muižu (par.48 - 75);
- d) par zemnieku lietu piekritību tiesā (par.76 - 143).

I.d. Zemnieku personiskās tiesības.

Pretēji līdzšinējam stāvoklim zemnieks vairs nav dzimtscilvēks šī vārda stingri juridiskā nozīmē. Tā tad viņš nav vairs lieta, bet persona. Dzimtsbūšanas vietā likums nodibina novada būšanu (glebae adscriptio). Tas nozīmē, ka zemnieks gan nedrīkst atstāt kunga novadu, bet arī muižnieks bez viņa atļaujas nevar zemnieku "nosviest no zemes", ne arī viņu pasu pārdot, iekļāt vai atdāvināt citam muižniekam. Teiktais attiecas uz arājiem (Ackerleute). Likums pazīst vēl otru zemnieku apakškārtu, t.s. saimes ļaudis (Hofesleute). No arājiem saimes ļaudis atšķiras ar to, ka viņi nav pierakstīti ne pie vienas zemnieku mājas, bet tie kalpo namniekiem vai muižniekiem pilsētās vai laukos. Saimes ļaudis var gan arī tagad novēlēt mantojumā bez zemes un pat vienu reizi tos pārdot, bet tikai Vidzemes muižniekam-zemturim - ar nolūku šādā ceļā saimes ļaudis pārvērst par arājiem. Jaunais likums atceļ arī t.s. d ū m u v a d a t i e s ī b a s (Hauchfangsrecht), t.i. ja polu un zviedru laikos, tāpat, protāms, arī 18.g.s. brīvs cilvēks sāka saimniekot kāda dzimtskunga tukšās mājās, tad parādoties viņš jūmta pirmiem dūmiem, šāds jaunsaimnieks ipso iure kļuva par dzimtscilvēku. Šai vietā likums tagad deklarē Lielās franču revolūcijas (1789.g.) doktrīnu un, tas ir ļoti raksturīgi, tikai likuma latviešu tekstā, ka "brīvs cilvēks allažin ir brīvs cilvēks, kaut viņš dievszin cik gadus dzīvotu uz muižas zemes". Šai deklarācijā izpaužas tas jaunais laiks, ko ievadīja Lielā franču revolūcija. Likums atzīst zemnieka personisko brīvību tai ziņā, ka tas piešķir zemniekam tiesību noteikt

savu liettiesisko stāvokli: vai nu palikt joprojām par kādas muižas novada arāju, vai arī iegūt īpašumā pērkot nekustamu mantu, līdzīgi citām brīvām kārtām. No tā varam apgalvot, ka 1804.gada vēsturiskās attīstības rezultātā zemnieks ir nonācis tai stāvoklī, kādā viņš atradās 15.g.s. beigās, kad viņa brīvība pamazām pārvērtās par novada būsanu. Tā ir liecība, ka zemnieka 300 gadu ilgais nebrīvības slogs ir noslēdzies. -

IV.d. Zemnieku lietu piekritība tiesā.

Protāms, zemnieka personas brīvība vispilgtāki izteicās viņa sūdzības tiesībā, ko zemniekam nodrošina jaunā tiesu iekārta, par kuru visumā var teikt, ka tā bija ļoti liels solis uz priekšu. Kā jau aizrādīju šai tiesu iekārtas noteikšanā visaktīvāko daļību ņēma iekšlietu ministrs un citi krievu tautības komitējas locekļi.

1. Pēc jaunā likuma katrā muižā jā dibina pagasta tiesa, kas sastāv no 3 tiesnešiem, zemnieku civillietu un kriminālnodarījumu izspriešanai. Vienu tiesnesi izrauga muižnieks, otru vēlē saimnieki, trešo kalpi. Tiesu var spriest arī pēc zemnieku ierādumu tiesībām.

2. Nākošā instance ir draudzes tiesa, kas bija apellācijas tiesa pagasta tiesas spriedumiem, un pirmā instance muižnieku un zemnieku savstarpējām sūdzībām. Trīs pagasta tiesas sastāda vienu draudzes tiesas iecirkni. Draudzes tiesā ir 4 locekļi: priekšsēdētājs - muižnieks un 3 zemnieku piesēdētāji. Draudzes tiesā zemnieks var ~~daļu~~ mutiskās sūdzības pret muižnieku, bet bez tiesībām nodot savu lietu advokātam, pie kam sūdzētājam vispirms bija jā dabūn pagasta tiesas apliecība, ka muižnieks nav ievērojis viņa lūgumu privātā kārtā dot viņam gandarījumu. Tomēr draudzes tiesa nav kompetenta izspriest zemnieka sūdzību pret muižnieku, bet tā ir uzskatāma tikai par samierināšanas kameru, kas pašu lietu līdz ar savu atsauksmi nosūtīja zemes tiesai.

3. Zemes tiesa bija apellācijas instance tām draudzes tiesā izspriestām zemnieku savstarpējām lietām, kuru prasības pārsniedza 10 rubļus, un zemes tiesa bija pirmā instance tām muižnieku un zemnieku lietām, kurās draudzes tiesā nepanāca izlīgumu. Zemes tiesas kārtējam sastāvam, t.i. 3 landtāga vēlētiem tiesnešiem - muižniekiem pievēlēja klāt 2 zemnieku piesēdētājus - vienu no valsts muižām, otru no privātām muižām.

4. Tā tad zemnieku savstarpējās lietas tika galīgi izspriestas zemes tiesā, turpretim zemnieku sūdzības pret muižniekiem varēja no zemes tiesas kā no pirmās instances pārnest uz Hoftiesu, kas apellācijas vajadzībām radīja īpašu kameru no hoftiesas priekšsēdētāja, 3 landrātiem kā kārtējiem piesēdētājiem un īpaši pieaicināta rezidējošā landrāta, kas reprezentēja landrātu kolleģiju. Tā tad šī pēdējā instance zemnieku sūdzības izsprieda tikai muižnieki, pie kam lietas skatīja cauri saīsināta procesa, t.s. komissārī āl procesa kārtībā, un arī te zemnieks nevarēja uzticēt savu lietu advokātam.

Jaunais likums arī uz priekšu patur mējas pārmācības institūtu, atļaujot muižai sodīt klausu darbiniekus un muižas saimes ļaudis ar arestu līdz 2 dienām, vai ar miesas sodu līdz 15 spieķa sitieniem. Sodītie drīkstēja draudzes tiesā sūdzēties nevis par soda likumību, bet tikai par soda pārmērību, pie kam tāpat kā zviedru laikos nevarēja sodīt saimniekus mējas pārmācības kārtībā.

II. d. Zemnieku īpašuma tiesības.

Šī 1804.gada Vidzemes zemnieku likumu nodaļa juridiskā ziņā ir neskaidra, jo pastāv pretruna starp nodaļas virsrakstu un tajā ietilpināto tekstu. Tāpat pastāv pretruna starp krievu, vācu un latviešu tekstiem, pie kam vācu tekstā ir iestarpināta viena klauzula, kuras nav krievu oriģinālā, bet kas ir pārņemta no Vidzemes landtāga likumprojekta. Pašā sākumā likums deklarē:

...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...

...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...

...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...

...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...

...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...

...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...

...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...

...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...

...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...

"Zināms, ka visa zeme, kur zemnieki dzīvo virsū, tam muižas kungam īsteni vien pieder". Citiem vārdiem, likumdevējs atzīst zemnieku zemi par muižas īpašumu. Bet no tālākās likuma redakcijas ir redzams, ka juridiski ir nepareizi zemnieku zemi saukt par muižas īpašumu. Šo pretrunu ir labi raksturojis Otto M i l l e r s (Müller) šādiem vārdiem: "Lai gan likums atkārtoti apgalvo, ka muižnieks esot un paliekot zemnieku zemes īpašnieks, tad tomēr no juridiskā viedokļa jāatzīst, ka viņam ir tiesība prasīt no zemnieka tikai vaku grāmatā ierakstīto pienākumu pildīšanu."

Vācu teksts ir mēģinājis šo pretrunu novērst ar kādu klauzulu, kas zemniekiem gribēja piešķirt tikai dzimtas lietošanas (usufruktuāra) tiesības, bet šis iestarpinājums ir juridiski neiespējams, jo pēc mūsu civillikumiem ususfructus ir tikai personisko servitūtu veids, ko piešķir noteiktai personai, un kuras nāve dzēš arī visas servitūtu tiesības. Turpretī 1804. gada Vidzemes zemnieku likums skaidriem vārdiem nosaka, ka "zeme paliek zemnieku un viņu mantinieku neatņemamā valdījumā". No tā ir redzams, ka nevar runāt par nemantojamām lietošanas (usufructus) tiesībām.

Šo pretrunu var izskaidrot tikai pieņemot to, ka likumdevējs klusu ciešot ir pieņēmis d a l ī t a ī p a š u m a konstrukciju. Ja tā nav skaidri formulēta, bet tikai netieši aprakstīta, tad izskaidrojums meklējams tālī apstākļī, ka krievu tiesības šādu dalīta īpašuma institūtu nepazīst, - un tāpēc arī komitejas locekļiem, krievi, bija grūti to precizēt. Tā tad pēc likuma gara jāatzīst, ka muižnieks ir tikai z e m n i e k u z e m e s v i r s ī p a š n i e k s, kam pieder dominium directum, turpretī zemnieks ir a p a k š ī p a š n i e k s, kam pieder dominium utile. Starpība ir tā, ka zemnieks bija nevis savas zemes lietotājs, bet t.s. īpašumtiesīgais lietotājs, t.i. viņš to lietoja kā īpašnieks. Vistuvāk 1804. gada likuma īpašuma tiesību konstrukcija uz zemnieku zemi stāv mūsu civiltiesībās labi pazīstāmam institūtam ar nosaukumu d z i m t s n o m a (Erbpacht). Apskatīsim tuvāk šo analogiju, ar ko abi institūti atšķiras viens no otra. Arī pēc mūsu civillikumiem īpašnieks 3 gadījumos var prasīt, lai dzimtsnomnieku izliek no nekustāmā īpašuma, un atdod to atpakaļ iznomātājam. Tāpat arī 1804. gada likums paredz 3 gadījumus, kad ar draudzes tiesas apstiprinātu pagasta tiesas lēmumu var saimnieku izlikt no mājām:

1) Kad saimnieka paša vainas dēļ mājas parādi, skaitot no jauno vaku grāmatu izsniegšanas dienas, divreiz pārsniedz zemes vērtību.

2) Kad vecie parādi nav nomaksāti 6 gadu laikā un kopā ar jauniem parādiem līdziņas divkārsai zemes vērtībai.

3) Kad saimnieks tiktāl nolaiž savu māju, ka tiesa atzīst viņu par nespējīgu tālāk valdīt mājas. (Šie 3 gadījumi ir jāzin).

Šie trīs gadījumi atšķiras no tiem trīs gadījumiem, par kuriem runā mūsu civillikumi. Piem. pēc zemnieku likumiem dzimtsnomnieku var izlikt tad, ja parāds iekrājies par 6 gadiem, - pēc mūsu civillikumiem, ja parāds uzkrājies par 3 gadiem. Tomēr galvenā principiālā starpība starp civillikumu noteikumiem par dzimtsnomu un 1804. gada Vidzemes zemnieku likumu noteikumiem par zemnieku tiesībām uz zemnieku zemi ir tā, ka izliekot kādu nomnieku no mājām civiltiesiskā kārtībā, iznomātājs iegūst savā īpašumā pašu nomas objektu. Turpretī izliekot saimnieku no mājām 1804. gada likuma paredzētā kārtībā, muižnieks nebūt neiegūst savā īpašumā saimnieka mājas, - bet pagasta tiesa nespējīga saimnieka vietā ieceļ par saimnieku viņa dēlu vai nepilngadības gadījumā bērns aizbildņus, bet bezbērnības gadījumā mājas tiek atdotas tuvākam asinsradniekam dzimtsvaldījumā. (Šī starpība ir ļoti svarīga). Tā tad muižnieks var gan prasīt no tiesas, lai atņem mājas nolaidīgam saimniekam, bet šī viņa prasība neizriet no tiesībām uz zemnieku zemi, bet gan tikai no muižnieka tiesībām uz vaku grāmatā noteiktām klausām un nodevām, - tas ir viņa juridiskais pamatojums viņa prasībai tiesā. Citiem vārdiem, muižnieks var mainīt dzimtsnomas subjektus, bet dzimtsnomas objekts ar 1804. gada likumu jooprojām pieder pie zemnieku zemes, kas ar ciešu juridisku sienu ir atda-

līta no muižas zemes. Tas ir viens no šī likuma galveniem principiem: 1) ka pastāv muižas un zemnieku zemes kā 2 dažādas zemju kategorijas, un 2) ka principā muiža nevar iegūt zemnieku zemi savā īpašumā vai lietošanā. Par šo skaidro juridisko ideju jāpateicas Fr. fon Zīversam, - tā bija viņa prasība, ko viņš centās realizēt landtāgā. Bet jūs atcerēsaties, ka landtāgs uzspieda viņam dažas savas pretpasības, kāpēc arī visam likumam ir kompromisa zīmogs. Tas nozīmē, ka Zīversa skaidrās juridiskās idejas ir pa daļai aptumšotas, pa daļai sakropļotas landtāga vairākuma dēļ. Ja līdz šim apskatījām to juridisko sienu, kuru landrāts Zīverss uzcēla starp zemnieku un muižas zemi, tad tālāk jāizrāda uz tiem likumā paredzētiem gadījumiem, kad muižnieks drīkst šo juridisko sienu noārdīt un ielausties zemnieku zemē. Šādi gadījumi ir 2:

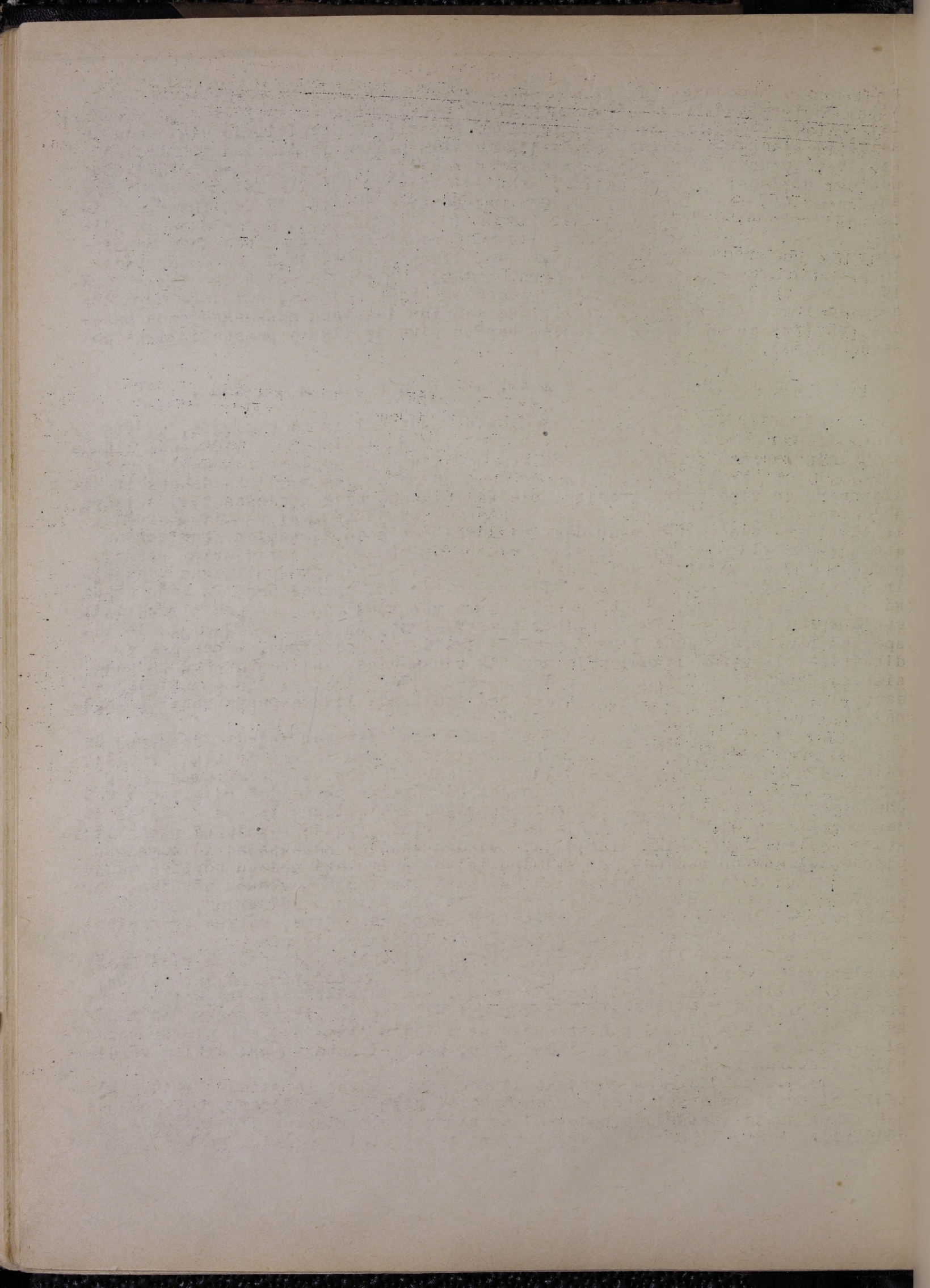
1) ja muižnieks var pierādīt, ka muižas sējas platība ir mazāka par 2 pūrvietām uz katru nedēļas zirdzinieku; citiem vārdiem, ja muižnieks var pierādīt, ka uz 1 arklu zemnieku zemes muižai ir mazāk nekā 60 pūrvietas aļamzemes, un

2) ja muižnieks var pierādīt, ka muižai nav citu kultivētu vai slikti kultivētu zemju, ar kurām pavairot sējas platību līdz minētam samēram.

Šais gadījumos muižnieks var prasīt zemnieku zemes pievienošanu muižai, pie kam mērītās jeb kadastrētās muižas minētie apstākļi jāpierāda ar zemes kartīm, bet nemērītās muižas muižniekam uz save rēķina jāliek pārmērīt muižas zeme, ko muižnieks var atkārtot ik pa 25 gadiem. - Citiem vārdiem, ik pa 25 gadiem muižnieks pārmērīšanas ceļā dabūn tiesību uzbrukt zemnieku zemei. Bet viņam nav tiesības pārvērtēt zemnieku zemi un paaugstināt uz tā pamata savu saimnieku klausās un nodevas. Šis pārmērīšanas nolūks ir pierādīt, ka muižai zemes ir mazāk, nekā likums to nosaka. Līdz ko muižnieks to pierādīja, viņš dabūja tiesību izlikt vienu vai vairāk saimniekus no mājām. Tāds ir šo 1804.gada likumu kompromiss, ko Zīversam uzspieda landtāga vairākums. -

Bet arī šais gadījumos muižnieks nevar vienkārši saimnieku izsviest no mājām, bet viņam: 1) par to jāpaziņo saimniekam 3 gadus iepriekš, un 2) jāatlīdzina izliekām saimniekam skaidrā naudā pēc draudzes tiesas novērtējuma visi meliorācijas un saimnieka celto ēku izdevumi, visa pēdējā gadā neievāktā raža un zemes vērtība maksājot par katru taksācijas dālderu 2 sudraba rubļus. Tā tad pat tad, kad likums atļauj muižai agrikultūras pacelšanas nolūkā atsavināt zemnieku zemi, muiža to var darīt tikai pret atlīdzību. Līdz ar to ir skaidra tā nepārkāpjāmā plaīsa tiesiskā ziņā, kāda pastāvēja zemnieku un muižnieku attiecībās 13.g.s. beigās un 19.g.s. sākumā. Tādi juridiski principi, ka zemniekam ir sava zeme, ka muižnieks nevar viņu padzīt no mājām, ka muižniekam jāatlīdzina izliekām saimniekam visi izdevumi, - tie ir principi, par kuriem 13.g.s. beigās Vidzemē neapstāvēja pat sapnot. Tas pierāda, ka nevar nekādā ziņā konstruēt muižnieka tiesības uz zemnieku zemi kā īpašuma tiesības, jo tad taču nevarētu prasīt no muižnieka, lai viņš maksā atlīdzību izliekām saimniekam. Vēstures ironija ir tā, ka Kārļa XI. likumus, kas taču bija domāti tikai valsts zemēm un kroņa saimniekiem, nevien restaurēja 1804.gadā, bet galvenais - attiecīnāja uz privātām muižām un viņu zemniekiem.

Tāpat 1804.gada Vidzemes zemnieku likumi skaidri nosaka, ka visa zemnieka labieņūtā manta ir viņa neatņemams īpašums, ar ko tas var pilnīgi brīvi rīkoties. Tikai šie ir viens izņēmums - t.s. dzelzsinventārs. Formāli dzelzsinventārs kā īpašs tiesību institūts tiek radīts jau 1797.gada landtāgā, bet par likumu kļūst 1804.gadā, no kurienes tas ir pārņemts vēlākos zemnieku likumos. Dzelzsinventārs ir tādas kustāmas lietas, piem. lopi, sēkla, darba rīki, kuras likums nosaka par galvenās nekustāmas lietas, proti, zemnieku mājas piederumu. Tāpēc minētām kustāmām lietām ir vienāds juridisks liktenis ar galveno nekustāmo lietu. Tas nozīmē: dzelzsinventāru varēja pārdot, iekārt, dalīt, novēlēt mantojumā tikai kopā ar zemnieka mājām. Dzelzsinventāra tautsaimnieciskā nozīme bija radīt samērā ar mājas vērtību neaizskājamu pamatkapitālu lopi un sēklas veidā, bez kura nav iespējams

saimniekot. Nobeidzot šīs likumu daļas analīzi, mēs lieku reizi varam mācīties, ka formālai brīvībai un nebrīvībai pašai par sevi ir ļoti maza vērtība. Lai gan pēc šī likuma zemnieki joprojām formāli ir nebrīvi, jo viņi taču ir saistīti pie kunga novada, tomēr likums šiem pašiem ļaudīm dod tik lielas tiesības personisko un mantisko tiesību novadā, ka formālai nebrīvībai nav nekādas nozīmes. - Jo ko palīdz, kaut arī sodien, formālā brīvība iegūt īpašumā kaut arī visu Latviju, ja jums nav santīma kabatā. Tā tad formāla brīvība bez sava materiālā satura nav itnekas. - Bet no otras puses mums ir pilnīgs pamats jautāt: vai, varbūt, likumā paredzētās īpašuma tiesības zemniekiem nebija tīri illuzoriskas, t.i. vai likuma pārējā daļā neatradās tādi noteikumi, kas muižai atļāva nodevu, nodokļu un klausu veidā ik dienas legālā ceļā atsavināt zemnieku mantu? Pastāvot šādam režīmam, zemnieks normālos saimnieciskos apstākļos ar vislielāko centību iestīgtu nesamaksājamos parādos, un līdz ar to ik pēc 6 gadiem varētu tikt uz likuma pamata izlikts no savām mājām.

III Zemnieku pienākumi pret muižu.

Vai 1804.gada likuma saimnieciskie noteikumi ir tā redigēti, ka tie garantē likumu pārējā daļā zemniekiem piešķirtās tiesības? - 1804.gada likums savu saimniecisko programmu uzsāk ar norādījumu uz zviedru taksācijas principu; citiem vārdiem, uz to vaku grāmatu principu, ka zemnieka debets ir jālīdzsvaro ar viņa zemes kreditu, pie kam bilance tiek noslēgta t.s. zviedru dālderis. Juridiski vispār ir ļoti interesants jautājums: vai likumdevējam ir ieteicams pēc vairāk gadu desmitiem vai pat gadu simteniem atgriesties atpakaļ pie kādreiz spēkā esošiem, bet vēlāk atmettiem juridiskiem principiem? - Citiem vārdiem, vai šāda restaurācija no tiesību politikas viedokļa ir attaisnojama? - Kā liekas - šāds solis var būt apsveicams, jo taču tāpat kā atsevišķs cilvēks, tā arī vesela tauta var kļūdīties, un pēc ilgāka laika atzīt savas kļūdas. - Tomēr nedrīkstam aizmirst, ka likumdevējam gan ir iespējams restaurēt jaunā likumā agrākās idejas un principus, - bet pat ar diktatora pilnvarām likumdevējs nav tik visspēcīgs, lai restaurētu to gadu simteni, kurā izcēlās un bija spēkā restaurējamās idejas. Šis principiēlais dabas iebildums mums palīdz saprast arī 1804.gada likuma restaurācijas mēģinājumu. -

1) Liesa, 1804.gada likumā no jauna mēs sastopam zviedru dālderis kā taksācijas pamērienu. Tomēr zviedru dālderis krievu laikos ir tikai formāli vairs zviedru dālderis. Zemes dālderis zviedru laikos varēja nomaksāt ar 2 pūriem rudzu, bet atkalpojot ar klausām tā vērtība patiesībā bija jau 4 2/7 pūra rudzu, tā tad caurmērā divreiz dārgāks. Bet zviedru laikos šo taksācijas teorētisko kļūdu izlīdzināja kāda cita kļūda, kāpēc rezultātā radās līdzsvars. Kā jau savā laikā aizrādīju, zviedru valdība netaksēja: 1) zemnieku pļavas, dārzus un ganības, 2) zviedru laikos saimnieka nodevu vērtība dālderis caurmērā bija 1 1/2 reizes lielāka nekā atkalpojamo klausu vērtība. Turpretī 1804.gada likums formāli gan paliek pie zviedru dālderiem, bet pēc būtības atkāpjas no tiem, jo novērtē arī zemnieka pļavas, dārzus un ganības, ar ko, protams, zviedru metodē paredzētais līdzsvars izzuda.

2) 1804.gada likumi pretēji zviedru laiku likumiem nosaka kādā samērā komplektējama arkla vērtība dālderis no klausām un nodevām. Kā jau teikts, zviedru laikos samērs starp klausām un nodevām faktiski bija kā 2 : 3, turpretī 1804.gada likums nevis vairs faktiski, bet ar likumu nosaka šo samēru kā 2 : 1, pie kam likums gan atsaucas uz zviedru likumiem, bet pie tam pilnīgi sagroza nevien šo 17.g.s. likumu garu, bet arī noteikumus; citiem vārdiem, vilto vēstures faktus.

1804.gada Vidzemes zemnieku likumu 63.p. šaka, ka zviedru laikos kārtējās klausas arkla saimniekam vienmēr esot bijušas 40 dālderu, bet došanas jeb zemes augli (naturālās nodevas) uz vienu arklu vienmēr līdzinājušās 20 dālderiem. - Šis likumdevēja apgalvojums ir pilnīgi "no gaisa grābts", jo nav

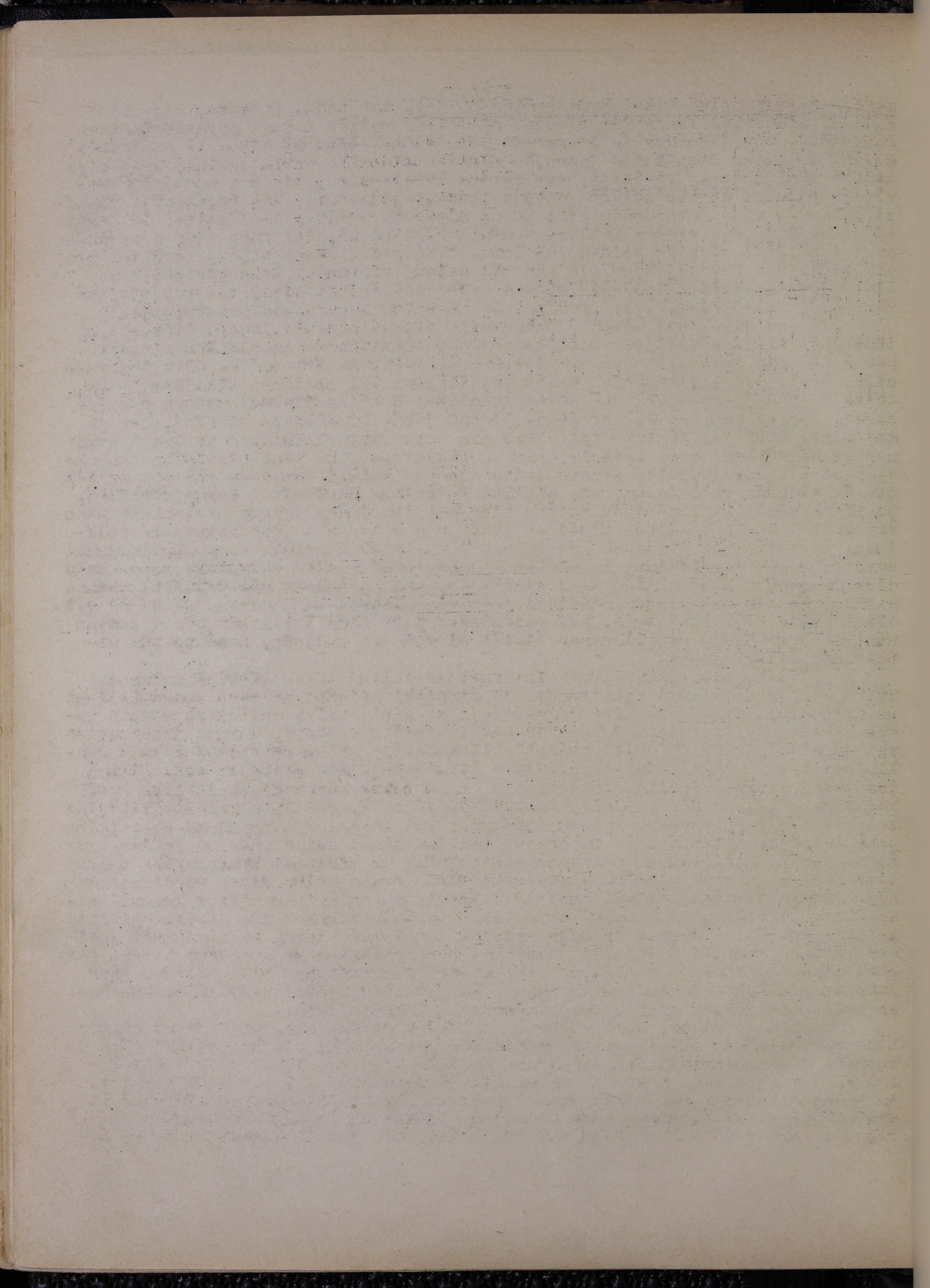
[The text on this page is extremely faint and illegible, appearing as a series of horizontal lines.]

neviens zviedru likuma, kas: 1) ar likumu būtu noteicis attiecību starp klausām un nodevām, 2) klausu un nodevu samērs praksē bija nevis 2 : 1, bet, kā jau teicu, 2 : 3. Beidzot, 1804.gada likums runā par t.s. r e v i z i - j a s a r k l u (60 dālderī), turpretīm patiesībā zemnieki maksāja pēc daudz mazākiem, pēc t.s. m a k s ā š a n a s a r k l i e m, kuru vērtība bija 40 - 50 dālderī. Citiem vārdiem, 1804.gada likums atļauj palielināt klausu dālderu skaitu arkla kopsummā, kāpēc faktiski zemes dālderu vērtība 1804.gada likumā tika apmēram 2 reizes mākslīgi sadzīta uz augšu.

Beidzot zviedru laiku likumi nemaz nepazīst tādu krievu laiku iestādījumu kā r i e ž u j e b v a l a k u s i s t ē m u. Arī šo institūtu legalizē 1804.gada likuma instrukcija. Ja zviedru laikos bija tikai arkls - 60 dālderī - kā apliksanas vienība, tad turpretīm tagad pastāv 2 apliksanas vienības: 1) arkls 80 dālderu vērtībā, un 2) krievu tiesību institūts, t.s. g a i t a, krievu "tjaglo", t.i. darba spējīgs precēts pāris. Lai šo krievu institūtu pieskaņotu vecai arklu sistēmai, likumdevējs nosaka, ka klausu ziņā 20 darba spējīgi cilvēki arī ir arkls. Lai nu panāktu šādus ļaužu arklus, vajadzēja uzdot pagasta tiesai ik Jurgus sadalīt bezzemniekus pa lauku mājām tādā samērā, kādu nosaka likums. Tā tad ja uz viena arkla vajadzēja dzīvot saskaņā ar šo likumu tikai 20 darba spējīgām "dvēselēm", tad ja kāda māja bija 1/4 arkla liela, tad, protāms, pagasta tiesai bija jāgādā par to, lai Jurgos šai mājās dzīvo 5 darba spējīgi cilvēki. - Šī vispār ir 1804.g. likuma jaunākā puse, ka bezzemniekus, kalpus, vaļeniekus bez viņu gribas varēja pārvietot no vienām mājām uz otrām, lai varētu komplektēt darba spējīgo vīriešu un sieviešu skaitu saskaņā ar likuma noteikumiem.

Nekā tamlīdzīga nav zviedru likumos. Tāpat zviedru likumos nav arī 1804.gada likumā noteiktais samērs starp muižas sejumiem un zemnieku kartējām klausām, proti: likums nosaka, ka uz 1 gada zirdzinieka nedēļas dienu muižas laukos nevar būt vairāk tīrumu par 6 pūrvietām. (Šie skaitļi jāzin). Tā tad ar to tiek noteikta muižas zemes maksimālā platība. Tā kā arkla saimnieks sūtīja uz muižu nedēļā 2 zirdziniekus, un darba dienu skaits nedēļā bija 5, tad katrs arkls zemnieku zemes deva muižai 10 zirdzinieka darba dienas nedēļā. - Tā tad izejot no 10 zirdzinieka darba dienām nedēļā, dabūnam, ka uz 1 arklu zemnieku zemes varēja būt tikai 60 (10 reiz 6) pūrvietas (22 ha) muižas tīrumu. Šis samērs ir noteikts uz krievu tautības locēkļu pieprasījumu likumdošanas komitejā, jo pēdējie baidījās, ka muižnieki par spīti likuma noteikumiem varētu prasīt no zemniekiem pārāk lielas klausas. Protāms, visus interesēja jautājums, cik lielu daļu procentuāli muižas tīrumi sastāda no zemnieka tīrumiem? - Tā ir rīnka kvadrātūra, tāpēc ka šie ir jāsalīdzina nesalīdzināmas lietas, jo cik uz 1 dālderī krīt zemnieku zemē pūrvietas zemes, tas atkarājas no zemes labuma, - cik daudz ir dārzu, pļavu etc. Ir mēģināts tīri sistemātiskā ceļā atrast zināmas normas, un proti: daži domā, ka 1 dālderis zemnieku zemes caurmērā līdzinājosies 2 1/2 ha. Tā kā arklā ir 30 dālderī, tad rēķinot 80 dālderus ar 2 1/2, dabūnam, ka caurmērā vienā zemnieku zemes arklā ir 200 ha. Tā kā muižas zemes uz 1 arkla varēja būt ne vairāk par 22 ha, tad dabūnam, ka muižas tīrumi sastāda 11% no zemnieku zemes. Bet tūlīt jāaizrāda, ka tie ir tīri hipotētiski skaitļi. Patiesībā viens arkls zemnieku zemes pūrvietās bija katrai mājai savs. Studējot toreizējās vaku grāmatas redzam, ka arkli patiesībā ir 400 - 500, pat 600 pūrvietu lieli. Kā arī būtu, viena lieta ir skaidra, ka 1804.gadā muižas tīrumi bija nesamērīgi mazāki nekā zemnieku zeme.

Nobeidzot 1804.gada likuma struktūras analīzi, jāuzstāda pēdējais jautājums, ko uzstāda katram likumam, proti: kā likums tika izvests dzīvē, un kādas bija šī likuma sekas? - Uz so jautājumu toreizējie zemnieki deva šādu atbildi aforisma veidā: "Vecais zirgs ar jauniem sedliem". - Tiešām, 1804.gada likums neatteisvoja ne zemnieku cerības, ne muižnieku prasības. Likuma pozitīvā nozīme bija domāte nākotnei, turpretīm likuma izdošanas laikā zemnieki nejuta nekādu atvieglojumu. - Kāpēc gan nē? - Tāpēc, ka likumu

varēja izvest dzīvē tikai kadastrētās muižās, bet tādu, protāms, bija tikai neliels procents. Turpretim pārejās nemērītās muižās likums pagaidām netiek realizēts, bet likumdevējs šē paredz citu vienkāršāku kārtību: 1) nemērītās muižās zemnieku pienākumus joprojām noteica pēc tāda arklu skaita, kāds bija uzdots pēdējā zemes revīzijā, kas notika 1758.-61.g., pie kam toreizējā revīzija pilnīgi atmeta zviedru metodi (kadastra metodi), bet registrēja vienīgi zemnieku mājās atrodošos vīriešu un sieviešu skaitu, pielīdzinot 16 darba spējīgas personas vienam arklam, - neatkarīgi no tā, vai zeme bija apstrādāta vai nē, vai tā bija slikta vai laba. 1804.gada likums atļauj turēties pie šīs 1761.gada revīzijas un pie tam vēl atļauj prezumēt, ka ceturtdaļarkla lielām mājām (kurām 1761.gadā bija 4 darba spējīgi cilvēki) vajagot būt zemes par 20 dālderiem, kas, protāms, ir ne ar ko nepamatota prezumpcija.

Tā tad 1804.gada likuma instrukcija atļauj pēdējās, resp. 1758.-61.g. izdarītās arklu revīzijas muižnieka uzdoto zemnieka zemes platību pieņemt par īstu, pie kam nevienavalsts iestāde šo faktu nepārbaudīja. Cits instrukcijas pants piešķir nemērīto muižu valdītājiem vēl lielākas tiesības. - Ja, teiksim, pēdējā vaku grāmatā kādam zemniekam N mājas lielums uzdots par 1/4 arkla, kam tā tad saskaņā ar jauno likumu jābūt 20 dālderu vērtībā, bet ja muižnieks deklarē, ka pēc viņa domām šim ceturtdaļarkliniekam ir zemes nevis par 20 dālderiem, bet, teiksim, par 30 dālderiem, tad zemes ierīcības komisija uz šīs deklarācijas pamata izdod minētam saimniekam vaku grāmatu ar tik lielām klausām un nodevām, kas atbilst muižnieka deklarētai zemes vērtībai. No tā redzāms, ka nemērītās muižās bija pat iespējams jebkura saimnieka klausas un nodevas palielināt tikai ar t.s. r e v e r s u jeb rakstisku solījumu, ka muižnieks ar jaunu kadastru 6 gadu laikā pierādīs savu apgalvojuma pareizību. Ja izrādīsies, ka mērīšanas rezultātā minētā saimnieka zemes kredīts ir mazāks nekā muižnieka deklarētais, tad muižnieks pēc valdības takses atlīdzinās šim saimniekam netaisni prasītās klausas un nodevas. Tā kā šī valdības takse bija ļoti zema, tad muižniekam bija izdevīgi labāk pēc 6 gadiem atmaksāt varbūtējo uzrēķinu par liekām klausām un nodevām, nekā no tām atteikties šīs 6 gados.

Tālāk, 1804.gada likuma instrukcija atļauj mājas kārtībā neizvest dzīvē vispār šī likuma noteikumus, ja zemnieki privāti ar savu kungu izlīgst un apliecina zemes ierīcības komisijai, ka viņi atzīst muižnieka uzdoto zemes vērtību par pareizu. Kā tas ir bieži tiesību vēsturē, likuma instrukcija vai nu pilnīgi vai daļai sakropļo likumdevēja gribu un atļauj likumu realizējot tajā ielikt tādu saturu, kuru likumdevējs nav gribējis dot. Likuma izvešanai Vidzemē nodibināja četras citu no citas neatkarīgas aprīņu revīzijas komisijas: kīgā, Cēsīs, Rērnāvā un Lērbatā, par kuru priekšsēdētājiem ķeizars iecēla augstākus krievu ierēdņus, lai izklaidētu zemnieku neuzticību pret Baltijas iestādēm. Ar to krievu valdība pirmo reizi pēc 100 gadiem tieši iejaucās muižnieku un zemnieku attiecībās, ko Vidzemes bruņniecība uzskatīja par smagu savu tiesību aizkarumu. Tāpēc bruņniecība divos virzienos kavēja likuma izvešanu dzīvē. Revīzijas komisiju muižnieku kārtas locekļi sistemātiski veselu gadu neieradās uz zemes ierīcības komisiju sēdēm. Beidzot, ķeizars 24.jūnijā 1805.gadā bija spiests izdot reskriptu, ka visi muižniecības vēlētie komisiju locekļi uzskatāmi par ierēdņiem un nododāmi tiesai par patvaļīgu neierašanos darbā. Bez tam ģenerālģubernātoram bija atļauts šādu locekļu vietā iecelt krievu ierēdņus. Šie ķeizara draudi palīdzēja, un sākot ar 1805.gada jūliju komisijas uzsāka savu kārtējo darbu.

Otrs virziens, kurā Vidzemes landtāgs uzsāka cīņu pret jauno likumu, bija neatlaidīgi mēģinājumi to grozīt vai pat atcelt, pie kam muižniecība jo sevišķi bija neapmierināta ar likumā atzītām z e m n i e k u t i e s ī b ā m u z, s a v u z e m i un ar likumā noteikto p l a v u t a k s i, ko zemnieki atzina par pārāk zemu, jo ar to nevarot līdzsvarot līdzšinējās ārkārtējās klausas, kuras tacu tika legalizētas uz šo agrāk netaksēto plavu rēķina. 1804.gada likums bija stājies spēkā, bet jau 1805.gadā landtāgs uz-

deva to pārstrādāt īpašai komitejai, itkā tas būtu landtāga atsauksmei atsūtīts likumprojekts. 1805.gada 24.martā landrāts šos landtāga pārlabojumus nosūtīja keizaram, bet no visiem 29 pantiem valdība ievēroja tikai vienu landtāga priekšlikumu, proti: atļauj landrātu kolēģijai kodificēt zemnieku ieraduma tiesības draudžu tiesu vajadzībām. Bet, protāms, bruņniecību šis darbs vairs neinteresēja, un tā arī ieraduma tiesības palika nekodificētas. Jau 1805.gada jūlijā Vidzemē, sevišķi tās igauņu daļā, izcēlās zemnieku nemieri, kurus apspieda kazāku soda ekspedīcija. - Te jūs redzat, ka liberālā krievu keizara izstrādāto likumu Vidzemē varēja izvest dzīvē bieži vien tikai ar kazāku palīdzību, - tāpēc, ka likuma instrukcija, kā jau to teicu, pilnīgi sakropļo likuma nozīmi.

Kāpēc zemnieki dumpojās, par to mums ir ziņas no oficiāliem ziņojumiem. Zemnieki teica: "Jūsu vaku grāmatās nav tas, ko keizars mums solījis. Likumā teikts, ka mūsu pienākumus noteiks pēc zemes daudzuma un labuma, bet jaunās vaku grāmatās viss atstāts pa vecam. Tie, kas pieņems jaunās vaku grāmatas, paliks par dzimtslaudīm, tie, kas atteiksies - kļūs brīvi un tiem vairs nebūs jāiet klausās." - Tāds bija toreiz zemnieku uzskats par jauno likumu. Tā tad pasīvi boikotēdami likuma izvešanu ar to, ka viņi atteicās pieņemt jaunās vaku grāmatas, zemnieki cerēja tiešām panākt to, ko likumdevējs bija gribējis. -

Zemes ierīcības darbi bija domāti vienam gadam, bet tie ieilga 15 gadus, pie kam landtāgs ar pastāvīgiem protestiem, sūdzībām un priekšlikumiem tiktāl nogurdināja krievu valdību, ka viņa beidzot atmeta Vidzemes lietām ar roku un ļāva muižniekiem tulkot un izvest dzīvē šo likumu pēc saviem ieskatiem. - Vispirms landtāgs centās dabūt prom komisiju priekšsēdētājus - krievu ierēdņus. Pēc tam bija kārta Fr. fon Zīversam (ši likuma ierosinātājam), kas bija Cēsu revīzijas komisijas "dvēsele". Vairākkārt muižniecība apsūdzēja Zīversu, itkā viņš nepareizi tulkojot likumu, un beidzot 1806.gada landtāgs pasludināja viņu par atceltu, bet 1809.gadā Aleksandrs I. viņu atkal iecēla šai amatā. Šo sūdzību rezultātā krievu valdība mēģināja panākt izlīgumu starp abām muižniecības strāvām (demokrātiem un aristokrātiem). Šo izlīgumu 1808.gadā apstiprināja keizars, un uz tā pamata 28.februārī 1809.gadā izdeva 68 pantus garu 1804.gada likuma noveli (likuma papildinājumu), kas formāli bija domāts 1804.gada likumu pretrunu izlīdzināšanai, bet patiesībā saturēja gandrīz vienīgi tādus grozījumus, kuru nolūks bija ierobežot zemnieku tiesības. Līdz ar šo 1809.gada noveli tika likvidētas visas 4 apriņķu komisijas, un viņu darbs no 1804.-1809.g. tika anulēts, zemniekiem izsniegtās vaku grāmatas atzītas par provizoriskām, kuru vietā sāka izsniegt jaunas - saskaņā ar 1809.gada noveli. Tagad visu zemes ierīcības darbu vada viena komisija ar sēdekli Valkā, pie kam katrs vaku grāmatas projekts saskaņā ar likumu bija jāšūta uz Pēterburgu Baltijas lietu komitejai pārbaudīšanai un parakstīšanai. - Protāms, ka tas bija nonsens, un tas nevarēja tā ilgi turpināties. Tāpēc Pēterburgas Baltijas lietu komiteja nodibināja apakškomiteju, ko nosauca par konferenci, un par tās priekšsēdētāju 1811.gadā keizars iecēla Fr. fon Zīversu. Beidzot 1813.gadā ar keizara pavēli konferenci pārcēla uz Rīgu un nosauca par Pēterburgas Vidzemes lietu komitejas Rīgas nodaļu, kuras loceklis šai laikā bija arī grāfs Mellīns. Mellīns drīz vien atrada vaku grāmatu reglamentā likuma tekstā viltojumu zemniekiem par ļaunu. Šo reglamentu bija apstiprinājusi Pēterburgas komiteja 1811.gadā un kopiju nosūtījusi Valkas komisijai iespiešanai un publicēšanai, pie kam Vidzemē reglamentu tulkojot nezināma roka 3.punktā izlaida dažus vārdus, kā rezultātā zemniekiem tika uzliktas jaunas nestas. - Lai gan likuma viltojums bija redzams jau 1811.gadā, tomēr pagāja 12 gadi, kamēr beidzot 1823.gadā iekšlietu ministrs deva šī reglamenta autentisku iztulkojumu un izlaboja kļūdu. Visnār ar zemnieku likumu tulkojumiem Vidzemē notika dīvainas lietas. Vidzemes oficiālās iestādes turējās pie domām, ka zemniekiem neesot viss jāzin, kas atrodoties likumā. Tāpēc 1809.gada likuma latviešu tekstu publicēja ar tādiem grozījumiem.

miem, izlaidumiem un nepareizībām, ka valdībai nācās mācītājiem piesūtīt Ipašu kļūdu izlabojumu izsludināšanai no kanceles. Bez tam 1304.gada likumu latviešu izdevumu, kas ar Vidzemes gubernatora atļauju bija iespiests Rīgā, valdībai nācās konfiscēt, jo tas bija pilnīgi likuma kropļojums. Beidzot, kad 1315.gadā grāfs Mellins, saņemis vairākas draudu vēstules un landtāga neuzticības votumu par muižniecības interešu pienācīgu nesargāšanu, bija spiests izstāties no Rīgas nodaļas, - tad bija dabūtas pie malas visas personas, kas brunniecības vairākumam kavēja likumu izvest dzīvē pēc saviem ieskatiem. Tomēr "vecais zirgs ar jauniem sedliem", kā šo likumu nosauca paši zemnieki, pavisam lēni kustējās uz priekšu, un 1314.gadā jaunās vaku grāmatas vēl nemaz nebija gatavas. Tikai 1319.gadā, tā tad tālī gadā, kad likums zaudēja savu spēku, jo tā vietā stājās Vidzemes zemnieku brīvības likums, bija pabeigta privāto muižu mērīšana, un bija palikušas nemērītas vēl tikai 83 kroņa muižas. 412 muižās bija izdalītas vaku grāmatas, un izrādījās, ka 54 muižām nemaz nebija zemnieku un 32 muižās saskaņā ar 1304.gada likumu bija notikusi izlīgšana starp muižu un zemniekiem, - tā tad šīs muižas palika nemērītas un nekadastrētas. -

K u r z e m e s u n Z e m g a l e s h e r c o g i s t e .

1561.gadā, Livonijas konfederācijai bojā ejot, pēdējais mestrs - Gothards K e t l e r s uzsāka sarunas ar Poliju, kuru rezultātā Vidzeme tika pievienota Polijai kā province, bet Zemgale un Kurzeme tika rezervēta Ketleram kā hercoga valsts, kas atradās lēņtiesiskā atkarībā no Polijas. Hercogiste pastāvēja 233 gadus, līdz 1795.gadam, kad Kurzemi pievienoja Krievijai. - Dibinot jauno hercoga valsti, pēdējam mestram - jaunam hercogam bija jāpārvar ļoti lielas grūtības. Muižnieki Ketleru uzskatīja kā sev līdzīgu - pasu vēlētu vīru. Tāpēc Dobeles komiturs K e k e veselus 14 gadus neatzina jauno hercogu par savas zemes kungu, nedeva viņam pavalstnieka zvērstu, ne arī savu pili un novadu. Hercogam nebija ne naudas, ne karaspēka, - ne arī kurzemē bija lielas pilsētas un ostas, no kurām varētu izsūkt naudu. Zemnieki, protāms, bija dzimtslaidis, kuriem naudas nebija. Pa visu Kurzemes hercoga valsti karaspēka bija tikai 300 brunnieki, no tiem hercogam tikai 100. Arī paši laika biedri neticēja Kurzemes valsts nākotnei. Vienīgais reālais spēks bija brunniecība, kāpēc hercogiste jau no paša sākuma izveidojās par muižnieku republiku, kuru hercogs valda bieži vien tikai vārda pēc. Par Kurzemi var teikt to pasu, ko kuso teica par Poliju: "Muižniecība tur ir viss, valdnieks nekas, namnieki - mazāk kā nekas." Tā bija valsts, kurai sākumā nebija pat savas galvas pilsētas, jo jaunais hercogs palika dzīvot ordeņa mestra pilī Rīgā, tā tad dzīvoja ārpus savas valsts. Un turpat Rīgā sapulcējās arī pirmie Kurzemes landtāgi. Pēc tam hercogs savu rezidenci pārcēl uz Kuldīgu, jo Jelgava toreiz bija tikai miests, kas 1576.gadā dabūja pilsētas tiesības un līdz ar to kļuva par galvas pilsētu. Jaunās valsts nevarību redzam arī apskatot tās teritoriju.

H e r c o g a v a l s t s t e r r i t o r i j a .

Kad jaunais hercogs bija pēdējais mestrs, tad, protāms, hercoga valsts sastāvēja sākumā tikai no Vācu ordeņa zemēm Zemgalē un Kursē, tā tad nevis visa Kurzeme, bet tikai ordeņa teritorija. Bet arī pēdējā nebija visa. Lieta tā, ka jau 1560.gadā, būdams vēl par mestru, Ketlers kaņam ar Krieviju bija aizņēmis 50000 guldenu no Brandenburgas merkgrāfa Albrehta, un par kapitāla procentiem iekļīlājis minētam prūšu hercogam Grobiņas un Liepājas novadus. Protāms, ka jaunais hercogs nevarēja šo parādu atmaksāt, un tāpēc līdz 1609.gadam (48 gadus) par Liepājas un Grobiņas novadiem valdīja Prūsijas hercogi, un to galvas pilsēta nebija vis Jelgava, bet Kaņalauci. Tikai 1609.gadā Ketlera dēls Vilhelms atguva atpakaļ sos novadus, jo viņš precēja prūšu hercoga meitu Sofiju un dabūja līdz pūrā Liepāju un Grobiņu.

— 1 —

Vēl sarežģītāks bija bijušās Kurzemes bīskapijas jeb tā sauktā Piltenes apriņķa stāvoklis. 1559.gadā šo apgabalu nopirka Holšteinas hercogs Magnuss. Viņam 1583.gadā mirstot, izcēlās strīdus par Piltenes īpašuma tiesībām starp Dāniju un Poliju. Strīdus tika izšķirts ar Kronenburgas likumu 1585.gadā, pie kam Dānija ieguva Sāmsalu, bet Polija Piltenes apgabalu, nopērkot to par 30000 dālderiem. Tā kā Polijas kasē šīs naudas nebija, tad viņa to aizpēnās no Brandenburgas markgrāfa, kas arī Piltenes novadu ieguva, tāpat kā jau agrāk Grobiņu un Liepāju, kļā valdījumā līdz 1612.gadam. Tā tad pirmam hercogam valdot ļoti lieli valsts teritorijas novadi atradās viņa kreditoru rokās, - jo toreiz uz valsts teritoriju skatījās tāpat kā uz civiltiesisku gruntsgabalu, kuru pirka, iekāpāja, novēlēja, deva pūrā etc. 1727. un 1791. gados Polija mēģināja Pilteni pilnīgi pievienot sev, tā tad radīt tādu pašu provinci kā Vidzemē, - bet tā kā šai lietā iejaucās Krievija, tad Polijas seimam nācās atcelt lēmumu par Piltenes pievienošanu Polijai. Beidzot, 1795. gadā Piltenes landtāgs, tad pat kad Kurzemes landtāgs, nolēma pievienoties Krievijai.

K u r z e m e s h e r c o g a v a l s t s t i e s ī b u a v o t i.

Valsts un administratīvo tiesību avotu ziņā Kurzemē var atšķirt trīs laikmetus:

1. Laikmets no 1561.-1617.g., kad Kurzemē pa daļai pastāv spēkā agrākās Livonijas tiesības un ieradumi, pa daļai uz precedentu pamata izveidojas jauna tiesiska kārtība.

2. Laikmets no 1617.-1698.g., kad Kurzeme sasniedza savus ziedu laikus, un kad arī kodifikācijas laukā redzam lielus sasniegumus, jo 1617.gadā Kurzeme dabūja savu rakstītu satversmi, tā saukto V a l d ī b a s f o r m u - l u, un tai pašā gadā arī K u r z e m e s s t a t ū t u s, t.i. jaunu likumu grāmatu.

3. Laikmets no 1698.-1795.g., kad vairāk valda fakts, nekā norma, neliikumība vairāk nekā likums, kad hercoga vai nu nemaz nav, vai viņš gadiem ilgi dzīvo ārzemēs, kad muižniecība ir pilnīgi stāvokļa kungs - ciktāl to atļauj Polija un Krievija, - jo šai laikā Krievijas sūtnis Jelgavā savas valdības uzdevumā sāk rīkoties tikpat patstāvīgi itkā Kurzeme būtu Krievijas guberņa. - Tālāk apskatīsim atsevišķus tiesību avotus.

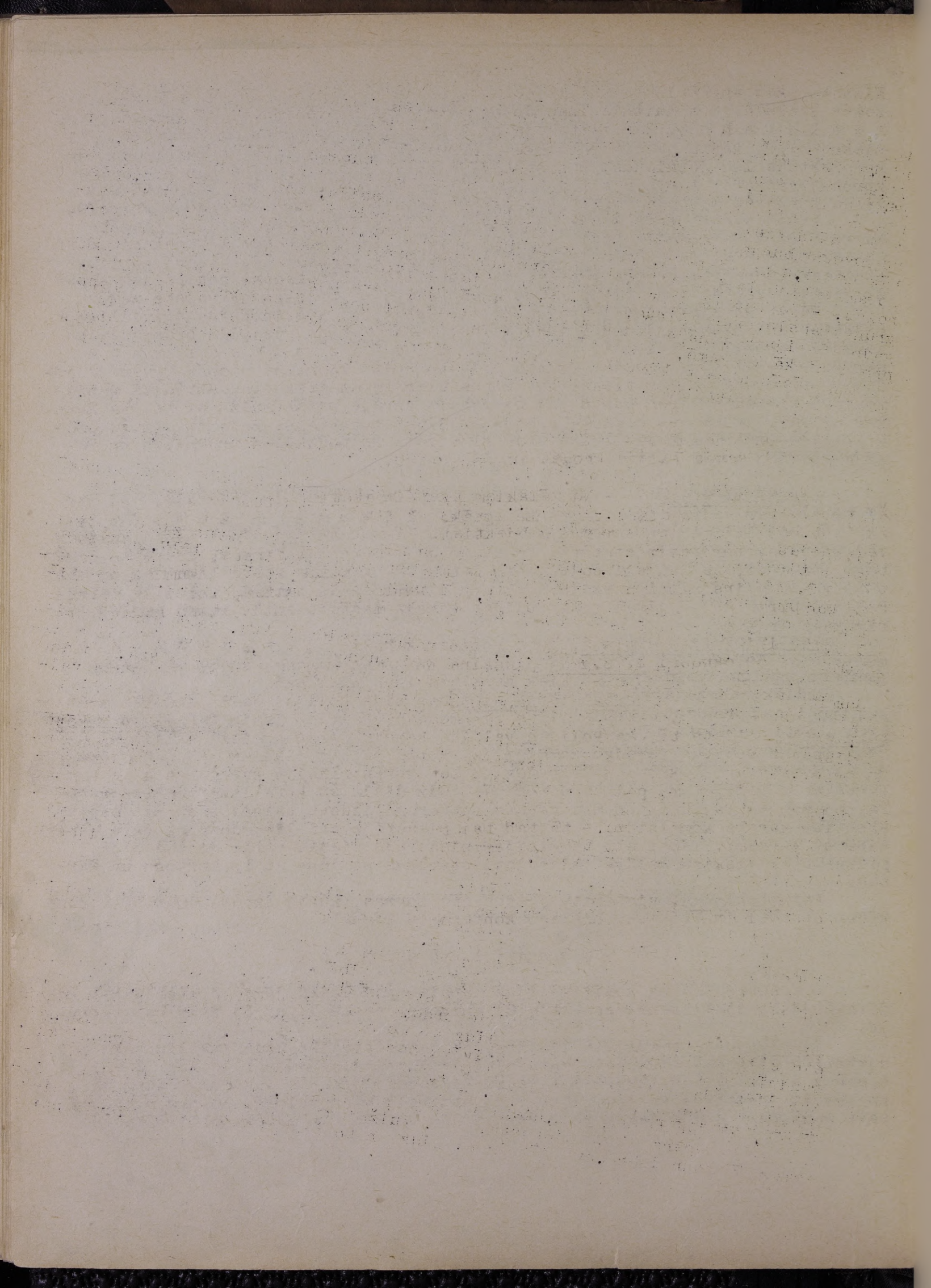
Vispirms, kā tas ir vienmēr mainoties valsts iekārtām, paliek spēkā daļa agrāko tiesību avotu. Tā arī hercogs Gothards Ketlers jau savā Padošanās aktā - P a c t a s u b i e c t i o n i s - 1561.gadā apstiprina līdzšinējās tiesības. 1570.gada 25.jūnijā hercogs izdod Kurzemē t.s. P r i v i l l e g i u m G o t h a r d i a n u m, ko 1581.gadā apstiprināja Polijas karalis Stefans Batorijs. Gotharda privillēģija ir tikai izvilksms 12 pantos no Sigismunda Augusta privillēģijas. Starp Gotharda privillēģijas svarīgākiem noteikumiem jāmin šādi:

1) Hercogs nodrošina kārtām evangeliski-luterisko ticību.

2) Solas tuvākā laikā kodificēt kurzemē zemes tiesības īpašā statūtu grāmatā, kā arī revidēt tiesu iekārtu.

3) Solas paturēt spēkā visas vecās un jaunās bruņniecības privillēģijas saskaņā ar dabiskām un dievišķīgām tiesībām.

4) Viens no šīs privillēģijas svarīgākiem punktiem ir sekojošs: hercogs deklarē, ka visi līdzšinējie ordeņa lēņi tiek alodificēti, t.i. kļūst par civiltiesisku īpašumu, un līdz ar to šo lēņu valdītāji-muižnieki iegūst gandrīz neierobežotu rīcības brīvību par šīm zemēm. Lēņa dienests (Lehndienst), kas līdz šim bija jādod personiski, tagad tiek atvietots ar nepersonisku jātnieku dienestu (Rossdienst). - (Šī starpība juridiski ļoti svarīga). - Ja agrāk, kā jau teicu, bruņnieki kalpoja personiski, tad tagad jātnieku dienests ir nepersonisks dienests, t.i. muižniekiem ik no 20 arkliem zemnieku zemes jāuztur 1 bruņots jātnieks. Līdz ar to šis pienākums ir kļuvis par re-

ālnastu, kas apgrūtināja muižas novadu, un kuras lielumu nosaka pēc zemnieku zemes lieluma. Šīs muižniecības dotos jātniekus apvienoja vienā karogā, t.s. *A d e l s f a h n e*, kas sastāvēja no 2 rotām: no Kurzemes un Zemgales jātnieku rotas, katrā pa 100 jātnieku. Turpretīm hercogs pats no valsts muižām komplektēja 100 jātniekus, kas sastādīja t.s. *H o f e s f a h n e* (galma karogu) vai arī *L e h n s f a h n e* (lēna karogu). Šie 300 jātnieki bija visas Kurzemes hercoga valsts regulārais karaspēks, kuru komandēja hercogs.

Turpretīm šī pati Gotharda privilēģija arī nosaka, ka lēna tiesības Kurzemē paliks joprojām spēkā uz tiem lēņiem, kurus hercogs turpmāk piešķirs no valsts zemēm. Tā tad šie ir svarīgi izšķirt 2 lietas: lēna tiesības tiek atceltas uz veciem ordeņa lēņiem, kas doti līdz 1570. gadam, bet paliek spēkā uz jauniem lēņiem - uz tiem, kurus hercogs dos uz priekšu no valsts zemēm.

Tāpat kā Sigismunda Augusta privilēģija, tā arī Gotharda privilēģija piešķir muižniekiem jaunu priekšrocību, kuras nebija vasaļiem ordeņa laikā Kurzemē, proti: *k r i m i n ā l o u n c i v i l o t i e s a s v a r u* par katra muižnieka laudīm. Tā tad privāto muižu zemnieki vispār nevarēja sūdzēties nevienā valsts tiesā, bet viņus tiesāja dzimtskunga sastādītā patrimoniālā tiesa. - Tāpēc tagad jau pa gabalu varēja pazīt muižu ar to, ka kaut kur uz kāda kalna vai ceļa malā bija uzceltas karatavas. Beidzot, ar šo privilēģiju Kurzemes muižniecība tiek atbrīvota no nodokļiem un muitas un iegūst tiesību savās muižās krogēt un tirgoties.

Likumi un statūti. - No tālākiem tiesību avotiem ir jāizšķir, lai gan šī robeža nav vairs tik stingra kā agrāk, *l i k u m i u n s t a t ū t i*, skaitot pēc likumdošanas varas subjektiem. Likumu varēja izdot tikai ķeizars vai karalis, turpretīm statūtus zemes kungs - hercogs, firsts, pilsēta, landtāgs etc. Bet, kā jau aizrādīts, šai laikmetā starpība starp likumiem un statūtiem nav vairs pilnīgi skaidra. Starp likumdošanas aktiem, kurus ir devusi Polija, pirmā kārtā jāmin paša Polijas karaļa dažādie akti, starp kuriem svarīgākais ir t.s.

Allofikācijas diploms, kuru Polijas karalis *S t a n i s l a v s A u g u s t s* 30. oktobrī 1778. gadā piešķir Kurzemes kārtām, ar ko uz visiem laikiem galīgā veidā Kurzemē tiek atceltas lēna tiesības.

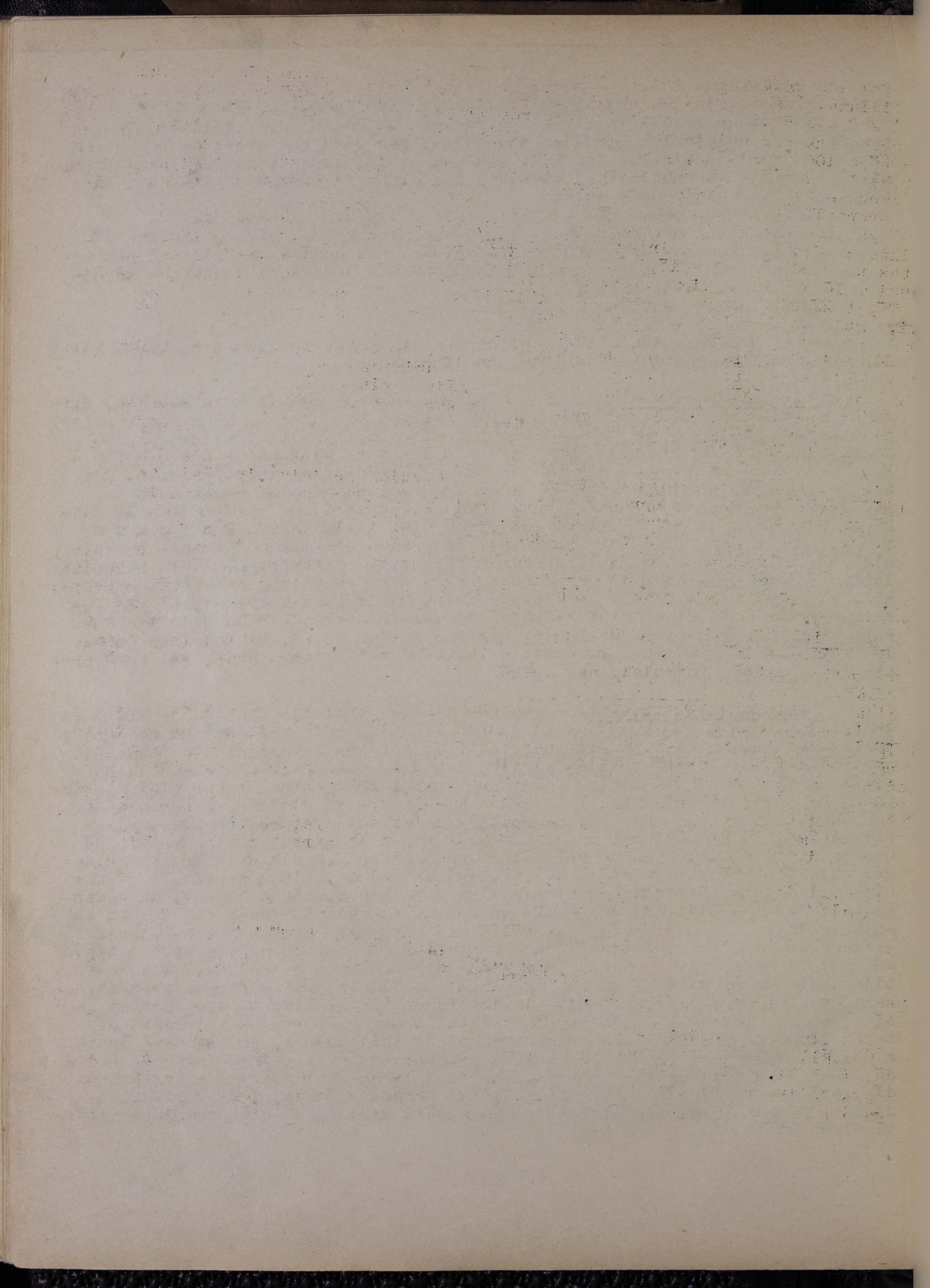
Tālāk, Kurzemē kā subsidiāras tiesības bija Polijas seima izdotās konstitūcijas. Beidzot, starp Polijas likumdošanas aktiem jāmin karalisko komisāru akti. - Lieta tā, ka Polijas valdība samērā diezgan bieži sūtīja uz Kurzemi īpašas Polijas ierēdņu komisijas, kuras valsts likumos nav paredzētas, un kurām nav arī nekādas satversmes, - bet kuras rīkojas karaļa *a d h o c* (noteiktam gadījumam) pilnvaru robežās. Cik liela šo karalisko komisiju vara, redzam no tā, ka Kurzemes valsts satversmi izdeva taisni šāda uz Jelgavu atsūtīta karaļa komisija, - tā tad tai piederēja arī likumdošanas vara attiecībā uz Kurzemi. Tāpat šīm komisijām piederēja tiesas vara, jo tās bija pilnvarotas izšķirt galīgā veidā ļoti svarīgus strīdus starp hercogu un kārtām.

Par statūtiem, vispirms, jāsauc tās normas, kuras izdeva landtāgi. Otrkārt, statūti ir arī t.s. brālīgo konferenču lēmumi.

K o d i f i k ā c i j a s .

Attiecībā uz kodifikācijas darbiem šai laikā jāmin 3 svarīgākās kodifikācijas: 1) Piltenes statūti, 2) Kurzemes statūti, un 3) Valdības formula.

I. Piltenes statūti. - Vispirms ar zemes tiesību kodifikāciju sāka nodarboties Piltenes apgabals, kura bruņniecības uzdevumā Kārlis fon *S a k e n s s* 1611. gadā izstrādāja jaunu Piltenes apgabala likumu grāmatu ar nosaukumu "Piltene aprinka likumi un statūti" vācu valodā. Šo projektu tai pašā gadā pārbaudīja īpaša poļu komisija, un pēc tam 23. oktobrī 1611. gadā

karalis Sigismunds III. tam piešķīra likuma spēku. Piltenes statūtu galvenie avoti ir šādi: Vidējās brūnieku tiesības, Sakšu spogulis, līdzšinējās ieraduma tiesības un veseli institūti no romiešu un kanoniskām tiesībām. Tā tad tas ir viens no pirmiem Latvijas kodeksiem, par kuru var droši teikt, ka tas ir radies romiešu tiesību ietekmē. Bez tam ar 1617.gada lēmumu Piltenes brūniecība varēja kā subsidiāras tiesības izlietot arī Kurzemes statūtus. Piltenes statūti sastāv no 4 daļām:

I.daļa satur publiskās tiesības, tiesu iekārtu un procesu.

II.daļa satur civiltiesības, izņemot mantošanas tiesības, pie kam šī daļa sākas ar dzimtsbūšanas tiesībām, kas nozīmē, ka Piltēnē pēc romiešu vērdbūšanas parauga dzimtsbūšanu sāk juridiski konstruēt kā civiltiesisku institūtu.

III.daļa satur mantošanas tiesības.

IV.daļa satur krimināltiesības.

Šis kodekss tika vēlāk papildināts ar 3 procesa likumiem, kurus karalis Augusts III. apstiprināja 1746. un 1756.gados.

II. Valdības formula. - Pēc tam, kad Piltene dabūja savu kodeksu, Kurzemes muižniecība 1617.gadā griezās pie Polijas ar sūdzību, ka hercogs neizpildot savu solījumu. Kā parasti tādos gadījumos, karalis sūta uz Jēlgavu komisiju, kuras priekšsēdētājs bija *K u l m a s b i s k a p s K u c b o r s - k i s*, un kurā kā locekļi piedalījās arī citas Polijas amata personas. Bez tam Jēlgavā šīs komisijas sēdēs piedalījās vēl hercoga un muižniecības priekšstāvji. Komisija uzsāka savu darbu 6.februārī, un apmēram mēneša laikā to pabeidza, jo jau 18.martā 1617.gadā tika izsludināta *F o r m u l a r e g i m i n i s* (Valdības formula). Ar savādo nosaukumu "Formula regiminis" jāsaprot 52 pantus lielā Kurzemes hercogistes satversme. Tā ir rakstīta latīņu valodā un vispār ir viena no vecākām Eiropas valstu rakstītām satversmēm. Tāpat kā tagad valsts prezidents zvērē uzticību satversmei, tā arī toreiz hercogs stājoties amatā zvērēja, ka valdīs saskaņā ar šo Valdības formulu. Tas bija valsts pamatlikums, kas jau izriet no tā, ka Valdības formulas 27.pantā ir noteikts, ka neviena landtāga vai hercoga akts, kas runā pretīm šai Valdības formulai, nav spēkā.

III. Kurzemes statūti. - Augstāk minētā komisija izstrādāja arī Kurzemes likumu grāmatu ar nosaukumu "Kurzemes muižniecības likumi un statūti", kuru galvenais avots bija Piltenes statūti, agrākās Livonijas tiesības. Tie sastādīti vēl stiprākā romiešu tiesību ietekmē, nekā Piltenes statūti. Kurzemes statūti rakstīti latīņu valodā un aptver 223 pantus, satur tiesu iekārtu un procesu, kā arī visas materiālās tiesības - kā civilās, tā kriminālās tiesības. Lai gan ne karalis, ne Polijas seims šos Kurzemes statūtus neapstiprināja, tā tad stingri ņemot tie bija tikai likumprojekts, - tomēr, kā tas ir bieži viduslaikos un arī vēl 17.gadu simtenī, galu galā jautājumu, vai kāda tiesību grāmata ir spēkā vai nē, izšķīra tiesa, tiesu prakse. - Tā tas bija arī šoreiz. Hercogistes tiesas sāka Kurzemes statūtus lietot, un vēlāk šo faktu Polija bija spiesta atzīt kā normu. Formāli Kurzemes statūti bija muižniecības likumu grāmata, bet vēlāk arī Kurzemes namniekus sāka tiesāt saskaņā ar šo likumu. Attiecībā uz zemniekiem šīs normas nebija spēkā, izņemot nodaļu "Par privātu varu", kas satur dzimtsbūšanas tiesības. Kādas normas bija spēkā zemniekiem? - Uz to var viegli atbildēt: paši Kurzemes statūti nosaka, ka katram dzimtskungam ir tiesība izdot īpašus likumus save novada laudīm, bet tie nedrīkst runāt pretīm valsts likumiem. Kurzemes muižnieki šīs savas likumdošanas tiesības ir diezgan plaši izlietojusi, jo, kā savā laikā redzēsim, muižnieki izdeva tā sauktās privātās muižu tiesības latviešu valodā, kas satur ļoti dažādas normas. Turpretī krona saimniekiem - hercoga laudīm, arī izdeva tiesības hercogi, sevišķi hercogs Jēkabs, ļoti garus likumdošanas pieminekļus, kas attiecas galvenokārt uz valsts muižu zemnieku agrārtiesisko stāvokli.

Polijas un Kurzemes valststiesiskās attiecības.

1561.gada Padošanās aktā (Pacte subiectionis) Polijas karalis Sigismunds Augusts nosauca jauno hercogu par vassallus (vasali). Šī nosaukuma juridiskā nozīme ir skaidra. Tas liecina, ka starp Poliju un Kurzemi pastāv lēņtiesiskās attiecības; citiem vārdiem Kurzeme ir lēņa valsts jeb Polijas lēnis. Sākumā gan 1561.gadā Kurzeme patiesībā bija valststiesiski saistīta tikai ar Lietuvas lielhercogisti, - bet pēc tam, kad 1569.gadā Lublīnes seims nodibināja starp Poliju un Lietuvu uniju, pie kam Kurzeme tai pašā 1569.gadā ar īpašu svinīgu aktu tiek inkorporēta apvienotā Polijas un Lietuvas valstī, kur sākot ar 1572.gadu nodibinājās tā sauktā *v e l ē t ā m o n a r c h i j a*, t.i. Polijas karalis vēlē seims. No tā redzams, ka Polijas karalis ir lēņa kungs, un Kurzemes hercogs ir lēņa vīrs, pie kam saskaņā ar lēņa tiesībām lēņa kungs uz lēni (šīnī gadījumā uz Kurzemi) patur dominium directum un lēņa vīrs iegūst dominium utile. Mainoties abiem lēņa subjektiem, ir jāizdara lēņa renovācija (atjaunošana), pie kam renovējot lēni, lēņa vīram (šīnī gadījumā hercogam) ir jādod lēņa kungam (šīnī gadījumā karalim) uzticības zvērests. Šo zvērstu parasti vajadzēja dot personiski, tā tad jaunam hercogam vienmēr būtu bijis jābrauc uz Varšavu pie karaļa, un personīgi jāsaņem no viņa lēnis, - bet vēlāk Polija atļāva nodot lēņa zvērstu arī ar pilnvarnieku. Pēc tam kad lēņa zvērests bija dots, karalis izdarīja tā saukto *i n v e s t i t ū r u*, t.i. ieveda jauno hercogu amatā, tiesībās. Parasti investitūra notika ļoti svinīgās formās Polijas seimā, pie kam hercogs pats vai viņa vietnieks tika sēdināts karalim blakus pa kreisi ar apsegtu galvu. Šo aktu apliecina lēņa kungs, resp. karalis, ar īpašu dokumentu, kuru parasti sauc par lēņa grāmatu, bet Polijas un Kurzemes attiecībās šo dokumentu parasti sauc par investitūras diplomu. Šie diplomī tika rakstīti svinīgā stilā latīņu valodā un satur to tiesību un pienākumu uzskaitījumu, kurus iegūst un uzņemas hercogs.

Ja nu Kurzeme bija Polijas lēnis, tad, protāms, hercogam bija jādod Polijai tā sauktais *v a s s a l l a r i u m* (lēņa dienests). Parasti lēņa dienests bija jāpilda tā, ka vasals personīgi ieradās sava kunga kara gaitās apbrūņojies kā bruņnieks. Turpretīm hercoga lēņa dienests uzlika viņam pienākumus turēt Polijas vajadzībām 100 jātniekus lielu karogu, kam bija gan jāizsargā kara gadījumā tikai hercogistes robeža. - *V a i h e r c o g i s t e b i j a v a l s t s ?* - Protāms, hercogiste bija valsts, bet tai nozīmē, kādā valstis saprot viduslaikos un jauno laiku sākumā. Ka hercogiste bija valsts, to redzam no tā, ka tai bija savs karaspēks, savs valdnieks, kaut arī atkarīgs no Polijas, sava likumdošanas iestāde - landtāgs, savi sūtni, tā tad bija legācijas tiesības un tā varēja noslēgt starptautiskus līgumus, no kuriem daži ir ļoti svarīgi un raksturīgi visam laikmetam. - Tā tad varam gan teikt, ka hercogiste ir valsts, kaut gan tā nav suverēna valsts šī jēdziena tagadējā nozīmē, - jo hercogiste taču kaut arī formāli bija atkarīga no Polijas karaļa, kuru oficiālie avoti vienmēr sauc par Oberherr, turpretīm hercogu tie paši avoti sauc par Landesfürst (zemes kungu).

H e r c o g a t i e s ī b a s u n s t ā v o k l i s .

Hercogu oficiālos dokumentos sauc par *d u x* un viņa valsti par *d u c a t u s* pretstatā Polijai, kuras valdnieks ir *r e x* un viņa valsts *r e g n u m*. Hercoga parastais titulis ir šāds: "Nos, Dei gratia, in Livonica, Curlandiae et Semigalliae dux" (Mēs, no Dieva žēlastības, Livonijā, Kurzemes un Zemgales hercogs). Ko šī formula nozīmē? - "Nos" - hercogam tāpat kā Polijas karalim ir tiesība lietot majestātisko "Mēs", tā tad runāt daudzskaitlī. Tāpat kā tagad, teiksim, tiesnesis publicē spriedumu "suverēnās Tautas Vārdā", tā arī toreiz bija šāds pienēmts tiesību avots Dievs, un tā kā visu tiesību avots ir Dievs, tad arī, protāms, valdnieki nesaka vis "Su-

verēnās Tautas Vārdā", bet "no Dieva žēlastības" ("Dei gratia"), kādu formulu titulos lietoja jau ordeņa mestri 16.g.s.. Tālāk, "in Livonia" - tas ir vecais Livonijas konfederācijas nosaukums, tā tad šis "Livonija" nozīmē tagadējo Latviju un Igauniju kopā. "Curlandiae et Semigalliae dux" ir tuvāks apzīmējums hercogistei, proti: hercogs atrodas Livonijā, bet tai Livonijas daļā, kuras nosaukums ir Zemgale un Kurzeme. Tā kā ir lietoti 2 nosaukumi - Kurzeme un Zemgale, tad ir svarīgs jautājums: vai tās bija 2 valstis vai viena valsts; citiem vārdiem, vai tas ir valststiesisks vai administratīvo tiesību dalījums? - Uz to ir šāda atbilde: Kurzeme un Zemgale ir viena valsts, un šie 2 nosaukumi liecina tikai par administratīvi-tiesisko dalījumu. Polijas karalis oficiālos aktos hercogu titulē par **i l l u s t r i s s i m u s**.

Hercoga personiskās tiesības. - Hercogam bija tiesība stājoties amatā prasīt no pavalstniekiem uzticības zvērstu, bet tikai pēc investitūras diploma saņemšanas. Investitūra notika Polijas seimā, un tas ir oficiāls akts, ar ko Polijas karalis atzina hercogu par savu vasali, - turpretim valdīt hercogs varēja sākt jau pirms investitūras. Ļoti interesants ir jautājums: kas ir pavalstnieki, kam šis pavalstnieka uzticības zvērasts bija jādods? - Šai ziņā jautājums nav vēl pilnīgi noskaidrots, bet acīmredzot par pavalstniekiem uzskatīja tikai kārtas. kas bija kārta? - Arī uz to ir grūti atbildēt, jo Kurzemes landtāgs kopā ar poļu komisāriem atzina, ka Kurzēmē ir tikai viena kārta, proti, bruņniecība (ordo equestris). Vienīgi šī kārta bija organizēta korporatīvā veidā un viņai bija politiskas tiesības (tiesības nodarboties ar valsts lietām). Turpretim nevar būt nekādu šaubu, ka blakus bruņniecībai pastāvēja arī namnieku kārta (Bürger-stamm) un, beidzot, ļoti neliela tā sauktā eksemto kārta (kam bija eksemcijas tiesības), pie kuras piederēja vispār akadēmiski izglītoti, tā tad teologi un jurisprudences doktori. Cik redzams no uzglabājušāmiem avotiem, tad pavalstnieka uzticības zvērstu deva rakstītā veidā, piesūtot īpašu formulāru katrai Kurzemes draudzei, kur tad parakstījās šīs draudzes muižnieki un namnieki, un, laikam, arī šie literāti, t.i. eksemto kārta, un pēc tam nosūtīja formulāru atpakaļ valsts kanceļijai. Ar to pavalstnieka zvērasta akts bija izpildīts. Turpretim zemnieki nebija kārta - tāpēc viņi nebija arī pavalstnieki, un uzticības zvērasts viņiem nebija jādods. Viņu vietā zvērēja viņu dzimtskungs.

Hercoga persona bija svēta, un tāpēc noziegums pret viņu ir t.s. crimen laese maiestatis, kura sekas bija pastiprināts sods: pie goda, dzīvības un mantas, t.i. šī soda sekas bija vai nu mantas konfiskācija, vai nāves sods, vai tā sauktie kauna sodi. Hercoga residence un viņa pils baudiņa pastiprinātu kriminālu aizsardzību. Tāpat kā viduslaikos, kad zināmā novadā izsludināja sākumā t.s. Dieva mieru (pax Dei), vēlāk zemes mieru (pax terrae), beidzot pilsētas mieru (pax civitatis); tā šis hercogam šo pastiprināto aizsardzību juridiski konstruēja ar to, ka pieņēma viņa residencei t.s. **p i l s m i e r u** (Burgfriede). Bez tam hercogam piederēja zināmas goda tiesības. Bez valdnieka titula viņam bija arī valdnieka **i n s i g n i j a s**, proti: zobens un zizlis, tāpat arī tiesība prasīt svinīgos gadījumos (piem. kristībās, kāzās, bērēs) no muižniekiem t.s. **g a l m a d i e n e s t u** (Hofdienst).

Hercoga valdnieka tiesības. - Jau runājot par ordeņa laikiem, vispār par viduslaiku valsti, ir aizrādīts, ka toreiz blakus pastāvēja divi patstāvīgi valsts tiesību subjekti: no vienas puses dominus terrae (zemes kungs), bet no otras puses terra (zeme pavalstnieku nozīmē). Jau ordeņa laikos šis "zemi" reprezentēja prelāti, bruņnieki un namnieki. Turpretim tagad no likuma formālā viedokļa zeme (terra, Land) ir tas pats, kas bruņniecība, kurai lai gan likumos nerakstītas, tomēr ieradumu ceļā nodibinātas piederēja līdzvaldības tiesības. Tā tad hercogs nevarēja kā zemes kungs teikt par sevi, ka viņš ir vienīgais valdnieks, bet viņš savās valdnieka tiesībās pastāvīgi bija spiests dalīties ar bruņniecību, ar "terra". Sevišķi šī suverēnās varas dalīšana starp zemes kungu un zemi, starp hercogu un

brunniecību novērojāma likumdošanas darbā.

Hercoga legislatīvās tiesības. - Šīs tiesības ir pavisam niecīgas, jo hercogs ar savu autoritāti varēja izšķirt tikai pavisam sīkus jautājumus. Saskaņā ar Formula regiminis viņš nedrīkst ne atcelt, ne grozīt dievišķīgās un dabiskās tiesības, - kam protāms, ir tīri deklaratīva nozīme, - jo cilvēka varā nestāv grozīt ne dabas, ne Dieva likumus. Tā tad hercogs nedrīkst ne atcelt, ne grozīt leges fundamentales, t.i. satversmi uzskatīja par līgumu starp 2 valsts tiesību subjektiem: starp kārtām jeb zemi (terra) un valdniekiem. Kā likumdevējam hercogam palika par varas objektu 1) valsts muižu zemnieki, un 2) namnieki. Zemnieku likumdošanā gandrīz nav iespējams atšķirt legislatīvos un administratīvos aktus. Turpretīm namnieku likumdošanā tas ir iespējams, un te mēs redzam, ka hercogs piešķir pilsētām pilsētas tiesības, piem. Jēkabpili, kuru dibināja un piešķīra Magdeburgas tiesības hercogs Jēkabs. Tāpat hercogi deva pilsētām arī dažādas privillēģijas, cunftēm amata rullus un vispārējus policijas noteikumus. Turpretīm attiecībā uz brunniecību hercogs varēja pēc slaveno Romas imperatoru parauga dot vienīgi personiskās lietās reskriptus, mandātus, kuriem nebija nekādas vispārējas nozīmes. Likumus brunniecībai hercogs nevarēja izdot, bet to darīja landtāgs kopā ar hercogu satversmē paredzētā kārtībā.

Hercoga jurisdikcijas tiesības. - Protāms, kā jau valdniekam teorijā hercogam piederēja totālā jurisdikcija, bet ar lieliem ierobežojumiem kā iekšzemē, tā arī attiecībā uz Poliju kā uz savu lēna kunu. Iekšzemē hercoga jurisdikcijas tiesības ierobežoja Gotharda privillēģija (1570.g.), kas piešķīra muižniekiem augstāko un zemāko tiesas varu par muižas novada lieldīm. Tā tad privātās muižās nevien likumdevējs, bet arī augstākais tiesnesis ir dzimtskungs, nevis hercogs. Tālāk, hercoga jurisdikciju ierobežoja Formula regiminis, kas nodibināja hercogistē tiesu iekārtu, un paredzēja īpašas tiesas nevien muižniekiem, bet arī namniekiem. Tā tad hercogam neierobežotā veidā palika jurisdikcija tikai savās muižās. Viņa jurisdikcija bija ierobežota arī uz ārieni, jo hercogistes augstākās tiesas spriedumus varēja pārsūdzēt uz Poliju, uz t.s. k a r a l i s k o r e l ā c i j a s t i e s u.

Hercoga administratīvā vara. - Jāsaka, ka tā bija visplašākā salīdzinot ar jurisdikciju un legislatīvo varu. Izskaidrojāms tas daļai ar to, ka muižniecībai nebija ne savu orgānu, ne līdzekļu administratīvā aparāta uzturēšanai. Tāpēc muižniecība panāca to, ka hercogistes ierēdņus un tiesnesus, ar ļoti maziem izņēmumiem, varēja iecelt vienīgi no muižnieku vidus.

a) Hercoga administratīvā vara no materiālā viedokļa. Formāli hercogistei ārējās politikas nedrīkst būt, jo hercogiste taču ir Polijas vasals. No likuma viedokļa hercogam bija vienīgi legācijas tiesības, tā tad tiesības sūtīt un pieņemt sūtņus. Tiešām hercogistes legācijas tīkls bija diezgan plašs. Tai bija savs sūtnis nevien Polijā pie karaļa galma, bet arī Francijā, Anglijā, pie pāvesta u.c.. Bet, protāms, stipri un bagāti hercogi, tāds diemžēl bija vienīgi hercogs Jēkabs, prata faktiski paplašināt savu ārējo politiku, un dažbrīd rīkoties tā, itkā viņi būtu suverēnas valsts valdnieki. Protāms, visiem tiem starptautiskiem aktiem, kurus slēdza hercogi, vismaz p o s t f a c t u m bija vajadzīga Polijas karaļa un seima sankcija. No hercogistes starptautiskiem aktiem kā svarīgākie jāmin šādi: n e u t r a l i t ā t e s l ī g u m i - ar Zviedriju 1626. un 1647.g.g., ar Angliju 1654.g. un ar Krieviju 1655.g.; t i r d z n i e c ī b a s l ī g u m i - ar Franciju (ar Ludviku XIV.) 1643. un ar Dāniju 1674.g.g.; k u g n i e c ī b a s l ī g u m s ar Angliju 1657.g.; t i r d z n i e c ī b a s un m i l l i t ā r s l ī g u m s ar Angliju 1664.g.. Visi šie svarīgie līgumi ir hercoga Jēkaba ārējās politikas rezultāts. Bez tam hercogs Jēkabs ieguva arī 2 kolonijas: 1651.gadā G a m b i j a s koloniju Āfrikā, kur nodibināja cietoksni Andreja salā, un ap 1654.gadu nopirka T a b a g o salu Vidus-Amērikā, - kur vēl šodien ir tādi nosaukumi, kā Kurzemes līcis, Jēkaba forts etc. 1654.gadā hercogs Jēkabs nosūtīja uz Tabago salu

THE
OFFICE OF THE
SECRETARY OF THE
NAVY
WASHINGTON, D. C.
JANUARY 10, 1917
TO THE
CHIEF OF BUREAU
NAVY DEPARTMENT
FROM THE
CHIEF OF BUREAU
NAVY DEPARTMENT
SUBJECT: [Illegible]

[Illegible text block containing several paragraphs of correspondence]

[Illegible text block containing several paragraphs of correspondence]

pirmo Kurzemes bruņu kugi ar 80 kolonistu ģimenēm un nodibināja arī šē - ot - ru Jēkabpili. Bet vēlāk hercogam Jēkabam liktenis bija ļoti nelabvēlīgs, un viņš zaudēja visu, arī abas kolonijas, kuras bija iepūtas ar lieliem naudas līdzekļiem. Hercoga finanču vara bija ļoti maza, kas izskaidrojams ar to, ka saskaņā ar Gotharda privillēģiju bagātākā iedzīvotāju kārtā - muižniecība bija brīva no nodokļiem un muitas. Arī Kurzemes pilsētas bija nelielas un nabagas. Var teikt, ka vienīgais reālais hercoga ienākums bija viņa muižas, kuras pārvaldīja īpaša valsts kases kollēģija, vai nu tās apsaimniekojot ar muižkungiem, vai, vēl biežāki, tās iekļaujot muižniekiem. Tikai hercogs Jēkabs, sekodams sava laikmeta merkantilisma idejām, prata radīt jaunos līdzekļus no ārējās tirdzniecības, sevišķi no kolonijām, un no rūpniecības un amatniecības, kuru viņš diezgan priekšzīmīgi noorganizēja savā valstī. Pēc hercoga Jēkaba nāves šie kapitalistiskie uzņēmumi atkal panīka, un hercogiste bija spiesta atgriesties pie naturālās saimniecības, - pie tā, ko spēja ražot kroņa saimnieks. Bez tam hercogistes pastāvēšanas pēdējā gadu simtenī, sevišķi Bīrona laikā, Kurzēmē ieplūda samērā daudz naudas no Krievijas, jo šie hercogi brīžiem ieņēma ļoti augstus amatus. Tā kā hercogistē nebija principiālas starpības starp valsts kasi un hercoga kasi, tad, protāms, jo bagātāks bija hercogs, - jo arī vairāk naudas viņš varēja dot hercogistes valsts vajadzībām. Kara lietas hercogistē atradās primitīvā stāvoklī, izņemot Jēkaba laikmetu, - jo normālos apstākļos viss Kurzemes karaspēks sastāvēja no 300 "zobeniem". Šī karaspēka virspavēlnieks bija hercogs, un viņam bija arī tiesība iecelt amatā vienu no muižniecības priekšā liktiem kandidātiem muižniecības rotu komandiera amatam, kuru sauca ļoti "skaļā" vārdā - "praefectus militum servitii nobilitatis". Šis komandiers komandēja abas (Kurzemes un Zemgales) muižniecības rotas.

b) Attiecībā uz hercoga administratīvo varu formālā ziņā, viņam piederēja tiesība iecelt ierēdņus un tiesnesus. Bet arī šai sfērā viņš bija ierobežots, jo valsts amatos varēja iecelt tikai Kurzemes muižniecības locekļus. Principā šie valsts ierēdņi bija neatceļami, pie kam viņu atcelšanai vajadzēja uzrādīt likumīgu iemeslu, piemēram, kādu noziegumu.

H e r c o g i s t e s p ā r v a l d e s u n t i e s u o r g ā n i.

Hercogistes pārvaldes un tiesu orgāni ir izveidojušies lielāko tiesu no ordeņa laika iestādēm, proti: hercoga slepenā padome no ordeņa padomes, hercoga pilskungi un virspilskungi no ordeņa laika komturiem un fogtiem. Vispār jāsaka, ka hercogiste administratīvā un valsts iekārtas ziņā kā savu paraugu ir ņēmusi Prūsijas hercogisti. Tālāk apskatīsim šos hercogistes orgānus atsevišķi. -

I. Hercoga slepenā jeb augstākā padome. - Hercoga slepenā padome ir augstākais pārvaldes orgāns, kas bija reizē centrālā pārvaldes un tiesas iestāde. Kā pārvaldes orgāns slepenā padome zināmā mērā atbilst tagadējam ministru kabinetam. Šī padome sastāvēja no 6 locekļiem, kurus sauca par padomniekiem: no kanclera, landhofmeistara, virsburggrāfa, landmaršala un 2 jaunākiem padomniekiem. Pirmos 4 padomniekus, sākot ar 1642. gadu sauca par virspadomniekiem. Viņus varēja iecelt tikai no Kurzemes muižniecības vidus, proti: kancleram bija jābūt, kā saka likums, "vir doctus" ("mācītam vīram"), bet pārējie 3 virspadomnieki bija ieceljami no virspilskungu vidus. Padomes 2 jaunākiem padomniekiem bija jābūt tiesību doktoriem, un tos varēja ņemt, ja citas izejas nebija, arī no namniekiem. Tā kā mācītu juristu toreiz Kurzēmē bija maz, tad parasti hercogi šos 2 tiesību doktorus ņēma no ārzemēm, - bet pret to pastāvīgi cīnījās Kurzemes muižniecība, jo šie tiesību doktori parasti nostājās visos jautājumos hercoga pusē. Šāds tiesību doktors un hercogu padomnieks bija slavenais C I J e n h o r n s (Ziegenhorn), kas ir sarakstījis ļoti plašu un svarīgu darbu par Kurzemes valsts tiesībām. Slepenās padomes 3 padomniekiem pastāvīgi bija jādzīvo Jelgavā. Hercogam vai nu

faktiski, vai tiesiski nespējot valdīt, proti: vecā hercoga nāves gadījumā līdz jaunā hercoga ievešanai amatā, hercoga slimības, mazgadības vai prombūtnes gadījumā hercogisti pārvaldīja pavaldonība, kas sastāvēja no 4 minētiem virspadomniekiem. Tā kā šie virspadomnieki vienmēr bija tikai Kurzemes muižnieki, tad ļoti bieži nevien faktiski, bet arī juridiski valsts vara Kurzēmē atradās muižniecības rokās. Protāms, nevajaga domāt, ka starp šiem 6 padomniekiem pastāvēja stingra funkciju dalīšana. Administratīvais aparāts bija ļoti neizveidots, un tāpēc patiesībā padomnieki valdīja kā kolēģija. Padomnieki piedalījās arī likumdošanas darbā, proti: hercoga vārdā viņi ierādās landtāgā, kur palīdzēja rediģēt landtāga lēmumus (recesus), kurus tie pēc hercoga apstiprinājuma savukārt apliecināja ar saviem parakstiem.

Beidzot, padomnieki bija arī hercogistes augstākie tiesneši. Augstāko tiesu sauca par g a l m a t i e s u jeb h o f t i e s u (Hofgericht), bet vēlāk par g a l m a v i r s t i e s u (Oberhofgericht). Galma tiesai bija 3 nodaļas: civilā jeb apellācijas, kriminālā un konsistoriālā nodaļa.

1. Kā augstākā hercogistes apellācijas tiesa civillietām galma tiesa sastāvēja no 6, jau minētiem, padomniekiem, pie kam tiesas sēdī varēja vadīt pats hercogs un tāl bez balsttiesībām piedalījās arī hercoga virssekrētārs. Spriedumu pasludināja hercoga vārdā. Tiesas sēdes notika hercoga pili Jelgavā 2 sesijās: ziemas sesijā - sākot ar otrdienu pēc Zvaigznes dienas, vasaras sesijā - sākot ar otrdienu pēc Vasarassvētkiem. Apellācijas kārtībā tā izsprieda civillietas, kas pirmā instancē bija izšķirtas pilsētu rātēs vai virspilstiesā. Pēc 1717. gada šī apellācijas tiesa kā pirmā instance izšķīra arī muižnieku konkursa lietas.

2. Galma tiesas k r i m i n ā l n o d a ļ a sastāvēja no 6 hercoga padomniekiem un 4 virspilskungiem, un tā bija pirmā instance muižnieku pārkāpumiem un noziegumiem, - pie kam Kurzēmē bija spēkā noteikums, ka muižnieku, kas nebija vēl nekad sodīts, varēja arestēt tikai pirmās 24 stundās pēc nozieguma izdarīšanas.

3. Trešā galma tiesas nodaļa bija tāl pašā laikā arī k o n s i s t o r i j a, kas sastāvēja no 6 hercoga padomniekiem, 6 prāvestiem un superintendanta, pie kam šai konsistoriālā nodaļā prezidēja kanclers. Kā tiesa konsistoriālā nodaļa iztiesāja garīdznieku un viņu ģimenes locekļu lietas.

No galma tiesas bija pārsūdzības tiesība uz karalisko relācijas tiesu Varšavā, proti: civillietās, ja prasība pārsniedza 600 poļu florīnus, bet krimināllietās, ja sods nebija piespriests par laupīšanu, slepkavību, vardarbību, dedzināšanu un izvarošanu, - šīs lietas nevarēja pārsūdzēt, bet varēja pārsūdzēt tikai par vieglākiem pārkāpumiem. Vēlāk pārsūdzības tiesības atņēma namniekiem un literātiem un tās palika tikai muižniecībai.

II. Virspilskundzība (Oberhauptmannschaft). Formula regiminis sadala kā Kurzemi, tā Zemgali 2 virspilskundzībās, proti: Sēļoils un Jelgavas virspilskundzība Zemgalē, Kuldīgas un Tukuma virspilskundzība Kurzēmē. V i r s p i l s k u n g i (capitani maiores, virskapitāni, Landraten, zemes padomnieki) bija hercoga padomnieki, bet viņi nedzīvoja vis hercoga rezidencē, bet provincē - kā sava apgabala priekšnieki. Viena no viņu svarīgākām funkcijām teorijā bija būt par sava apgabala kara priekšniekiem (tāpēc arī nosaukums - kapitāns, virspilskungs), bet praktiski tam nebija itnekādas nozīmes, jo karaspēka nebija. Arī viņu administratīvā funkcija bija ļoti maz izveidota, - tā izteicās patiesībā tikai landtāga deputātu vēlēšanu sapulces vadīšanā, kuras virspilskungi sasauca un arī vadīja. Galvenā virspilskungu nozīme bija jurisdikcijā. Viņi bija tiesneši, kas kopā ar 2 pieaicinātiem piesēdētājiem bija pirmā instance nemuižnieku krimināllietām, izņemot zemniekus un, parasti, izņemot arī pilsētniekus. Ko tad virspilskungi varēja tiesāt kā pirmā instance krimināllietās? - Šai ziņā ir bijusi dažāda prakse. Parasti virspilskungi dažās mazās pilsētās tiesāja kā pirmā instance pilsētniekus par smagiem kriminālnodarījumiem. Bez tam viņi tiesāja pirmā instance

tos pilsētniekus, kas dzīvoja miestīšos vai uz laukiem. Beidzot, virspilskungi tiesāja arī kuršu koniņus, un vispār tos hercoga vasaļus, kas nebija uzņemti brūņniecības korporācijā. Civillietās virspilskungi bija pirmā instance: muižniekiem, kuršu koniņiem un citiem sīkiem vasaļiem, un tiem namniekiem, kas dzīvoja uz laukiem vai miestīšos. Apellācijas tiesa virspilskungu spriedumiem bija galma tiesas apellācijas nodaļa.

III. Pilskundzības (Hauptmannschaft). - Blakus virspilskundzībām hercogiste bija sadalīta 8 pilskundzībās. Zemgalē bija Bauskas un Dobeles, Kurzemē: Ventpils, Grobiņas, Durbes, Skrundas, Saldus un Kandavas pilskundzības. Pilskungus (Hauptmann) iecēla hercogs no muižnieku vidus, pie kam pilskungu funkcijas atbilda virspilskungu funkcijām, - tikai varas objekts bija cits, Pilskungiem piederēja policijas un jurisdikcijas vara kā krimināl-, tā civillietās savā iecirknī par hercoga muižu pavalstniekiem, - tā tad par šo muižu zemniekiem un amatniekiem, kas nedzīvoja pilsētās. Tāpat kā virspilstiesai, tā arī pilstiesai apellācijas instance bija galma tiesa. Bez šīm parastām tiesām 1620. gadā hercogistē nodibināja, pareizāk atjaunoja, vēl vienu tiesu, kas pastāvēja jau ordeņa laikos, proti: tā saukto *M a n n g e r i c h t*, latviski, *k ā r t ī b a s t i e s u*, jo tā atbilda Vidzemē kārtības tiesai un Igaunijā arkla tiesai. Tāpat kā ordeņa laikos tā sauktais "mannrichters" (iudex vassallorum) bija vasaļu tiesnesis ar zemākām tiesas varas funkcijām, tā arī hercogistē "mannrichters" bija galvenokārt policijas iestāde, kas tāpat kā Vidzemē kārtības tiesnesis pārzināja ceļus un tiltus, gādāja par tiesas sprieduma izpildīšanu, izdarīja tiesas piedziņas etc. Hercogistes pilsētās pilsētu rātes izsprieda civillietas, kā arī vieglākās krimināllietas kopā ar fogtu, bet smagākās krimināllietas piekrita virspilskungam vai pilskungam.

Piltenes apgabālā, kas nepiederēja pie hercogistes, pārvaldes un tiesu iekārta bija veidota pēc Igaunijas parauga (Kurzemē - pēc Prūsijas parauga). Augstākais orgāns se bija *l a n d r ā t u k o l l ē g i j a* jeb *z e m e s p a d o m e*, kas sastāvēja no 6 locekļiem jeb landrātiem un 1 notāra (sekretāra). Prezidēja vecākais landrāts. Landrātu kollēģiju vēlēja landtāgs no muižnieku vidus un apstiprināja amatā Polijas karalis. Tāpat kā hercogistē hercoga padome darbojās vienā laikā kā augstākais pārvaldes orgāns un kā augstākā tiesa; tā arī Piltenes apgabala landrātu kollēģija bija tai pašā laikā nevien augstākais izpildu orgāns, bet arī augstākā tiesa, proti: ja landrātu kollēģija darbojās kā tiesa, tad to sauca par *z e m e s t i e s u* (Landgericht); turpretīm Kurzemes apgabālā tā ir vienīgā tiesas instance brīviem ļaudīm, kas izšķīra viņu civil- un krimināllietas - ar tiesību zināmos gadījumos apellēt pie Polijas karaļa. Tāpat kā hercogistē, arī Piltenes apgabālā šī tiesa bija policijas iestāde ar nosaukumu *M a n n g e r i c h t*, kas sastāvēja no mannrichtera un 2 piesēdētājiem.

H e r c o g i s t e s l a n d t ā g s j e b k o n v e n t s .

Ja līdz 1561. gadam landtāgs Livonijā atbilda reichstāgam Vācijā, un tā tad bija vairāku kārtu saeima, tad turpretīm tagad landtāgs atbilda agrākajam Livonijas manntāgam. Tāpat kā agrāk manntāgā piedalījās tikai zemes kungs un viņa vasaļi - brūņnieki, muižnieki, tā arī tagad Kurzemes landtāgā piedalījās tikai zemes kungs un brūņniecība. Protāms, šis lūzums neiestājās tūlīt, bet pamazām. Pirmos Kurzemes landtāgos piedalījās, tāpat kā agrāk Livonijā, visas landtāga spējīgās kārtas. Pirmie landtāgi bija 1) kopsapulces, kurās piedalījās visi muižnieki - kā matrikulētie, tā nematrikulētie. Pirmais Kurzemes landtāgs sanāca Rīgā 1567. gadā, otrs 1568. gadā Bauskā, tad Kuldīgā, Jelgavā u.c... Tā tad landtāgs sapulcējās dažādās Kurzemes pilsētās; bet pēc 1617. gada Valdības formulas landtāga struktūra tika radikāli grozīta, pie kam pēc Austrumprūsijas parauga landtāgu, kas līdz tam bija muižnieku kopsapulce, pārvērtē par deputātu saeimu. Valdības formula nosaka, ka

landtāgi ir divejādi: kārtējie un ārkārtējie, un tos sasauca hercogs; ārkārtējos - pēc vajadzības, kārtējos - ik pa 2 gadiem vasarā priekš Polijas seima sesijas, kas sākās pirmdienā pēc mīžiem. Landtāgu sasaucot hercogam tas bija, kā saka, "jāizraksta", t.i. jāizzino līdz ar dienaskārtību, pie kam paziņojumus izsūtīja virspilskungiem, pilskungiem; bet cik ilgi pirms landtāga sanāksanas - par to satversme klusē. Ieradumu ceļā nodibinājās prakse (kurai 1642.gadā Polijas komisija piešķīra likuma spēku), ka landtāgi ir izzinojami vismaz 6 nedēļas pirms landtāga sanāksanas. Virspilskungi un pilskungi paziņojumu nosūtīja tālāk katram vēlēšanu iecirknim, kuru 17.g.s. bija 21 un 18.g.s. - 27, tā tad pastāvēja tā sauktā iecirkņu vēlēšanu sistēma. Katrs vēlēšanu iecirknis (Kirchspiel, latīņu tekstos - distriktis) sūtīja uz landtāgu vienu deputātu. Iecirkņa vēlēšanu sapulce bija jāsasauca 2 nedēļas pirms landtāga sanāksanas un šai vēlēšanu sapulcē jeb konvokācijā bija jāpiedalās visiem iecirkņa muižniekiem. Vēlēšanu sapulci sasauca tā sauktais k o n v o k a n t s, kas bija vai nu virspilskungs, vai pilskungs, vai arī kāds no iecirkņa muižniekiem. Iecirkņa vēlēšanu sapulcē konvokants nolasiya hercoga pavēli par landtāga sasaukšanu, un dienaskārtību (deliberācijas), ko apsprieda šī iecirkņa muižnieki, kuri pēc tam izvēlēja no sava vidus vienu deputātu, tā saukto Landboote (zemes sūtnis) un deva tam līdz i m p e r a t ī v o m a n d ā t u, kas ir vēlētāju instrukcija deputātam, un kas nosaka, kā viņam jābalso par hercoga deliberācijām. Vēlēšanu iecirknis varēja deleģēt arī vairāk deputātus, bet balsttiesība bija tikai vienam. Bez tam praksē izveidojās ieradums: uzticēt vienam deputātam 2 vai pat 3 iecirkņu mandātus. Ja kāds iecirknis neievēlēja deputātu, vispār nesauca uz konvokāciju, tad pirmo un otro reizi to sodīja ar naudas sodu, bet trešo reizi atņēma iecirknim balsttiesības. - Tā tad pretēji tagadējai kārtībai piedalīšanās landtāga vēlēšanās bija obligatoriska. Ja tagad deputātus uztur valsts, - tad toreiz deputāti bija jāuztur pašiem vēlētajiem; šai nolūkā arī katrs iecirknis nosacīja d i e t a s (dienas naudas), kuras sadalīja starp atsevišķiem muižniekiem. Ja kāds nebija 8 dienas pirms landtāga sanāksanas piesūtījis deputātam viņam piespriesto dietu, tad vainīgo muižnieku sodīja in triplum (ar trīskārtēju naudas sodu), un ja viņš vēl pēc tam pretojās, tad pēc 2 nedēļām mannrichters izdarīja pret viņu tiesas piedziņu - pēc tā paša principa kā Vidzemē, t.i. ieklāja viņa zemnieku ienākumus. Tā tad lai gan nomināli landtāgs, kā jau liecina pats vārds, bija visas zemes, resp. visu pavalstnieku priekšstāvēniecības saeima, - tomēr patiesībā landtāgs reprezentēja tikai vienu kārtu, proti: matrikulēto brūņniecību. Ja pirmajos landtāgos piedalījās arī mācītāji, tad vairāk kā lietpratēji, bet nevis kā savas kārtas politiskie priekšstāvji, - jo šajos landtāgos izsprieda galvenokārt baznīcas satversmes jautājumus. Attiecībā uz namniekiem hercogs Jēkabs 1642.gadā pieprasīja, lai uz priekšu landtāgos uzaicinātu arī namniekus. Lai gan hercogu šai ziņā atbalstīja Polijas karalis, tomēr šo prasību neizdevās realizēt, - jo pret citu kārtu pieaicināšanu kategoriski bija pretīm brūņniecība.

Landtāga konstituēšanās. - Noteiktā dienā landtāga deputāti sapulcējās Jelgavā, parasti no rīta baznīcā, noturēja dievkalpojumu un izvēlēja landtāga priekšsēdētāju jeb maršalu, kura uzdevums bija vadīt sēdes un sesijas laikā reprezentēt landtāgu, - tā tad nebija pastāvīga landtāga priekšnieka, bet tikai sesijas laikā. Pēc tam maršals un deputāti devās uz hercoga noteiktām sēžu telpām (Landbootenstube). Še maršals ar īsu uzrunu atklāja landtāgu un pēc tam pārbaudīja deputātu mandātus, t.i. katram deputātam bija jāiesniedz sava iecirkņa instrukcijas. Pēc tam landtāgs ievēlēja savu sekretāru, kas veda d i a r i j a s (diarium, sēžu protokolus). Tai pašā laikā landtāgs ievēlēja īpašu deputāciju, kas devās pie hercoga, lai viņam paziņotu, ka landtāgs ir konstituējies un lūdzā paziņot kad hercogam "patiks" atļaut izdarīt k u r i ā l i j a s (galma ceremonijas)? - Hercoga noteiktā laikā visi landtāga locekļi ieradās hercoga pilī, kur viņus sagaidīja viens

no hercoga padomniekiem - tā sauktais landmaršals. Pēc tam deputātus ieveda hercoga audienču zālē, kur landtāga vārdā hercogu uzrunāja maršals, un viņam atbildēja valsts kanclers (hercoga padomes loceklis). Pēc šīm runām un atbildēm katrs deputāts pēc kārtas devās pie hercoga, skūpstīja viņa roku un tika aicināts rautā pie galma. - Ar to beidzās landtāga darbības 1. posms, t.i. landtāga konstituēšanās un kuriālijas.

Landtāga darbība. - Landtāgā hercogs parasti nepiedalījās, bet viņa vārdā darbojās virspadomnieki, galvenokārt kanclers. Protāms, landtāgam nebija noteiktas sēžu un darbības kārtības tagadējo parlamentu nozīmē. Vispār landtāga darbību ļoti kavēja 2 apstākļi: 1) imperatīvie mandāti, jo deputātam bija jābalso tikai tā, kā viņam ar instrukciju bija noteikusi vēlētāji; 2) landtāga lēmumi stingri nemot bija tikai līgums starp 2 tiesību subjektiem: starp bruņniecību no vienas un hercogu no otras puses. Lai panāktu izlīgumu, tad bija "jākaulējas" abām pusēm piekāpjoties savās prasībās. Kad izlīgums bija panākts, kad to bija redīgējis kanclers un protokolējis landtāga sekretārs, - tad šo protokolu pirmais parakstīja un apzīmogoja hercogs; tālāk kontāsignēja virspadomnieki ar savu parakstu un zīmogu rangu kārtībā. Tālāk protokolu parakstīja un apzīmogoja landtāga maršals un visi deputāti. Šī iemesla dēļ arī neviens deputāts nedrīkstēja atstāt landtāga sesiju bez atļaujas. Kad izlīgums starp hercogu un bruņniecību šādā kārtā bija panākts, un likumīgi parakstīts, - tad likuma spēku tas ieguva ar publikācijas aktu. Atsevišķus likumus sākumā izsludināja hercogs patentes veidā, tāpat kā ģenerālgubernātors Vidzemē, bet pēc 1648. gada virspilskungi - katrs savā apgabālā. Ja no tagadējo valsts tiesību viedokļa mēģināsim sistematizēt dažādos Kurzemes landtāga aktus, tad var izšķirt sekošas atsevišķas juridiskas materiālas:

1) Kārtu sūdzības. - Tās bruņniecība apsprieda kopā ar hercoga padomniekiem un nodeva galīgi izšķirt pašam hercogam. Ja landtāgs atrada hercoga spriedumu par netaisnu, tad, protāms, tam bija tiesība apellēt pie karaļa.

2) Svarīga vieta landtāga darbībā piekrita d e l i b e r ā c i j ā m, t.i. hercoga projektu apspriedēm, pie kam šai pašā sakarībā tika izspriesti bruņniecības vēlējumi (desiderata).

3) Nodokļus hercogs varēja uzlikt tikai ar landtāga atļauju, protāms, izņemot savu muižu zemniekus.

4) Landtāgā notika vēlēšanas, ievēlot kā paša landtāga amata personas, tā arī kandidātus hercoga ierēdņiem.

5) Landtāgs prasīja norēķinus no saviem ierēdņiem.

Kur landtāgs darbībā beidzas hercoga kompetence un kur sākas landtāga tiesības, - tas nekur Kurzemes satversmē, ne arī tās papildinājumos nav atrodāms? Tāpēc normu vietā pastāvēja lielāko tiesu tīri faktiskas attiecības. - Tas nozīmēja, ka bagāts, Polijas vai Krievijas galma atbalstīts, vai aktīvs hercogs pārņēma sev tādas funkcijas, kuras parasti landtāgs uzskatīja par savu prerogatīvu. Turpretī vāji, neaktīvi hercogi bija spiesti landtāgam faktiski atdot gandrīz visu valsts varu. Hercoga padomnieks C i j e n h o r n s (Ziegenhorn) savā darbā par Kurzemes valsts tiesībām ir mēģinājis hercogam par labu mākslīgi norobežot hercoga un landtāga kompetenci šādā ceļā:

1) Landtāgs varējis pilnīgi patstāvīgi izšķirt šādas lietas: vēlēt savas amata personas, pieņemt norēķinus no tām, kā arī lemt par apellāciju pie Polijas karaļa konfliktu gadījumos.

2) Hercogs varējis patstāvīgi izšķirt: vai pieņemt kādu sūdzību vai nē, un vai atzīt lūgumu par pamatotu, vai atstāt to bez sekām. Turpretī visos citos aktos hercoga un landtāga kompetence sadurās, pie kam vismaz formāli hercogs un landtāgs ir līdztiesīgi izspriežot deliberācijas, - ja tas attiecas uz kārtu tiesībām, kā arī: ja abas puses vienojas par kopēju sūtni Polijas palmā vai citā ārvalstī.

3) Landtāgam bija tikai padomdevēja balss: valsts saimniecības politikā, baznīcas un skolu lietās, kā arī starptautiskās attiecībās.

4) Beidzot landtāgam bija tiesība likt priekšā tikai savu kandidātu, ja bija runa par ierēdņu iecelsanu amatā. -

Šis dalījums ir mākslīgs. Tāpat valsts pamatlikumos nav nekādu pozitīvu noteikumu: vai hercogam ir tiesības landtāgu limitēt, t.i. pārtraukt landtāga sesiju? - Arī šo jautājumu izsprieda nevis juridiski, bet faktiski, t.i. daži hercogi ir limitējuši landtāgu; bet bija arī gadījumi, kad limitēts landtāgs patvarīgi turpināja savas sēdes, un juridiski to pamatoja ar to, ka "viņi sēžot ārkārtējā landtāgā", - jo šādu landtāgu saskaņā ar satversmi vajadzēja hercogam sasaukt, ja muižniecība to pieprasīja. - Tā tad ārkārtējais landtāgs bija jāsasauc uz paša hercoga iniciatīvi vai muižniecības pieprasījumu. Ja hercogs ārkārtēju landtāgu nesasauc, tad muižniecība varēja sūdzēties pie karaļa. - Pēc sesijas izbeigšanās hercogs, tāpat kā sesiju sākot, pieņēma deputātus atvaļināšanās audiencē, un pēc tam katrs atgriezās savā vēlēšanu iecirknī, kur viņam bija jāsasauc savu vēlētajū kopsapulce un jāsniedz viņiem ziņojums - tā sauktā r e l ā c i j a par landtāga darbu un lēmumiem. -

Sākot ar 1712.gadu hercogistē bez landtāga pastāvēja vēl tā sauktā brālīgā konference. Atšķirībā no landtāga brālīgā konferencē piedalījās visi Kurzemes bruņniecības balsttiesīgie locekļi. Šādu konferenci sasauca hercogs ārkārtējos valsts dzīves gadījumos, un konferences lēmumi dabūja likuma spēku tikai ar hercoga piekrišanu.

Piltenes apgabalā landtāgs sanāca ik pa 3 gadiem. To sasauca landrātu kollēģija un tai bija jāpiedalās visiem bruņieku muižu valdītājiem. Tā tad pretēji hercogistei landtāgs šē bija bruņniecības kopsapulce. -

B a z n ī c a s s t ā v o k l i s h e r c o g i s t ē .

Padodoties Polijai Vidzemes un Kurzemes kārtas nodrošināja sev ar Sigismunda Augusta privilēģiju tiesības uz Augsburgas konfesiju. Protāms, līdz ar to bijušais ordeņa mestrs Ketlers pārgāja lutertībā, apprecējās un nodarbojās galvenokārt ar baznīcas lietām. 1567.gadā landtāgs uz hercoga ierosinājumu nolēma celt 70 jaunas baznīcas: Zemgalē 27 un Kurzēmē 43. Tāpat tika izdota īpaša baznīcas satversme un ar landtāga lēmumu noteikts, ka pie katras baznīcas dibināma mācītājmuiža, kurai valsts novados zemi deva hercogs, bet privātos novados muižnieki. Līdz ar to kā viens, tā otri ieguva patronāta tiesības, t.i. tiesības prezentēt mācītāja amatam kandidātu, kuru apstiprināja - sākumā superintendants, bet vēlāk konsistorija. Baznīcas augstākais orgāns bija k o n s i s t o r i j a, kas sastāvēja no 6 hercoga padomniekiem, 6 prāvestiem un superintendanta, pie kam prezidēja kanclers. Konsistorijas garīgos locekļus: prāvestus un superintendantu iecēla hercogs. Pavisam bija 6 prāvestu iecirkņi, jeb prepozitūras, pie kam Jelgavas prāvesta iecirkņa priekšnieku sauca par superintendantu. katoļu baznīcas lietas hercogistē kārtoja Žemaiķijas bīskaps Lietavā. -

H e r c o g i s t e s k ā r t a s .

I. Bruņniecība. - Vienīgi bruņniecībai (oficiālais nosaukums - Ritter-schaft und Landschaft) piederēja politiskas tiesības, t.i. tiesības piedalīties valsts dzīvē satversmē paredzētos orgānos. Tā kā galvenais orgāns bija landtāgs, tad var teikt, ka vienīgi bruņniecībai bija landtāga spēja. Bruņnieka jēdziens bija tīri formāls juridisks jēdziens. Bruņniecības loceklis bija tas, kas ar īpašu formālu ierakstu bija uzņemts bruņniecības matrikulā. Valdības formulas (Formula regiminis) 39.pants nosaka, ka Kurzemes muižniecībai ir tiesība nodibināt savu matrikulu. Šai nolūkā landtāgs 1620.gadā izvēlēja 18 vīru lielu komiteju, kas darbojās līdz 1634.gadam un pārbaudīja

visu pretendentu genealogijas un goda diplomus. Šīs darbības rezultātā radās bruņniecības korporācija, kura 1634. gadā aptvēra 110 dzimtis. Matrikulu apstiprināja landtāgs un Polijas karalis. Politiski matrikula bija domāta, lai aizkavētu Kurzemes muižniecībā poļu un leišu šlachtas ieplūšanu, - jo pēc matrikulas sastādīšanas par bruņniecības locekli varēja uzņemt kādu personu tikai ar lielām grūtībām, un proti: vispirms bija vajadzīga landtāga vairākuma, pēc tam - hercoga un karaļa piekrišana. 1839. gadā Kurzemes bruņniecībā bija 154 dzimtis, un proti: 63 no tām bija dzīvojušas Kurzēmē jau no ordeņa laikiem, 55 uzņemtas matrikulā hercogistes un 36 krievu laikos.

Brūnīecības personiskās tiesības bija:

- 1) privilēģētā tiesas piekritība,
- 2) brīvība no visāda veida personiskiem nodokļiem (piem. galyas naudas),
- 3) brīvība no visām personiskām gaitām (piem. klausām, rekrūšu ņemšanas),
- 4) bruņniecības lietiska priekšrocība bija tā, ka muižas zeme bija atbrīvota no reālnastām,
- 5) bruņniecības politiskās tiesības bija tiesība nodibināt pašai savu korporāciju un ar pēdējās palīdzību sevi pārvaldīt.

II. Garīdzniecība. - Kurzemes garīdzniecībai hercogistes valsts dzīvē nebija nekādas politiskas nozīmes, - jo materiālā ziņā garīdzniecība bija pilnīgi atkarīga no saviem patroniem, t.i. no hercoga vai muižniekiem. Tikai jurisdikcijas ziņā garīdzniecība bija eksempta kārtā ar savu īpašu tiesu - konsistoriju. -

III. Namniecība. - Kurzemē pilsētu bija maz, un tās pašas nelielas, nabas, - tāpēc arī pilsētu iespaids hercogistes valsts un saimniecības dzīvē nevarēja būt liels. Galvenās pilsētas bija 4: Jelgava ar 9000, Kuldīga ar 3000, Liepāja ar 2000 un Ventspils ar 2000 iedzīvotājiem, no kurām pilsētas tiesības hercogistes laikos dabūja arī Liepāja 1625.gadā. Bez tam hercogu laikos ir dibinātas šādas jaunas pilsētas: Jaunjelgava (Friedrichstadt) - dibināta ap 1590.gadu, pilsētas tiesības ieguvusi 1647.gadā; tālāk hercoga Jēkaba dibinātā Jēkabpils (Jakobsstadt), kas pilsētas tiesības ieguva 1670.gadā. Pilsētu pārvalde atradās r ā t e s rokās. Tā kā Kurzemes pilsētām bija piešķirtas Rīgas tiesības, tad arī rātes dibināja pēc Rīgas parauga. Atkarībā no pilsētu lieluma rātē bija 6 - 10 locekļi, kurus vēlēja uz visu mūžu un apstiprināja amatā hercogs vai galma tiesa. Kāte sastāvēja no pilsētas galvas jeb birgermeistara, kuru iecēla amatā hercogs no 2 vai 3 pilsētas vēlētiem kandidātiem. Tālāk pie rātes piederēja pilsētas fogts, kuru parasti vēlēja tikai uz 3 gadiem. Tāpat rātē sūtīja savus priekšstāvjus gilžu aldermani. Katram namniekam bija jāiestājas tirgotāju vai amatnieku gildē, un kā šo korporāciju locekļi namnieki varēja piedalīties pilsētas pašvaldībā, tā tad ieguva līdz ar to vēlēšanu tiesības. Galvenā namnieku priekšrocība bija e k s k l u z ī v a t i e s ī b a nodarboties ar tirdzniecību un amatniecību. Tāpat kā Rīgā, arī Kurzemes pilsētās rāte bija nevien pārvaldes, bet arī tiesas iestāde. Kātes spriedumu civilī lietās varēja pārsūdzēt uz galma tiesu. Kad rāte darbojās kā krimināltiesā, tad pie rātes sastāva piederēja arī vietējais pilskungs vai virspilskungs. Visumā namnieku kārtā hercogistē ienēma to pašu maznozīmīgo vietu kā Polijas namniecība.

IV. Z e m n i e k u k ā r t a .

Attiecībā uz zemnieku kārtas stāvokli jāizšķir vairāki laukmeti:

- 1) laikmets līdz pamatlikumu izdošanai,
- 2) laikmets pēc šo likumu izdošanas līdz 17.g.s. beigām un
- 3) 18.gadu simtenis, ko raksturo muižnieku privātā likumdošana.

1. Laikmets līdz 1617.gadam.

Jau Sigismunda Augusta privilēģija un tāpat tās izvilkums ar nosaukumu "Gotharda privilēģija" nozīmēja soli uz priekšu zemnieku stāvokļa pasliktināšanā, - jo ar šīm privilēģijām uz Kurzemi attiecināja to nebrīvības režīmu, kas bija nodibinājies Hārijā un Vīrijā. Arī landtāga lēmumi 16. g.s. otrā pusē viens pēc otra sašaurināja zemnieku tiesību sfēru vai pat pilnīgi to pakļāva dzimtskunga tiesību pasaulei. Tā 1567.gadā landtāgs aizliedza zemniekiem un amatniekiem krogēt alu. 1570.gadā landtāgs aizliedza zemniekiem tirgoties un pārdot savus ražojumus ārpus parastiem lauku tirgiem. Šis 1570.gada landtāgs aprobežoja arī zemnieku medību tiesības, aizliedzot viņiem rīkot medības ar dzinējliem un suniem (tā saukto "klaberjakti"). Zemnieki drīkstēja medīt vienīgi zaķus, lāčus, vilkus un lūšus; pie kam muižai bija jānodod nemedītā zvēra āda par kunga tiesu, - pretējā gadījumā mednieku uzskatīja par zagli, un viņu kā zagli varēja arī tiesāt. 1606.gada landtāgs ierobežoja zemnieku svētku ilgumu, nosakot, ka: zemnieki var svinēt kāzas tikai 2 dienas un kristības 1 dienu.

Tomēr vissmagāk zemnieki jauno režīmu Kurzēmē sajuta j u r i s - d i k c i j a s ziņā. Ordeņa laikā Kurzēmē zemniekus tiesāja vai nu pašu vēlētajā pagasta tiesā, vai ordeņa fogts. Turpretī muižniekiem tiesas varas nebija. Bet ar Sigismunda Augusta un Gotharda privilēģiju Kurzemes muižniekiem tika piešķirta augstākā un zemākā tiesas vara par sava novada laudīm. Pa daļai ir uzglabājušies Dundagas muižas tiesas protokoli no 16.g.s. beigām, kas liecina, ka muižniekam paša organizētā tiesā, tā sauktā p a t r i m o n i ā l t i e s ā bija tiesības piespriest zemniekiem nāves sodus un likt tos arī izpildīt. Parasti šāda muižas tiesa sastāvēja: no dzimtskunga kā priekšsēdētāja, muižas skrīvera, muižkunga un tiesas vīriem, kurus dzimtskungs izraudzīja no muižas uzraugiem, vecākiem zemniekiem un amatniekiem. Lai panāktu atzīšanos, muižas tiesa apsūdzētos spīdzināja un sodus piesprieda pēc vietējām ieradumu tiesībām un Kurzemes zemes tiesībām. Dzimtskungs varēja tiesas spriedumu arī grozīt: vienu sodu pārvērst citā; pie kam dažreiz notiesātam brīvam cilvēkam par sodu bija jādodas vērdsībā. -

Par Kurzemes zemnieku s a i m n i e c i s k o stāvokli 16.g.s. otrā pusē ziņas ir trūcīgas. Tā kā pastāvēja dzimtsbūšana, tad visi zemnieki bija pierakstīti pie kādas kunga valsts jeb novada. Administratīvā ziņā valstis dalījās pagastos jeb vakās. Pagasta vecāko sauca par vagari un viņa palīgu par šķilteri jeb jātnieku, pie kam viņu priekšnieks ir muižkungs (Amtmann, Landzknecht, Junker). Pagasta laudis dalījās: saimniekos, valeniekos un kalpos).

1. Pēc zemes lieluma s a i m n i e k i bija savukārt vai nu pilni vīri, vai pušelnieki, vai beidzot kājinieki jeb iebūvieši. A r k l a j ē - dziens ir nenoteikts, jo parasti par arklu sauca nodokļu un klausu vienību, kuru pēc ļoti rupjām ārējām pazīmēm dažādos novados un laikos noteica dažādi. Parasti par arklu Kurzēmē sauca 4 lauku mājas kopā. Tomēr bija sastopāmi arī 2 un pat 8 saimnieki uz larkla. Līdz ar to, protāms, ir pavisam grūti noteikt arklu kā zemnieku zemes vērtības mēru platības mērā, piem. pūrvietās. Tomēr daži rēķina 16.g.s. otrā pusē zemnieku arklu Kurzēmē apmēram uz 300 pūrvietām aramzemes. 20 šādi z e m n i e k u a r k l i (Bauernhaken) sastādīja tā saukto j ā t n i e k u a r k l u (Hosstdiensthaken), t.i. muižai ik no 20 zemnieku arkliem bija jābūta un jāuztur viens jātnieks. 18. g.s. šo kārtību grozīja, nosakot, ka uz priekšu muižai 1 jātnieks jādod no 60 darba spējīgiem vīriešiem 14 - 60 gadu vecumā. No tā mēs redzam, ka par pilnu vīru neverēja saukt tādu saimnieku, kam bija 1 arkls zemes, - jo patiesībā pilnam vīram bij tikai 1/4 arkla. Pilns vīrs ir tāds saimnieks, kas dod muižai ik dienas pilnas klausas, proti: vienu zirga un vienu kājinieku strādnieku. Turpretī pušelnieka nodevas un klausas bija uz pusi mazākas. Nodevu, protāms, bija ļoti daudz - ap 20 dažādu nodevu un tās bija jādod nevien muižai, bet arī muižkungam, mācītājam un dažreiz arī mežsargam. Ja pilna vīra nodevas saskaitām kopā, tad pēc toreizējām cenām dabūjam viena

[The text on this page is extremely faint and illegible. It appears to be a multi-paragraph document, possibly a letter or a report, with several lines of text visible across the page. The content is too faded to transcribe accurately.]

vērša vērtību. Trešā saimnieku šķira bija tā sauktie iebūvieši jeb kājinieki, kuru nosaukums liecina, ka viņi ir bijusi jaunsaimnieki - kas iebūvējušies jaunā zemē. Tā kā zemes viņiem bija maz un tā bija neiekopta, tad viņi bija spiesti nodarboties blakus ar amatniecību. Tālāk, tā kā iebūviešiem bija maz inventāra, bieži nebija pat zirga, tad viņi gāja klausās tikai kājām - tāpēc nosaukums "kājinieks".

2. iedzīvotāju grupa pagastos bija v a l e n i e k i, kurus avotos sauc arī par "pirtniekiem" (jo viņi dzīvo pirtī) vai par "piemītniekiem", jo viņi ir piemetušies pie kāda saimnieka. Tāpat kā Vidzemē zviedru valdība, tā arī šē Kurzemē landtāgi nesaudzīgi cīnījās pret šo iedzīvotāju šķiru un prasīja, lai valenieki līgst pie saimniekiem par gada kalpiem.

3. iedzīvotāju grupa pagastos bija k a l p i. Kalpi bija ļaudis, kas ar pakalpojuma līgumu bija saistīti pie kāda saimnieka vai kunga uz visu gadu. Svarīgi ir tas, ka likums nosacīja kalpu algu. Uz 1606. gada landtāga lēmuma pamata kalpa alga sastāvēja: no brīva uztura, brīva apģērba un bandas sēklas. Banda ir kalpa atalgojums graudā, sēklā etc. Bandas lielums kalpam bija 1/2 pūrs rudzu un 4 sieki auzu vai griķu. Šo bandu kalpam bija tiesība sēt saimnieka zemē un savā brīvā laikā to apkopt. Turpretim kalpones, nepieauguši puīši algas vietā dabūja vienīgi apģērbu un uzturu.

2. Laikmets pēc 1617. gada.

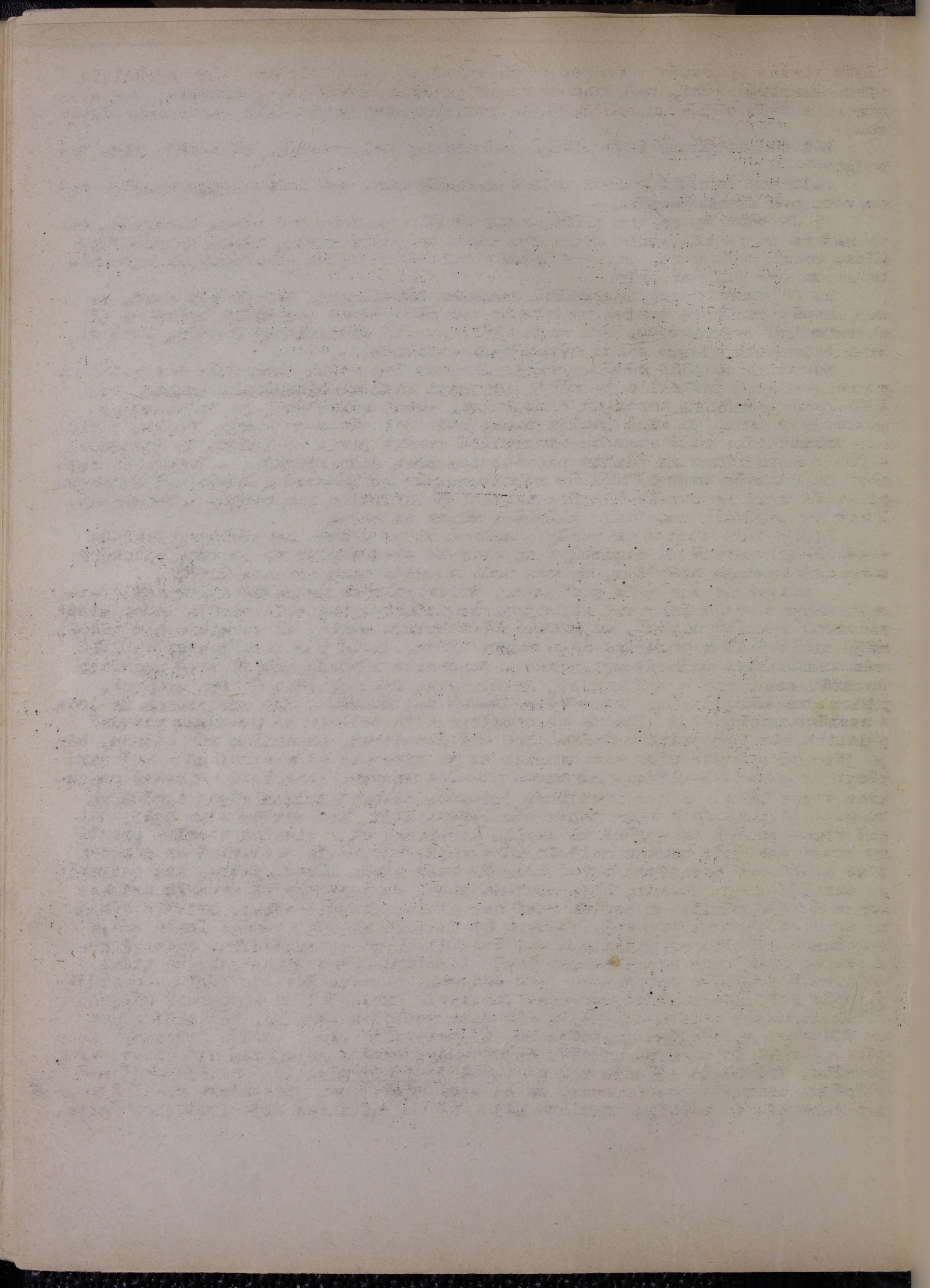
Kurzemes statutos atsevišķas nodaļas seko viena otrai šādā kārtībā:

- I. nod. 1.-49. p. - De potestate publica (Par publisko varu),
- II. " 50.-63. p. - De potestate privata (Par privāto varu),
- III. " 64.-65. p. - Patria potestas (Tēva vara par bērniem) un
- IV. " 66.-75. p. - Potestas tutelarlis (Aizbildņa vara).

No šīs nodaļu secības redzām, ka Kurzemes statūti atšķir dažādus varas stātusus: publiskās un privātās varas stātusus, pie kam privātās varas stātuss var būt: 1) kunga privātā vara par dzimtsļaudīm, 2) nama tēva privātā vara par saimi (Patria potestas) un 3) aizbildņa privātā vara par aizbilstāmiem. 50. p. nosaka: "Prima potestas privata est dominorum in homines proprios sive rusticos" (Pirmā privātā vara ir kungu vara par dzimtsļaudīm jeb zemniekiem). Tā tad Kurzemes statutos zemnieki tiek saukti par drelliem, jeb "homo proprius" Latvijas tiesību avotos līdz tam bija tikai drells, resp. vērģa nosaukums; turpretim dzimtskungu sauca par kungu (dominus). Dzimtsbūšana tika nodibināta vai nu tajā piedzimstot vai iestājoties. Bērns, kas bija piedzimis likumīgā laulībā, bija dzimtscilvēks vienmēr tad, ja tēvs bija dzimtscilvēks; tā tad māte varēja būt arī muižniece vai namniece - tas nekrita svarā. Tā tad likumīgā laulībā dzimušā bērna stāvokli nosacīja tēvs. - Turpretim ārī laulībā dzimušā bērna stāvokli nosacīja māte, piem. bērns, kas piedzima no zemnieces un muižnieka, bija dzimtscilvēks. Otrkārt, Kurzemes statūti kā būtisku dzimtscilvēka pazīmi prasīja arī piedzimšanu uz muižnieka zemes; citiem vārdiem, dzimtsbūšanas avots ir nevien nebrīva vecāku kārtē, bet arī nebrīva zeme, ko var juridiski formulēt arī citādi, proti: piederību pie dzimtsbūšanas nosacīja nevien i u s s a n g u i n i s (asinstiesību princips), bet arī i u s s o l i (zemes tiesības). Treškārt, par dzimts-
cilvēku kļuva katrs, kas no brīva prāta atdevās kāda kunga privātā varā, pie kam šē jāatšķir 2 gadījumi:

a) vai nu brīvnieks atsakas no savas brīvības expressis verbis (skaidriem vārdiem), un šādā gadījumā viņam bija jādod divējādi zvērestī (Sal. Latvijas tiesību vēsture II. daļa, 42. lpp.);

b) kad brīvnieks atsakas no savas brīvības klusējot ar to, ka viņš uzņem bez kāda līguma vai zvērasta valdīt zemnieka mājas, un līdz ar to pildīt visus tos pienākumus, kādi šai mājai ir jāpilda pret muižu. Pēdējo gadījumu jurisprudencē sauc par d ū m v a d a t i e s ī b ā m (kauchfangsrecht). "Rauchfang" ir vecs vācu nosaukums skurstenim. Tas nozīmēja: līdz ko

kādās tukšās pamestās zemnieku mājās atkal pēc kāda ilgāka laika parādījās virs skursteņa dūmi, tad līdz ar to šī pavārda iekūrējs - zemnieks, kas bija nometis šais mājās uz dzīvi, bija izteicis savu gribu kļūt par dzimtscilvēku.

Vai dzimtsbūšana bija mūžīgs stāvoklis, vai, varbūt, tā varēja tikt izbeigta? -

Piltenes statūti paredz vairākus gadījumus, kad dzimtskungs zaudēja savu varu par dzimtslaudīm. -

1) Ja kāds kungs var glābt savus laudis no bada vai nāves briesmām, bet to nedara un pamet laudis viņu liktenim; tad šāds kungs, tāpat kā nežēlīgs tēvs, zaudē savu varu, un viņa laudis vai bērni kļūst atbrīvoti no privātās varas un var iet kur grib.

2) Ja kungs pamet nabadzībā zemnieka bārabērnus, kas ir tik mazi, ka vēl nespēj ganīt ne zosis, ne aitas; tad šādi bērni gan kļūst brīvi no šī cietsirdīgā dzimtskunga, bet viņi kļūst par tā dzimtskunga laudīm, kurš un kura saimnieki pieņem šādus bārabērnus audzināt.

Kurzemes statūti pēdējo gadījumu nemaz neparedz. Turpretīm attiecībā uz pirmo gadījumu stāvoklis ir šāds: Kurzemes statūtu oficiālais teksts, ko 1617.gadā pasniedza hercogam Frīdriham, satur noteikumu, ka dzimtskungs zaudē savu varu, ja viņš laudis pamet bada vai nāves briesmām. Toties Kurzemes bruņniecība savā statūtu eksemplārā minēto pantu ar nolūku ir izlaidusi, - lai atsvabinātos no visiem pienākumiem pret dzimtslaudīm. - Turpretīm hercogi ir vienmēr uzskatījuši šo noteikumu par spēkā esošu, kāpēc arī Kurzemes pilsētām viņi ir devuši tiesību neizdot muižniekiem tos bēgļus - zemniekus, kurus ir uzņēmuši namnieki, glābdāmi viņus no bada.

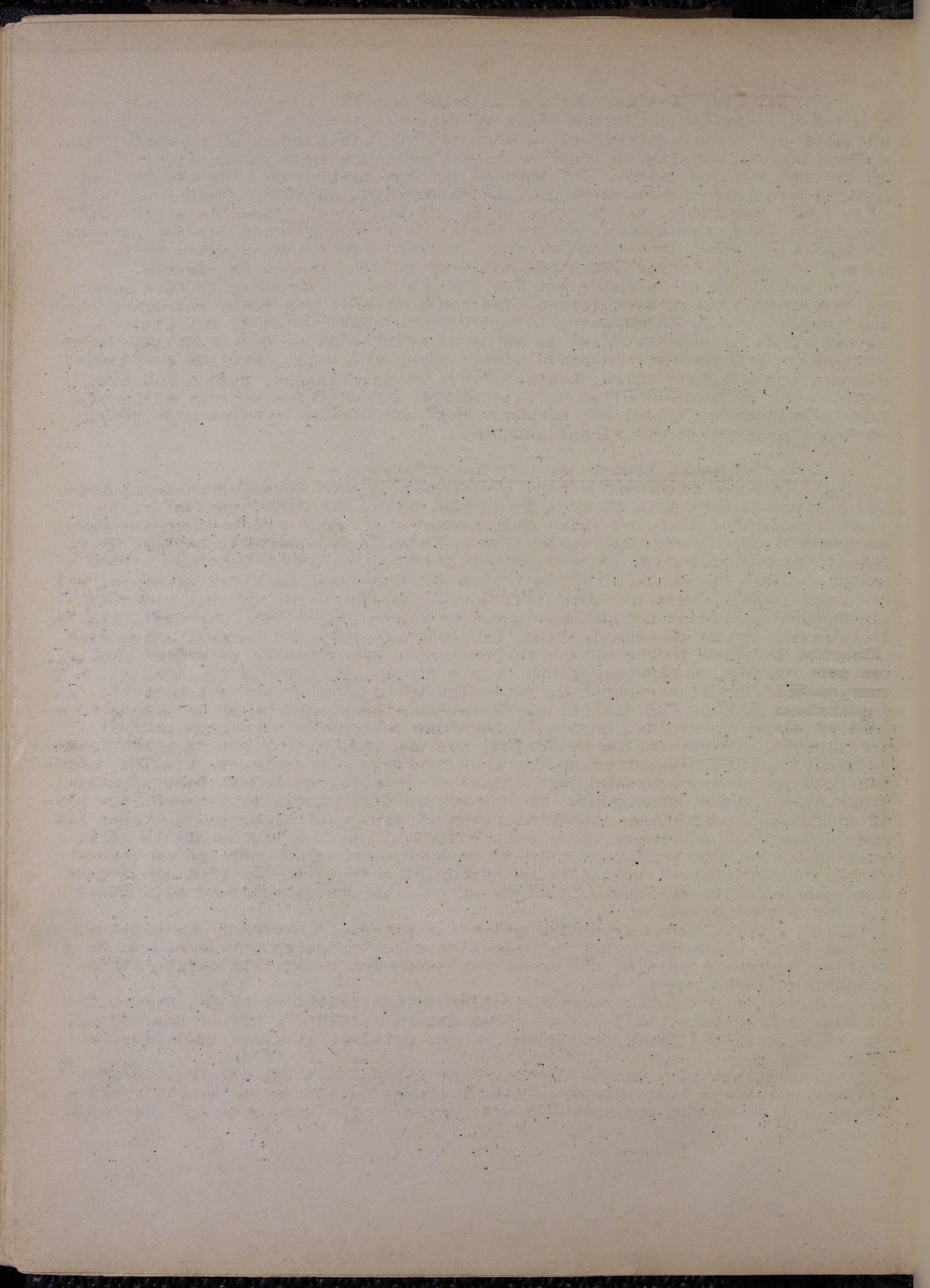
3) Ja dzimtskungs patvarīgi, neievērodāms likuma noteikumus, iebruka sveša kunga novadā un sagūstīja un aizveda savu bēgli; ar to viņš aizskāra otra dzimtskunga tiesības, un par sodu zaudēja savu dzimtskundzību.

Atskaitot šos trīs gadījumus, dzimtscilvēks principā nedrīkstēja atstāt kunga novadu bez viņa atļaujas. Šo principu bez soda varēja lauzt tikai sieviete laulību nolūkā, un proti: kā zemnieka meita, tā atraitne pēc vispārējā civiltiesību principa seko savam vīram, un tā tad iestājoties laulībā var atstāt sava dzimtskunga novadu. Turpretīm vīrieši nekādā ziņā nedrīkst atstāt savu kungu - arī tad nē, ja zemnieku dēli gribētu doties svešumā, piem. uz kādu pilsētu, lai mācītos amatā vai studētu. Šim noteikumam ir ļoti svarīga nozīme, - jo līdz ar to zemnieks bija spiests no paaudzes paaudzē palikt tikai par dzimtscilvēku. Bet arī sievietei, precoties pār novadu, bija jāzaudē gandrīz visa sava manta; un ja sieviete bija atraitne - arī savi bērni no pirmās laulības. Kurzemes statūti nosaka: atraitnei otrreiz precoties viņas bērni un res familiare (ģimenes lietas) paliek viņas agrākajam kungam; ja turpretīm viņa paņem šīs lietas līdz, tad nevien viņa pati, bet arī viņas palīgi ir sodāmi kā zagļi. Atraitnei bija vienīgi tiesība prasīt no savas kustāmās mantas nelielu pūra daļu; turpretīm attiecībā uz bērniem tika piemērots princips: bērni vienmēr seko savam tēvam. Katrs, kas patvarīgi atstāja kunga novadu, bija noziedznieks, kuru pirmās 24 stundās dzimtskungs varēja gūstīt un meklēt rokā bez tiesas starpniecības, privātā kārtā un ar varu pārvest atpakaļ. Notekot 24 stundām statūti paredz īpašu bēgļa izdošanas kārtību ar pilskunga vai virspilskunga starpniecību. Saskaņā ar Kurzemes statūtiem prasības par bēgļu izdošanu nekad nenoilgst; un tikai 1624.gadā landtāgs noteica 30 gadu noilguma termiņu ārzemju bēgļu atprasīšanai pēc Piltenes statūtu parauga. Turpretīm attiecībā uz iekszemes bēgļiem vēlāk ieraduma ceļā nodibinājās 100 gadu noilguma termiņš, kas salīdzinot ar Vidzemes apstākļiem nozīmēja to, ka patiesībā bēgli varēja "vienmēr" prasīt atpakaļ. Šo termiņu robežās dzimtskungs varēja priesties pie tiesas ar prasību, lai bēgļa slēpējs vai pieturētājs izdod bēgli, - pretējā gadījumā slēpējam draudēja naudas sods, un no viņa varēja pat piespriest prasītājam par labu tikpat vērtīgu zemnieku māju, kā tā, no kuras bija izbēdzis bēglis.

Galvenie bēgļu uzrādīšanas agenti bija žīdi, jo ar to viņi ieguva sev tiesības ieceļot no Lietavas Kurzemē. - pie kam par katru bēgli viņi dabūja no muižas īpašu kerāmo naudu (Fanggeld). Pašam bēglim statūti sodu neparedz, bet gan vēlāk Kurzemes landtāgs 1633. gadā nosacīja, ka divreiz bēgšanā piekrtam zemniekam jānocērt kāja; bez tam uz mājas pārmācības tiesību pamata katrs dzimtskungs varēja, protāms, bēgli sodīt pēc patikas. -

Dzimtslaužu mantiskās tiesības. - Ne Piltenes, ne Kurzemes statūti nekur tieši nenorāda, ka zemniekam būtu īpašuma tiesības uz k u s t ā m o m a n t u, bet no bēgļu izdošanas noteikumiem jāsecina, ka dzimtslaudim bija sava manta. Tā piem. Piltēnes statūti nosaka, ka bēglis izdodāms ar sievu un bērniem un visu kustāmo mantu līdz ar bēgļa gaitās iegūto labību un sienu, izņemot: desmito tiesu, aizdotos vai nomā paņemtos lopus un dzelzsinventāru. Pēdējās lietas, protāms, paturēja tas dzimtskungs, pie kura bēglis bija slēpies. Arī Kurzemes statūti runā par res familiare. Tomēr - tā kā nebija tiesas, kurā privāto muižu zemnieks varētu sūdzēties, ja muižnieks viņam būtu atņēmis kādu mantas daļu; tad, protāms, zemnieka kustāmās mantas tiesiskais stāvoklis ir vairāk apspriežams pēc dabiskām tiesībām, - tā tad pēc tā, ko kāds kungs uzskatīja par taisnību, par godu etc., bet ne pēc pozitīvām tiesībām. Līdz ar to jāsaka, ka dzimtslaužu mantas stāvoklis bija prekārs, jo nodarījumi zemniekam nebija sūdzāmi, viņiem nebija tiesas aizsardzības. Turpretim hercogu muižas zemniekiem bija diezgan plašas īpašuma un mantošanas tiesības uz kustāmo mantu, izņemot dzelzsinventāru.

Zemnieku tiesības uz n e k u s t ā m o m a n t u privātās muižās bija tīri prekāras; citiem vārdiem, zeme bija zemniekam par muižas gaitām piešķirta banda (romiešu peculium). Tāpēc muižnieks varēja šādu zemnieku pēc patikas izlikt no mājām vai pārcelt uz citām vai, kā saka avoti: "atņemt saimnieka godu un pārvērst par kalpu". Turpretim valsts muižās zemnieka agrārtiesiskais stāvoklis bija labāks, jo šie saimnieki varēja izlikt no mājām vienīgi ar hercoga kases kollēģijas atļauju. Parasti tēva sētu mantoja dēls, bet tā kā tā bija valsts zeme, tad, protāms, saimnieka rīcības tiesības bija ļoti ierobežotas. Saimnieks nedrīkstēja zemi ne pārdot, ne apmainīt, ne iznomāt tālāk. Šo hercoga zemnieku stāvokli sīki nosacīja tā sauktie m u i ž u n o t e i k u m i (Amtsordnungen), starp kuriem pats garākais ir hercoga Jēkaba izdotsis noteikums, kas satur 124 pantus un sīki nokārto muižas ierēdņu un zemnieku tiesiskās attiecības. No šiem noteikumiem redzām, ka laudis ir sadalīti pagastos, kurus sasauca 2 reizes gadā: vasarā un ziemā. Šais pagasta sapulcēs ievāca no zemniekiem viņu nodevas un piedzina viņu pārdus - tā sauktos atberus (no atbērt); bet tad pat pieņēma arī zemnieku sūdzības, iecēla un atlaide no amata ierēdņus. Šādi ierēdņi hercoga muižās bija: muižkungs, skrīveris, klētnieki, rijnieki, vagaris, šķilteris jeb jātnieks un vēl daži citi. Muižas grāmatvedība notika ar birkām, pie kam: savas birkas bija vagarim - uz tām atzīmēja klausu dienas, savas birkas rijniekam - kur atzīmēja izkulto labību, savas birkas bija klētniekam, kurš atzīmēja saņemto un izdoto labību u.t.t.. Lai muižu ierēdņi vai dažreiz arī nomnieki un ķīlu turētāji nevarētu izsūkt hercoga zemniekus, pastāvēja zināma saistoša nodevu un klausu norma ar nosaukumu v a k u r e g i s t r s, kam ir zināma līdzība ar Vidzemē lietotām vaku grāmatām. Pretēji Vidzemei, Kurzemē klausu darbs tika organizēts pēc a k o r d a p r i n c ī p a (pēc gabalu darba principa), proti: katram saimniekam katrā muižas laukā (rēķinot trijlauku sistēmu) ierādīja 3 - 6 pūrvietas lielu nodalītu tīrumu, ko sauca par riežu (no "riest", "nogriest"), arī valaku vai novadu. Kieža saimniekam bija pilnīgi jāapkopj ar savu darba spēku, darba rīkiem un zirgiem. Bez riežām saimniekiem bija jādod muižai arī parastās vidzemnieku klaugas - tā tad nedēļas darbinieki: zirdzinieks un kājinieks. Kiežu sistēma muižai bija izdevīgāka, jo muiža saņēma gatavus produktus, un tai nebija nekāda daļa - kā un kādā laikā saimnieks šo darbu pastrādāja.

Jurisdikcija. -

Šai ziņā jāatšķir hercoga un privāto muižu zemnieki. Hercoga muižās muižas ierēdņiem tāpat kā Vidzemē piederēja mājas pārvaldes tiesības par kļaušu darbiniekiem. Vienkāršākās civillietas un parastās sūdzības izsprieda muižkungs kopā ar piesaicinātiem pagaste tiesnešiem. Tāpat kā Vidzemē zviedru laikos, arī Kurzemē hercoga zemniekiem bija tiesības sūdzēties par muižas amata personām. Šādas zemnieku sūdzības pieņēma un izmeklēja īpaša komisija, kas hercoga sūtīta ik pa 3 gadiem ieradās katrā muižā. Turpretīm visas sarežģītāka satura civil- un krimināllietas hercoga novados iztiesāja pilskungs vai virspilskungs. Parasti hercoga zemniekiem uzlika miesas sodus, - vieglos gadījumos sodot ar pātagu, smagos ar rīkstēm.

Attiecībā uz privāto muižu Kurzemes statūti nosaka, ka "neviens nedrīkst savu dzimto vīru sodīt ar nāvi bez īpaši sasauktas tiesas sprieduma". Ja dzimtskungs to neievēroja, viņam draudēja gan tikai naudas sods, un ne vairāk. Tā kā uz Gotharda privilēģijas pamata dzimtskungiem piederēja tā sauktā patrimonālā tiesas vara, tad viņi smagākiem gadījumiem sasauca īpašu muižas tiesu, kas sastāvēja no dzimtskunga, dažiem kaimiņu muižniekiem kā piesēdētājiem un dzimtskunga izraudzītiem pagaste tiesnešiem. Krimināltiesas spriedumi pēc ieradumu ceļā nodibinātas prakses bija jāziņo vietējam pilskungam vai virspilskungam.

Kurzemes muižu likumi jeb tiesību grāmatas. -

Kurzemes dzimtskungs bija ne vien sava novada īpašnieks, administratīvās varas prieksnieks un savu lauku tiesnesis, bet arī likumdevējs; jo Kurzemes statūtu 63.p. piešķīra dzimtskungiem likumdošanas varu muižas novada robežās. Šo tiesību dzimtskungi ir arī tiesām izlietojuši, sevišķi 18.g. s.. Ir uzglabājušies ap 10 kurzemes muižu privātie likumi latviešu valodā - sākot ar 1793.-1818.g.. Šie likumi tika iespiesti vai nu tikai latviešu, vai arī vācu valodā, un izdalīti muižas novada ļaudīm, - lai neviens nevarētu atrunāties ar likumu nezināšanu. Kurzemes muižu likumi jeb, pareizāk, tiesību grāmatas satur kā saimnieciska, tā juridiska rakstura normas. Starp šiem likumiem ir jāmin "Pūres muižas barona Rennes priekšraksts vāgariem" 1802.g., no kura redzams, ka Kurzemē starp muižās un zemnieku zemi nav nekādas juridiskas robežas. Patiesībā tā bija viena zemes kategorija, ko muižnieks tikai dažādi izmantoja. Tā saukto muižas zemi muiža izmantoja tieši ar kļaušām un riežām. Turpretīm zemnieku zemi muiža izmantoja netiesi - ar zemnieku sīksaimniecību palīdzību, pie kam abās muižas novada daļās lauksaimniecību pārzināja viens un tas pats ierēdnis - vāgari. No tiesību grāmatas "Likumi Dundagas valsts desmitniekiem" 1816.g., ko izdeva Dobeles pilskungs un Dundagas dzimtskungs fon Sakens, dabūjam zināt, ka Kurzemē bija plaši attīstīts desmitnieka institūts. Parasti par desmitnieku sauca muižas ierēdni, kam bija jāuzrauga 10 pagasta saimnieki, un kas bija pakļauts tieši muižkungam kā viņa palīgs. Turpretīm Dundagā desmitnieka pārzinā un uzraudzībā ir nodoti tikai nolaidīgi un mazturīgi saimnieki. Šim tīri morāliskam Dundagas zemnieku dalījumam "godīgos un palaidnīgos saimniekus" bija šādas civiltiesiskas sekas. -

1) Desmitnieka uzraudzītie saimnieki varēja no saviem darba augļiem pārdot tikai tik daudz, cik bija vajadzīgs sāls un dzelzs pirkšanai, un ne vairāk. Turpretīm pārējie saimnieki varēja pārdot visu, tikai viņiem bija jāizņem muižā atlaujas zīme.

2) Katru nolaidīgu saimnieku muiža varēja izlikt no mājām. Turpretīm godīgie saimnieki paturēja savas mājas dzimtā valdījumā, bet ar nosacījumu, ka arī viņu dēliem jābūt "godīgiem", - ko, protams, izšķīra tikai dzimtskungs.

Gandrīz vienīgi kļaušu darba normas satur 2 nākošās tiesību grāmatas: 1796.g. grāfienes fon Mengdenes "Likumi Lindes un Birzgales pagasta zemniekiem" un 1806.g. fon Brinkena "Likumi Vormes ļaudīm". Satūra ziņā visplašā-

kie un juridiski vissvarīgākie ir 3 privātās likumdošanas akti, no kuriem viens ar nosaukumu

"Tiesas likumi"

ir dots no nezināma likumdevēja ar paralelu latviešu un vācu tekstu formulāra veidā, t.i. likumā atstāta tukša vieta tās muižas ierakstam, kas šo likumu recepēs. Nav zināms arī šīs tiesību grāmatas izdošanas gads, bet no normu satura var spriest, ka tas ir sastādīts dzimtsbūšanas beigu cēlienā, tā tad vai nu 13.g.s. beigās, vai 19.g.s. sākumā. Šī tiesību grāmata bija domāta plašākam novadam, varbūt, vairākām kaimiņu muižām. Divas pārējās tiesību grāmatas ir šādas:

"Struteles valsts likumi",

ko 1793.gadā izdeva šī novada dzimtskungs Francis Franks, kas ir visinteresantākā no visām Kurzemes muižu tiesību grāmatām. Trešā tiesību grāmata ir 1805.g. grāfienes fon Mengdenes

"Likumi Lindes un Birzgales zemniekiem" -

kā saistoša norma pagasta tiesai.

Visas trīs pēdējās tiesību grāmatas saskan tai ziņā, ka tās paredzēja zemniekiem īpašu pagasta tiesu, kas sastāvēja no 3 - 7 locekļiem. Tiesas sastāvu ievēlēja vai nu pagasta saimnieki ar balsu vairākumu, vai arī to iecēla dzimtskungs, - pie kam pagasta tiesas sastāvam parasti piederēja arī muižas ierēdņi - vagaris un desmitnieks. Tiesas sēdes notika muižā vai nu ik sestdienas, vai pārsestdienas. Pagasta tiesa varēja piespriest šādus sodus: nolūgšanos tiesas priekšā, rokas bucošanu, cietumu, kokus (tā sauktos "Stockschläge", sitieni ar rīksti, kas resnāka par mazo pirkstu), pātagu jeb plepīcu un beidzot bērnu rīkstes, ar ko sodīja bērnus un sievietes. Cik sitienus tiesa varēja piespriest, - tas gandrīz katrā novadā bija noteikts savādi. Parasti miesas sods svārstījās ap 20 - 30 sitieniem ar pātagu vai koku. Bez tam muižas uzraugiem piederēja mājas pārmācības tiesība, un viņi varēja sodīt līdz 5 sitieniem ar koku. Sodītie varēja muižas uzraugus sūdzēt pagasta tiesā. Pagasta tiesas spriedumu apstiprināja dzimtskungs, bet viņa prombūtnē tā pilnvarnieks. Sodus izpildīja vagaris, ar ko arī izskaidrojāms tautas naidis pret šo muižas ierēdņi. Parasti ar miesas sodu nevarēja sodīt tiesnesus, vagaru un jātnieku jeb šķilteri. Gandrīz pilnīgi šādā veidā pagasta tiesas institūts tika pārņemts Kurzemes zemnieku brīvleģšanas likumā 1817.g.

Protāms, pagasta tiesa bija tai pašā laikā arī administratīvs orgāns, kas sadalīja ceļu klausas un liecības jeb liekās klausas, piešķīra zemniekiem muižas aizdevumu - tā tad darbojās kā banka, pārzināja pagasta slimniekus, pārraudzīja saimnieku saimniecību etc. No "Tiesas likumu" formulāra dabūnam arī skaidru ainu par saimnieku civiltiesisko stāvokli, un proti: jaunu saimnieku ievēlēja kādā mājā par saimnieku pagasta pilna sapulce ar vienkāršu balsu vairākumu. Ja ievēlētais saimnieks nolaidīgi saimniekoja, krita parādos, - tad tiesnesis pirmo reizi viņu brīdināja, otrreiz pagasta tiesa viņu sodīja un trešo reizi pagasta tiesa sasauca pagasta saimnieku kopsapulci, lai sazinā ar to lemtu par saimnieka izlikšanu no mājām. Tā tad saimnieks bija tikai pagasta ievēlēta amata persona, kas valdīja par savām mājām vienīgi tik ilgi, kā mēr kārīgi izpildīja savu dienestu; citiem vārdiem: saimnieka stāvokli nevar apspriest pēc civiltiesībām, bet vienīgi pēc dienesta tiesībām. Kā izskaidrot to, ka pagasta saimnieku pilna sapulce lēma par to, vai iecelt vai atlaist kādu personu no saimnieka amata? - Juridiskais princips se ir tas, ka acīmredzot daudzos Kurzemes novados visi pagasta saimnieki bija solidāri atbildīgi pret muižu, ko "Tiesas likumu" formulārs nosaka skaidriem vārdiem: visi saimnieki ir solidāri atbildīgi pret muižu, un proti: kādam saimniekam aizbēgot, viņa klausas un riekšas bija jāpilda pārējiem saimniekiem liecību (ārkārtējo klausu) veidā. Ja saimnieks bija aizbēdzis ar visu mantu, tad mājas apsaimniekošanai vajadzīgās lietas muiža iegādāja no pārējo saimnieku mantas un naudas, sadalot izdevumus vienlīdzīgi starp saimniekiem.

Tāpat arī Lindes un Birzgales pagastos saimnieku, kas nebija cienīgs saimnieka goda, pirmo reizi brīdināja desmitnieks, otro reizi tiesnesis, bet trešo reizi ar tiesas spriedumu izlika no mājām un "viņa nabadzību", kā saka likumdevējs, sadalīja starp parādniekiem un jauno saimnieku. Strutelē dzimtskungs varēja katru saimnieku "nolikt" kalpa kārtā par pārmērīgu dzeršanu vai kādu citu pārkāpumu. Attiecībā uz kalpiem šīs tiesību grāmatas nosaka, ka dienesta līgumi slēdzāmi uz 3 gadiem, un atalgojuma lielumu nosaka pagasta tiesa. Tāpat ļoti sīki ir izveidota zemnieku mantošanas tiesību sistēma. - Visumā jāsaprot, ka Kurzemes zemnieku tiesiskais stāvoklis bija ļoti dažāds, kas sevišķi sakāms par privātiem zemniekiem; jo zemniekam taču galu galā bija tādas tiesības, kādas viņam "atrada par vajadzību" piešķirt viņa dzimtskungs.

Starpība starp zemnieku stāvokli Vidzemē un Kurzēmē 18.g.s. otrā pusē un 19.g.s. sākumā ir šāda: Vidzemē zemnieku stāvokli centās uzlabot krievu valdība, - tāpēc arī šē tika izdoti likumi saistoši visiem novadiem. Turpretī Kurzēmē hercogam nemaz nebija tiesības izdot likumus privāto muižu zemniekiem; tāpēc hercogs kā likumdevējs darbojās tikai savās muižās, un viņam blakus katras privātas muižas dzimtskungs varēja izdot saviem zemniekiem tā sauktos privātos likumus. Kur šai laikmetā zemnieku stāvoklis bija labāks - Vidzemē vai Kurzēmē? Šai jautājumā pagaidām vēl galīgu atbildi nav iespējams dot, - bet gan paliek iespaids, ka Kurzemes zemnieki saimnieciski un tiesiskā ziņā bija labāk nodrošināti nekā Vidzemē. Viens no šīs parādības galveniem cēloņiem bija tas, ka pretēji Vidzemes muižniekiem, kas savu jaunību pavadīja galvenokārt Krievijas galmā; Kurzemes muižnieki bija spiesti dzīvot šauros Kurzemes hercogistes apstākļos, un viņiem nevajadzēja tik daudz naudas, kā Vidzemes muižniekiem. -

V i d z e m e s u n K u r z e m ē s s t ā v o k l i s 19. g. s..

Kā zināms, Vidzemi pievienoja Krievijai 1710.gadā, Kurzemi un Pilteni 1795.gadā, pie kam no 1801.-1876.g. Kurzeme, Vidzeme un Igaunija bija arī administrācijas un justīcijas laukā apvienotas īpašā Baltijas ģenerālgubernatora provincē, kas savas īpatnības paturēja līdz pat 1889.gadam, kad Baltijā stājās spēkā vispārējā Krievijas tiesu sistēma un, izņemot civiltiesības, arī Krievijas likumi. Tā tad pie Baltijas provincēm nepiederēja Latgale, kuru 1772.gadā sadalot Poliju pievienoja Krievijai, un proti, Vitebskas guberņai, - un kur visu šo laiku bija spēkā pārejās Krievijas iekārta un likumi.

Baltijas, galvenokārt Latvijas pārvaldes iestāžu satversme. -

Baltijas pārvaldes priekšgalā 1801.gadā iecēla ģenerālgubernatoru. Šo amatu Krievijā nodibināja 1775.gadā, pie kam ģenerālgubernatoram nodeva 2-3 guberņas, kur viņš, kā ķeizara uzticības persona, valdīja gandrīz neatkarīgi no citiem administratīviem orgāniem, paturēdams tiesību tieši sazināties ar ķeizaru. Cik liela bija viņa vara, redzāms no tā, ka 1876.gada noteikumi piešķīra ģenerālgubernatoram tiesību izdot normas ar likumu spēku.

Tālāk Kurzemei, Vidzemei un Igaunijai bija katrai savs civilģubernators. Gubernatora amatu pēc Francijas parauga Krievijā ievada Pēteris Lielais, pie kam cārs vai ķeizars iecēla gubernatorus no iekšlietu ministra priekšā liktiem kandidātiem. Gubernators bija augstākais civilpārvaldnieks guberņā, kas kā valdības uzraudzības orgāns kontrolēja visu guberņas civilās administrācijas darbību. Šis amats pastāvēja līdz 1917.gada marta revolūcijai, kad petiesībā arī uz priekšu palika tā pati kārtība, bet gubernatoru nosauca par guberņas komisāru. Blakus gubernatoram darbojās guberņas valde, ko nodibināja Katrīna II. 1775.gadā šādā sastāvā: priekssēdētājs - gubernators, locekļi - vicegubernators, vismaz 2 padomnieki, asesors jeb piesēdētājs un pēc vajadzības pieaicinātie guberņas augstākie ierēdņi, piem. guberņas arhitekts, guberņas ārsts, guberņas mērnieks etc. Patiesībā guberņas valde bija domāta

kā augstākā guberņas kollēģija administratīvām lietām, - tomēr dzīvē guberņas valde izvērtās par nenozīmīgu padomdevēja orgānu, kura lēmums gubernātoram nebija saistošs, un tāpēc parasti guberņas valde pieņēma to, ko gubernātors lika priekšā. Tāpēc krievu valststiesībnieki guberņas valdi zīmīgi nosauca par "gubernatora otro kanceleju", tā tad par tīri tehnisku padomdevēja iestādi. Guberņas savukārt dalījās apriņķos, pie kam Vidzemē bija 4 apriņķi: Rīgas, Valmieras, Cēsu, Valkas; Igaunijā: Tērbatas, Veravas, Pērnavas, Vīlandes un Sāmsalas. Kurzemē bija 8 apriņķi: Jelgavas-Bauskas, Ilūkstes, Jaunjelgavas, Tukuma, Talsu, Ventspils, Kuldīgas un Grobiņas-Aizputes. Tā kā 1819.gadā agrāko Piltēnes apgabalu pilnīgi inkorporēja Kurzemes guberņā un pārveidoja par vienu virspilskunga apgabalu, tad līdz ar to Kurzemē radās 5 virspilskungi un agrāko 8 pilskungu vietā 10 pilskungi. 1838.gadā uz Baltijas guberņām attiecināja Krievijas policijas iekārtas likumu, kura sekas bija tās, ka Rīgā un Jelgavā ievada īpašu policijmeistara amatu, bet uz laukiem nodibināja apriņķa priekšnieka amatu ar 2 palīgiem: vecāko un jaunāko palīgu. Līdz ar to Kurzemes pilskungi tika atcelti, jo viņu vietā stājās apriņķu priekšnieki. Apriņķa priekšnieks bija augstākais valdības priekšstāvis apriņķī, un līdz ar to tuvākais gubernatora izpildu orgāns. Bez tam katrā apriņķī bija: sava karaklausības komisija, akcīzes valde, nodokļu inspektors, zemnieku lietu komisārs, skolu padome, mīertiesnešu sapulce, zemnieku virstiesā un apriņķa priekšniekam padotās pagasta iestādes. - Tā tad tagadējās apriņķu valdes ir pa daļai krievijas mantojums. Jāatzīmē, ka apriņķa priekšnieka amats un vispār apriņķu iekārta Vidzemē pamatojas pa daļai uz zviedru laiku radīto kār t i b a s t i e s a s institūtu. Kārtības tiesas iekārta no jauna nosacīja 1845.gadā Baltijas provinču likumi, kas visā Vidzemē paredzēja 9 kārtības tiesas, no kurām vēlāk izveidojās 9 Vidzemes apriņķi. Tāpat kā agrāk, kārtības tiesa sastāvēja no kārtības tiesneša, ko latvieši sauca par "brūņu kungu" un 2 viņa adjunktiem (palīgiem). Kārtības tiesas locekļus vēlēja attiecīga apriņķa brūņniecība, un apstiprināja amatā ģenerālgubernators uz 3 gadiem. Šī tiesa bija pakļauta civilgubernātoram un guberņas valdei. Kārtības tiesneša ļoti daudzie pienākumi izrietēja galvenokārt no viņa administratīvās varas. Tāpēc kārtības tiesas galvenais uzdevums bija gādāt par likumu un rīkojumu pareizu izpildīšanu apriņķa robežās. Cik liels raibums saskatāms šīs tiesas darbībā - redzāms jau no tā, ka kārtības tiesnešiem militārā laukā bija jāpārziņ rekrūšu un karaspēka lietas, finanču laukā - jāpiedzen nodokļi un administratīvi sodi, justīcijas laukā - jāizdara iepriekšēja izmeklēšana, jāpārziņ cietumi un jāizpilda augstāko tiesu spriedumi, administrācijas laukā - jāgādā par publisko mieru visāda veida sapulcēs, jāapkaļo sērgas un nelegāla literatūra, jāuzrauga studenti un malumednieki, jāizdibina ziņas par ražas izredzēm, jāapkaļo ugunsgrēki etc. - No tā redzāms, ka nosaukums "kārtības tiesnesis" ir nepareizs, jo viņš bija galvenokārt policijas varas priekšstāvis.

Vidzemes kārtības tiesai Kurzemē atbilda p i l s t i e s a (Hauptmannsgericht), pie kam bija pavisam 10 pilskungi, no kuru iecirkņiem radās vēlāk 8 apriņķi. Pilstiesā Kurzemē sastāvēja no pilskunga un 2 piesēdētājiem, kurus, tāpat kā Vidzemē, vēlēja muižniecība no sava vidus; bet pretēji Vidzemei - nevis uz 3 gadiem, bet uz visu mūžu, pie kam tos apstiprināja amatā nevis ģenerālgubernators, bet ķeizars. -

P a š v a l d i b a s i e s t ā ņ u s a t v e r s m e Latvijā 19.g.s..

Pašvaldības iestāžu satversme joprojām bija saistīta ar kārtu korporatīvām tiesībām; citiem vārdiem, katrai kārtai bija sava pašvaldība, kas liecina, ka pašvaldību satversme joprojām bija feodalizēta, pie kam tāpat kā viduslaikos kārtu pašvaldības orgāni izpildīja arī pašā laikā arī dažādas valsts orgānu funkcijas. Brūņnieku un namnieku pašvaldību nosacīja 1845.gada Baltijas provinču likumi, bet zemnieku kārtas pašvaldību - 19.gadu sīmtēra zemnieku likumi.

I. Namnieku kārtas pašvaldība. -

Namnieku pašvaldība bija tai pašā laikā arī pilsētas pašvaldība. Tiem pilsētas iedzīvotājiem, kas nebija namnieki, nebija arī nekādu politisku tiesību piedalīties pilsētas pašvaldībā. Pavisam Vidzemē bija 10, Kurzēmē 11 pilsētas. Vidzemes pilsētas bija: Rīga, Tērbata, Pērnavā, Cēsis, Valmiera, Valka, Limbaži, Verava, Vilande un Arensburga (Sāmsalā), bet Kurzēmē: Jelgava, Liepāja, Ventspils, Kuldīga, Jēkabpils, Bauska, Grobiņa, Aizpute, Jaunjelgava, Piltene un Tukums. Lai gan pastāvēja vispārējās pilsētas tiesības, kas lielāko tiesu sakrita ar namnieku kārtas tiesībām, - tomēr tai pašā laikā katrai Latvijas pilsētai principā bija savs atsevišķs pilsētas likums. Tas liecina par neapprakstāmu tiesību partikularismu, kāpēc var teikt: "K a t r a p i l s ē t a d z ī v o j a a r s a v ā m t i e s ī b ā m" (piem. Rīgas satversme saturēja 200 pantus, Valmiera tikai 10 un Valka 6 pantus, - un tomēr kā Valmierai, tā Valkai bija katrai savs īpašs pilsētas likums).

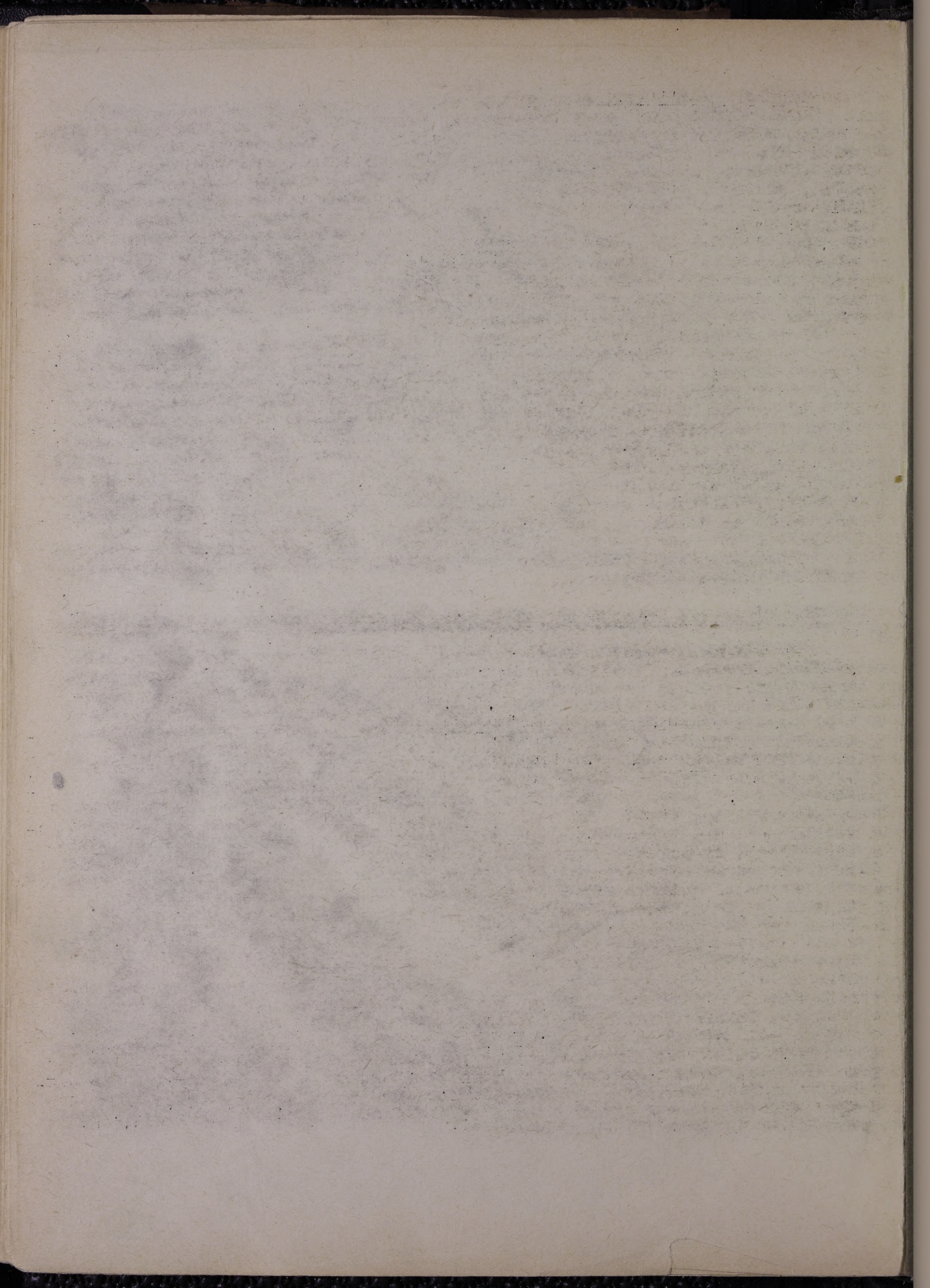
Pilsētas augstākais orgāns bija m a g i s t r ā t s, ko pēc vеча parāduma sauca par r ā t i. Rāte apvienoja sevī visu administratīvo un policijas varu pilsētas novada robežās, un tai pašā laikā rāte bija arī pirmā tiesas instance visās civil- un krimināllietās. Rātes sastāvs katrai pilsētai bija savs, piem. Rīgas rāte sastāvēja no 20 locekļiem, Jelgavas - no 12, Cēsu tikai no 3 locekļiem. Parasti, vismaz viens no rātes locekļiem bija tā sauktais birģermeisters, bet izņēmuma kārtā dažās Kurzemes pilsētās, piem. Piltēnē, birģermeistara nemaz nebija, bet viņa vietā pilsētas galvas amatu izpildīja kāds cits, piem. fogts. Rīgai bija 4 birģermeistari, bet Jelgavai 2. Lielākās pilsētās rāte deleģēja savu amatu varu citām pilsētas iestādēm.

Bez rātes Rīgā bija šādas pilsētas iestādes:

- 1) pilsētas konsistorija jeb pilsētas baznīcu pārvalde;
- 2) policijas valde;
- 3) 7 pilsētas tiesas - katra ar savu kompetenci, piem. bāriņu tiesa, tirdzniecības tiesa, amatu tiesa etc., kuras, lai atšķirtu no rātes, sauca par z e m ā k ā m t i e s ā m (Niedergerichte);
- 4) 14 pilsētas inspekcijas, kuras atbilda tagadējām departamentu nodaļām, piem. skolu, cietumu, nodokļu, arhīvu inspekcijas etc.;
- 5) gandrīz katrā pilsētā bija kāda pilsētas kollēģija, starp kurām svarīgākā bija tā sauktā kases kollēģija, kas parasti apvienoja pilsētas finanču nodaļu ar nodokļu valdi, akcīzes valdi u.c. iestādes.

Pretstatā birģermeistaram pārējās rātes locekļus sauca par rātes kungiem jeb rātes locekļiem. Visraksturīgākais pilsētu satversmē ir tas, ka rātes locekļus vēlēja pati rāte, tā tad notika tā sauktā k o o p t ā c i j a. Rātes locekļus ievēlēja uz visu mūžu, un viņus apstiprināja amatā ģenerālgubernātors. Rīgā 16 rātes kungus kooptēja šādi: 8 no pilsētas ierēdņiem - literātiem un 8 no Lielās gildes vecājo solā; citiem vārdiem, pilsētas pašvaldība atradās literātu un tirgotāju rokās, pie kam birģermeistarus savukārt vēlēja no rātes kungiem. Citās Latvijas pilsētās rātes locekļus vēlēja no visiem namniekiem, piem. Limbažos nebija nekādu literātu vai tirgotāju, tāpēc šē vēlēšanas jāsaprot relatīvā nozīmē; tāpat Cēsīs: rātē bija tikai 3 locekļi un mirušā vietā birģermeistars parasti nosauca kādu personu no pilsētas iedzīvotājiem. Kurzemes mazās pilsētās parasti turējās pie principa, ka rātes locekļi jāvēl līdzīgā skaitā no tirgotājiem un amatniekiem. Tā tad mazo pilsētu pašvaldībās bija reprezentēti arī amatnieki.

Bez magistrāta jeb rātes namnieku kārtai bija vēl 2 k o r p o r ā c i j a s, kuras sauca par gildēm. Rīgas Lielā gilde bija galvenokārt tirgotāju korporācija, bet tur uzņēma arī bankierus, māksliniekus, literātus, zeltkaļus; turpretīm Mazā gildē tikai tādus amatniekus, kas kādā Rīgas amatā jeb cunftē bija uzņemti par meistariem. Gilžu izpildu orgāns ir v e c ā j o s o l s (Altestenbank). Rīgas Lielā gildē vecājo solis sastāvēja no 40 brāļiem: no 39 vecājiem un viņu priekšsēdētāja (aldermana). Mazā gildē vecājo solā bija 30 brāļu: 29 vecājie un viņu aldermanis. Piem gildes brāļiem, kas

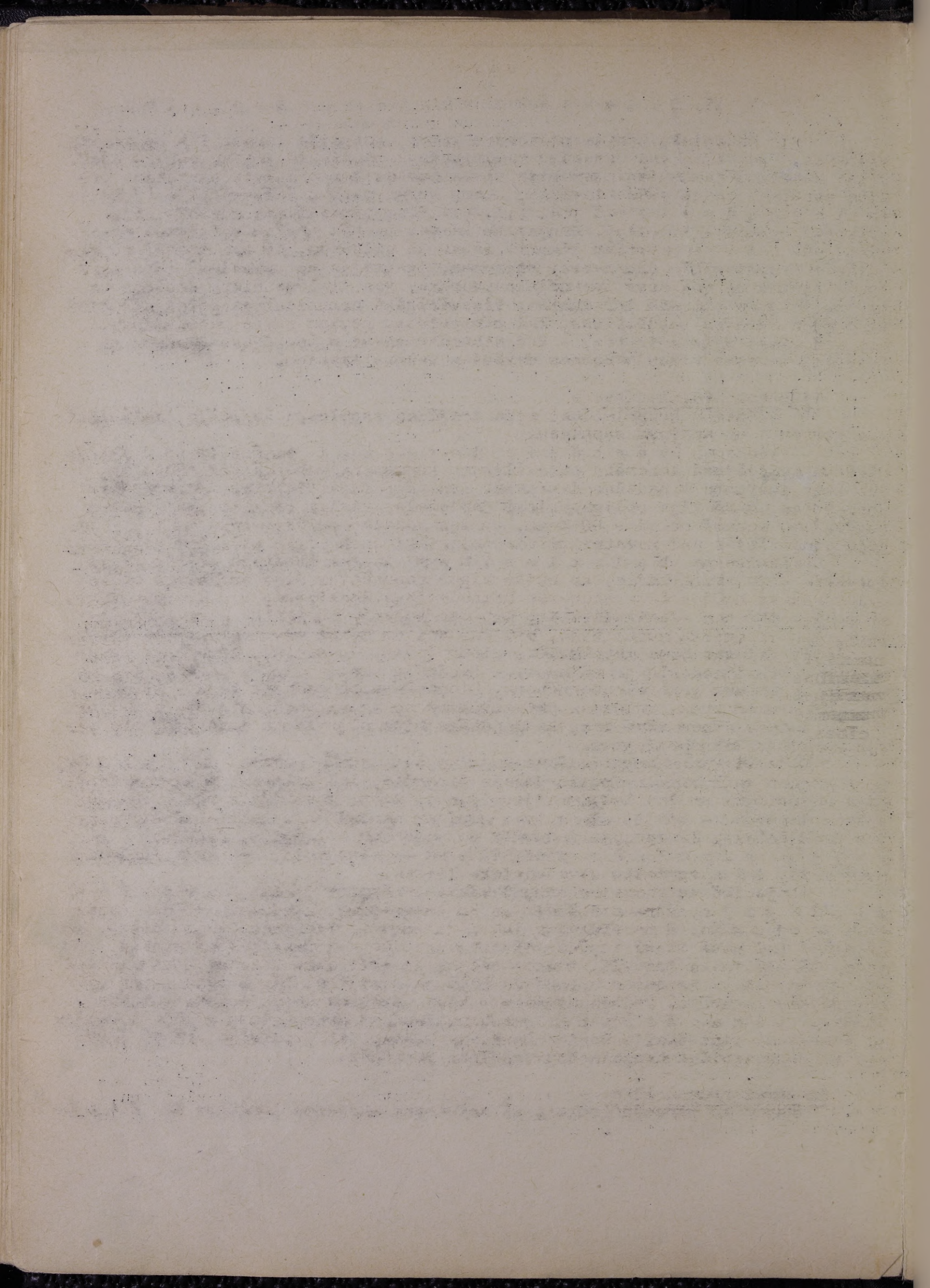

nebija ievēlēti solā, bija savs priekšstāvis, ko sauca par dogmani. Vecājo solu gildēs vēlēja pats solis: izraugot uz katru vakanto vietu vienu no 4 gildes brāļu vēlētiem kandidātiem. Tāpat kā rāti arī gilžu vecājo solu vēlēja uz visu mūžu, un vēlēšanas apstiprināja rāte. Aldermani ievēlēja amatā uz 2 gadiem gildes kopsapulce, izraugot šim amatam kādu no vecājo sola brāļiem. Protāms, ka citās pilsētās arī gilžu soli bija daudz mazāki. Jelgavā abām gildēm kopā bija 2 aldermani un 22 vecājie. Cēsīs - tirgotājiem un amatniekiem bija 1 aldermanis un 1 vecājs, Jelgavā - amatnieki un tirgotāji vēlēja kopā tikai 1 pilsētas vecāko (Stadtältester). Gilžu rokās atradās liela daļa no pilsētu varas, jo gildes taču reprezentēja tā saukto otro un trešo kārtu pilsētas pašvaldībā. Tāpēc daudzajās pilsētās iestādēs kā locekļi piedalījās nevien rātes kungi, bet arī gilžu priekšstāvji. Tāda bija Latvijas pilsētu pašvaldība līdz Baltijas provinču likumiem.

Šī satversme tika grozīta ar ķeizara pavēli 26.martā 1877.gadā, kad uz Baltiju attiecināja vispārējo Krievijas pilsētu likumu, kas bija izdots jau 1870.gadā. Saskaņā ar šo likumu Rīgā jau 1878.gadā ievēlēja 1.pilsētas domi un 1.pilsētas galvu, pie kam Rīgas rāte pastāvēja vēl līdz 1889.gadam, bet vienīgi kā tiesas iestāde. Līdz ar rāti arī abas gildes beidza pastāvēt kā pilsētas kārtu iestādes. Saskaņā ar jauno likumu gildēm bija jānodod pilsētai tās iestādes un īpašumi, piem. Lielā gilde nodeva Rīgas pilsētai: teātri, bāreņu namu, diskonta banku, gāzes iestādi, ūdens vadu, pilsētas ganības; tā tad Lielā gilde ir bijusi nevien privāta organizācija, bet arī publiskitais siska kārtu pārstāvības iestāde pilsētā, kuras rokās atradās visi svarīgākie finanču amati un iestādes. Mazā gilde zaudēja jau 1866.gadā daļu no savas publiskitaisiskās varas ar to, ka šai gadā visā Krievijā pasludināja amatniecības brīvību, - bet kā amata tiesa Mazā gilde paturēja savu publiskitaisisko nozīmi līdz pat 1889.gadam.

Pilsētu satversme Latvijā pēc 1870.gada Vispārējā Krievijas pilsētu likuma.

Šis likums paredzēja katrā pilsētā 3 pašvaldības orgānus: 1) pilsētas vēlētāju korpusu, 2) pilsētas domi un 3) pilsētas valdi. Vēlēšanas notika ik pa 4 gadiem, pie kam pretēji līdzšinējai feodālai kārtībai, kad vēlēšanu tiesības bija tikai kārtu korporācijas locekļiem, proti: gildēm, - tagad tika ieviests kapitālisma princips: ka vēlēšanu tiesības ir visiem tiem (neatkarīgi no kārtām un korporācijām), kam ir noteikts mantas cenzs, un proti: vēlēt varēja vienīgi amsaimnieki un tirgotāji, ja viņi bija vecāki par 25 gadiem un vīriešu kārtas. Turpretim sievietes, nepilngadīgie vai klātneesošie varēja savu balstiesību nodot kādam pilnvarniekam, piem. sieva vīram, māsa brālim, aizbildnim vai aizgādnim. Vēlētaji bija sadalīti 3 mantas klasēs, pie kam katra klase ievēlēja trešo daļu no domnieku skaita. Kāda šim sadalījumam ir nozīme? Proti tā, ka visi nodokļu maksātāji tika sadalīti 3 klasēs pēc savas bagātības - pēc mantas, pie kam katra klase maksāja trešo daļu no visiem nodokļiem. Pirmā klasē nodokļu maksātāju, resp. vēlētāju skaits bija daudz mazāks nekā pārējās 2 klasēs. Tā tad katrai klasei bija tiesības ievēlēt vienādu domnieku skaitu, - bet vēlētāju skaits bija dažāds, - tas nozīmē, ka pastāvēja nevienlīdzīgas vēlēšanu tiesības. Domnieku skaits Latvijas pilsētās svārstījās no 32 - 72. Domnieki ievēlēja no sava vidus pilsētas valdi, kuras sastāvu noteica paši domnieki. Pilsētas valdes priekšsēdētājs bija arī pašā laikā pilsētas galva. Mazās pilsētās varēja valdi arī nevēlēt, bet iztikt vienīgi ar pilsētas galvu. Pēc 1870.gada likuma grozījumiem 1892.gadā. pilsētas pašvaldības amata personas apstiprināja amatā ģenerālgubernators, pie kam viņam bija arī tiesības neapstiprināt tos pilsētas orgānu lēmumus, kurus viņš atzina par nelietderīgiem vai nelikumīgiem. Noteiktus pilsētas domes lēmumus, piem. par nekustamas mantas atsavināšanu, nodokļu likmēm etc. apstiprināja iekšlietu ministrs. - Tāda bija mūsu pilsētu pašvaldība 20.gadu simteņa sākumā.

II. Brūņnieku kārtas pašvaldība.

Pie brūņnieku kārtas piederēja katrs, kas bija ierakstīts Kurzemes, Vidzemes, Igaunijas vai Sāmsalas brūņniecības matrikulā jeb brūņnieku solā. Tikai matrikulētam muižniekam bija visas kārtas korporatīvās tiesības; citiem vārdiem: politiskās tiesības, starp kurām pati svarīgākā bija tā sauktā *landtāga spēja*, t.i. tiesības piedalīties muižniecības augstākā orgānā - landtāgā. Brūņnieku kārtas un tās orgānu satversmi nosaka 1845.gada Baltijas provinču likumi. Tāpat kā pilsētām, tā arī katrai no minētām 4 brūņniecībām (Kurzemes, Vidzemes, Igaunijas un Sāmsalas) bija savs īpašs likums un arī sava īpatnēja satversme, kas lielāko tiesu dibinas uz 17. un 18.gadu simteņu ierakstiem. Vissvarīgākā brūņniecības politiskā tiesība bija tiesība sapulcēties, lai pārspriestu nevien savas pašvaldības, bet arī visas valsts lietas, - lai dibinātu savus pašvaldības orgānus un ievēlētu no sava vidus personas dažādiem valsts amatiem.

Vidzemes brūņniecība. -

Vidzemes brūņniecībai bija trejādas sapulces: landtāgs, muižniecības konvents un aprinķu sapulces.

Vidzemes kārtējie *landtāgi* sanāca ik pa 3 gadiem Rīgā uz rezidējošā landrāta priekšlikumu un ģenerālgubernatora rīkojumu, kas tika izziņots 8 nedēļas iepriekš. Landtāgs bija Vidzemes muižniecības kopsapulce, kurā bija obligatoriski jāpiedalās visiem Vidzemes matrikulas locekļiem, vecumā no 21 - 60 gadu, un kas Vidzemē valdīja kādu muižu, - varēja piedalīties arī nematrikulētie muižnieki un 2 Rīgas pilsētas deputāti.

Attiecībā uz *balstītiesībām* katram landtāga pilntiesīgam loceklim bija viena balss, un abiem Rīgas deputātiem kopā arī viena balss. Balsttiesības nebija tiem Vidzemes brūņniecības locekļiem, kam muižas Vidzemē nebija (tā tad matrikulēti ir, bet nav muižu). Turpretī tiem muižniekiem, kam brūņnieku muiža bija, bet kas vai nu nemaz nav matrikulēti (piem. namnieki) vai kas bija matrikulēti citur (piem. Igaunijā), tiem bija balsstiesības tikai nodokļu jautājumos. - Landtāga sesija ilga 1 mēnesi, bet to varēja pagarināt ģenerālgubernators. Dienaskārtībā parasti bija - vēlēšanas, uzņemšana matrikulā, valdības priekšlikumi un visas provinces vai brūņniecības lietas. Jāņem vērā tas, ka landtāgs bija pilnvarots izstrādāt arī visus zemnieku likumprojektus.

Otra Vidzemes brūņniecības sapulce bija muižniecības *konvents*, ko 2 reizes gadā sasauca rezidējošais landrāts, lai sagatavotu lietas landtāga apspriedēm un lai izšķirtu jautājumus, kurus nevarēja izšķirt rezidējošais landrāts - vai nu viens, vai kopā ar landmāršalu. Konventā piedalījās landmāršals, 12 aprinķu deputāti un landrātu kollēģija. Beidzot *aprinķu sapulcēs* piedalījās kā matrikulētie, tā nematrikulētie muižnieki, lai apspriestu sava aprinķa lietas.

Attiecībā uz Vidzemes brūņniecības ierēdņiem jāmin *Landrātu kollēģija*, kura sastāvēja no 12 landrātiem. Landrātus vēlēja landtāgs uz visu muižu: 6 no Vidzemes latviešu un 6 no Vidzemes igauņu daļas. Landrāti tai pašā laikā ieņēma arī citus valsts vai pašvaldības amatus, piem. kā hoftiesas locekļi, konsistorijas locekļi etc. Bez tam katru mēnesi pēc kārtas viens landrāts uzturējās Rīgā un rezidēja, kāpēc viņu sauca par rezidējošo landrātu. Pēdējā pienākums bija nokārtot brūņniecības tekošās lietas. *Landmāršalu* jeb brūņniecības priekšnieku vēlēja landtāgs uz 3 gadiem. Viņš vadīja nevien landtāga sēdes, bet izpildīja arī tā lēmumus un reprezentēja brūņniecību valdības iestādēs.

Kurzemes brūņniecība. -

Tāpat kā hercogu laikos, tā arī tagad Kurzemes landtāgs ir *deputātu*

t ā t u s a p u l c e (nevis kopsapulce), ko sasauca ik pa 3 gadiem, pie kam katrs no 33 vēlēšanu iecirkņiem ievēlēja 1 deputātu ar imperatīvo mandātu. Ja kādam bija muižas vairākos vēlēšanu iecirkņos, tad viņam bija balsttiesība visos šāīs iecirkņos. Parasti balsttiesības, tāpat kā Vidzemē, bija matrikulētiem muižniekiem, ja viņi valdīja brūņnieku muižu. Bez tam pretēji Vidzemei - še bija balsttiesības arī tādiem brūņniecības locekļiem, kam muižas gan nebija, bet kas uzdeva savus ienākumus vismaz uz 4200 sudraba rubļiem gadā un solījās maksāt landtāga uzliktos nodokļus samērā ar šo ienākumu; bet tā kā nodokļus maksāja pēc zemnieku arklu skaita - tad noteica, ka minētā summa (4200 rub.) ir ienākums no 1/4 arkla, resp. no 66 zemnieku dvēselēm.

Bez landtāga arī Vidzemē bija divējādas citas sapulces, proti: v i s p ā r ē j ā k o n f e r e n c e, kas atbilda agrākai "brālīgai konferencēi" un vēlēšanu i e c i r k ņ u s a p u l c e s. No Kurzemes brūņniecības ierēdņiem ir jāmin šādi: 1) zemes pilnvarotais (der Landesbevollmächtigste), kas atbilda Vidzemes landmārsālam un kuru vēlēja uz 3 gadiem. 2) Vidzemes landrātu kolēģijai Kurzemē atbilda brūņniecības komitēja, kas sastāvēja no 10 aprinķu mārsāliem, pie kam katras virspilskundzības muižnieki vēlēja 2 mārsālus uz 3 gadiem, pie kam tāpat kā Vidzemē bija 1 rezidējošais landrāts, tā še Jelgavā pastāvīgi rezidēja 3 - katrs no tiem 2 mēnešus. Bez šiem ierēdņiem landtāgs savās sapulcēs vēlēja locekļus Vidzemes un Kurzemes tiesu un policijas iestādēm, kas bija viena no vissvārīgākām brūņniecības prerogatīvām, un proti: ja Vidzemes landtāgs vēlēja locekļus generālkonsistorijai un Vidzemes provinču konsistorijai, tad turpretīm Kurzemes landtāgs vēlēja šīs amata personas Kurzemes generālkonsistorijai un Kurzemes provinču konsistorijai. Tā tad Vidzemes landtāgs vēlēja: hoftiešas, zemes tiesas, aprinķa tiesas, draudzes tiesas un kārtības tiesas tiesnešus un piesēdētājus, - Kurzemes landtāgs vēlēja: virspilskungus un pilskungus ar viņu piesēdētājiem, aprinķa tiesas priekšsēdētāju un aprinķa tiesas miertiesnesi. - Brūņniecības korporācija kā Vidzemē, tā Kurzemē tika atcelta ar Satversmes Sapulces 29.juniņa 1920.gada likumu.

III. Z e m n i e k u k ā r t a s p a š v a l d ī b a .

Pēc Krievijas likumiem kārtas pazīme ir tās korporatīvā organizācija, tā tad, stingri ņemot, par zemnieku kārtu var runāt tikai tad, kad tika nodibināts pagasts. Protāms, ka pagasta institūts Latvijā ir tikpat vecs, ciktāl sniedzas mūsu vēstures ziņas. Bet 18.g.s. pagasta satversme pilnīgi sabruka, jo brūņniecība taču uzskatīja zemniekus nevis par kārtu, bet par vērgiem līdzīgiem ļaudīm, kuriem nav nekādu tiesību, un tā tad nevarēja būt arī savas korporatīvas organizācijas. Pagasts no jauna tika atzīts ar zemnieku brīvvalsts likumiem, tā tad Kurzemē ar 1817. un Vidzemē ar 1819.g. likumu. Šāīs likumos ir noteikts, ka zemnieks un pagasta loceklis ir viens un tas pats. Šie likumi radīja pagastu kā m ē r k a s a v i e n ī b u (Zweckverband), jo valdība to dibināja noteiktam mērķim, proti: lai būtu kāda iestāde, no kuras valsts varētu piedzīt visus nodokļus un gaitas (galvenokārt galvas naudu un rekrusus). Tāpēc arī likums nosacīja, ka pagasts ir solidāri atbildīgs par saviem locekļiem valsts nodokļu un gaitu ziņā. Turpretīm līdz tam par zemnieka nodokļiem valstij atbildēja dzimtskungs. Otrkārt, pagasts bija s p a i d u o r g a n i z ā c i j a (Zwangverband), t.i. katram zemniekam bija jābūt kāda pagasta loceklim. Treškārt, pagasts bija tā sauktā d z i m t e n e s s a v i e n ī b a (Heimatsverband) tāī nozīmē, ka par kāda zemnieka kārtas locekļa piederību pie tā vai cita pagasta sprieda nevis ņemot vērā viņa dzīves vietu, bet gan ņemot vērā viņa dzimšanas vietu, - tā tad ja kāds pagasta loceklis bija dzimis Vidzemē, bet dzīvoja Maskavā vai Vladivostokā, tad viņš tomēr bija tā pagasta loceklis, kur viņš bija piedzimis un tā tad bija jāmaksā nodokļi savā dzimšanas vietā. Beidzot līdzīgi tam, kā namnieku un brūņnieku kārtas jēdziens tīri

formāls, t.i. bruņnieks bija tas, kas bija ierakstīts kādas bruņniecības matrikulā; un no šāda matrikulēta muižnieka neviens vairs neprasīja: vai viņš prot rīkoties ar zobenu vai pistoli? Tas ir, vai viņa profesija ir tā, uz ko norāda nosaukums "bruņnieks"? Tāpat arī zemnieka jēdziens bija tīri formāls: zemnieks bija tas, kas pēdējā "dvēseļu revīzijā" bija pierakstīts pie kāda pagasta. Vai šāds pagasta loceklis nodarbojās ar zemkopību, vai viņš bija strādnieks kādā fabrikā, ierēdnis kantorī vai skolā, - tas nebija no svara. Skaidriem vārdiem tas ir izteikts Vidzemes zemnieku likumos, piem. 1860.gada Vidzemes zemnieku likumu 231.p. nosaka: "Ikkatrs, kas pie kādas zemnieku valsts (pagasta) ir pierakstīts, pieder pie zemnieku kārtas locekļiem, ja tas pats arī nekādu zemes darbu nebūtu strādājis un ja arī tam pašam sava dzīves vieta pavisam tai valstī nebūtu". - No tā mēs varam arī tūlīt secināt, ka kuršu koniņi (kas arī bija zemnieki) tomēr nebija zemnieki, jo viņi nepiederēja pie neviena pagasta. Turpretim jau no 1922.gada Latvijas pagasta likums pārvērtā pagastu par tīri t e r r i t o r i ā l u p a š v a l d ī b a s v i e n ī b u, kas aptver visus iedzīvotājus, kuriem pagasta novadā ir dzīves vieta, tā tad tagad pie pagasta pieder kā bijušie zemnieki, tā arī bijušie muižnieki. - Pagasti parasti tika dibināti no vienas vietas muižas bijušiem dzimtslaudīm. Tam bija ļoti liela nozīme tā ziņā, ka pagasts joprojām, tāpat kā dzimtsbūšanas laikos, paliek atkarīgs no muižas. Tādēļ pagastam bija pašvaldība tikai tiktāl, ciktāl to atļāva muiža; un tikai 1866.gada Pagasta likums sarāva šo faktisko saiti starp muižu un pagastu, - tāpēc arī tikai no šī gada var runāt par pagasta pašvaldību šī vārda īstā nozīmē. Bet līdz ar 1889.gada Policijas likumu spēkā stāšanos muižas vietā par pagasta politisko aizbildni nostādīja jaunu orgānu, proti: zemnieku lietu komisāru. Tādi ir pagasta satversmes galvenie attīstības momenti.

Pagastā ipso iure bija jāiestājas visiem kādas muižas novada laudīm. Sveša novada laudis varēja iestāties arī kādā citā pagastā, bet priekš tam bija vajadzīgs īpašs uzņemšanas akts. Šādam pagasta locekļa kandidātam vispirms bija jāpierāda, ka viņš ir izstājies no kāda cita pagasta; citiem vārdiem, jāpierāda, ka agrākais pagasts viņu ir atlaidis no savas spaidu organizācijas. No pagasta varēja izstāties tikai tad, ja pagasta loceklis bija izpildījis visas savas saistības pret muižu un pagastu, pie kam starplaikā līdz nākošai "dvēseļu revīzijai" (tā tad līdz jaunam immetrikulācijas aktam), šāds pagasta loceklis atbildēja nodokļu un gaitu ziņā vecājam pagastam. No pagasta uzskatīja par izstājušos tādu zemnieku, kas:

- 1) bija nodots rekrušos, pie kam rekrušu nodošanas termiņi bija no 17 - 25 gadiem, tā tad faktiski viņš vairs nevarēja būt pagasta loceklis;
- 2) ja kāds bija dabūjis guberņas valdes brīvpasi, t.i. atļauju aiziet no sava pagasta;
- 3) ja zemnieks varēja pierādīt, ka viņš ir immetrikulēts kādā citā kārtā, pie kam praktiski tas nozīmēja to, ka zemnieks bija aizgājis dzīvot uz pilsētu un uzņemts amatnieku vai tirgotāju gildē.

P a g a s t a l o c e k l i dalījās 3 šķirās:

- 1) saimniekos,
- 2) kalpos jeb gājējos un
- 3) muižas laudīs.

Muižas policijai bija tiesības sasaukt pagasta sapulces - galvenokārt pagasta orgānu vēlēšanai, pie kam šīs sapulces vadīja pagasta vecākais, un tās lēmumus pārbaudīja pagasta tiesa, bet apstiprināja muižas policija. Saimnieki un kalpi balsoja atsevišķi, itkā viņi katrs būtu sava kūrija. Pagasts varēja iegūt nekustāmu mantu un līdz ar to viņam, protāms, bija jānodibina īpaša pagasta kase un pagasta magazīna. No pagasta arī prasīja, lai tas dibinātu dažādas citas pagasta iestādes, un šāis nolūkos celtu vairākas pagasta ēkas: pagasta namu, pagasta skolu un nabagu māju. 1866.gada Pagasta likums atstāja spēkā daudzus agrākos pagasta institūtus, bet galvenokārt

THE
JOURNAL
OF
THE
ROYAL
ANTHROPOLOGICAL
INSTITUTE

Vol. 10, Part 1, 1910.
The Journal of the Royal Anthropological Institute, founded in 1871, is a quarterly publication devoted to the advancement of the study of man in all his aspects. It is the only English journal devoted to the study of man in all his aspects. The Journal is published by the Royal Anthropological Institute, 21, BEDFORD SQUARE, LONDON, W.C.1.

Subscription prices for 1910: Single copies, 10s. 6d. per volume; 4 volumes, 42s. 6d. per annum. The Journal is sent free of postage to all subscribers in the United Kingdom. The price of the Journal is 10s. 6d. per volume, 42s. 6d. per annum. The Journal is sent free of postage to all subscribers in the United Kingdom.

Advertisements: The Journal is open to advertisements. The price of an advertisement is 10s. 6d. per line. The Journal is open to advertisements. The price of an advertisement is 10s. 6d. per line.

Published by the Royal Anthropological Institute, 21, BEDFORD SQUARE, LONDON, W.C.1.

tas piešķīra pagastam lielāku patstāvību un radīja arī jaunus pagasta orgānus. Pēc 1866.gada Pagasta likuma pie pagasta skaitlīgās nevien visi pēdējā "dvēseļu revīzijā" pie kāda pagasta pierakstītie zemnieku kārtas laudis, bet, otrkārt - ipso iure par pagasta locekli kļuva katrs, kas pagasta novadā ieguva īpašumā vai nomā kādu zemnieku māju. Tā tad par pagasta locekļiem varēja būt: muižnieki, namnieki, garīdznieki etc., pie kam šādi pagasta locekļi joprojām paturēja savas kārtas tiesības, tas nozīmēja, ka piem. muižnieka vai namnieka ģimenes stāvoklis, laulības tiesības, mantojuma tiesības - bija apspriežamas nevis pēc zemnieku likumiem, bet pēc pilsētas vai zemes tiesībām.

P a g a s t a o r g ā n i bija šādi: pagasta sapulce, pagasta tiesa, vietnieku pulks, pagasta vecākais. Pagasta sapulcē bija balsttiesīgi visi saimnieki, tā tad tika prasīts nekustāmas mantas cenzs. Turpretīm kalpi un valēnieki pagasta sapulcē bija reprezentēti tikai ar desmitniekiem, t.i. ar 1 balsotāju ik no 10 bezzemniekiem. Kārtējās pagasta sapulces notika reizi gadā un tās sasauca pagasta vecākais, pie kam ierašanās, tāpat kā landtāgā, bija obligatoriska. Tāpat kā pilsētas sapulce vēlēja pilsētas domniekus, tā pagasta sapulce vēlēja pagasta vietniekus, un proti: pagastos ar 200 - 500 locekļiem 8 - 10 pagasta vietniekus, - bet lielākos pagastos pēdējo skaits sniedzās līdz 24. Pusi pagasta vietnieku ievēlēja no saimniekiem - tā tad no gruntniekiem un nomniekiem, bet otru pusi no kalpiem un valēniekiem, resp. no bezzemniekiem. Pagasta vietniekus vēlēja uz 3 gadiem, pie kam ik gadus ar lozi bija jāizstājas 1/3. Pagasta vietnieki bija īstais pagasta saimnieks, jo viņiem piekrita tiesība noteikt pagasta budžetu un citas pagasta svarīgākās lietas. Pie pagasta vietnieku pulka piederēja arī pagasta vecākais, kam atkarībā no pagasta lieluma pievēlēja 1 - 4 palīgus. Pagasta vecākais kopā ar saviem palīgiem un pagasta skrīveri sastādīja pagasta valdi, kas bija pagasta izpildu orgāns. Pagasta vecākam piederēja arī policijas vara par visiem pagasta locekļiem, kas dzīvoja klausu zemē, pie kam viņš varēja sodīt ar arestu līdz 2 dienām. Pagasta amata vīru darbību Vidzemē pārraudzīja draudzes tiesa, bet Kurzemē aprīnka tiesas; turpretīm policijas lietās uzraudzības orgāns Vidzemē bija kārtības tiesa, bet Kurzemē pils tiesa. 1911. gadā Vidzemē bija 250 un Kurzemē 234 pagasti.

K u r z e m e s t i e s u i e k ā r t a 19.g.s..

1. Galmairstiesas. -

Kurzemes augstākā tiesa uz 1845.gada Baltijas provinču likuma pamata bija tāpat kā hercoga laikos galmairstiesas, kas sastāvēja no prezidenta, 4 vecākiem un 2 jaunākiem padomniekiem, kurus uz ģenerālgubernatora priekšlikumu iecēla amatā ķeizars no virspilskungu vidus. K r i m i n ā l i e t ā s galmairstiesas bija 1.instance muižnieku un valsts ierēdņu pārkāpumiem un 2.instance zemāko Kurzemes tiesu spriedumiem krimināllietās. Šīs tiesas spriedums bija galīgs. C i v i l l i e t ā s galmairstiesas (Jelgavā) bija 1.instance: strīdiem pret bruņniecības korporāciju, muižnieku konkursa lietām, autora tiesībām etc.. 2.instance civillietās: a) apellācijas kārtībā no virspilskungu un pilsētu magistrātu tiesās izspriestām civillietām un b) revīzijas kārtībā tā bija 2.instance aprīnku tiesu spriedumiem. Zemnieku civillietām tā bija pēdējā instance, bet pārējās kārtas varēja pārsūdzēt uz Krievijas Senātu.

2. Virspilskunga tiesas. -

Tās Kurzemē bija 5. Katra šāda tiesa sastāvēja: no virspilskunga un 2 piesēdētājiem, kurus uz visu mūžu iecēla amatā ķeizars no bruņniecības kandidātiem. Šīs tiesas kompetenci (piekritību) dabūjam negatīvi, proti: virspilskunga tiesai piekrita tās civil- un krimināllietas, kas nepiekrita: galmairstiesai, pilsētu magistrātiem un zemnieku tiesām.

3. Pilstiesas. -

Tās Kurzēmē bija 10, pie kam, kā jau aizrādīts, tās bija tiesas tikai nosaukuma pēc, - bet patiesībā policijas iestādes, kas sastāvēja no pilskunga un 2 piesēdētājiem, kurus iecēla amatā ķeizars uz visu mūžu. Agrākās 4 mannrichteru tiesas likvidēja jau 1812.gadā, pie kam funkcijas nodeva pilskungiem.

4. kātes. -

Par Kurzemes pilsētu rātēm ir runāts sakarībā ar pilsētu satversmi. Pilsētas augstākā tiesa bija magistrāts jeb r ā t e, kuras loceklis parasti bija arī fogts (tiesnesis). Lielākās pilsētās bija arī vairākas zemākas tiesas, kuru spriedumus varēja pārsūdzēt uz rāti.

5. Pagastu tiesas. -

Kas attiecas uz Kurzemes zemnieku tiesām, tad 1817.gadā tika dibinātas p a g a s t a t i e s a s, kuras vēlēja uz 3 gadiem, un kas sastāvēja no pagasta vecākā kā tiesas priekšsēdētāja, pagasta skrīvera (kas bieži bija arī muižas skrīveris) un 3 - 7 tiesas vīriem jeb tiesnešiem - atkarībā no pagasta lieluma. Tiesas priekšsēdētājam bija jābūt saimniekam, bet pārējiem tiesnešiem: pusei saimniekiem, pusei bezzemniekiem. Uz katru tiesneša vietu pagasta sapulce vēlēja 3 kandidātus, no kuriem vienu apstiprināja muižas policija. Viens no pagasta tiesnešiem pastāvīgi rezidēja muižā, pie kam viņš kā policijas orgāns varēja uzlikt sodus. Pagasta tiesa sapulcējās uz sēdēm katru nedēļu - parasti sestdienās. Process bija mutisks, latviešu valodā, tāpat arī protokoli bija jāved latviski. Protāms, pagasta tiesa nebija tiesa vien, - bet gan galvenokārt tā bija policijas un pārvaldes iestāde. Pagasta tiesai bija tiesība par policijas pārkāpumiem sodīt pagasta locekļus ar miesas- vai brīvībassodu, turpretīm naudas sodi principā bija aizliegti. Brīvības sods bija arests līdz 48 stundām, miesas sods - līdz 30 kokiem vai pātagas cirtieniem. Sievietes un bērnus varēja sodīt tikai ar rīkstēm līdz 20 cirtieniem.

6. Aprinķu tiesas. -

Pagasta tiesas spriedumus policijas lietās varēja pārsūdzēt uz tā saukto a p r i ņ ķ a t i e s u, kas patiesībā bija pilstiesas otrā nodaļa, kas sastāvēja no aprinķa tiesneša un 2 piesēdētājiem: no kuriem vienu vēlēja muižnieki, otru zemnieki. Bez tam aprinķa tiesai bija piekomandēts miertiesnesis, kura uzdevums bija panākt izlīgumu. Aprinķa tiesa noturēja 3 sesijas gadā, un zemnieki šē varēja pārsūdzēt savas lietas. Ja aprinķa tiesa atzina, ka pārsūdzība ir nepamatota, tad tā varēja piespriest sūdzētājam 8 dienas aresta un līdz 60 sitieniem ar spieķi. Tas pierāda, ka pārsūdzības tiesība bija tikai illuzoriska. No aprinķa tiesas apellēt nevarēja, bet gan revīzijas kārtībā lietu varēja pārnest uz galma virstiesu.

V i d z e m e s t i e s u i e k ā r t a 19.g.s..

1. Tāpat kā agrāk, augstākā tiesa bija Rīgas h o f t i e s a, kas bija 1. un 2.instance civil- un krimināllietām visai Vidzemes gubernai, izņemot Rīgu, - jo rātes spriedumus varēja pārsūdzēt tikai Senātā. Hoftiesā sastāvēja: no prezidenta, viceprezidenta, kurus apstiprināja amatā ķeizars; no 2 landrātiem, 2 padomniekiem un 2 piesēdētājiem, kurus apstiprināja amatā Krievijas Senāts. 1804.gadā nodibināja īpašu hoftiesas nodaļu zemnieku lietām, ko 1819.gadā pārorganizēja par zemnieku lietu departamentu, kam piekrita aprinķa tiesu izspriesto zemnieku lietu revīzija. Hoftiesas spriedumus varēja pārsūdzēt uz Senātu.

2. Zemes tiesu (Landgericht) Vidzemē nodibināja 1630.gadā, kas sastāvēja no tiesneša un 2 piesēdētājiem, kurus vēlēja apriņķa brūņniecība, pie kam 1 kandidātu apstiprināja ģenerālgubernātors. Amata laiks, tāpat kā hoftiesā bija 6 gadi. Zemes tiesas Vidzemē bija 5: Rīgā, Cēsīs, Tērbatā, Sāmsalā un Pērnāvā. Zemes tiesa bija 1.instance visām tām krimināl- un civillietām, kas nepiekrita citām tiesām (tā tad negatīva piekritība). Apellācijas instance šai tiesai bija hoftiesā.

3. Apriņķa tiesa (Kreisgericht) tika nodibināta Vidzemē ar 1819.gada likumu, - katrā apriņķī (5) viena. Šī tiesa sastāvēja no brūņnieku kārtas priekšsēdētāja un 4 piesēdētājiem, pie kam 2 vēlēja muižnieki, 2 - zemnieki. Amata laiks bija 3 gadi, un gadā notika 3 sesijas. Tā bija domāta kā apellācijas tiesa zemnieku un muižnieku savstarpējām sūdzībām. Revīzijas kārtībā lietas no apriņķa tiesas varēja pārnest uz hoftiesas zemnieku lietu departamentu.

4. Īpatnēja tiesa Vidzemē bija tā sauktā draudzētiesa, kas pastāvēja jau sākot ar 1804.gadu, pie kam tās kompetence vēlāk tika paplašināta. Šī tiesa sastāvēja no priekšsēdētāja un 2 zemnieku piesēdētājiem. Draudzes tiesa bija civillietās apellācijas instance pagasta tiesai, policijas un pārvaldes lietās uzraudzības iestāde par muižas un pagasta policiju, - un beidzot zemnieku sūdzībām pret muižniekiem tā bija tikai samierinātāja - starpniece, kura lietu izmeklēja, bet neizsprieda. Cik liela vara bija draudzes tiesas priekšsēdētājam redzām no tā, ka viņš varēja uzlikt miesas sodu līdz 60 spieķa sitieniem. Pavisam Vidzemē bija 14 draudzes tiesas.

5. Pēdējā un viszemākā tiesa Vidzemē bija pagastattiesa, kas bija organizēta tāpat kā Kurzemē. Tā sastāvēja: no priekšsēdētāja un 2 vai vairāk piesēdētājiem, un tai piederēja policijas un pārvaldes vara.

Tādas bija Latvijas tiesas līdz tā sauktai Lielai tiesu reformai, t.i. līdz 1889.gadam, kad ķeizars Aleksandrs III. pavēlēja ievest Latvijā un Igaunijā 20.novembra 1864.gada Krievijas tiesu iekārtas likumu. Līdz ar to pilnīgi tika salausta visa līdzšinējā kārtība tiesību iekārta, un tika radīta tāda tiesu organizācija, kāda galvenos vilcienos pastāvēl šodien; un proti: tika nodibinātas 3 apgabaltiesas - Rīgā, Liepājā un Jēlgavā, kuras kopā ar Kēveles apgabalu bija pakļautas Pēterburgas Tiesu Palātai kā savai apellācijas iestādei, pie kam kassācijas iestāde bija Senāts. Apgabaltiesai piekrita visas lietas, kas bija izņemtas no miertiesneša kompetences. Lai gan pēc likuma apgabaltiesu kriminālajai nodaļai bija jāpievieno zvērināti piesēdētāji, tomēr tie Latvijā netika ievesti. Kā zemākā vispārējā tiesa ar minēto reformu tika nodibināta miertiesā, kurai piekrita civillietas līdz 500 rubļiem, un krimināllietas, - ja sods nedraudēja vairāk par 3 mēnešiem aresta vai 1 1/2 gada cietuma. Miertiesnešus iecēla valdība, un līdzšinējās vācu valodas vietā tiesās tika ieviesta krievu valoda un, protāms, arī priekš Krievijas izstrādātie krimināl- un civilprocesa likumi.

Kodifikācija 19.g.s..

Kodifikācijas mēģinājumi tika izdarīti jau 18.g.s., un proti: 1728.g. izdeva ukazu par Baltijas tiesību sakopošanu, - bet 100 gadu laikā no visa tā nekas neiznāca, izņemot jau agrāk minēto Budberga un Šrādera likumprojektu. Kronējot 1826.gadā Nikolaju I. Baltijas brūņniecība, kā vienmēr, lūdza apstiprināt savas privilēģijas. Ķeizars pieprasīja privilēģiju oriģinālus, kurus brūņniecība arī nosūtīja 23 lielos sējumos. 1829.gadā šīs privilēģijas nodeva jaundibinātai ķeizara personīgās kancelejas II.nodaļai ar uzdevumu

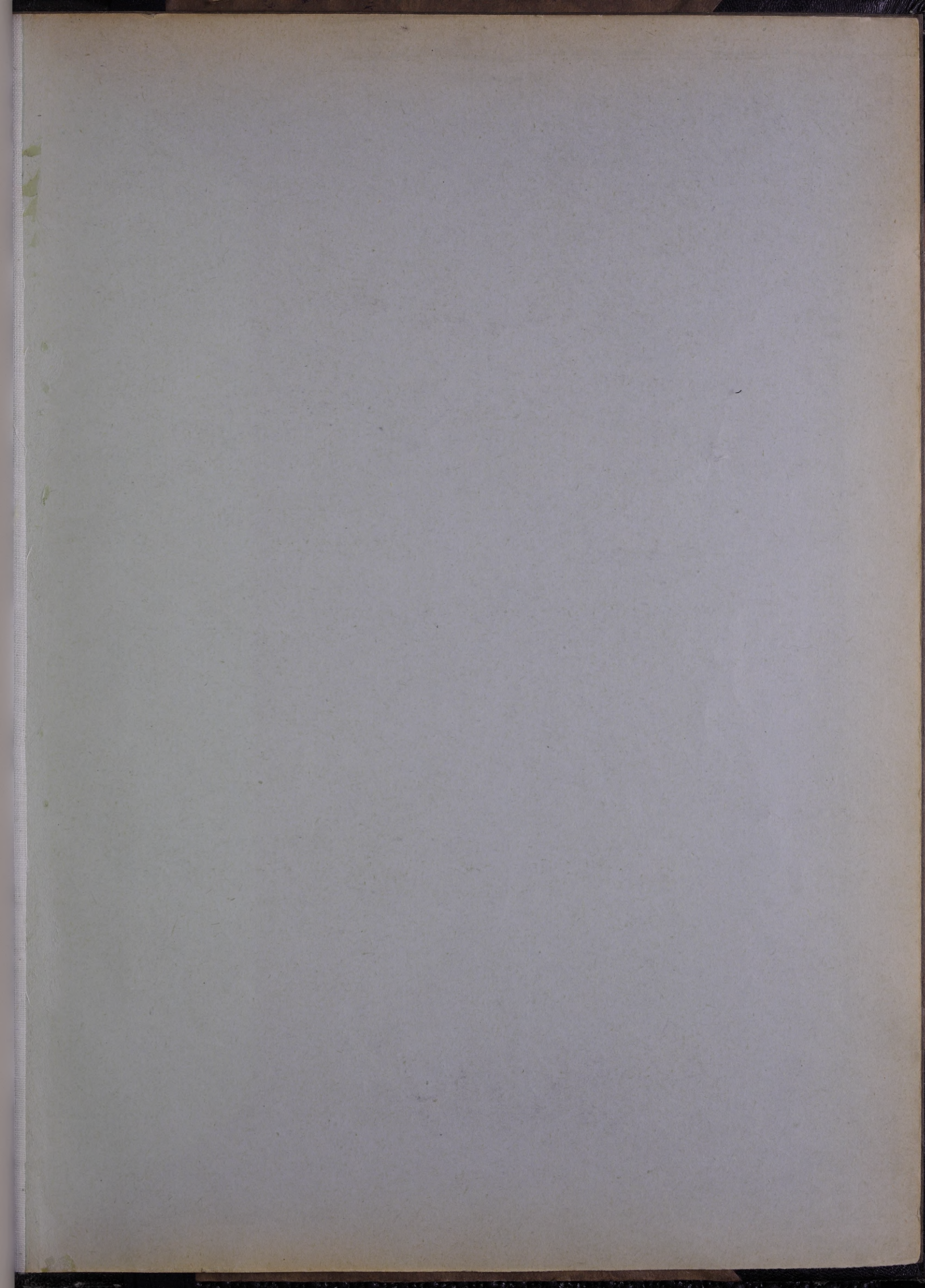
privillēģijas kodificēt. Par kodifikatoru ķeizars iecēla 1829.gadā Vidzemes hof tiesas viceprezidentu Reinholdu fon Samsonu - Himmelešeru, kurš ķeizaram bija labs pazīstāms, jo viņš bija galīgā veidā rediģējis 1819. gada Vidzemes zemnieku likumu. Samsons bija tikai 2 gadus studējis tiesību zinātni Leipcigā, un tā tad savas juridiskās zināšanas bija ieguvis tīri praktiski strādādāms Baltijas tiesās. Tāpēc viņš nevarēja dot neko citu, kā tikai pareizi attēlot status quo - neko negrozot un nepieliekot no sevis. Astorppadsmīt mēnešu laikā Samsons veica savu darbu un 1831.gadā iesniedza savu kodeku. Šī kodeka nopelni ir 2: 1) tā bija pirmā juridiskā ceļa kārtošana Baltijas partikulāro tiesību chaosā, 2) ar šo kodeku pirmo reizi skaidri tika atšķirtas publiskās un privātās tiesības, jo tās tika atdalītas atsevišķos sējumos, - pie kam publiskās tiesības sastādīja kodeka I. un II., bet civiltiesības III.sējumu. Samsona projekta revīzija ilga 15 gadus, līdz beidzot 1845.gadā ķeizars apstiprināja kodeka I. un II.daļas. Kodeku publicēja krievu un vācu valodās, pie kam vācu teksts ir oficiāls tulkojums no krievu teksta. Kodeka vācu teksts ar oficiālu nosaukumu: Provinzialrecht der Ostseegouvernements (Baltijas guberņu provinciālās tiesības), I.Teil, Behördenverfassung - aptver 1730 un II.Teil, Ständerecht - aptver 1502 pantus. Šis kodeks stājās spēkā 1846.gadā. Vispār Samsona kodeks aptvēra 5 daļas, un proti: III.daļa civiltiesības, IV.daļa civilprocesu un V.daļa kriminālprocesu. Ne IV., ne V. daļas nekad nav kļuvušas par likumu, - bet gan, lai aizpildītu šo robu, 1889.gadā Aleksandrs III. ievēda Latvijā 1864.gada Krievijas tiesu iekārtas un procesa likumus.

Samsona kodeka III.daļas (civiltiesību) revīzija turpinājās līdz 1856.gadam, tā tad 25 gadus (31 - 56.g.). Tomēr izrādījās, ka nav cilvēka, kas varētu šo kodeku uzrakstīt. Tāpēc beidzot visus materiālus nodeva bijušam Tērbatas professoram un toreizējam Rēveles birģermeistaram Frīdriham Georgam fon Bunge m. Pēdējais laikā no 1860.-62.g. no visa šī 150 gadu laikā savāktā materiāla sastādīja kodeku. 1864.gadā šo tā saukto III.daļu (Vietējo civillikumu kopojuma III.daļu) apstiprināja ķeizars, un tas stājās spēkā 1865.gadā. Par visiem šiem 3 kodekiem ir jāsaka: to kodifikatori ir bijuši vēsturiskā materiālisma vērgi, tā tad viņu uzdevums bija radīt nevis jaunas, labākas tiesības, - bet uzrakstīt vecās privillēģijas un ieradumus. Tādēļ savā galīgā veidā visi 3 kodeki ir pielīdzināmi juridiskai mozaīkai, par kuru vēsturnieks var viegli pateikt: cik vecs un no kurienes ir ņemts katrs šīs mozaīkas akmens. -

Šī mācības gada klausītājiem no pagājušā, resp. 1931./32.m.g. kursa jāzin sekojošas biļetes: 15., 17., 19., 42., 44. un visas nākošās biļetes, sākot ar 46. līdz 70.biļetei.

LB 1271

1 Q. Nov. 1933

Yp 1221.

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309065607